НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Питання боротьби зі злочинністю

Issues of Crime Prevention

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік

Видається з грудня 1997 року

Випуск 51

Харків
«Право»
2026

DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51 ISSN 2079-6242

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (постанова № 4/3 від 27 квітня 2026)

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2026. – Вип. 51. – 296 с.

Засновник:
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Редакційна колегія:

Владислава Батиргареєва – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна) **–** *головний редактор;* **Андрій Лапкін –** доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора;* **Андрій Бабенко –** доктор юридичних наук, професор (Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна); **Вячеслав Борисов –** доктор юридичних наук, професор (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **Ірина Гловюк –** доктор юридичних наук, професор (Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна); **Дарина Євтєєва –** кандидат юридичних наук, старший дослідник (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **Володимир Журавель –** доктор юридичних наук, професор (Національна академія правових наук України, м. Харків, Україна); **Жанета Навіцкієне –** професор (Університет імені Миколаса Ромеріса, м. Вільнюс, Литва); **Іван Тітко –** доктор юридичних наук, професор (Полтавський юридичний інститут, м. Полтава, Україна); **Гінтарас Шведас –** доктор габілітований, професор (Юридичний факультет Вільнюського університету, м. Вільнюс, Литва)

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2026
© Видавничий дім «Право», 2026

DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51 ISSN 2079-6242

Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Resolution No 4/3 of April 27, 2026)

Issues of Crime Prevention : col. of sci. papers / editor. board: V. S. Batyrgareieva (ed. in chief) etc. – Kharkiv : Pravo, 2026. – Issue 51. – 296 p.

Founder:
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:

Vladyslava Batyrgareyeva – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine (Academician V. V. Stashys Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine) – *Editor-in-Chief;* **Andriy Lapkin** – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine) – *Deputy Editor-in-Chief;* **Andriy Babenko** – Doctor of Law, Professor (Odessa State University of Internal Affairs, Odessa, Ukraine); **Vyacheslav Borisov** – Doctor of Law, Professor (Academician V. V. Stashys Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine); **Iryna Hlovyuk** – Doctor of Law, Professor (Odessa State University of Internal Affairs, Odessa, Ukraine); **Daryna Yevtieieva** – Candidate of Law, Senior Researcher (Academician V. V. Stashys Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine); **Volodymyr Zhuravel** – Doctor of Law, Professor (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine); **Zhaneta Navickiene** – Professor (Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania); **Ivan Titko** – Doctor of Law, Professor (Poltava Law Institute, Poltava, Ukraine); **Gintaras Švedas** – Habilitated Doctor, Professor (Faculty of Law, Vilnius University, Vilnius, Lithuania)

Address of the editorial team: Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine 49, Hrigory Skovorody St., Kharkiv, 61002, Ukraine
Tel.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@aprnu.rol.net.ua
Website: https://ivpz.kh.ua

© Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, 2026
© Publishing House "Pravo" LLC, 2026

ЗМІСТ

Від головного редактора 8

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Батиргареєва В.
Запобігання злочинності в постконфліктних державах: від аналізу викликів до практики їх нейтралізації.. 12

Борисов В., Новікова К.
Еволюція ідеології кримінально-правової охорони основ національної безпеки України 28

Загиней-Заболотенко З.
Воєнні злочини та кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України: основні тенденції правозастосовної диференціації 38

Пащенко О.
Конституційний лад як об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 109 КК України 48

Фєдосєєв В.
Проблемні аспекти визначення суб'єкта посягання на територіальну цілісність і недоторканність України в умовах транснаціональних інформаційних загроз 58

Михайленко В.
Здійснення господарської діяльності як спосіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110² КК України 69

Євтєєва Д.
До проблеми розуміння понять «зайняття посади» та «обрання на посаду» при кваліфікації посадового колабораціонізму. 79

Дудоров О., Мовчан Р.
Співвідношення посадового колабораціонізму і державної зради: теоретичні та правозастосовні аспекти 89

Нетеса Н.
Звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців за ч. 5 ст. 401 Кримінального кодексу України: проблемні аспекти тлумачення та застосування заохочувальної норми. 104

Михайліченко Т.
Кримінальна відповідальність за зараження венеричною хворобою: від сьогодення до майбутнього 116

Артюхова В.
Кримінально-правовий аналіз обов'язкових ознак складу незаконної лікувальної діяльності 128

Байлов А., Романчук І.
Визначення протиправності в діяннях службових осіб при здійсненні приватизації державного житлового фонду 140

Гацелюк В.
Перспективи аналізу практики криміналізації суспільно небезпечних діянь як складової кримінальної політики в контексті підходів належного урядування.. 148

Новіков О.
Суспільні уявлення про злочинність в Україні у повоєнний період: результати соціологічного опитування населення 156

Колодяжний М.
Комплексний характер об'єктів кримінологічного впливу. 166

Расюк Е., Калиновський О.
Кримінологічний аналіз та прогнозування організованої корупційної злочинності в Україні в умовах воєнного стану 178

Нерсесян А.
Військова юстиція як складова протидії злочинності в Україні.. 188

Комашко В., Шамара О.
Щодо доцільності створення та існування координаційного центру з питань запобігання тероризму 196

Глинська Н.
Межі судової правотворчості в кримінальному провадженні vs praeter legem чи contra legem 207

Лапкін А.
Адвокатура в системі військової юстиції 220

Лісогор В.
Особа правопорушника як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156[1] КК України 229

Кравчук О., Михайлов В.
Трансформація принципів судово-експертної діяльності: історія та сучасна українська практика 236

Пивоваров В., Ворожбіт-Горбатюк В.
Предиктори євроорієнтованих концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності в Україні 244

Романов М.
Концептуальний підхід у реформуванні пенітенціарної системи Фінляндії 256

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА І АСПІРАНТА

Зеленська К.
Доброчесність в системі вимог до прокурора 265

Качковський В.
Опір як ознака об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 342 Кримінального кодексу України 272

Костючок Ю.
Єдність та диференціація професійної етики слідчих різних органів досудового розслідування 281

Семеног Є.
Учасники правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта 288

CONTENS

From the editor-in-chief 8

SCIENTIFIC RESEARCH

Batyrgareiev a V.
Crime prevention in post-conflict states: from analyzing challenges to putting them to rest 12

Borysov V., Novikova K.
Evolution of the ideology of criminal-legal protection of the foundations of national security of Ukraine 28

Zahynei-Zabolotenko Z.
War crimes and criminal offences against the foundations of ukraine's national security: major trends in legal differentiation 38

Pashchenko O.
The constitutional order as the object of a criminal offense under article 109 of the Criminal code of Ukraine 48

Fiedosieiev V.
Problematic aspects of defining the subject of threats to the territorial integrity and inviolability of Ukraine in the context of transnational information risks. 58

Mykhailenko V.
Conducting business activity as a mode of committing a criminal offence provided for by article 110–2 of the Criminal code of Ukraine 69

Yevtieieva D.
On the problem of understanding the concepts of «occupation of a position» and «election to a position» in the qualification of collaborationism of officials 79

Dudorov O., Movchan R.
The relationship between official collaborationism and treason: theoretical and law enforcement aspects. 89

Netesa N.
Exemption from criminal liability for military personnel under part 5 of art. 401 of the Criminal code of Ukraine: problematic aspects of the interpretation and application of the incentive provision. 104

Mykhailichenko T.
Criminal liability for venereous disease infection: from today to the future 116

Artiukhova V.
Criminal law analysis of the mandatory elements of the corpus delicti of illegal medical practice 128

Bailov A., Romanchuk I.
Determining the illegality of actions by public officials in the privatization of the state housing fund 140

Gatseliuk V.
Prospects of analyzing the practice of criminalization of socially dangerous acts as a component of criminal policy in the context of good governance approaches 148

Novikov O.
Public perceptions about crime in ukraine in the post-war period: results of a sociological survey of the population 156

Kolodyazhny M.
The comprehensive nature of objects of criminological influence 166

Rasiuk E., Kalynovskyi O.
Criminological analysis and forecasting of corruption-related organised crime in ukraine under martial law.. 178

Nersesian A.
Military justice as a component of the fight against crime in Ukraine 188

Komashko V., Shamara O.
On the advisability of the creation and existence of a coordination center for the prevention of terrorism 196

Hlynska N. *Limits of judicial law-making in criminal proceedings: praeter legem or contra legem* 207

Lapkin A.
The bar in the military justice system 220

Lisohor V.
The personality of the offender as an element of the criminalistic characteristics of criminal offenses provided for in article 156[1] of the Criminal code of Ukraine 229

Kravchuk O., Mykhailov V.
Transformation of the principles of forensic expert activity: history and modern ukrainian practice. 236

Pyvovarov V., Vorozhbit-Horbatiuk V.
Predictors of euro-oriented conceptual basis of criminal-executive activities in Ukraine 244

Romanov M.
Conceptual approach to reforming the finnish penitentiary system 256

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Zelenska K.
Integrity in the system of requirements for a prosecutor.. 265

Kachkovsky V.
Resistance as a sign of the objective side of the offense provided for by article 342 of the Criminal code of Ukraine 272

Kostyuchok Yu.
Unity and differentiation in the professional ethics of investigators from various pre-trial investigation bodies.. 281

Semenoh Ye.
Participants in legal relationship concerning the conclusion of the pre-trial investigation through the drafting of an indictment.. 288

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Настають часи, коли історія перестає бути рядками у підручниках та предметом академічної рефлексії. Вона входить у наші домівки разом із сиренами повітряної тривоги, осідає у щоденних новинах, у голосах людей, у втомлених очах тих, хто продовжує працювати попри все. Вона стає самим повітрям – важким, гарячим, сповненим присмаку пороху, страху, невизначеності й водночас неймовірної внутрішньої мобілізації кожного з нас. Для українського науковця сьогоднішній день давно перестав бути просто календарною датою чи зміною академічних циклів. Наразі ми говоримо про випробування на міцність самого фундаменту нашої професійної та національної ідентичності. А тому часто згадуємо про «науковий фронт», який є не красивою метафорою чи риторичним прийомом, а реальністю, де кожне дослідження, кожна стаття, кожен фаховий висновок стають формою спротиву. Йдеться про щоденну боротьбу за сенси, за право називати речі своїми іменами, за можливість мислити стратегічно й проєктувати майбутнє держави тоді, коли ворог намагається поставити під сумнів саме право України на існування та стерти наше сьогодення з мапи світу. У цьому контексті часто цитують фразу, яку традиційно приписують Вінстону Черчиллю: мовляв, у відповідь на пропозицію скоротити фінансування культури в умовах війни він запитав: «Тоді за що ми воюємо?». Хоча історики звертають увагу на відсутність достовірного документального підтвердження цих слів, проте сама ця ідея напрочуд точно передає сутність нинішнього моменту. Адже війна ведеться не лише за території чи політичний суверенітет, а й за право народу зберігати власну культуру, науку, право, пам'ять. Саме тому гуманітарна думка, правнича наука та академічне середовище є не менш важливими складовими оборони держави, ніж зброя.

Наш збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю» постає як живий інтелектуальний організм зі своїм нервом, власним характером і неповторним голосом. Якщо спробувати визначити його сутність, то вона, мабуть, полягає у рідкісному поєднанні академічного аристократизму з блискавичною реакцією на виклики реальності. Ми не працюємо «на шухляду» і не створюємо тексти заради формального виконання наукометричних вимог. Навпаки, формуємо інтелектуальний простір опору, в якому наукова думка стає інструментом державної стійкості. Тому у сучасних умовах правнича наука постає інтелектуальною зброєю, здатною захищати правопорядок, формувати нові безпекові стратегії та закладати підвалини повоєнного розвитку України.

І цей випуск збірника – не виняток. Він є своєрідним зрізом нашої професійної витримки та колективної відповідальності. Сьогодні ми проходимо свій черговий «іспит на зрілість» – процедуру перереєстрації відповідно до оновленого Порядку формування Переліку наукових фахових видань України. Для когось такий процес може виглядати лише як бюрократичний алгоритм або сукупність технічних критеріїв. Проте для нас це значить більше – це свідоме підтвердження права української науки бути почутою у глобальному академічному просторі. У часи, коли самі критерії істини дедалі частіше стають об'єктом маніпуляцій та інформаційних атак, ми добровільно обираємо шлях найвищої вимогливості до себе, гартуючи кожну сторінку відповідно до державних і міжнародних стандартів наукової якості. Отже, ми знову підтверджуємо свою приналежність до вищої фахової ліги, проходячи складний шлях переформатування й оновлення. У подібному русі вбачається особливий символізм. Попри щоденні обстріли, блекаути, евакуації, логістичні розриви та психологічне виснаження українська правнича школа продовжує функціонувати і зберігає здатність формувати стандарти, продукувати ідеї й залишатися частиною світового наукового діалогу. Для нас важливо не просто пройти перереєстрацію збірника. Наше завдання значно амбітніше – вибороти право бути в авангарді сучасної наукової думки, де кожна публікація стає доказом ментальної незламності української науки.

Серцем підготовленого випуску «Питань…» став доробок майже всього відділу дослідження проблем кримінального права нашого Інституту. Це потужна інтелектуальна команда, яку веде за собою наш справжній науковий лідер – академік НАПрН України Вячеслав Борисов. Його досвід та візія залишаються тією непохитною віссю, навколо якої обертається сучасна інститутська думка. Водночас ми радіємо тому, як розширюється коло

наших авторів. Цей випуск став майданчиком для науковців з різних установ України. Зокрема, до нас долучилися колеги з Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, що є невипадковим, адже нашу Національну академію правових наук України міцно пов'язує з НАН України Програма спільної діяльності на 2026–2028 роки, яка була нещодавно прийнята. Така інституційна синергія свідчить про головне: наш збірник «Питання боротьби зі злочинністю» перетворився на загальнонаціональний хаб, де гартується стратегія безпеки майбутнього.

Тематична палітра випуску є надзвичайно гострою. На перший план виходять питання, продиктовані війною: державна зрада, колабораціонізм, воєнні злочини та військова юстиція. Ми аналізуємо «зони темряви», які принесла агресія, і шукаємо правові засоби для постконфліктного відновлення.

Як головний редактор, дозволю собі зробити кілька акцентів на статтях, які складають інтелектуальний каркас цього номера.

Відкриває цей блок фундаментальна праця **Вячеслава Борисова** та **Катерини Новікової** «Еволюція ідеології кримінально-правової охорони основ національної безпеки України», присвячена трансформації ідеологічних підстав охорони національної безпеки. Автори майстерно простежують шлях від радянських репресивних моделей до сучасного захисту суверенітету, аналізуючи процес адаптації кримінального закону до викликів 2014 та 2022 років. Це глибока рефлексія того, як Україна остаточно вибудувала нові правові відповіді на колабораціонізм, перетворивши право на надійний щит у боротьбі з агресором. Тож раджу цю статтю до прочитання всім, хто прагне зрозуміти, як сучасне українське право стає інструментом не лише покарання, а й інтелектуального захисту держави в умовах війни.

Наступний вектор дискусії задає представниця якраз академічної спільноти НАН України **Зоя Загиней-Заболотенко**, яка у своїй статті «Воєнні злочини та кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України: основні тенденції правозастосовної диференціації» фахово розплутує складні вузли цієї доктринальної та практичної проблеми. Сьогодні судова практика часто нагадує «рівняння з багатьма невідомими», де фактично тотожні діяння отримують різну кваліфікацію. Тому у представленій роботі обґрунтовано необхідність відмови від спрощених підходів, зокрема, під час оцінки дій суддів-зрадників за сукупністю статей, визнання мілітаризації дітей воєнним злочином, а не проявом колабораціонізму. Особливу практичну цінність має запропонований авторкою алгоритм кваліфікації дій «паліїв» військового майна та інфраструктури, що дозволяє розмежувати диверсію, державну зраду та умисне знищення чи пощкодження майна. Такий підхід сприяє забезпеченню єдності правозастосування та невідворотності справедливого покарання.

Гостроактуальною є наукова розвідка **Володимира Фєдосєєва**, в якій порушено проблему реакції держави на транснаціональні інформаційні атаки. Автор у статті «Проблемні аспекти визначення суб'єкта посягання на територіальну цілісність і недоторканність України в умовах транснаціональних інформаційних загроз» аналізує тонку межу між захистом територіальної цілісності та фундаментальними стандартами свободи слова. У світі, де слово дедалі частіше стає елементом геополітичної зброї, запропоноване автором нове визначення суб'єкта правопорушення, передбаченого ст. 110 Кримінального кодексу України, є надзвичайно своєчасним.

Економічний вимір безпеки детально розглядає **Владислав Михайленко**, аналізуючи у статті «Здійснення господарської діяльності як спосіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110^2 КК України» господарську діяльність як спосіб фінансування дій проти держави. Поєднавши міжнародний досвід та українську судову практику, дослідник пропонує переосмислити суб'єктивну сторону зазначеного складу злочину. Підхід вченого супроводжується достатнім рівнем аргументації.

У фокусі цього номера також опинилося резонансне дослідження **Антона Байлова** та **Івана Романчука**, яке викриває «легалізовані» схеми зловживань службовими особами при здійсненні приватизації державного житлового фонду, що продовжують існувати через критичні прогалини в законодавстві. У статті «Визначення протиправності в діяннях службових осіб при здійсненні приватизації державного житлового фонду» автори наочно демонструють приголомшливу правову аномалію: застарілі норми 90-х років минулого століття дозволяють посадовцям приватизувати

елітні квартири, сплачуючи за надлишкову площу символічні 18 копійок за квадратний метр, що робить такі діяння формально «правомірними» та унеможливлює притягнення винних до відповідальності за ст. 191 КК України. Аналізуючи практику Вищого антикорупційного суду та міжнародний досвід, дослідники не просто констатують недосконаліть системи, а пропонують радикальний вихід – негайне впровадження мораторію на виключення житла зі статусу службового та перехід до ринкової оцінки доплат. Ця стаття є обов'язковою для прочитання науковцям й законотворцям, адже вона дає чіткий вектор для захисту державних активів від корисливих зловживань у складний період воєнного стану.

Окремої уваги заслуговує робота **Наталії Нетеси** про звільнення від відповідальності військовослужбовців. Це складний етико-правовий вузол, де фактичне повернення бійця до захисту Вітчизни має важити більше за процедурний формалізм. Авторка у статті «Звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців за ч. 5 ст. 401 КК України: проблемні аспекти тлумачення та застосування заохочувальної норми» фахово критикує «процедурні пастки» та ризики суб'єктивного свавілля командирів, закликаючи суди змінити акцент із «букви закону» на його дух заради зміцнення обороноздатності. Це сильне дослідження про те, як знайти баланс між дисципліною та справедливістю в реаліях виснажливої війни.

Концептуальну глибину номера підсилює **Наталія Глинська**, яка у своїй статті «Межі судової правотворчості в кримінальному провадженні *vs praeter legem* чи *contra legem*» аналізує діапазон повноважень суду щодо створення нових правових стандартів. В умовах воєнного стану, коли роль Верховного Суду у подоланні правової невизначеності зростає, авторка пропонує людиноцентричний підхід до оцінки допустимості судової активності. В умовах воєнного стану, коли роль Верховного Суду у подоланні правової невизначеності зростає, її розвідка пропонує людиноцентричний підхід до оцінки допустимості судової активності. Дослідниця переконливо демонструє складний баланс між принципом законності, вимогами верховенства права та необхідністю ефективного захисту прав людини. Праця вирізняється високим рівнем доктринального аналізу, ґрунтовним опрацюванням практики Верховного Суду та ЄСПЛ і безперечно становить вагомий внесок у сучасну українську кримінально-процесуальну науку.

Завершує панораму вибора головного редактора» стаття **Михайла Романова** під назвою «Conceptual approach to reforming the finnish penitentiary system», присвячена глибинному аналізу реформування тюремної системи Фінляндії. Автор пропонує поглянути на пенітенціарну сферу як на частину соціальної політики «загального добробуту». Досвід Фінляндії вражає: країна, яка ще пів століття тому мала найвищий рівень ув'язнення в Європі, зуміла радикально гуманізувати систему, не допустивши при цьому зростання злочинності. Ключовим меседжем дослідження є те, що успіх фінських перетворень ґрунтувався на чіткій інтелектуальній концепції, розробленій науковцями-кримінологами та підтриманій суспільством. Система, заснована на довірі, заміні тюремних строків штрафами та потужній соціальній підтримці колишніх засуджених, довела свою прагматичну ефективність. Ця праця є фундаментальним нагадуванням про те, що найкраща кримінальна політика – це якісна соціальна політика, а успішна реформа починається з визначення ціннісних орієнтирів держави.

Саме звернення до гуманістичних орієнтирів та осмислення права як інструменту суспільного оновлення, про що йдеться у фінальній статті, відібраній для спеціальної промоції головного редактора, стають своєрідним переходом від суто наукового аналізу до ширшої філософії цього випуску. Недаремно візуальна концепція обкладинки номера, яку ви бачите перед собою, є глибоко символічною. На ній наше темне сьогодення, затьмарене війною та руйнацією, ніби розсипається на уламки й фрагменти, а під ним, у глибині, з'являється жива й тепла картина світла, сонця та дитячих посмішок. Це наочне втілення головної думки цього випуску: темрява може тимчасово накрити наш світ, але під нею, у самому серці нашого буття, незгасно живе Надія. Обираючи Надію наскрізним образом цього випуску, ми прагнули наголосити: справжні зміни починаються не лише з нових законів чи інституційних рішень, а насамперед із здатності суспільства крізь морок руйнації уявити й вибороти власне майбутнє.

Для наукової спільноти Надія набуває особливого змісту. Вона проявляється у готовності продовжувати дослідження попри війну, у прагненні

зберігати інтелектуальну чесність, відстоювати цінність права та мислити на перспективу тоді, коли сама реальність щодня випробовує нас на витривалість. Саме тому цей номер видання є не лише фаховим майданчиком, а й свідченням стійкості української правничої думки, її здатності залишатися вільною, відповідальною та далекоглядною.

Ми проходимо один із найскладніших етапів своєї історії, однак продовжуємо рух уперед. І підготовлений випуск переконливо засвідчує той факт, що українська юридична наука не лише вистояла перед викликами часу, а й зберегла внутрішню силу до розвитку, переосмислення та творення нових сенсів. Бо саме там, де не згасає культура мислення, формується основа майбутньої справедливості й державної стійкості.

Дякую кожному автору, хто в ці непрості часи обрав шлях Творця, а не спостерігача. Ваша праця є доказом того, що інтелект, відповідальність і відданість своїй справі здатні ставати силою, яка формує майбутнє України.

Тримаймо науковий стрій!
Ваша Владислава Батиргареєва

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 343.9.01: 343.97
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.12

***Владислава БАТИРГАРЕЄВА*,**
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
директор
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3879-2237
e-mail: vladis2229@gmail.com

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ПОСТКОНФЛІКТНИХ ДЕРЖАВАХ: ВІД АНАЛІЗУ ВИКЛИКІВ ДО ПРАКТИКИ ЇХ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ*

Статтю присвячено комплексному кримінологічному аналізу викликів, що виникають у постконфліктний період. Крім того, окреслено деякі стратегічні напрями нейтралізації цих викликів. Також обґрунтовано, що збройні конфлікти виступають потужним деструктивним чинником, який призводить до трансформації криміногенного середовища та деформації правосвідомості суспільства. На основі аналізу аналітичних даних міжнародних організацій висвітлено глобальну тенденцію інтенсифікації збройних конфліктів, що актуалізує потребу в розробці запобіжних моделей безпеки.

Досліджується три основні моделі постконфліктної трансформації, а саме: балканська (зрощування ветеранських структур з організованою злочинністю), латиноамериканська (приватизація безпеки та виникнення парамілітарних структур) та африканська (формування «економіки трофеїв»). Висунуто гіпотезу щодо специфіки української моделі виходу із кризи та трансформації постконфліктної злочинності, якою можуть охоплюватися: а) ефект «трансформації зла», тобто перетворення зовнішньої агресії на внутрішню соціальну напруженість та злочини на грунті ненависті; б) інституційна корупція в оборонному секторі внаслідок непрозорих схем у воєнно-промисловому комплексі; в) гібридизація безпекових структур та ризики криміналізації осіб із бойовим досвідом за відсутності належної реінтеграції та соціальної адаптації.

Констатується, що ефективна нейтралізація цих загроз потребує відмови від лінійних підходів на користь динамічного моніторингу, перезавантаження системи правосуддя та інклюзивної ветеранської політики.

Ключові слова: *запобігання злочинності, постконфліктна держава, криміногенні виклики, транзитивне суспільство, гібридизація безпеки.*

Постановка проблеми. Історія людства постає масштабним полотном, витканим із безперервних циклів війн і замирень, занепаду та прогресу, хаосу й порядку. Ці процеси діють як тектонічні зсуви в суспільному бутті, де кожна війна стає глибинним розломом, що руйнує попередню систему відносин, але водночас слугує фундаментом для формування нових безпекових моделей. У цьому ретроспективному контексті XXI століття унікальним чином синтезує згадані антагоністичні, але глибоко взаємозалежні явища в нову глобальну реальність, котра виявилася для українського народу екзистенційним викликом і зумовила потребу переосмислення самої природи безпеки.

* Примітка. Стаття підготовлена в межах виконання теми фундаментального дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання», що розробляється у відділі кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0124U005211, термін виконання: 1 кв. 2025 р. – 4 кв. 2027 р.).

Сьогодні Україна перебуває в епіцентрі глобального зламу, де теоретичні «уроки» історії матеріалізуються в реальні небезпечні конфігурації та загрози, що потребують як воєнної відсічі, так й ґрунтовного наукового аналізу їх довгострокових наслідків. Безсумнівно, вплив збройного протистояння на криміногенне середовище постконфліктного періоду (і навіть у період активної фази боєзіткнень) стає тим чинником, який вимагає свого аналізу вже сьогодні, адже разом з іншими деструктивними соціально-економічними наслідками та деформацією правосвідомості громадян він визначатиме потенційну вразливість нашої держави на десятиліття вперед.

Як зазначали ще у 60-х роках минулого століття у своїй фундаментальній праці «Уроки історії» Вілл та Аріель Дюрант *(Will Durant, Ariel Durant)* – видатні американські історики та лауреати Пулітцерівської премії 1968 р., – війна є однією з історичних констант, інтенсивність якої не зменшується пропорційно розвитку цивілізації чи демократичних інститутів. Свідченням цього є вражаюча статистика: за останні 3 421 рік задокументованої історії людства лише 268 років пройшли без масштабних збройних конфліктів (!) [1, с. 81]. У цьому контексті війна постає не лише як акт насилля, а як «найвища форма конкуренції та природного відбору», що, за висловом Геракліта, *«Polemos pater panton»* (війна – батько всього), виступає потужним, хоча й деструктивним, джерелом ідей, винаходів та трансформації державних інституцій. Сучасна безпекова ситуація підтверджує тезу авторів про те, що мир є лише нестійкою рівновагою, яка тримається на визнаному верховенстві сили [1, с. 81].

Згідно з даними провідних моніторингових центрів Uppsala Conflict Data Program (UCDP) та Armed Conflict Location & Event Data (ACLED), у світі фіксується стабільно висока кількість активних збройних конфліктів (59 активних протистоянь у 2023 р. та 61 – у 2024 р.), тоді як політичне насильство реєструється в більшості держав світу, зокрема у понад 168 країнах і територіях [2, 3]. При цьому за класифікацією UCDP, до категорії воєн високої інтенсивності, критерієм яких є перевищення порогу в 1 000 прямих бойових втрат протягом календарного року, у 2023–2024 роках віднесено збройні конфлікти в Україні, Судані, М'янмі, Ефіопії, Сирії та секторі Гази [4]. Попри кричущу гостроту цих подій, історичний досвід дозволяє стверджувати, що стан збройного конфлікту рано чи пізно трансформується у фазу постконфліктної стабільності. Для сучасної кримінологічної науки це зумовлює необхідність розгляду постконфліктного стану суспільства як закономірного етапу розвитку, що потребує стратегічного «проєктування» на основі результатів прогнозування злочинності. Йдеться про розробку запобіжних (превентивних) моделей, здатних не лише ефективно протидіяти «інерції» війни, а й адаптуватися до глибинних трансформацій криміногенного середовища. Саме такий підхід вбачається вирішальним для збереження соціальної цілісності та запобігання зануренню держави у стан тотальної аномії, де корозія правових інститутів може набути незворотного характеру.

Відтак, постає фундаментальне запитання: яким буде українське суспільство після встановлення справедливого миру? Пошук відповіді на нього вимагає аналізу кількох вузлових моментів.

По-перше, йдеться про змістовну характеристику майбутньої криміногенної реальності та побудову системи заходів реагування на неї. Ця частина дослідження передбачає синтез напрацювань вітчизняної школи кримінології із ретельним вивченням досвіду країн, що вже подолали збройні конфлікти або перебувають у пошуку шляхів виходу з них. Аналіз іноземних моделей постконфліктної трансформації (на основі наукових публікацій та аналітичних документів) дає можливість: а) ретроспективно осмислити виклики, з якими стикалися або досі стикаються ці держави; б) своєчасно ідентифікувати потенційні внутрішні загрози та мінімізувати їх, враховуючи помилки попередників.

По-друге, це обґрунтування методології та інструментарію прогнозування криміногенної ситуації. У практичній площині визначальною є розробка алгоритмів передбачення, які враховують специфіку вітчизняних реалій крізь призму транзитивності (перехідного стану) суспільства. Прогноз у такому контексті постає не лише як візія майбутнього, а й як система конкретних інструментів випереджального моніторингу. Саме якість обраного інструментарію визначатиме точність і дієвість стратегій убезпечення нашого суспільства від криміногенних загроз.

Із викладеного випливає, що формування подібних стратегій у повоєнний період неможливе

без опори на аналітичні матеріали та концептуальні здобутки вчених, які присвятили свої праці вивченню детермінації злочинності в екстремальних умовах і ситуаціях трансформації суспільних відносин під час соціальних зламів, а також без ґрунтовного опрацювання методології кримінологічного передбачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічний базис сучасного кримінологічного пошуку, концептуалізація системного підходу до пізнання природи й динаміки соціальних процесів, а також теоретично-прикладні засади запобігання злочинності були закладені у фундаментальних працях визнаних корифеїв вітчизняної школи: В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. М. Костенка та інших представників академічної еліти. Доробки цих учених дозволяють вибудувати чітку ієрархію цілей і завдань кримінологічного дослідження у транзитивних суспільствах. Проблематика соціального прогнозування та моделювання майбутнього стану злочинності крізь призму безпекової складової, що є особливо актуальним для суспільства у стані транзитивності, знаходить своє відображення у наукових працях О. М. Бандурки, В. В. Василевича, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, О. О. Титаренка, В. І. Шакуна та ін. Проте, попри значний масив теоретичних напрацювань, проблема передбачення повоєнних криміногенних викликів в умовах глобальних ризиків XXI ст. залишається відкритою для подальших наукових розвідок.

Динамічність сучасних геополітичних процесів та унікальність українського контексту вимагають подальшої деталізації цих положень, оскільки саме поєднання класичних методологічних підходів із глибоким аналізом специфіки перехідного періоду дозволить наповнити каркас кримінологічного прогнозування конкретним змістом, перетворивши наукову концепцію на дієвий інструмент державної безпекової політики. До того ж більшість правових досліджень стосується або суто юридичних аспектів стану війни, або функціонування правопорядку у стабільний мирний час, тоді як специфіка транзитивного періоду – від воєнного конфлікту до настання сталого миру – вивчена ще недостатньо. Це зумовлює потребу в ревізії наявних підходів крізь призму їх здатності пояснити феномен «перехідної» криміногенності та окреслює вектори системного переосмислення проблеми запобігання злочинності у постконфліктних державах.

Мета статті полягає, по-перше, у всебічному аналізі стану наукової розробки проблеми запобігання злочинності в постконфліктних державах та країнах, які й досі перебувають у фазі активного збройного конфлікту; по-друге, у виявленні криміногенних тенденцій, характерних для різних моделей повоєнної трансформації, а також у з'ясуванні ролі соціально-інституційних деформацій і воєнного досвіду у відтворенні протиправних практик. Реалізація цих цілей у подальшому дасть можливість обґрунтувати методологічні засади прогнозування криміногенних викликів в Україні з урахуванням транзитивності суспільства й міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Оцінка стану наукової розробки зазначеної проблематики, що заснована на принципі системності, передбачає розгляд джерельної бази відповідного проблемного поля у трьох взаємопов'язаних площинах, що відповідають ключовим векторам сучасного кримінологічного пошуку, а саме: а) компаративістська площина (міжнародний досвід), яка охоплює аналітичні та емпіричні розвідки, присвячені трансформації злочинності в країнах, що пройшли через збройні конфлікти (зокрема, досвід держав колишньої Югославії, Латинської Америки та Африки); б) доктринальна площина (концепція перехідного правосуддя), що включає теоретико-методологічне обґрунтування подолання наслідків війни, розробку правових інструментів примирення та механізмів відшкодування збитків жертвам, а також формування інституційних засад запобігання випадкам системного насильства у транзитивних суспільствах; в) площина вітчизняного безпекового дискурсу, або національно-адаптивна площина, що представлена працями українських учених, присвяченими специфіці воєнних та повоєнних криміногенних ризиків.

При цьому аналіз джерел компаративістської площини дозволяє ретроспективно оцінити ефективність моделей постконфліктного врегулювання та виокремити універсальні тенденції у детермінації злочинності в умовах соціальної аномії. Це дозволяє ідентифікувати помилки у протидії криміногенним викликам, що були допущені в перші роки після припинення вогню, та спрогнозувати ймовірні сценарії криміналізації суспільних

відносин після завершення активної фази бойових дій. У свою чергу, блок літератури з перехідного правосуддя розкриває правові та соціокримінологічні механізми забезпечення справедливості й відновлення правопорядку. Подібні дослідження допомагають визначити оптимальне співвідношення правових санкцій та специфічних кримінологічних заходів запобігання насильству в період, коли старі інститути вже втратили свою дієвість, а нові перебувають на етапі формування.

Що стосується емпірико-прикладного доробку української кримінологічної школи, то накопичені знання формують підґрунтя для розробки автентичних стратегій безпеки, релевантних викликам саме в нашій державі. Це дозволяє виділити унікальні чинники (наприклад, масовий обіг різноманітної зброї, психотравматичний досвід населення та ін.), які роблять український сценарій виходу зі збройного конфлікту відмінним від досвіду будь-якої іншої країни. Відтак, синергія міжнародного досвіду, концептуальних засад перехідного правосуддя та вітчизняних напрацювань із безпеки дозволяє вийти за межі фрагментарного опису окремих криміногенних чинників і з'ясувати, наскільки повно наявні джерела розкривають механізми трансформації злочинності в період повоєнної нестабільності. У цій статті ми зосередимо увагу лише на компаративістській площині, тоді як іншим площинам будуть присвячені наші подальші наукові публікації.

Аналізуючи досліджувану проблему в компаративістській площині, можна виявити універсальні патерни криміналізації суспільних відносин у постконфліктний період. Із цією метою уявляється доцільним звернутися до напрацювань авторів, які спеціалізуються на специфічних регіональних кейсах Балкан, Латинської Америки та Центральної Африки. Вибір зазначених географічних арен зумовлений унікальністю їх транзитивного шляху та різноманітністю криміногенних викликів, що загрожують сучасній архітектурі глобальної та регіональної безпеки.

Першою ілюстрацією трансформаційних процесів з огляду на можливі деструкції є досвід Балканського півострова. Війни в Югославії у 1990-х роках та створення семи нових держав із суверенними кордонами призвели до розвитку динамічного кримінального ринку транскордонної контрабанди зазвичай легальними товарами [5, с. 21]. Балканський кейс у контексті переходу від війни до миру на прикладах Сербії, Хорватії, Боснії та Герцеговини демонструє особливу значущість досвіду трансформації воєнних злочинів у структуровану загальнокримінальну злочинність.

Як констатує Марко Міланович *(Marko Milanovic)*, місцеві еліти в колишній Югославії часто маніпулюють історичною пам'яттю задля збереження важелів впливу. Це зумовлює неспроможність слабких державних інституцій протистояти мережам, які зародилися під час збройного протистояння, а згодом трансформувалися у формат корисливої злочинності, зокрема корупції та привласнення державних ресурсів [6, с. 248–249]. У результаті запустився небезпечний механізм, за якого парамілітарні утворення, що володіли ієрархією та досвідом насильства, не зникли після настання миру, а, навпаки, адаптувалися, змінюючи свій «профіль» і захоплюючи цілі сектори легальної економіки. Через стагнацію правоохоронної та судової систем у постконфліктний період подібні угруповання монополізують тіньові ринки, зокрема контрабанду підакцизних товарів та наркотрафік. Колишні польові командири нерідко проникають у владні ешелони, де раніше набутий авторитет слугує ширмою для легітимізації корупційних схем, пов'язаних із розкраданням бюджету. Яскравим прикладом такої деструктивної еволюції є історія сербських «Червоних беретів» (спецпідрозділу JSO). Пройшовши крізь конфлікти в Хорватії та Боснії, цей підрозділ став ядром «Земунського клану» – одного із потужних злочинних синдикатів регіону[1]. Діяльність цієї структури, що охопила контроль над наркотрафіком і завершилася резонансним вбивством прем'єр-міністра Зорана Джинджича у 2003 р., наочно ілюструє спроможність мереж воєнного насильства атакувати саму державу, коли остання загрожує їх існуванню та обмежує протиправні інтереси.

[1] Примітка. JSO (Jedinica za specijalne operacije) – одно з найбільш суперечливих та небезпечних формувань в історії сучасних Балкан. Колись це була елітна структура, яка офіційно підпорядковувалася Службі державної безпеки Сербії, але фактично діяла як напівзалежна «держава в державі». Підрозділ сформувався на початку 1990-х років шляхом об'єднання різних парамілітарних груп, що воювали в Хорватії та Боснії. До підрозділу входили як професійні спецпризначенці, так і колишні злочинці, яким обіцяли амністію в обмін на участь у війні. Підрозділ пройшов шлях від героїзації до повного розформування через свою кримінальну діяльність [7]

Основним детонатором конфлікту стала готовність уряду Джинджича до активної співпраці з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії. Для керівництва JSO та верхівки «Земунського клану» видача підозрюваних у Гаагу означала не лише втрату політичної недоторканності, а й перспективу довічного ув'язнення за воєнні злочини. Таким чином, замах на очільника уряду став радикальним актом «паралельної держави», що намагалася заблокувати процес очищення влади та унеможливити передачу своїх членів до рук міжнародного правосуддя [8, с. 168–172].

Зазначена подія підтверджує закономірність, яку описують дослідники постконфліктних трансформацій. Через десять років після завершення збройних конфліктів, якими супроводжувався розпад Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, Марія Вівод *(Maria Vivod)* підкреслювала: для сербської держави та суспільства гострою проблемою залишається усунення кримінальних елементів, які глибоко вкоренилися в державних інститутах та у свідомості значної частини суспільства; саме ці сили сприяли масштабному розширенню злочинної діяльності під час воєн, що призвело до криміналізації державного апарату й соціуму в цілому, створивши сприятливі умови для виникнення майбутніх організованих злочинних угруповань [9, с. 60].

Ця тенденція до зрощення війни та криміналу знаходить своє підтвердження й в іншому балканському кейсі, пов'язаному з учиненням низки злочинів під прикриттям «патріотизму». Йдеться про облогу міста Сараєво Армією Республіки Сербської у 1992–1996 рр. та тривалу ізоляцію окремих регіонів Боснії і Герцеговини. У той період єдиним зв'язком із зовнішнім світом залишався 800-метровий підземний тунель, проритий під злітною смугою аеропорту, що перебував під контролем ООН. Цей об'єкт увійшов в історію як «Тунель порятунку» (Sarajevski ratni tunel). Відомий американський дослідник проблем контрабанди та транснаціональної злочинності Пітер Андреас *(Peter Andreas)* зауважує: «Сараєво в облозі стало найпомітнішим і найвідомішим обличчям «етнічного конфлікту» та гуманітарного втручання після закінчення Холодної війни. Водночас менш помітним і менш розпізнаваним аспектом облоги було перенаправлення допомоги, таємна торгівля та корупція серед миротворців» [10]. На думку вченого, саме приклад Сараєво пояснює кристалізацію таких явищ, як перенаправлення допомоги, порушення ембарго, торгівля з ворогом, воєнної наживи з боку нерегулярних комбатантів [10].

Дійсно, в умовах міжнародного ембарго (зокрема на постачання зброї на всій території колишньої Югославії згідно з Резолюцією Ради безпеки ООН №713 від 25 вересня 1991 р.[11]) сформована логістична мережа виявилася життєво необхідним ланцюгом для постачання зброї, медикаментів та продовольства до міста, що перебувало в облозі протягом 1 425 днів. Проте після укладення Дейтонських угод[1] ці маршрути й логістичні ланцюги, створені задля виживання в умовах війни, як і неформальні зв'язки між польовими командирами, не зникли. Вони трансформувалися у канали масштабної контрабанди підакцизних товарів (цигарок, пального) та наркотрафіку, ставши фундаментом протизаконних схем під прикриттям патріотичної риторики. Особи, які контролювали «Тунель порятунку» та здійснювали нелегальні поставки під час війни, перетворилися на впливових бізнесменів і політиків. Вони позиціонували себе як «рятівників», котрі годували місто, коли держава була неспроможною це зробити. Як наслідок, будь-які спроби правоохоронних органів припинити їх діяльність таврувалися як зрада ідеалам війни та переслідування ветеранів, що мають своєрідний імунітет. Коли намагалися заарештувати лідерів організованих злочинних угруповань, останні миттєво апелювали до суспільної пам'яті. Таким чином, постконфліктна еліта свідомо використовувала патріотичні наративи як ідеологічний щит, що захищав кримінальні мережі від правосуддя. «Така ситуація, – робить висновок Тімоті Донайс *(Timothy Donais)*, – є результатом особливого повоєнного та постсоціалістичного середовища Боснії, яке породило потужний клас еліт, зацікавлених у збереженні *status quo* значною мірою нереформованої економіки» [13, с. 359–382].

Згідно зі звітом Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) за 2020 рік, сьогодні основними трендами організованої злочинності на Західних Балканах є: доволі помітна частка цього

[1] Примітка. Дейтонські угоди (офіційна назва – Загальна рамкова угода про мир у Боснії і Герцеговині) – це мирний договір, який поклав край Боснійській війні (1992–1995 рр.). Угоди були ратифіковані 21 листопада 1995 р. на військовій базі в Дейтоні (Огайо, США) та підписані 14 грудня 1995 р. у Парижі. [12]

виду злочинності (12% від усіх засуджених осіб є членами організованих злочинних груп); збільшення у шість разів кількості осіб, проти яких порушено кримінальні справи за участь в учиненні злочинів у складі організованих злочинних груп (із 217 у 2013 р. до 1 328 у 2017 р.), що, однак, супроводжується зменшенням кількості реальних обвинувальних вироків; спеціалізація злочинних груп на наркоторговлі, незаконному переправленні мігрантів, торгівлі людьми та зброєю, а також на наданні посередницьких послуг великим міжнародним злочинним мережам [14]. При цьому сприятливими чинниками для такої активності є корупція (особливо в митних органах) та легалізація незаконних прибутків через інвестиції в легальний бізнес (наприклад, у будівництво або експортно-імпортні компанії за межами Балканського регіону, переважно в Західній Європі) [14, с. 14, 49].

Проблему подолання повоєнної кризи потрібно розглядати не лише у проєкції, а й у ретроспективі – після спливу достатньо тривалого часу, що минув після завершення бойових дій. У цьому зв'язку закономірно виникає запитання про сучасний стан криміногенної ситуації на Балканах. Слід зазначити, що станом на початок 2026 р. Балканський регіон демонструє загалом разючий контраст порівняно з періодом дестабілізації 1990-х років та початком процесу євроінтеграції. З одного боку, рівень вуличної злочинності тут є значно нижчим, ніж у багатьох країнах Європи, проте, з другого – регіон й досі залишається хабом транснаціональної організованої злочинності. Так, у відповідності до Глобального індексу організованої злочинності 2025 року (Global Organized Crime Index 2025) Сербія посідає одну з найвищих позицій в Європі за рівнем ураженості організованою злочинністю (гірші показники лише в РФ, Україні та Італії), що свідчить про глибоке проникнення кримінальних елементів у державні структури [15]. У свою чергу, Боснія і Герцеговина залишається найслабкішою ланкою регіону через політичну фрагментацію, що робить її ідеальним місцем для «відмивання» грошей та функціонування нелегальних фінансових потоків, а так само транзитним вузлом для трафіку наркотиків, зброї, військової техніки, вибухових речовин та контрабанди людей [16, с. 49]. При цьому вирішальним фактором, що загрожує розвитку та економічній стабільності Боснії і Герцеговини, є взаємодія між корупцією та організованою злочинністю [16, с. 23].

Водночас у контексті загального аналізу сучасних криміногенних ризиків Балканського регіону слід звернути увагу й на досвід Албанії, яка нерідко залишається поза увагою дослідників, хоча саме її приклад ілюструє трансформацію традиційної злочинності у складні схеми «захоплення держави». Ґенеза цієї проблеми сягає масштабної дестабілізації 1997 р., коли крах фінансових пірамід спровокував збройні заворушення та масове пограбування армійських складів, що призвело до неконтрольованого поширення зброї та зміцнення кримінальних кланів [17, с. 5, 66; 18, с. 332], які згодом інтегрувалися в політичну та економічну системи країни.

Сьогодні, попри прогрес переговорного процесу з ЄС, Албанію сколихнули гучні корупційні скандали, пов'язані з розслідуваннями Спеціальної структури з боротьби з корупцією та організованою злочинністю (SPAK). Зокрема, серія арештів високопосадовців у столиці Албанії Тирані наприкінці 2025 р. через махінації у сферах державної інфраструктури та управління відходами знову актуалізувала питання «захоплення держави». Це ставить під загрозу темпи інтеграції. Європейська комісія у своїх звітах про відповідність країни-претендента критеріям членства продовжує наголошувати на необхідності проведення розслідувань, посилення переслідування та винесення рішень щодо топ-корупціонерів, а так само на збільшенні проактивних заходів з боку відповідних державних установ та правоохоронних органів, включаючи адаптацію законодавства щодо запобігання корупції відповідно до європейських стандартів з урахуванням рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO) Ради Європи, та ін. [19].

Завершуючи огляд постконфліктного досвіду Балкан, зазначимо, що проаналізовані сценарії наочно демонструють, як війна здатна перетворити учасників збройного конфлікту (польових командирів) та контрабандистів на «батьків нації» – впливових суб'єктів політичного паноптикуму. Однак цей механізм не є суто європейським феноменом. Схожа, але ще більш масштабна трансформація спостерігається в Латинській Америці. Якщо на Балканах криміналізація стала наслідком розпаду Югославії, то в таких країнах, як Колумбія, Мексика та Сальвадор, організована злочинність

сама перетворилася на альтернативу державним інституціям. При цьому відповідна ідеологія – ліворадикальна або націоналістична – почала використовуватися як інструмент легітимізації наркоторговлі та системного насильства. У такий спосіб кримінал фактично перебрав на себе функції офіційної влади, що найяскравіше ілюструє кейс Колумбії.

На противагу Балканам, де кримінал маскувався під образ національного порятунку, в Колумбії він десятиліттями експлуатував гасла соціальної справедливості. У 1964 р. як селянське марксистське угруповання виникають «Революційні збройні сили Колумбії» (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – FARC), лідери яких на підконтрольних «визволених територіях» фактично виконували функції держави, як-от: відправляли правосуддя, за рахунок наркоприбутків будували дороги, житло, інфраструктурні об'єкти тощо. Як наслідок, сформувався прошарок населення, лояльного до криміналу, адже за мінімальної присутності офіційної влади саме партизани-наркоторгівці забезпечували принаймні видимість правопорядку. Цей процес можна назвати еволюцією ідеологічного наркотрафіку, оскільки за п'ятдесят років війни FARC перетворилися на один із найбільших наркокартелів світу. Якщо спочатку повстанці виправдовували зв'язок із кокаїновим бізнесом збиранням «революційного податку» з виробництва коки для фінансування боротьби проти уряду країни, то згодом ідеологія стала лише ширмою для контролю над повним циклом виробництва наркотиків – від вирощування й збору листя коки до охорони нарколабораторій та експортних маршрутів. Таким чином, злочинна діяльність легітимізувалася в очах прибічників FARC як «необхідне зло» на революційному шляху.

Як зазначає американський експерт з питань організованої злочинності Ванда Фелбаб-Браун *(Vanda Felbab-Brown),* «залученість FARC у цей бізнес еволюціонувала від простого оподаткування вирощування коки до прямої участі в переробці та транспортуванні наркотиків… Надаючи захист селянам-виробникам від зусиль уряду з викорінення посівів, повстанці забезпечили собі як значні фінансові ресурси, так й політичний капітал»[20, с. 74].

Згідно з обвинувальним актом, висунутим федеральним великим журі в Окружному суді США округу Колумбія 1 березня 2006 р. проти 50 лідерів FARC (організації, що визнана терористичною), на початку 2000-х років FARC контролювала понад 50% світового експорту колумбійського кокаїну; при цьому понад 60% цієї речовини потрапляло до США, що дозволило отримати прибуток у розмірі понад 25 млрд доларів США [21]. Визнаючи, що кокаїн був «життєдайною силою» FARC, лідери організації спрямовували ці гроші на придбання зброї для терористичної діяльності FARC проти уряду та народу Колумбії [21].

Подібні тенденції спостерігаються і в інших країнах Латинської Америки, зокрема в Мексиці, де за останні тридцять років організована злочинність у вигляді наркокартелів трансформувалася із суто «економічного суб'єкта» в альтернативну політичну силу. Поштовхом до цих процесів став «ідеальний шторм» 1994 р., що спричинив дестабілізацію традиційних інститутів влади і відкрив шлях для формування «кримінального суверенітету» на місцях. Саме тоді Північноамериканська угода про вільну торгівлю, яка була підписана між США, Канадою і Мексикою (The North American Free Trade Agreement – NAFTA), призвела до розорення дрібних фермерів, створивши у такий спосіб базу для вербування останніх у наркокартелі, а збройне повстання сапатистів – індіанського селянства у штаті Чьяпас на півдні країни – відволікало ресурси армії від контролю кордону із США, що призвело до вакууму влади на півночі Мексики. Водночас масштабна фінансово-економічна криза 1994–1995 рр. («Ефект текіли»), що супроводжувалася обвалом песо, остаточно підірвала довіру до офіційного Мехіко та запустила процес системної ерозії державної влади. Поки уряд намагався врятувати економіку та приборкати ідеологічних повстанців на півдні, кримінальні структури півночі (зокрема майбутні картелі «Сіналоа» та «Гольфо») почали вибудовувати власні паралельні системи управління. Як справедливо у цьому зв'язку зазначає американський вчений Джон П. Саліван *(John P. Sullivan),* «по суті, <мексиканські наркокартелі> здійснили «злочинний бунт» проти поточної конфігурації держав, ставши одночасно як політичними, так і економічними суб'єктами» [22].

За три десятиліття ці угруповання, до яких згодом приєднався потужний наркокартель «CJNG», повторимося, перетворилися із суб'єктів так зва-

ного «кримінального повстанства» [23] на прибічників соціального патерналізму, що включає будівництво лікарень, шкіл, системну фінансову підтримку громад та ін. Отже, на відміну від класичного політичного повстанства, метою якого є захоплення влади, кримінальне (комерційне) повстанство спрямоване на встановлення контролю над територіями та ресурсами для забезпечення безперешкодного функціонування нелегальних ринків. Хоча існує й така думка, що «злочинні утворення іноді демонструють політичні інтереси» [24].

Сьогодні це явище становить головну загрозу мексиканській державності, оскільки наркокартелі де-факто перебрали на себе ключові функції влади – від запровадження власних форм оподаткування до розбудови інфраструктури та утримання повноцінних приватних армій. До того ж американський військовий аналітик Дерек Р. Фіцпатрік *(Derek R. Fitzpatrick)* із посиланням на The New York Times наводить дані, що у період із 2006 по 2016 рр. представниками наркокартелів убито майже 100 мексиканських мерів [25, с. 1].

Процес утворення кримінального середовища ще в одній країні Латинської Америки – Сальвадорі – мав іншу природу, ніж у Колумбії чи Мексиці. Він був пов'язаний не з наркобізнесом, а з соціальною дезінтеграцією та наслідками громадянської війни 1979–1992 рр.[1] Унаслідок цього сотні тисяч сальвадорців, рятуючись від війни, втекли до США, зокрема до Лос-Анджелеса. Там вони опинилися в бідних районах (гетто), де панували мексиканські банди. Для самозахисту сальвадорська молодь створила власні угруповання, що поклало початок ґенези визначальних банд – Mara Salvatrucha та 18th Street Gang (скорочено MS-13 та M-18).

У 1992 р. США розпочали масову депортацію сальвадорських емігрантів, які мали судимість. Тисячі загартованих у вуличних сутичках Лос-Анджелеса членів банд MS-13 та M-18 повернулися у зруйновану війною країну зі слабкими державними інститутами (зокрема, поліцією) та великою кількістю зброї на руках у населення, що залишилася після збройного конфлікту. Депортовані члени банд «імпортували» жорстку ієрархічну структуру та культуру насильства, миттєво заповнивши вакуум влади в бідних кварталах. Згодом банди (maras) еволюціонували від маргінальних груп молоді до потужних паралельних інститутів врядування. Цьому посприяли, по-перше, невдала державна політика «залізного кулака» *(Mano Dura)* початку 2000-х років, що полягала у підході до забезпечення громадської безпеки через вкрай жорстоке придушення кримінальних угруповань силою армії та поліції [26, с. 78–82], а по-друге, так зване «таємне перемир'я» 2012 р., під час якого уряд президента Сальвадору Маурісіо Фунеса (2009–2014 рр.) через посередників почав діалог із лідерами MS-13 та M-18 та фактично визнав кримінальних лідерів стороною переговорів [26, с. 115]. Метою цих переговорів було зниження кількості убивств з боку банд в обмін на кращі умови у в'язницях. Це фактично легітимізувало банди як політичних суб'єктів, які зрозуміли, що можуть шантажувати державу рівнем насильства, маніпулювати голосами на виборах, тим самим впливаючи на їх результати, та диктувати умови цілим містам [26, с. 115]. До того ж, запровадивши власну систему оподаткування бізнесу, громадського транспорту та мешканців громад (impuestos – «податки на страх») та встановивши тотальний територіальний контроль, банди перетворилися на головного арбітра у вирішенні суперечок між місцевими жителями [27, с. 386–388]. Для сальвадорської молоді в умовах соціальної ізоляції, як зазначає експерт із питань злочинності та громадської безпеки в Латинській Америці Хосе М. Крус *(José M. Cruz),* приналежність до банди стала не просто злочинним вибором, а єдиним дієвим соціальним ліфтом та ідентичністю, що фактично замінила собою громадянство [27, с. 382–384].

Такий багаторічний ланцюг насильства, в якому держава почергово програвала криміналу то у відкритих зіткненнях, то у кулуарних домовленостях, зрештою вичерпав кредит суспільної довіри до традиційних методів управління, і в середині 2010-х років країна опинилася на межі соціального колапсу. Така ситуація підготувала ґрунт для радикальної зміни парадигми «взаємин» із криміналітетом. Протягом останнього десятиліття у Сальвадорі здійснено безпрецедентний перехід від статусу найнебезпечнішої країни світу до моделі «пунітивного спокою», навколо якої й досі

[1] Примітка. Сальвадор понад десять років перебував у стані кривавого конфлікту між правим військовим урядом та лівими повстанцями (FMLN – Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional (іспан.) – Фронт національного звільнення імені Фарабундо Марті).

тривають гострі дискусії серед політологів та правозахисників. Дійсно, спостерігається вражаюча трансформація безпекового ландшафту розглядуваної країни в глобальному контексті смертності. Так, якщо у 2015 р. рівень насильницьких смертей у країні досяг катастрофічної позначки, дорівнюючи 103 випадкам на 100 тис. жителів, що було вищим за показники будь-якої країни, яка перебувала у стані збройного конфлікту [28, с. 7] (за винятком Сирії [29]), то з приходом до влади політика Наїба Букеле ситуація кардинально змінилася.

Завдяки впровадженню Плану територіального контролю та режиму надзвичайного стану (Régimen de Excepción), що діє з березня 2022 р., Сальвадор наразі має один із найнижчих показників убивств у Латинській Америці – 1,9 випадку на 100 тис. жителів [30; 31]. Такий прогрес став можливим завдяки масовим арештам та будівництву ізольованих тюрем. Наприкінці березня 2025 р. Вашингтонське бюро з питань Латинської Америки (WOLA) повідомило, що у в'язницях перебуває понад 110 тис. осіб, з яких 85 тисяч утримуються під вартою з моменту запровадження у країні надзвичайного стану [31].

Попри успіхи у боротьбі з вуличним насильством, ціна «феномену Букеле» залишається дуже високою. Досвід Сальвадору для світу став своєрідною «лабораторією», довівши, що організовану злочинність можна приборкати грубою силою у стислі строки. Проте безпека у цій країні сьогодні тримається на постійному режимі надзвичайного стану, що ставить під сумнів стабільність такої моделі. Міжнародна спільнота дедалі частіше наголошує на небезпеці обраного політичного курсу. Зокрема, організація «Amnesty International» у своєму звіті зазначає: «Смерть 132 осіб, які перебували під державною опікою, свавільні затримання, масові кримінальні переслідування та невибіркове ув'язнення десятків тисяч людей несумісні з ефективною, справедливою та тривалою стратегією громадської безпеки. Систематичне порушення прав людини та руйнування верховенства права не є відповіддю на проблеми, з якими стикається країна. Навпаки, вони створюють дуже небезпечні прецеденти» [32].

Таким чином, на наш погляд, сальвадорський досвід демонструє небезпечний компроміс: радикальне зниження рівня злочинності відбувається через демонтаж демократичних інститутів та формування атмосфери правової незахищеності, що в довгостроковій перспективі може призвести до нових соціальних вибухів.

Експозиція можливих моделей криміналізації суспільств після завершення (або призупинення) збройних конфліктів була б неповною без звернення до досвіду Центральної та Західної Африки. У цьому регіоні межі між воєнним протистоянням та організованою злочинністю є вельми умовними й, по суті, розмитими. У таких країнах, як Демократична Республіка Конго (ДРК), Центральноафриканська Республіка (ЦАР), Судан, Ефіопія, Сомалі, Малі, Буркіна-Фасо, Нігер та ін., конфлікти (громадянські війни) з політичних протистоянь перетворилися на самодостатні кримінальні системи [25, с. 251; 33; 34].

На жаль, станом на 2026 р. ситуація не лише не стабілізувалася, а й демонструє тенденцію до хронічного протистояння. Так, на сході ДРК, попри тривалу присутність миротворців ООН та ініціативи американської дипломатії, ситуація лише погіршується, оскільки повстанське угруповання «Рух 23 березня» (M23) та сотні інших озброєних банд продовжують активні бойові дії проти сил оборони ДРК. Це дає експертам підстави говорити про ескалацію конфлікту в найбагатшій на ресурси країні Африки [35]. Збройне насильство, що триває, поглиблює і без того вкрай важку гуманітарну кризу. На початок березня 2024 р. у місцевості Пті-Нор налічувалося майже 1,7 млн внутрішньо переміщених осіб; ще півмільйона – у сусідньому Південному Ківу [36]. Зусилля уряду Конго та його іноземних партнерів, включаючи програми стабілізації, демобілізації та реформування сектора безпеки, дали мізерні результати [37, с. 5].

Кримінальний «нюанс» війни у ДРК полягає у її перетворенні на специфічну логістичну мережу. Військовий конфлікт фактично стає бізнесом, адже кожне злочинне угруповання контролює власну територію видобутку корисних копалин, зокрема кобальту, танталу та золота. У цій системі злочинних координат зброя закуповується за рахунок реалізації природних ресурсів, видобуток яких, у свою чергу, забезпечується шляхом системного тероризування місцевого населення. У такий спосіб війна перестає бути інструментом досягнення політичної влади, перетворюючись на ме-

ханізм безперебійного функціонування тіньової економіки.

Аналогічні деструктивні процеси, однак ще більш інтенсивні, спостерігаються в ЦАР, де ситуація сьогодні викликає велике занепокоєння, ніж будь-коли. Нещодавні дослідження засвідчили, що у 2022 році смертність у ЦАР склала 5,6% населення, що більш ніж удвічі перевищує показники будь-якої іншої країни світу. Ця гуманітарна катастрофа, що викликає неабияку тривогу, загострюється внаслідок діяльності ПВК «Вагнер» [38], найманці якої впровадили в республіці досконалий план захоплення держави (state capture). Підтримуючи лояльний до них політичний режим чинного президента та його оточення, найманці забезпечили собі безконтрольний доступ до видобутку цінних мінералів, поєднуючи розграбування надр із підкоренням населення через системний терор [39, с. 4]. Сьогодні під контролем озброєних груп у ЦАР функціонують чотири основні кримінальні ринки: незаконний обіг зброї, незаконна торгівля й оподаткування діамантів та золота, «захист» та побори зі скотарства, а також несанкціоноване оподаткування дорожнього транспорту [34, с. 7]. Навіть за умови відсутності масштабних ліній фронту держава залишається глибоко фрагментованою, що лише сприяє подальшій її криміналізації. У такій системі війна перестає бути політичним актом, перероджуючись на інструмент тіньової економіки, де ціною надприбутків виявляється тотальне нищення людського потенціалу регіону.

До речі, симбіоз насильства та мародерства став підґрунтям діяльності російських проксі-сил і на європейському континенті. У контексті затяжної війни в Україні світ спостерігає застосування ідентичних тактик, де терор і страх використовуються як інструменти психологічного тиску для примусу населення до капітуляції та прийняття російського панування [40]. Армія рф, посилена тими ж приватними військовими компаніями, що діяли в Африці, застосовує в Україні вже відпрацьовану в ЦАР модель: широкомасштабні та систематичні порушення прав людини, тортури, масові звірства, зґвалтування та мародерство [39, с. 5] стають засобами демонтажу міжнародного правопорядку.

Такі самі методи ресурсного пограбування та застосування насильства, апробовані свого часу у ЦАР, сьогодні знаходять своє найбільш руйнівне втілення у Судані. Починаючи з 2023 р. там триває масштабний військовий конфлікт між регулярною армією та Силами швидкої підтримки (RSF) – воєнізованим угрупованням Судану, що еволюціонувало від племінного ополчення до статусу «держави у державі». При цьому суданське протистояння стало класичним прикладом криміналізації війни, в якому головним мотивом є встановлення контролю над золотоносними копальнями. Використовуючи налагоджену через сусідню ЦАР логістику контрабанди, представники RSF перетворили незаконний видобуток золота на основне джерело фінансування бойових дій, що фактично легітимізує насильство як спосіб доступу до надр, остаточно руйнуючи контури регіональної та міжнародної безпеки. Як відмічають дослідники суданського конфлікту Ахмед Соліман *(Ahmed Soliman)* і Сулейман Балдо *(Suleiman Baldo),* торгівля золотом на мільярди доларів забезпечує найважливіше джерело доходу для двох основних сторін конфлікту та живить пов'язану з ними транскордонну мережу учасників, до якої залучені збройні групи, виробники, торговці, контрабандисти та зовнішні уряди [41, с. 5].

Попри унікальність контексту будь-якого збройного конфлікту за своїми історичними передумовами, складом учасників, динамікою насильства та сценаріями його завершення, що підтверджується досвідом Балкан, країн Латинської Америки та Африканського континенту, соціальне життя постконфліктних суспільств зазнає здебільшого подібних у типологічному плані трансформацій. Йдеться про зміни у системі соціальних зв'язків і владній вертикалі, «нормалізацію» насильства як припустимого способу розв'язання суперечок, загальну втому населення від воєнного ритму життя, а також підвищену толерантність до тіньових та відверто кримінальних практик. У багатьох постконфліктних суспільствах ці процеси супроводжуються формуванням нових «героїчних» наративів, що дозволяють особам із кримінальним минулим інтегруватися у владні структури, апелюючи до своїх воєнних заслуг.

Для України аналіз зарубіжного досвіду постконфліктної трансформації суспільств має неабияке прикладне значення, що дозволяє насамперед своєчасно ідентифікувати ризики криміналізації соціального простору, запобігти корозії владних інституцій та поширенню насильницьких моделей

поведінки, а також опрацювати стратегії, заходи й політики щодо соціальної інтеграції учасників збройного конфлікту та недопущення легітимізації девіантних практик. Отже, опрацювання світових моделей повоєнного облаштування суспільства та у деяких випадках – моделей, що існують в умовах тривалого військового конфлікту, створює підґрунтя для розробки науково обґрунтованих підходів до запобігання негативному сценарію подальшого розвитку українського суспільства.

Що стосується можливої української моделі виходу з повоєнної кризи, то методологічно її слід розглядати крізь призму зазначених вище сценаріїв постконфліктного розвитку. При цьому основне питання полягатиме в тому, чи буде обрано вектор демілітаризації суспільних відносин та інституційного оновлення влади, чи, навпаки, закріпиться модель мілітаризованої економіки з високим ризиком олігархічного реваншу. Остання за відсутності належних запобіжників створює підвищений ризик концентрації ресурсів у вузькому колі впливових осіб, відродження олігархічних практик та використання воєнного авторитету як інструменту політичного й економічного домінування.

Висновки. Досягнення поставленої у статті мети дозволило на основі порівняльного аналізу зарубіжного досвіду, відображеного у наукових розвідках та аналітичних матеріалах міжнародних інституцій, охарактеризувати типові механізми трансформації насильства та відтворення криміногенних практик у постконфліктних державах і країнах, що тривалий час перебувають у стані збройного протистояння. Так, балканська модель виходи із кризи засвідчує небезпеку зрощування ветеранських і парамілітарних структур з організованою злочинністю, унаслідок чого колишні учасники збройних формувань використовують набутий воєнний авторитет для прикриття тіньової економічної діяльності, у тому числі контрабанди. У свою чергу, латиноамериканська модель демонструє криміногенні ризики приватизації безпеки, коли неспроможність держави ефективно виконувати регулятивні й охоронні функції зумовлює виникнення приватних силових структур, що еволюціонують від декларативного захисту громад до систематичного вимагання під виглядом псевдооподаткування. У той самий час досвід африканських країн робить акцент на загрозах формування так званої «економіки трофеїв», поєднаної з неконтрольованим розповсюдженням зброї, що істотно підвищує рівень насильницької злочинності. Узагальнення перелічених моделей підтверджує визначальну роль соціально-інституційних деформацій та воєнного досвіду у відтворенні протиправних практик, що слугує емпіричним підґрунтям для подальшого прогнозування криміногенних ризиків у транзитивних суспільствах, зокрема в Україні.

Складність об'єкта дослідження – злочинності у постконфліктний період – виключає використання лінійних підходів для аналізу цього об'єкта. У зв'язку із цим, за логікою прирощення нового знання, подальшим кроком наукового пошуку має стати обґрунтування власної моделі, яка слугуватиме підґрунтям для організації цілеспрямованого впливу на криміногенні виклики.

Вивчення світового досвіду дозволяє висунути гіпотезу щодо формування унікальної моделі постконфліктної трансформації криміногенних практик в Україні. Однак, попри те, що природа війни в Україні докорінно вирізняється від балканського, латиноамериканського чи африканського сценаріїв (з огляду на ознаки геноцидальної агресії з боку зовнішнього агресора, а не внутрішнього конфлікту), наша держава не застрахована від деструктивних механізмів, що мали місце в країнах зазначених регіонів. На основі проведеного аналізу можна припустити, що українська модель може поєднати в собі кілька ризиків, «адаптованих» до національного контексту. По-перше, йдеться про ефект «трансформації зла». Так, існує висока ймовірність (до речі, підтверджена нашими емпіричними дослідженнями), коли акумульована агресія стосовно ворога після настання миру може перерости у внутрішню соціальну напруженість, створюючи передумови для кримінально караних правопорушень на ґрунті ненависті, стигматизації окремих соціальних груп та радикалізації суспільних настроїв. По-друге, у секторі безпеки можуть спостерігатися процеси інституційної корупції. З огляду на подальший розвиток воєнно-промислового комплексу, існує гіпотетична можливість виведення нелегального капіталу з традиційних бюрократичних вертикалей влади безпосередньо в оборонний сектор економіки через складні та непрозорі схеми. Це зумовлює потребу в особливому антикорупційному моніторингу. По-третє, про-

гнозується гібридизація безпекових структур. Подібно до балканського сценарію Україна може постати перед викликами реінтеграції осіб із бойовим досвідом у цивільне життя. За відсутності дієвих програм реабілітації та соціальної адаптації виникає небезпека «експлуатації» військового авторитету для легітимізації тіньового бізнесу, встановлення контролю над каналами розповсюдження зброї та різних предметів контрабанди.

Українська модель виходу із кризи не є статичною. Це динамічний процес, де головною загрозою є не стільки зброя як матеріальний об'єкт, скільки деформація правосвідомості під впливом тривалого насильства. Однак зазначена гіпотеза потребує перевірки в режимі реального часу. Ефективна протидія цим загрозам залежатиме від здатності держави надати симетричну відповідь шляхом посилення поліцейського контролю, системного перезавантаження правосуддя, забезпечення прозорості оборонних закупівель та впровадження інклюзивної політики ветеранської реінтеграції і соціальної адаптації.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Will Durant and Ariel Durant The Lessons of History. Simon and Schuster. 1968. 117 p.
2. UCDP, Sharp increase in conflicts and wars: Press release. Uppsala University, 9 June 2024 URL: https://www.mynewsdesk.com/uu/pressreleases/ucdp-sharp-increase-in-conflicts-and-wars-3391253?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.01.2026).
3. ACLED, Conflict Index Results: January 2024. ACLED Report, January 2024. URL: https://acleddata.com/report/conflict-index-results-january-2024?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.01.2026).
4. Uppsala Conflict Data Program, UCDP Conflict Encyclopedia. Uppsala University 2024 URL: https://ucdp.uu.se DOI:10.5305/amerjintelaw.110.2.0233 (дата звернення: 09.01.2026).
5. Tuesday Reitano and Kristina Amerhauser, Illegal Financial Flows in Albania, Kosovo and North Macedonia: Key Factors and Current Trends. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. 2020. 73 p.
6. Marko Milanović. The Impact of the ICTY on the Former Yugoslavia: An Anticipatory Postmortem. American Journal of International Law. 2016. №110 (2) P. 233–259 DOI: 10.5305/amerjintelaw.110.2.0233.
7. Serbia Disbands Police Unit of Suspect in Prime Minister's Death. The New York Times, 27 March 2003. URL: https://www.nytimes.com/2003/03/27/world/serbia-disbands-police-unit-of-suspect-in-prime-minister-s-death.html (дата звернення: 13.01.2026).
8. Eric D Gordy, Guilt, Responsibility, and Denial: The Past at Stake in Post-Milošević Serbia. University of Pennsylvania Press. 2013. 280 p. DOI: 10.1515/soeu-2015–630210.
9. Maja Vivod, Criminals and warriors: The use of criminals for the purpose of war – the Serbian paramilitary units. in Alicia E Hasselm (ed), Crime: Causes, Types and Victims. Nova Science Publishers. 2011 P. 37–64.
10. Peter Andreas, Blue Helmets and Black Markets: The Business of Survival in the Siege of Sarajevo. Cornell University Press. 2008. 224 p.
11. Resolution of 25.09.1991 No. 713 (1991). URL: https://docs.un.org/en/S/RES/713(1991) (дата звернення: 10.01.2026).
12. General Framework Agreement for Peace in Bosnia-Herzegovina and Annexes (Dayton-Paris Agreements) : Document of 14.12.1995 No. UN Doc S/1995/999. URL: https://peacemaker.un.org/bosniadayton95 (дата звернення: 10.01.2026).
13. Timothy Donais. The political economy of stalemate: organised crime, corruption and economic deformation in post-Dayton Bosnia. Conflict, Security & Development. 2003. №3 (3) P. 359–382 DOI: 10.1080/1467880032000151635.
14. UNODC, Measuring Organized Crime in the Western Balkans. 2020. 108 p.
15. Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Global Organized Crime Index 2025: Crime at a Crossroads. 2025. URL: https://ocindex.net/report/2025/section5#5–1-criminality-indicators (дата звернення: 12.01.2026).
16. MONEYVAL, Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures: Bosnia and Herzegovina, Fifth Round Mutual Evaluation Report. Council of Europe 2024. 292 p. (дата звернення: 12.01.2026).
17. Fabian Zhilla and Besfort Lamallari, Evolution of the Organized Crime Groups in Albania. Open Society Foundation for Albania. 2016. 130 p. URL: https://www.osfa.al/sites/default/files/evolution_of_organized_crime_groups_in_albania.pdf (дата звернення: 12.01.2026).
18. Fabian Zhilla and Besfort Lamallari. Albanian criminal groups. Trends in Organized Crime. 2015. №18 (4) P. 329–347 DOI: 10.1007/s12117-015-9253-0
19. European Commission, Albania 2025 Report. Commission Staff Working Document SWD (2025) 750 final, 2025. 101 p. URL: www.google.com/search?q=ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/albania-report-2025_en (дата звернення: 10.01.2026).

20. Vanda Felbab-Brown. Shooting Up: Counterinsurgency and the War on Drugs (Brookings Institution Press. 2010. 273 p.
21. Fifty Days After Indictment, Fifty Members of FARC Charged with Conspiring to Import $ 25 Billion Worth of Cocaine: Communication of US Department of Justice of 22.03.2006 URL: https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2006/March/06_crm_163.html (дата звернення: 18.01.2026).
22. John P S ullivan. From Drug Wars to Criminal Insurgency: Mexican Cartels, Criminal Enclaves and Criminal Insurgency in Mexico and Central America. Portail HAL SHS. 2012. №9 URL: https://shs.hal.science/halshs-00694083v1 (дата звернення: 18.01.2026).
23. John P Sullivan and Robert J Bunker, Mexico's Criminal Insurgency: A Small Wars Journal – El Centro Anthology. iUniverse. 2012. 208 p.
24. Oscar Palma. Transnational Networks of Insurgency and Crime: Explaining the Spread of Commercial Insurgencies Beyond State Borders. Small Wars & Insurgencies. 2015. №26 (3) P. 476–496 DOI: 10.1080/09592318.2014.982885 URL: https://doi.org/10.1080/09592318.2014.982885 (дата звернення: 18.01.2026).
25. Daniel R Fitzpatrick. Greed and Grievance and Drug Cartels: Mexico's Commercial Insurgency. Master's thesis, US Army Command and General Staff College. 2017. 251 p.
26. Sonja Wolf, Mano Dura: The Politics of Gang Control in El Salvador. University of Texas Press. 2017. 304 p. DOI: 10.1111/jlca.12519.
27. Jose Miguel Cruz. Central American Maras: From Youth Street Gangs to Transnational Protection Rackets. Global Crime. 2010. Vol. 11. Is. 4. P. 379–398 DOI: https://doi.org/10.1080/17440572.2010.519518.
28. Elizabeth Young and Katherine Wackett, El Salvador: 2023 Country Conditions Bulletin. Stanford Migration and Asylum Lab. 2023. 61 p. URL: https://migration.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj30036/files/media/file/2023-el-salvador-bulletin.pdf (дата звернення: 25.01.2026).
29. International Crisis Group, Mafia of the Poor: Gang Violence and Extortion in Central America. Latin America Report No 62, 2017. 41 p. URL: https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2018/01/Mafia-of-the-Poor-Gang-Violence-and-Extortion-in-Central-America-ICG-2017.pdf (дата звернення: 25.01.2026).
30. Marcello Cavalari, Juan Diego Manjarrés and Chris Newton, InSight Crime's 2024 Homicide Round-Up (InSight Crime 2024) URL: https://insightcrime.org/news/insight-crime-2024-homicide-round-up/ (дата звернення: 25.01.2026).
31. UK Home Office, Country policy and information note: fear of gangs, El Salvador (Version 5.0, 2025) URL: https://www.gov.uk/government/publications/el-salvador-country-policy-and-information-notes (дата звернення: 25.01.2026).
32. Amnesty International, El Salvador: One year into state of emergency, authorities are systematically committing human rights violations (3 April 2023) URL: https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/04/el-salvador-state-emergency-systematic-human-rights-violations/ (дата звернення: 27.01.2026).
33. Mark Berdal and David M Malone (eds), Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars (Lynne Rienner Publishers 2000) 251.
34. Fiona Mangan, Organized crime and conflict in the Central African Republic (Global Initiative Against Transnational Organized Crime 2023) 34 p. URL: https://globalinitiative.net/analysis/central-african-republic-conflict-organized-crime (accessed 2 February 2026) (дата звернення: 25.01.2026).
35 Васік. Е е та Наконечна Є. Конфлікт у ДР Конго: найголовніше (Deutsche Welle, 30 січня 2025) URL: https://www.dw.com/uk/konflikt-u-dr-kongo-najgolovnise/a-71453536 (дата звернення: 27 січня 2026).
36. United Nations Security Council, Letter dated 31 May 2024 from the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council (United Nations 2024) URL: https://undocs.org/S/2024/432 (дата звернення: 30.01.2026).
37. Jason Stearns and Christoph Vogel, The Landscape of Armed Groups in the Eastern Congo: Fragmentation, Politicization and Business (Congo Research Group 2015) (12 accessed 30 January 2026).
38. Extreme Mortality Rate Found in Central African Republic: Press Release (Columbia Mailman School of Public Health, 19 April 2023) URL: https://www.publichealth.columbia.edu/news/extreme-mortality-rate-found-central-african-republic (дата звернення: 30.01.2026).
39. The Sentry. Architects of Terror: The Wagner Group's Blueprint for State Capture in the Central African Republic (2023) 74 p. URL: https://thesentry.org/reports/architects-of-terror/ (дата звернення: 30.01.2026).
40. Anne Applebaum. Russia's War Against Ukraine Has Turned Into Terrorism (The Atlantic, 13 July 2022) URL: https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/07/russia-war-crimes-terrorism-definition/670500/ (дата звернення: 01.02.2026).

41. Ahmed Soliman and Suliman Baldo. Gold and the war in Sudan: How regional solutions can support an end to conflict (Chatham House 2025) 51 p. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2025–03/2025-03-25-gold-and-the-war-in-sudan-soliman-and-baldo.pdf. (дата звернення: 02.02.2026).

REFERENCES:

1. Durant, W., & Durant, A. (1968). *The lessons of history*. Simon and Schuster.
2. UCDP. (2024, June 9). *Sharp increase in conflicts and wars: Press release*. Uppsala University. https://www.mynewsdesk.com/uu/pressreleases/ucdp-sharp-increase-in-conflicts-and-wars-3391253
3. ACLED. (2024, January). *Conflict Index results: January 2024* (ACLED Report). https://acleddata.com/report/conflict-index-results-january-2024
4. Uppsala Conflict Data Program. (2024). *UCDP Conflict Encyclopedia*. Uppsala University. https://ucdp.uu.se
5. Reitano, T., & Amerhauser, K. (2020). *Illegal financial flows in Albania, Kosovo and North Macedonia: Key factors and current trends*. Global Initiative Against Transnational Organized Crime.
6. Milanović, M. (2016). The impact of the ICTY on the former Yugoslavia: An anticipatory postmortem. *American Journal of International Law*, *110*(2), 233–259. *https://doi.org/10.5305/amerjintelaw.110.2.0233*
7. Serbia disbands police unit of suspect in prime minister's death. (2003, March 27). *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2003/03/27/world/serbia-disbands-police-unit-of-suspect-in-prime-minister-s-death.html
8. Gordy, E. D. (2013). *Guilt, responsibility, and denial: The past at stake in post-Milošević Serbia*. University of Pennsylvania Press. https://doi.org/10.1515/soeu-2015–630210
9. Vivod, M. (2011). Criminals and warriors: The use of criminals for the purpose of war – the Serbian paramilitary units. In A. E. Hasselm (Ed.), *Crime: Causes, types and victims* (pp. 37–64). Nova Science Publishers.
10. Andreas, P. (2008). *Blue helmets and black markets: The business of survival in the siege of Sarajevo*. Cornell University Press.
11. UN Security Council. (1991, September 25). *Resolution 713 (1991)* (S/RES/713). https://docs.un.org/en/S/RES/713(1991
12. *General Framework Agreement for Peace in Bosnia-Herzegovina and Annexes (Dayton-Paris Agreements)* (1995, December 14). UN Doc S/1995/999. https://peacemaker.un.org/bosniadayton95
13. Donais, T. (2003). The political economy of stalemate: Organised crime, corruption and economic deformation in post-Dayton Bosnia. *Conflict, Security & Development*, *3*(3), 359–382. https://doi.org/10.1080/1467880032000151635
14. UNODC. (2020). *Measuring organized crime in the Western Balkans*. https://www.unodc.org
15. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2025). *Global Organized Crime Index 2025: Crime at a crossroads*. https://ocindex.net/report/2025/section5#5–1-criminality-indicators
16. MONEYVAL. (2024). *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures: Bosnia and Herzegovina, Fifth Round Mutual Evaluation Report*. Council of Europe.
17. Zhilla, F., & Lamallari, B. (2016). *Evolution of the organized crime groups in Albania*. Open Society Foundation for Albania. https://www.osfa.al/sites/default/files/evolution_of_organized_crime_groups_in_albania.pdf
18. Zhilla, F., & Lamallari, B. (2015). Albanian criminal groups. *Trends in Organized Crime*, *18*(4), 329–347. https://doi.org/10.1007/s12117-015-9253-0
19. European Commission. (2025). *Albania 2025 report* (Commission Staff Working Document SWD(2025) 750 final). https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/albania-report-2025_en
20. Felbab-Brown, V. (2010). *Shooting up: Counterinsurgency and the war on drugs*. Brookings Institution Press.
21. US Department of Justice. (2006, March 22). *Fifty days after indictment, fifty members of FARC charged with conspiring to import $25 billion worth of cocaine* (Communication No. 06-CRM-163). https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2006/March/06_crm_163.html
22. Sullivan, J. P. (2012). From drug wars to criminal insurgency: Mexican cartels, criminal enclaves and criminal insurgency in Mexico and Central America. *Portail HAL SHS*, (9). https://shs.hal.science/halshs-00694083v1
23. Sullivan, J. P., & Bunker, R. J. (Eds.). (2012). *Mexico's criminal insurgency: A Small Wars Journal – El Centro anthology*. iUniverse.
24. Palma, O. (2015). Transnational networks of insurgency and crime: Explaining the spread of commercial insurgencies beyond state borders. *Small Wars & Insurgencies*, *26*(3), 476–496. https://doi.org/10.1080/09592318.2014.982885
25. Fitzpatrick, D. R. (2017). *Greed and grievance and drug cartels: Mexico's commercial insurgency* [Master's thesis, US Army Command and General Staff College].

26. Wolf, S. (2017). *Mano Dura: The politics of gang control in El Salvador*. University of Texas Press. https://doi.org/10.1111/jlca.12519
27. Cruz, J. M. (2010). Central American Maras: From youth street gangs to transnational protection rackets. *Global Crime*, *11*(4), 379–398. https://doi.org/10.1080/17440572.2010.519518
28. Young, E., & Wackett, K. (2023). *El Salvador: 2023 country conditions bulletin*. Stanford Migration and Asylum Lab. https://migration.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj30036/files/media/file/2023-el-salvador-bulletin.pdf
29. International Crisis Group. (2017). *Mafia of the poor: Gang violence and extortion in Central America* (Latin America Report No. 62). Global Initiative Against Transnational Organized Crime. https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2018/01/Mafia-of-the-Poor-Gang-Violence-and-Extortion-in-Central-America-ICG-2017.pdf
30. Cavalari, M., Manjarrés, J. D., & Newton, C. (2024). *InSight Crime's 2024 homicide round-up*. InSight Crime. https://insightcrime.org/news/insight-crime-2024-homicide-round-up/
31. UK Home Office. (2025). *Country policy and information note: Fear of gangs, El Salvador* (Version 5.0). https://www.gov.uk/government/publications/el-salvador-country-policy-and-information-notes
32. Amnesty International. (2023, April 3). *El Salvador: One year into state of emergency, authorities are systematically committing human rights violations*. https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/04/el-salvador-state-emergency-systematic-human-rights-violations/
33. Berdal, M., & Malone, D. M. (Eds.). (2000). *Greed and grievance: Economic agendas in civil wars*. Lynne Rienner Publishers.
34. Mangan, F. (2023). *Organized crime and conflict in the Central African Republic*. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. https://globalinitiative.net/analysis/central-african-republic-conflict-organized-crime
35. Васіке, Е., & Наконечна, Є. (2025, 30 січня). *Конфлікт у ДР Конго: найголовніше*. Deutsche Welle. https://www.dw.com/uk/konflikt-u-dr-kongo-najgolovnise/a-71453536
36. UN Security Council. (2024, May 31). *Letter dated 31 May 2024 from the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council* (S/2024/432). United Nations. https://undocs.org/S/2024/432
37. Stearns, J., & Vogel, C. (2015). *The landscape of armed groups in the Eastern Congo: Fragmentation, politicization and business*. Congo Research Group.
38. Columbia Mailman School of Public Health. (2023, April 19). *Extreme mortality rate found in Central African Republic: Press release*. https://www.publichealth.columbia.edu/news/extreme-mortality-rate-found-central-african-republic
39. The Sentry. (2023). *Architects of terror: The Wagner Group's blueprint for state capture in the Central African Republic*. https://thesentry.org/reports/architects-of-terror/
40. Applebaum, A. (2022, July 13). Russia's war against Ukraine has turned into terrorism. *The Atlantic*. https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/07/russia-war-crimes-terrorism-definition/670500/
41. Soliman, A., & Baldo, S. (2025). *Gold and the war in Sudan: How regional solutions can support an end to conflict*. Chatham House. https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2025–03/2025-03-25-gold-and-the-war-in-sudan-soliman-and-baldo.pdf

Конфлікту інтересів немає

Vladyslava BATYRGAREIEVA,
Doctor of Law, Professor,
Director of the Academician Stashis
Scientific Research Institute for the Study
of Crime Problems of the National Academy
of Legal Sciences of Ukraine,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3879-2237
e-mail: vladis2229@gmail.com

CRIME PREVENTION IN POST-CONFLICT STATES: FROM ANALYZING CHALLENGES TO PUTTING THEM TO REST

The article is devoted to a comprehensive criminological analysis of the challenges arising in the post-conflict period. In addition, some strategic directions for neutralizing these challenges are outlined. It also argues that armed conflicts

are a powerful destructive factor that leads to the transformation of the criminogenic environment and the deformation of society's legal consciousness. Based on the analysis of analytical data from international organizations, the article highlights the global trend of intensification of armed conflicts, which highlights the need to develop preventive security models.

The article examines three main models of post-conflict transformation, namely: Balkan (the fusion of veteran structures with organized crime), Latin American (privatization of security and the emergence of paramilitary structures), and African (the formation of a «trophy economy»). A hypothesis is put forward regarding the specifics of the Ukrainian model of crisis recovery and post-conflict crime transformation, which may include: a) the effect of «transformation of evil,» i.e., the transformation of external aggression into internal social tension and crimes based on hatred; b) institutional corruption in the defense sector as a result of opaque schemes in the military-industrial complex; c) hybridization of security structures and the risks of criminalization of persons with combat experience in the absence of proper reintegration and social adaptation.

The article states that effective neutralization of these threats requires abandoning linear approaches in favor of dynamic monitoring, rebooting the justice system, and inclusive veteran policy.

Keywords: *crime prevention, post-conflict state, criminogenic challenges, transitional society, hybridization of security.*

Стаття надійшла до редакції: 25.02.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.2/.7:343.32 (477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.29

Вячеслав БОРИСОВ,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
радник при дирекції,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0291-9347,
e-mail: borisov_v.i@ukr.net

Катерина НОВІКОВА,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
відділ дослідження проблем кримінального права,
старший науковий співробітник,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8646-3441,
e-mail: knovikovaua@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕОЛОГІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ*

Статтю присвячено дослідженню еволюції ідеології кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. Актуальність теми зумовлена тим, що кримінально-правове забезпечення національної безпеки є важливим інструментом захисту національних інтересів України. Наголошено, що аналіз історичного розвитку відповідних норм дає можливість простежити зміну законодавчих підходів до визначення найнебезпечніших посягань на державність та їх зв'язок з політико-ідеологічними й конституційними трансформаціями. Метою статті є аналіз ідеології розвитку кримінально-правової охорони основ національної безпеки України, виявлення тенденцій і проблем нормативного регулювання на різних етапах. Для цього досліджено радянське кримінальне законодавство та КК України 2001 р. Установлено, що еволюція ідеології кримінально-правової охорони зазначеної сфери відбиває зміну уявлень про зміст і пріоритети такого захисту. У радянську добу відповідні норми були спрямовані насамперед на охорону політичного режиму, соціалістичного ладу та партійної монополії на владу, що зумовлювало їх ідеологічно-репресивний характер. Після відновлення незалежності України, прийняття Конституції України 1996 р. та КК України 2001 р. відбулося переосмислення цінностей кримінально-правової охорони: ними стали суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші національні інтереси України в їх зв'язку з правами і свободами людини. Обґрунтовано, що події 2014 і 2022 рр. започаткували новий етап розвитку кримінального законодавства у цій сфері, для якого характерні криміналізація та диференціація нової антисуспільної діяльності, посилення каральності існуючих кримінальних правопорушень. Узагальнено, що сьогодні кримінально-правова охорона основ національної безпеки України формується під впливом воєнно-політичних викликів та потребує вдосконалення з урахуванням вимог системності, юридичної визначеності та узгодженості з конституційними цінностями демократичної правової держави.

Ключові слова: *національна безпека України, кримінально-правова охорона, еволюція законодавства, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, криміналізація та декриміналізація, ідеологія кримінально-правової охорони.*

* Примітка. Стаття підготовлена в межах виконання теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України», яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

Law is frozen history.
Carl Friedrich

Постановка проблеми. Дослідження еволюції ідеології кримінально-правової охорони будь-якої групи суспільних відносин має як історико-теоретичну, так і практичну цінність. Так, аналіз ґенези конкретних норм кримінального закону дає можливість простежити логіку кримінально-правової політики законодавця як її суб'єкта щодо протидії тим чи іншим суспільно небезпечним діянням, а також встановити, які підходи до криміналізації та пеналізації виявили свою ефективність, а які лише призводили до надмірної репресивності, правової невизначеності чи ускладнень у правозастосуванні. Найкраще це досягається шляхом вивчення історичного досвіду, що дозволяє побачити зміни в ідеології формування та розвитку законодавства, уникнути повторення попередніх помилок у нормотворенні, зокрема повернення до невдалих, декларативних чи необґрунтовано суворих законодавчих рішень, та сприяє більш глибокому осмисленню сучасного стану відповідного кримінально-правового регулювання та охорони.

Особливої актуальності таке дослідження набуває у сфері охорони основ національної безпеки України. Національна безпека є однією з фундаментальних соціальних цінностей, без належного захисту якої неможливі ані стабільне функціонування держави, ані реалізація прав і свобод людини, ані збереження суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу. В умовах триваючої збройної агресії російської федерації проти України питання ефективності кримінально-правових засобів охорони основ національної безпеки набули підвищеної гостроти. Сучасна практика засвідчує появу нових форм кримінально-протиправних посягань на національну безпеку, активізацію вже відомих загроз, а також необхідність оперативного й водночас виваженого реагування з боку законодавця.

За таких умов звернення до еволюції ідеології кримінально-правової охорони основ національної безпеки України є необхідним для з'ясування ідеологічного підґрунтя щодо закономірностей формування відповідних законодавчих приписів, оцінки їх наступності або, навпаки, розриву з попередніми підходами. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для критичного аналізу чинного законодавства України про кримінальну відповідальність, виявлення його недоліків і вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо подальшого вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кримінально-правової охорони основ національної безпеки України досліджували Н. О. Антонюк, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, І. Б. Газдайка-Василишин, І. В. Діордіца, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, З. А. Загиней-Заболотенко, О. Б. Ковальчук, А. С. Климосюк, П. П. Латковський, В. А. Ліпкан, Ю. В. Луценко, М. І. Мельник, Р. О. Мовчан, Д. О. Олєйніков, О. О. Пащенко, Є. О. Письменський, М. А. Рубащенко, Є. Д. Скулиш, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Р. Л. Чорний, О. А. Чуваков, О. В. Шамара та інші вчені.

Частина із зазначених науковців зосереджувала увагу на загальних питаннях кримінально-правової охорони основ національної безпеки України та проблемах застосування нормативних положень розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Інші дослідники аналізували окремі види кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, зокрема питання об'єктивних і суб'єктивних ознак їх складу, відмежування від суміжних правопорушень, кваліфікації та вдосконалення відповідних законодавчих норм. Водночас, хоча в окремих працях й порушувалися питання історичного розвитку та ідеології формування законодавства у цій сфері, вони здебільшого мали фрагментарний характер і не становили предмета самостійного комплексного дослідження. Поза належною увагою фактично залишилося з'ясування закономірностей еволюції кримінально-правової охорони основ національної безпеки України, зокрема її зв'язку з панівною в той чи інший історичний період державно-правовою та політичною ідеологією.

Отже, **метою статті** є комплексний аналіз ідеології розвитку кримінально-правової охорони основ національної безпеки України в історичній ретроспективі, виявлення тенденцій і проблем відповідного нормативного регулювання на різних етапах історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Починати дослідження еволюції ідеології кримінально-правової

охорони основ національної безпеки України доцільно з аналізу Кримінального кодексу УСРР 1922 р. (далі – КК УСРР 1922 р.), оскільки саме він став першим кодифікованим актом, ухваленим після утвердження радянської влади на території України, який заклав підвалини нормативної моделі кримінально-правового захисту державності, трансформованої у сучасну модель (за формою) законодавства України про кримінальну відповідальність. Його прийняття знаменувало перехід від строкатого та нестабільного правового масиву попереднього періоду до відносно цілісної системи законодавчих норм. Саме в цьому Кодексі було закріплено принципово інший підхід до охорони держави: замість захисту монархічного чи загальнодержавного порядку в дореволюційному розумінні, центр ваги змістився на охорону радянського державного будівництва, а ключовим інструментом такої охорони став інститут контрреволюційних злочинів. Крім того, у нормах КК УСРР 1922 р. було відображено ідеологічний підхід щодо кримінально-правової протидії посяганням на державу, яка з певними змінами (кардинальними за суттю у часи набуття Україною незалежності) була сприйнята наступними кримінальними кодексами. З огляду на це звернення саме до КК УСРР 1922 р. дозволяє простежити витоки тих ідеологічних підходів до кримінально-правової охорони державності, які протягом тривалого часу визначали розвиток законодавства на українських землях.

1. Становлення та розвиток кримінально-правової охорони основ національної безпеки в 1922–2001 рр. .

Дослідження еволюції ідеології кримінально-правової охорони державності в період з 1922 по 2001 рр. дозволяє простежити фундаментальну трансформацію засадничих принципів, на яких базувалася кримінально-правова політика держави щодо охорони національної безпеки країни протягом вісімдесяти років. Цей ретроспективний аналіз відображає динаміку переходу від радянської концепції охорони «диктатури пролетаріату» та боротьби з «контрреволюційними злочинами» до сучасної демократичної моделі захисту соціальних цінностей суверенної України.

Період становлення радянської влади в Україні позначився домінуванням класових цінностей над загальнолюдськими. Конституція УСРР 1919 р. [1] була документом, що відкрито проголошував встановлення диктатури пролетаріату як найвищу мету та цінність. Стаття 1 цієї Конституції визначала, що УСРР є «організацією диктатури працюючих і експлуатованих мас пролетаріату та біднішого селянства для перемоги над капіталістами і поміщиками». У такій системі координат «національна безпека» ототожнювалася виключно з безпекою революційного ладу та збереженням влади більшовиків.

Стаття 3 Конституції УСРР 1919 р. конкретизувала механізми досягнення цієї мети, закладаючи фундамент для каральної політики держави. Зокрема, пункт «а» цієї статті проголошував курс на нищення попереднього економічного устрою шляхом скасування приватної власності на землю та всі засоби виробництва. Це фактично означало, що будь-яке зазіхання на державну власність або спроба збереження приватних господарських відносин розцінювалися як загроза самому існуванню республіки.

Водночас п. «г» ст. 3 конституційно закріплював обов'язок організації озброєної оборони «здобутків соціалістичної революції», залучаючи до цього процесу виключно «трудові елементи». Таке формулювання не лише легітимізувало мілітаризацію суспільства, а й створювало правове підґрунтя для жорсткої криміналізації будь-яких дій, що могли бути інтерпретовані як «контрреволюційні» або такі, що підривають міць пролетарської держави.

Кримінально-правова реалізація закладених у Конституції 1919 р. ідеологічних постулатів знайшла відображення у КК УСРР 1922 р. [2]. Особлива частина цього Кодексу відкривалася розділом «Державні злочини», зміст норм якого чітко вказував на пріоритетність охорони державного апарату над особистістю. Система державних злочинів поділялася на контрреволюційні злочини та злочини проти порядку управління.

За своєю юридичною природою та спрямованістю «контрреволюційні злочини» виступали тогочасним аналогом певної частини сучасних кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, проте з виразним класово-ідеологічним забарвленням, чуждим сьогоденню. Стаття 57 КК УСРР 1922 р. надавала широке тлумачення контрреволюційної діяльності, визначаючи нею будь-яку дію, спрямовану на повалення влади робітничо-селянських Рад або надання допомоги

міжнародній буржуазії. Таке формулювання дозволяло криміналізувати не лише прямі посягання на державний лад, а й будь-яку економічну чи інформаційну активність, що суперечила комуністичній доктрині.

Система контрреволюційних злочинів охоплювала широкий спектр посягань: від збройних повстань та вторгнень на радянську територію (ст. 58) до шпигунства (ст. 66) та терористичних актів проти представників влади (ст. 64). Характерною рисою було те, що об'єктом захисту виступала не безпека нації як цілісної людської спільноти всього народу України, а «завоювання пролетарської революції» та «диктатура робочого класу». Навіть заклики до масового невиконання податкових чи військових повинностей (ст. 69) або поширення чуток, що могли дискредитувати владу (ст. 73), розцінювалися як загрози державному устрою, що каралися максимально суворо – аж до вищої міри покарання з конфіскацією майна.

Особливе місце посідала ст. 67, яка запроваджувала кримінальну відповідальність за «активну боротьбу проти робочого класу», проявлену ще за царського ладу. Це свідчило про те, що кримінально-правова охорона основ безпеки того часу мала не тільки репресивний, але й ретроспективний характер, де саме лояльність до режиму була головним критерієм правомірної поведінки. Таким чином, КК УСРР 1922 р. виступав інструментом фізичного та правового усунення політичних опонентів, де поняття державної безпеки з ідеологічних міркувань було повністю розчинене в інтересах збереження партійної монополії більшовиків на владу.

У 1927 р., з прийняттям нового Кримінального кодексу УСРР [3] (далі – КК УСРР 1927 р.), кримінально-правова охорона стала ще більш жорсткою та деталізованою. Хоча Конституція УСРР 1919 р. залишалася чинною аж до 1929 р., КК УСРР 1927 р. вже відображав тенденції до централізації та уніфікації влади в межах СРСР. Головним об'єктом охорони державності залишалася «революційна законність», яка де-факто означала повну покору партійному керівництву.

Слід звернути увагу, що прийняття Конституції УСРР 1929 р. відбулося в умовах завершення відбудовного періоду та переходу до масової колективізації та індустріалізації. Цей документ закріпив правовий статус УСРР як союзної республіки, але фактично став інструментом легітимації тоталітарного режиму.

Конституція УСРР 1929 р., як ідеологічний та правовий документ радянської епохи, не використовує сучасний термін «національна безпека». Проте вона містить низку положень, які формують тогочасне розуміння державної та революційної безпеки, захисту ладу та територіальної цілісності. Так, у ст. 63 (п. «д») вказана Конституція покладала на органи місцевої влади обов'язок забезпечувати в межах території революційну законність і охороняти державний лад та громадську безпеку. Таким чином, цінність «державного ладу» в цей час остаточно витіснила будь-які залишки правової автономії особи.

КК УСРР 1927 р. в умовах дії Конституції 1929 р. став ключовим знаряддям реалізації політики «великого перелому», трансформувавши концепцію державної безпеки у систему тотального ідеологічного контролю та придушення опору колективізації.

Ключовою ознакою тогочасного правопорядку було надзвичайно широке тлумачення контрреволюційної діяльності. Так, ст. 54^1 КК УСРР 1927 р. визначала злочинною будь-яку дію, спрямовану на повалення, підрив або послаблення влади робітничо-селянських Рад і обраних ними на підставі Конституції СРСР і Конституцій союзних республік робітничо-селянських урядів СРСР, союзних і автономних республік, або на підрив чи послаблення зовнішньої безпеки СРСР і основних господарських, політичних та національних здобутків пролетарської революції.

Центральним складом розділу про контрреволюційні злочини за КК УСРР 1927 р. була зрада батьківщини (ст. 54^1 «а»). Під нею розумілися дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду воєнній міці СРСР, його державній незалежності або недоторканності його території. До таких дій закон прямо відносив: шпигунство; видачу воєнної або державної таємниці; перехід на бік ворога; втечу або переліт за кордон.

Крім того, КК УСРР 1927 р. передбачав відповідальність за збройне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою озброєних банд на радянську територію, захоплення влади в центрі або на місцях (ст. 54^2); зносини з іноземною державою або її представниками з контрреволюційною метою, а також сприяння іноземній державі, що воює

з СРСР (ст. 54[3]); допомогу міжнародній буржуазії, яка не визнає рівноправності комуністичної системи і прагне її повалити (ст. 54[4]); схиляння іноземної держави до ворожих дій проти СРСР, зокрема до оголошення війни, збройного втручання, блокади або розриву дипломатичних відносин (ст. 54[5]); шпигунство (ст. 54[6]); підрив державної промисловості, транспорту, торгівлі, грошового обігу або кредитної системи (шкідництво), вчинений з контрреволюційною метою (ст. 54[7]); терористичні акти проти представників радянської влади або діячів революційних організацій (ст. 54[8]); зруйнування або пошкодження залізничних шляхів, засобів зв'язку, водопроводу та іншого державного майна через вибух або підпал (ст. 54[9]); контрреволюційну пропаганду або агітацію, що містить заклики до повалення радянської влади, а також виготовлення або зберігання відповідної літератури (ст. 54[10]); організаційну діяльність, спрямовану на підготування контрреволюційних злочинів, або участь у таких організаціях (ст. 54[11]); недонесення про достеменно відомий підготовлюваний або вчинений контрреволюційний злочин (ст. 54[12]); активні дії або боротьбу проти робітничого класу, проявлені на відповідальних чи секретних посадах за царського ладу або в контрреволюційних урядах (ст. 54[13]); контрреволюційний саботаж, тобто свідоме невиконання чи недбале виконання обов'язків з метою послаблення влади уряду (ст. 54[14]) тощо.

Конституція УРСР 1937 р. [4] формально проголосила перемогу соціалізму та містила широкий перелік прав і свобод, що на практиці було проявом цинізму тоталітарної влади. Проте справжню ієрархію цінностей розкривали статті розділу про обов'язки громадян. Так, ст. 130 Конституції УРСР 1937 р. визначала обов'язок берегти і зміцнювати суспільну, соціалістичну власність як «священну і недоторкану основу радянського ладу», а осіб, що вчиняють на неї замах, проголошувала «ворогами народу». Ця конституційна новела створила підґрунтя для надзвичайно суворої кримінально-правової охорони економічних основ держави, які розглядалися як фундамент тогочасної національної безпеки.

Водночас ст. 132 Конституції УРСР 1937 р. уперше на конституційному рівні деталізувала поняття «зради батьківщини», включивши до нього порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди воєнній міці держави та шпигунство. КК УСРР 1927 р. (у редакції від 1934 р.) вже містив відповідні норми, зокрема згадану раніше ст. 54[1] «а», що передбачала розстріл із конфіскацією майна. Цей період характеризувався повною невідповідністю між конституційною декларацією «священного обов'язку» захисту батьківщини та нещадною каральною практикою.

Цікавим є те, що навіть після прийняття Конституції УРСР 1937 р. КК УРСР 1927 р. продовжував діяти аж до 1960 р., що свідчить про стабільність репресивного характеру кримінально-правової політики держави та її апарату, який не потребував частої зміни кодифікованих норм для виконання своїх функцій, спрямованих на утримання суспільства в стані страху і покори [5, с. 337]. Проте ідеологічне наповнення публічного інтересу держави щодо її охорони постійно зміщувалося в бік нагальної потреби «оборони соціалістичної Вітчизни». Життєво важливі інтереси окремої людини на фоні очевидних переваг на користь інтересів держави не виглядали для радянського суспільства якоюсь виключною соціальною цінністю [6, с. 42]. Перехід до Кримінального кодексу УРСР 1960 р. (далі – КК УРСР 1960 р.) [7] та згодом до Конституції УРСР 1978 р. [8] ознаменував період відносної стабілізації радянської політичної системи. Відбулося засудження на офіційному рівні державної політики «культу особи» та масових репресій, що потрясали впродовж кількох десятиріч радянське суспільство [6, с. 42].

Конституція УРСР 1978 р. проголосила УРСР «загальнонародною державою», де захист соціалістичної Вітчизни залишався священним обов'язком (ст. 60). Важливою цінністю визнавалася «єдність радянського народу», що в кримінально-правовому аспекті залишало пріоритет загальносоюзних інтересів над республіканськими.

У КК УРСР 1960 р. злочини проти основ національної безпеки (у сучасному розумінні) були розміщені у главі I Особливої частини, яка мала назву «Державні злочини». Розділ 1 цієї глави мав назву «Особливо небезпечні державні злочини». Слід відмітити, що зміна назви з «контрреволюційних» на «особливо небезпечні державні» свідчила про відмову від риторики класової боротьби на користь стабільного державного порядку.

До системи особливо небезпечних державних злочинів увійшли вже відомі за КК УСРР 1927 р. правопорушення, такі як: зрада батьківщини

(ст. 56), шпигунство (ст. 57), терористичний акт (ст. 58), диверсія (ст. 60), шкідництво (ст. 61), антирадянська агітація і пропаганда (ст. 62) та організаційна діяльність, спрямована до вчинення особливо небезпечних державних злочинів (ст. 64).

Разом із тим КК УРСР 1960 р. запровадив і нові види злочинів, що відображали тогочасні міжнародно-політичні реалії та намагання держави убезпечити радянський лад від зовнішніх і внутрішніх загроз, зокрема терористичний акт проти представника іноземної держави (ст. 59), пропаганда війни (ст. 63), особливо небезпечні державні злочини, вчинені проти іншої держави трудящих (ст. 65). При цьому важливо зауважити, що диспозиція норми про зраду батьківщини (ст. 56) була суттєво розширена. Окрім традиційного шпигунства та переходу на бік ворога, вона тепер прямо включала такі діяння, як відмова повернутися з-за кордону в СРСР, надання допомоги іноземній державі в проведенні ворожої діяльності, а також змову з метою захоплення влади.

2. Розвиток кримінально-правової охорони основ національної безпеки України після прийняття КК України 2001 року.

Проголошення незалежності України та прийняття Конституції України 1996 р. докорінно змінили аксіологічну основу національної безпеки. Україна була визнана суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою (ст. 1 Конституції). Найвищою соціальною цінністю була проголошена людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3). У зв'язку з цим змінився і підхід до розуміння самої національної безпеки: відтепер вона пов'язувалася не з охороною політичного режиму, а із забезпеченням конституційного ладу, прав і свобод людини, суверенітету, територіальної цілісності та інших фундаментальних інтересів людини, суспільства й держави.

На цьому конституційному підґрунті було сформовано й новий підхід до кримінально-правової охорони відповідних цінностей, який знайшов вираження у КК України 2001 р. Це зумовлено тим, що кримінальне право традиційно виступає одним із ключових інструментів держави у реагуванні на найбільш небезпечні посягання на фундаментальні цінності, без захисту яких є неможливим саме існування суспільства, держави та правопорядку.

Стаття 17 Конституції установила, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Ці положення знайшли пряме відображення у розділі I Особливої частини КК України, який отримав нову сучасну назву «Злочини проти основ національної безпеки України». Надалі конституційне розуміння змісту та пріоритетів національної безпеки було розвинуте у спеціальному законодавстві. Насамперед йдеться про закони України «Про основи національної безпеки України» №964-IV від 19.06.2003 р. та «Про національну безпеку України» №2469-VIII від 21.06.2018 р., який змінив попередній.

Згідно з положеннями чинного Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України охоплює захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, а також інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз (п. 9 ч. 1 ст. 1). У свою чергу, національні інтереси України визначаються як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1).

У такому нормативному розумінні основи національної безпеки постають не як вузько державоцентрична категорія, а як комплекс соціальних цінностей і благ, що поєднує інтереси людини, суспільства та держави. Саме тому кримінально-правова охорона у цій сфері відображає як рівень розвитку законодавчої техніки та політико-правових пріоритетів певного історичного періоду, так й уявлення держави про те, які явища визнаються найбільш небезпечними для її суверенітету, конституційного ладу, стабільності суспільного життя та безпеки громадян.

Із моменту набрання чинності КК України і до 2014 р. розділ I його Особливої частини (Злочини проти основ національної безпеки України) залишався структурно незмінним. У первинній редакції він охоплював шість статей: «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» (ст. 109); «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» (ст. 110); «Державна

зрада» (ст. 111); «Посягання на життя державного чи громадського діяча» (ст. 112); «Диверсія» (ст. 113); «Шпигунство» (ст. 114). Така законодавча конструкція відображала відносно усталене на той час уявлення про коло найбільш небезпечних посягань на суверенітет, конституційний лад, територіальну цілісність, внутрішню та зовнішню безпеку держави.

Як вже було зазначено, до 2014 р. законодавець не вдавався до перегляду визначень кримінальних правопорушень, викладених у вищевказаному розділі, що дає підстави говорити про відносну стабільність підходу до кримінально-правової охорони основ національної безпеки на початковому етапі дії КК України 2001 р. Однак така стабільність виявилася тимчасовою, оскільки загальновідомі події 2014 та 2022 рр. засвідчили недостатність попередньої нормативної моделі кримінально-правової охорони основ національної безпеки. Від початку гібридної агресії російської федерації проти України кримінально-правова охорона основ національної безпеки зазнала прискореної трансформації, зумовленої необхідністю адаптації кримінального законодавства до нових воєнно-політичних загроз та викликів. Таке вдосконалення відбувалося у двох взаємопов'язаних напрямах: по-перше, шляхом диференціації кримінальної відповідальності за посягання на основи національної безпеки України, що проявилося як у криміналізації нових форм суспільно небезпечної поведінки та уведення до норм цього розділу обставин, що обтяжують відповідальність, так й у виокремленні низки кримінальних правопорушень із діянь, які раніше могли охоплюватися загальними нормами, насамперед нормою ст. 111 КК України (Державна зрада); по-друге, шляхом пеналізації вже існуючих норм КК України, тобто посилення їх караності.

У частині криміналізації КК України було доповнено у 2014 р. спочатку ст. 114^1 (Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань) (Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» № 1183-VII від 08.04.2014 р.)), а потім й ст. 110^2 (Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України) (Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» № 1533-VII від 19.06.2014 р.)).

У 2022 р. КК України було доповнено ст. 114^2 (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» № 2160-IX від 24.03.2022 р.), а потім ст. 111^2 (Пособництво державі-агресору) (Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» № 2198-IX від 14.04.2022 р.).

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» № 2113-IX від 03.03.2022 р. до норм статей 111 та 113 КК України була уведена обтяжуюча обставина «в умовах воєнного стану», що сутнісно посилило суворість покарання за кримінальні правопорушення, передбачені нормами цих статей.

Окремо слід відзначити доповнення у 2022 р. КК України ст. 111^1 (Колабораційна діяльність) Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» № 2108-IX від 03.03.2022 р. У цьому випадку йдеться вже не стільки про класичну криміналізацію принципово нової форми суспільно небезпечної поведінки, скільки про подальшу диференціацію кримінальної відповідальності за посягання на основи національної безпеки України.

Це зумовлено тим, що окремі прояви колабораційної діяльності й до появи ст. 111[1] КК України за наявності відповідних ознак могли кваліфікуватися за ст. 111 КК як державна зрада. Водночас законодавець обрав шлях нормативного виокремлення таких діянь у самостійні спеціальні норми, що розміщені у семи частинах ст. 111[1] КК України, а в окремих проявах – фактично й привілейовану норму, що дало можливість більш детально типізувати різні небезпечні для України форми співпраці з державою-агресором, розмежувати їх за характером і ступенем суспільної небезпечності та забезпечити більш гнучку кримінально-правову реакцію. Тим самим було вирішено важливі стратегічні питання політики держави у сфері боротьби з посяганнями на основи національної безпеки в умовах збройного конфлікту з 2014 р. та в умовах воєнного стану – з 2022 року.

У частині пеналізації розвиток кримінально-правової охорони основ національної безпеки України виявився у послідовному посиленні караності вже існуючих видів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109–114 КК України. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» № 1183-VII від 08.04.2014 р. було збільшені строки покарань, передбачені статтями 110, 111, 113, 114 КК України. У свою чергу, Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» № 1689-VII від 07.10.2014 р. створив можливості для застосування конфіскації майна за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 111, 112, 113, 114 КК України. Таким чином, якщо криміналізація та диференціація кримінальної відповідальності відображали прагнення законодавця точніше типізувати нові й видозмінені форми протиправної діяльності, небезпечної для суспільства, то пеналізація засвідчила переоцінку їх тяжкості та намір забезпечити більш сувору кримінально-правову охорону основ національної безпеки в умовах воєнно-політичної загрози.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що еволюція ідеології кримінально-правової охорони основ національної безпеки України відображає трансформацію уявлень законодавця як суб'єкта кримінально-правової політики про зміст, пріоритети та об'єкти такого захисту. У радянський період відповідні законодавчі норми були підпорядковані насамперед охороні політичного режиму, диктатури пролетаріату, соціалістичного ладу та партійної монополії на владу, що зумовлювало їх виразне ідеологічне спрямування, надмірну репресивність і вкрай невизначене формулювання багатьох заборон. Натомість, після відновлення незалежності України та особливо після прийняття Конституції України 1996 р. і КК України 2001 р. відбулося концептуальне переосмислення засад кримінально-правової охорони у цій сфері: соціальними цінностями стали суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, а також інші національні інтереси України у їх інтегрованому зв'язку з правами і свободами людини.

Водночас розвиток законодавства після 2014 р., а особливо після початку повномасштабної збройної агресії рф у 2022 р., засвідчив перехід до нового етапу еволюції ідеології кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. Для нього характерні, з одного боку, криміналізація та нормативне виокремлення нових форм суспільно небезпечних діянь, а з другого – посилення караності вже існуючих видів кримінальних правопорушень. Це дає підстави констатувати, що сучасна модель кримінально-правової охорони основ національної безпеки України формується під безпосереднім впливом воєнно-політичних викликів і потребує подальшого наукового осмислення. Її вдосконалення має здійснюватися не лише шляхом посилення репресивного маркеру кримінального закону, а й через забезпечення системності, юридичної визначеності, внутрішньої узгодженості кримінально-правових заборон та їх відповідності конституційним цінностям демократичної правової держави.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.): Конституція від 10.03.1919 : станом на 10.03.1919. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text.

2. Кримінальний кодекс УСРР (1922 р.) (Витяг): Закон. *Українські підручники онлайн.* URL: https://textbooks.net.ua/content/view/1060/70.
3. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року (у редакції 1949 року): Закон: станом на 1949. *CoolLib.* URL: https://coollib.net/b/669494-kollektiv-avtorov-yurisprudentsiya-kriminalniy-kodeks-ursr-1927-roku-v-redaktsiyi-1949-roku/readp?p=1&cnt=9000.
4. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (1937 р.): Конституція від 30.01.1937: станом на 30.01.1937. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001/ed19370130#o281.
5. Нове століття криміналістики та судових наук: Liber Amicorum на честь академіка В. Ю. Шепітька: монографія / за ред. М. В. Шепітька; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. акад. прав. наук України; Міжнар. конгрес криміналістів. Харків: Право, 2026. 864 с.
6. Борисов В. І. Розв'язання питань відповідальності за злочини проти особи в працях академіка В. В. Сташиса. *Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному науковому дискурсі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження проф. В. В. Сташиса (м. Харків, 10 липн. 2025 р.). Харків: Право, 2025. С. 40–46.
7. Кримінальний кодекс Української РСР 1960 р.: Закон від 28.12.1960: станом на 27.06.1961. *ЛІГА: 360*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1961_06_27.
8. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (1978 р.): Конституція від 20.04.1978 №888-IX: станом на 20.04.1978. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888–09/ed19780420#Text.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainskoi Sotsiialistychnoi Radianskoi Respubliky (berezen 1919 r.) [Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic (March 1919)]. The Verkhovna Rada of Ukraine. Ukrainian legislation. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text.
2. Kryminalnyi kodeks USRR (1922 r.) (Vytiah) [Criminal Code of the Ukrainian SSR (1922) (Extract)]. Ukrainski pidruchnyky onlain. https://textbooks.net.ua/content/view/1060/70.
3. Kryminalnyi kodeks URSR 1927 roku (v redaktsii 1949 roku) [Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1927 (as amended in 1949)]. CoolLib. https://coollib.net/b/669494-kollektiv-avtorov-yurisprudentsiya-kriminalniy-kodeks-ursr-1927-roku-v-redaktsiyi-1949-roku/readp?p=1&cnt=9000.
4. Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky (1937 r.) [Constitution (Fundamental Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (1937)]. The Verkhovna Rada of Ukraine. Ukrainian legislation. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001/ed19370130#o281.
5. Shepitko, M. V. (Ed.). (2026). *Nove stolittia kryminalistyky ta sudovykh nauk: Liber Amicorum na chest akademika V. Yu. Shepitka* [The new century of criminalistics and forensic sciences: Liber Amicorum in honor of Academician V. Yu. Shepitko]. Kharkiv: Pravo.
6. Borysov, V. I. (2025). Rozviazannia pytan vidpovidalnosti za zlochyny proty osoby v pratsiakh akademika V. V. Stashysa [Resolving issues of liability for crimes against the person in the works of Academician V. V. Stashys], Tvorcha spadshchyna profesora V. V. Stashysa v suchasnomu naukovomu dyskursi, materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 100-richchiu vid dnia narodzhennia prof. V. V. Stashysa [The creative legacy of Professor V. V. Stashys in contemporary scholarly discourse: Proceedings of the International scientific and practical conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of Prof. V. V. Stashys]. Kharkiv.
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainskoi RSR 1960 r [Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960]. https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1961_06_27.
8. Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky (1978 r.) [Constitution (Fundamental Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (1978)]. The Verkhovna Rada of Ukraine. Ukrainian legislation. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888–09/ed19780420#Text.

Конфлікту інтересів немає

Viacheslav BORYSOV,
Doctor of Law, Professor, Full Member (Academician) of the National Academy of Law Sciences of Ukraine,
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine,
Adviser to the Directorate;
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0291-9347,
e-mail: borisov_v.i@ukr.net.

Kateryna NOVIKOVA,
Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher,
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine,
Department for the Study of Criminal Law Problems,
Senior Research Fellow;
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8646-3441,
e-mail: knovikovaua@gmail.com.

EVOLUTION OF THE IDEOLOGY OF CRIMINAL–LEGAL PROTECTION OF THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

This article examines the evolution of the ideology underpinning the criminal law protection of Ukraine's national security. ***The topic is relevant*** *because criminal law is a vital instrument for safeguarding Ukraine's national interests. Analysis of the historical development of relevant provisions reveals changes in legislative approaches to defining the most dangerous threats to statehood and their connection with political, ideological, and constitutional transformations.* ***This article aims*** *to analyse the ideology behind criminal law protecting Ukraine's national security and identify trends and problems in regulatory control across historical stages. To this end, Soviet criminal legislation and the 2001 CC of Ukraine have been examined. It has been established that the evolution of this ideology reflects a change in how such protection is perceived and prioritised. During the Soviet era, the relevant provisions were primarily aimed at safeguarding the political regime, the socialist system, and the party's monopoly on power. This gave them an ideological-repressive nature. Following Ukraine's restoration of independence and the adoption of the 1996 Constitution and the 2001 CC, the values of criminal law protection were re-evaluated to include sovereignty, territorial integrity, the democratic constitutional order, and other national interests in relation to human rights and freedoms. The events of 2014 and 2022 marked a new stage in the development of criminal legislation in this area. This stage is characterised by the criminalisation and differentiation of new anti-social activities and tougher penalties for existing offences.* ***In summary****, criminal law protection of Ukraine's national security is shaped by military and political challenges and requires improvements to ensure systematicity, legal certainty, and consistency with the constitutional values of a democratic rule-of-law state.*

Keywords: *national security of Ukraine, criminal-law protection, evolution of legislation, criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine, criminalization and decriminalization, ideology of criminal-law protection.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.337.4+343.32 (477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.38

Зоя ЗАГИНЕЙ-ЗАБОЛОТЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
завідувач відділу проблем кримінальної юстиції
та кримінології
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8679-124X
E-mail: vizavi.zoya@gmail.com

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

У статті досліджено окремі аспекти проблеми правозастосовної диференціації воєнних злочинів від кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Виявлено випадки, коли у судовій практиці фактично тотожні діяння в одних випадках кваліфікуються за статтями розділу I Особливої частини КК України, а в інших – як воєнний злочин, що віднесено до правової невизначеності судової практики. Водночас запропоновано окремі шляхи її вдосконалення. Зокрема, ухвалення рішень громадянином України, призначеним окупаційною владою «суддею», від імені Російської Федерації, окремі з яких порушують закони та звичаї війни, запропоновано кваліфікувати за сукупністю статей 111 та 438 КК України (якщо оцінка надається одним вироком). Досліджено, що керівництво громадянами України російськими «військово-патріотичними рухами» (на кшталт «Юнармії») і, як наслідок, мілітаризація українських дітей, є воєнним злочином та потребує кваліфікації за ст. 438 КК України. Зроблено висновок, що призначення окупаційною владою громадянина України на керівну посаду незаконно створеного правоохоронного органу та вчинення ним дій, які є воєнним злочином, підлягають кваліфікації за сукупністю ч. 2 ст. 111, ч. 7 ст. 111[1] та ст. 438 КК України (якщо оцінка надається одним вироком). Запропоновано у разі попередньої кваліфікації за ст. 111[2] КК України дій громадянина України, який сприяв військовослужбовцям збройних сил Російської Федерації у різних формах, встановлювати відсутність складу воєнного злочину. Доведено, що невибіркові обстріли об'єктів критичної інфраструктури, знищення цивільних об'єктів / цивільного майна доцільно кваліфікувати за сукупністю статей 113 та 438 КК України. Запропоновано варіанти кваліфікації дій громадян України, які на виконання завдань представників держави-агресора або інших осіб знищують шляхом підпалу майно, яке має стратегічне значення для України, є об'єктом критичної інфраструктури, а також автомобілі, належні військовослужбовцям Збройних Сил України.

***Ключові слова**: воєнні злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, диверсія, кримінально-правова кваліфікація, правозастосовна диференціація.*

Постановка проблеми. За умов російсько-української війни, яка розпочалася у 2014 році спочатку в гібридному, а потім у повномасштабному форматі, загострилася проблематика як правотворчості у галузі кримінального права, спрямована на створення надійної основи кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України та воєнним злочинам, так і правозастосування. Ці правопорушення становлять суттєву небезпеку Україні як самостійній та незалежній державі, є загрозами національній безпеці та міжнародному правопорядку, які потребують першочергового вирішення на правотворчому, доктринальному та правозастосовному рівнях.

На сьогодні існують певні проблеми через невизначеність судової практики щодо правозастосовної диференціації окремих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (наприклад, передбачених статтями 111 «Державна зрада», 111[1] «Колабораційна діяльність», 111[2] «Пособництво державі-агресору», 113

«Диверсія» Кримінального кодексу України (далі – КК)) та воєнних злочинів (ст. 438 КК). Хоча, на перший погляд, між указаними кримінальними правопорушеннями немає спільних ознак, адже вони посягають на різні безпосередні об'єкти (основи національної безпеки та мир, безпеку людства, міжнародний правопорядок – відповідно), відрізняються за описанням інших ознак складів кримінальних правопорушень. Однак з аналізу судової практики за статтями 111, 111^1, 111^2, 113, 438 КК вбачається, що фактично схожі між собою діяння отримують різну кримінально-правову оцінку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові результати дослідження проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки та воєнних злочинів представлені багатьма науковими статтями, монографіями, дисертаційними роботами, навчальними посібниками тощо, авторами яких є як відомі науковці, так і початківці-вчені. Серед дослідників виокремимо доробок Н. О. Антонюк, І. В. Берднік, І. В. Гловюк, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, О. О. Дудорова, К. П. Задої, О. К. Маріна, Р. О. Мовчана, В. О. Навроцького, М. І. Пашковського, Є. О. Письменського, М. А. Рубащенка, М. І. Хавронюка та інших. Проте науковці зазвичай не звертають увагу та не досліджують проблему правозастосовної диференціації воєнних злочинів та кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, спроба чого буде здійснена в цій публікації.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей кваліфікації воєнних злочинів та кримінальних правопорушень проти національної безпеки України, а також правозастосовної диференціації між ними.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до викладу основної частини дослідження, спробуємо пояснити використання в цій публікації незвичного термінологічного звороту «правозастосовна диференціація». У науковій літературі здебільшого диференціація кримінальної відповідальності асоціюється з діяльністю законодавця, яка порівнюється Н. О. Антонюк з терезами, на одній стороні яких міститься «базове (загальне) посягання зі всіма його ознаками та суб'єктом, а з іншого – реакція держави на це шляхом передбачення потенційного кола заходів, які може застосувати суд у разі визнання особи винною у цьому діянні» [1, с. 170–171]. Проте, на нашу думку, поняття диференціації повинно мати більш широке використання, зокрема під час розв'язання певних правозастосовних ситуацій, коли вирішується питання про те, за якою статтею Особливої частини КК потрібно кваліфікувати дії обвинуваченого. При цьому відповідні статті можуть містити як суміжні склади кримінальних правопорушень, так і не передбачати збіжних ознак, як-от: воєнні злочини та кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, щодо яких, однак, виявляється проблема в їх розрізненні. Відповідні питання підлягають додатковому самостійному вивченню, що не є метою нашої публікації. Тому робоча назва, що використовуватиметься на сторінках цієї праці, – це «правозастосовна диференціація».

Вивчення остаточних судових рішень, ухвалених судами за статтями 111, 111^1, 111^2, 113, 438 КК, наочно демонструє, що у судовій практиці спостерігається тенденція до різної кваліфікації тотожних за фактичним складом діянь за статтями, вказаними вище, тобто, коли відбувається правозастосовна диференціація, доцільність якої є сумнівною. У подальшому матеріал публікації буде подано по блоках.

Воєнні злочини (ст. 438 КК) vs державна зрада (ст. 111 КК). Як вбачається з аналізу вироків за ст. 111 КК, левову частку з них становлять ті, що полягають у відправленні правосуддя від імені Російської Федерації (далі – РФ) колишніми українськими суддями, які після тимчасової окупації території України (зокрема Автономної Республіки Крим (далі – АРК)), проходили процедури добору за законодавством РФ, призначалися суддями на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ) та ухвалювали судові рішення від імені держави-агресора.

Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду з цього приводу сформулював низку правових позицій, які стосуються розуміння таких ознак державної зради, як «підривна діяльність», «надання допомоги у проведенні підривної діяльності проти України» тощо, констатувавши, що здійснення «правосуддя» від імені РФ громадянином України у такий спосіб утворює склад державної зради у формах переходу на бік ворога

та/або надання допомоги у проведенні підривної діяльності проти України [2].

Водночас ознайомлення з судовою практикою за ст. 438 КК дає підставу зробити висновок, що на сьогодні як воєнний злочин кваліфікуються дії суддів, які від імені РФ, застосувавши законодавство держави-агресора, ухвалили рішення про незаконні затримання та/або депортацію (видворення) громадян України за законодавством РФ від імені держави-агресора [3; 4]. Така форма порушення законів та звичаїв війни, як примусова депортація цивільного населення, є класичним проявом воєнних злочинів відповідно до положень міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) [5; 6].

Якщо виходити зі співвідношення державної зради у формі надання іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ст. 111 КК) та воєнного злочину (ст. 438 КК), то дії «судді», який від імені РФ ухвалив рішення про примусову депортацію громадянина України з ТОТ, правильно кваліфіковані судами за ч. 1 ст. 438 КК. Порушення законів та звичаїв війни у формі примусової депортації є спеціальним видом державної зради у вказаній формі. Водночас у таких вироках під час кваліфікації не знаходить свого відображення інша протиправна поведінка такого «судді». За багаторічну «суддівську» діяльність вони, вочевидь, ухвалювали й інші рішення від імені РФ, які не були пов'язані з порушенням законів та звичаїв війни.

Іншими вироками дії судді, який відправляв правосуддя від імені РФ, отримували кримінально-правову оцінку за статтями 111 (частиною 1 або 2) та 438 КК (або самостійними вироками – у разі попереднього засудження «судді» за державну зраду [7], або одним вироком – за сукупністю [8]). Саме такий варіант кваліфікації є найбільш прийнятним, оскільки він враховує сукупну протиправну поведінку «судді», а не лише один з її епізодів. При цьому «сам по собі факт зайняття громадянином посади «судді» незаконно створеного судового органу на тимчасово окупованій території слід кваліфікувати окремо за ч. 1 або ч. 2 ст. 111 КК як державну зраду у формі переходу на бік ворога» [9, с. 128].

Воєнні злочини (ст. 438 КК) VS колабораційна діяльність (ст. 111[1] КК). Окремими вироками за ч. 1 ст. 438 КК засуджувалися громадяни України, керівники регіонального штабу дитячо-юнацького військово-патріотичного руху РФ «Юнармія» за організацію та здійснення пропаганди серед місцевого населення півострова Крим, а саме дітей і підлітків, на користь добровільного вступу до ЗС та інших силових відомств РФ. Такий вид протиправної пропаганди до служби в ЗС держави-окупанта належить до серйозного порушення законів та звичаїв війни відповідно до джерел МГП [5]. Такий підхід щодо кваліфікації дій громадян України, керівників структурних підрозділів військово-патріотичних рухів РФ, артикульовано й очільниками правоохоронних органів [11] та у медіа [12].

Проте іншими вироками громадяни України за вчинення фактично тотожних дій притягалися до кримінальної відповідальності за «інформаційний» колабораціонізм (ч. 6 ст. 111[1] КК) [13], а керівники закладів освіти, які сприяли їх діяльності – за освітній колабораціонізм (ч. 3 ст. 111[1] КК) [14].

З огляду на те, що пропаганда до служби в збройних силах держави-окупанта є воєнним злочином, дії громадян України, які обіймали керівні посади у військово-патріотичних рухах РФ та здійснювали мілітаризацію українських дітей на ТОТ, доцільно кваліфікувати не як колабораційну діяльність, а як воєнний злочин [9, с. 133].

Ще один випадок, коли об'єктивно тотожні дії кваліфікуються судами або за ст. 438 КК, або за частинами 5 або 7 ст. 111[1] КК (як адміністративний колабораціонізм), стосується оцінки дій громадян України, які на посадах начальників чи заступників начальників виправних установ, створених окупаційною владою на ТОТ, вчиняли дії з примусової депортації та переміщення до установ виконання покарань РФ та ТОТ засуджених, які відбували покарання в цих установах за вироками судів України. Одним з вироків дії такого громадянина України кваліфіковано за ч. 2 ст. 28 – ч. 1 ст. 438 КК [15]. Вказана кваліфікація не ставиться під сумнів, адже примусова депортація населення, як зазначалося вище, є одним із серйозних порушень законів та звичаїв війни.

Проте іншими вироками суди саме по собі зайняття громадянами України посад начальників інших виправних колоній, створених окупаційною владою на ТОТ, кваліфікують зазвичай за ч. 7 ст. 111[1] КК [16]. І ця кваліфікація, як вбачається з обставин справи, а також ураховуючи формулювання складу адміністративного колабораціонізму (ч. 7

ст. 111^1 КК), є правильною, оскільки обвинувачені були призначені на відповідні посади в незаконно створених правоохоронних органах на ТОТ.

Якщо поглянути на вказану ситуацію в комплексі, то в першому з аналізованих вироків суд окремо не кваліфікував зайняття обвинуваченим посади начальника виправної колонії на ТОТ, надавши оцінку лише одному з проявів його професійної протиправної діяльності у формі примусової депортації засуджених громадян України.

Як і у випадку з професійною діяльністю «суддів» на ТОТ, в таких випадках доцільно виокремлювати «загальну протиправну професійну діяльність» обвинувачених на посадах, які вони незаконно обійняли шляхом призначення окупаційною владою, та конкретні прояви такої діяльності, які можуть полягати у вчиненні воєнних злочинів. Відповідно, саме по собі призначення на таку посаду повинно кваліфікуватися за ч. 7 ст. 111^1 КК (або за іншими частинами цієї статті), а також за ті конкретні прояви такої діяльності, які містять ознаки складів кримінальних правопорушень, зокрема й воєнних злочинів. Водночас доцільно вирішувати й питання про можливість додаткової кваліфікації дій громадян України в такому разі за ст. 111 КК у формі переходу на бік ворога, що детально обґрунтовувалося в одній з наших попередніх публікаціях [17].

Воєнні злочини (ст. 438 КК) vs пособництво державі-агресору (ст. 111^2 КК). Формулювання складу пособництва державі-агресору науковці визнають вкрай невдалим, оскільки воно фактично включає такі суспільно небезпечні діяння, які є або формами прояву колабораційної діяльності, або державної зради [18–20]. Цілком поділяючи такий підхід, відзначимо ще й проблему збігу ознак між пособництвом державі-агресору, зокрема, у формі підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням, та воєнними злочинами. Такі збройні формування держави-агресора – це насамперед ЗС РФ, які здійснюють безпосередні бойові дії на території України та утримують ТОТ. Тому й указані дії можуть бути кваліфіковані як співучасть у вчиненні воєнного злочину. Наприклад, одним із вироків за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28 – ч. 1 ст. 438 КК було кваліфіковано дії громадянина України, який протягом окупації одного з сіл на ТОТ добровільно налагодив особистий контакт з військовослужбовцями ЗС РФ та допоміг їм відшукати місцевих жителів, які демонтували та сховали водяний насос, тим самим створивши проблему з водопостачанням військовослужбовців ЗС РФ; разом із ними ув'язнив потерпілих, де їх катували військовослужбовці ЗС РФ з метою отримання інформації на користь окупаційних військ [21]. Військовослужбовці ЗС РФ з точки зору МГП визнаються комбатантами, суб'єктами воєнних злочинів (ст. 438 КК). Тому й надання таким особам відповідного сприяння утворює пособництво у вчиненні воєнного злочину, а не пособництво державі-агресору [22, с. 305].

Іншими вироками як пособництво державі-агресору (ст. 111^2 КК) кваліфікувалися дії громадян України, які сприяли діяльності військовослужбовців ЗС РФ на ТОТ [23]. Ураховуючи норми МГП та прецедентну практику міжнародних трибуналів [24], дії громадянина України, який своїми протиправними діями сприяв діяльності ЗС РФ на ТОТ, потрібно кваліфікувати за ст. 438 КК. Тому й у разі попередньої кримінально-правової кваліфікації схожих дій громадян України, які можуть підпадати під ознаки складу пособництва державі-агресору (ст. 111^2 КК), необхідно встановлювати відсутність у вчиненому ознак порушення законів та звичаїв війни, що вимагає (у разі наявності таких ознак) кваліфікації за ст. 438 КК.

Воєнні злочини (ст. 438 КК) vs диверсія (ст. 113 КК). Однією з форм воєнних злочинів (ст. 438 КК) є інше порушення законів та звичаїв війни, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Згідно з нормами МГП до воєнних злочинів належить «незаконне, безглузде і широкомасштабне знищення і привласнення майна, яке не викликане воєнною необхідністю» [5; 6].

Порушення законів та звичаїв війни досить часто вчиняється шляхом знищення цивільного майна / цивільних об'єктів, невиправданого військовою необхідністю, а тому багатьма вироками кваліфікується за ст. 438 КК [25; 26]. З аналізу вироків, знищення майна цивільних об'єктів відбувалося з використанням загальнонебезпечних предметів, як-от: дронів, ракет, реактивних, осколково-фугасних снарядів тощо. Як зауважує Ю. В. Орлов, у разі знищення або пошкодження об'єктів критичної цивільної інфраструктури (дамб, трансформаторних підстанцій тощо), такі дії переважно

кваліфікуються в судовій практиці за ч. 1 ст. 438 КК, а «альтернативна кваліфікація як диверсії слідчими СБУ відкидаються, керуючись тією самою логікою війни. Респонденти з числа керівників слідчих відділів СБУ зазначили, що диверсія – злочин мирного часу; стан війни зумовлює необхідність кваліфікувати відповідні атаки на об'єкти критичної інфраструктури як прояви війни, зокрема воєнні злочини» [27, с. 37]. Як зазначає цей науковець, «… така позиція є вразливою до критики. Перш за все тому, що ч. 2 ст. 113 КК містить таку кваліфікуючу ознаку диверсії, як вчинення цього злочину в умовах воєнного стану. Тому, на нашу думку, слід розмежовувати обстріли критичної цивільної інфраструктури з метою ослаблення українського війська (ускладнення можливостей закріпитися на деокупованій території, загальмувати темп руху деокупації) і з метою ослаблення держави загалом (її обороноздатності, економічного потенціалу, логістики тощо). В першому випадку має йтися про ч. 1 ст. 438 КК, у другому – про ч. 2 ст. 113 КК. Слід бути свідомим того, що стан війни не елімінує такий об'єкт кримінально-правової охорони як основи національної безпеки, який до того ж набуває значно більшої вразливості, аніж за ординарних умов» [27, с. 45–46].

Нам імпонує такий підхід. Обстріли об'єктів критичної інфраструктури спрямовані на ослаблення держави в цілому, а воєнний стан та наявність збройного конфлікту міжнародного характеру не можуть нівелювати необхідність кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. Тобто кримінально-правова оцінка знищення цивільних об'єктів / цивільного майна повинна здійснюватися з урахуванням того, яке значення має об'єкт, якому спричиняється шкода, для основ національної безпеки, а точніше – для її економічної складової.

Останнім часом всю Україну сколихнуло поширення таких протиправних дій осіб, зокрема неповнолітніх, як підпал ними майна, яке має стратегічне значення, є об'єктом критичної інфраструктури, а також майна, яке належить військовослужбовцям Збройних Сил України (далі – ЗСУ) та інших військових формувань, передбачених законом, на виконання завдання інших осіб, зокрема представників російських спецслужб.

З аналізу судової практики вбачається, що суди кваліфікують дії «паліїв» по-різному. Наприклад, як перешкоджання законній діяльності ЗСУ (ст. 114–1 КК) та умисне знищення майна шляхом підпалу (ч. 2 ст. 194 КК) [28], лише як перешкоджання законній діяльності ЗСУ (ст. 114–1 КК) [29], лише як умисне знищення майна шляхом підпалу (ч. 2 ст. 194 КК) [30], як диверсія [31]. На думку Є. О. Письменського, для правильної кримінально-правової кваліфікації дій «паліїв» «треба звернути увагу на особу замовників, які в судових вироках позначаються як невстановлені особи, що дають завдання здійснити підпал того чи іншого транспортного засобу» [32, с. 402]. Цей вчений вважає, що «дії громадян України, які вчиняють підпали автомобільного транспорту, що використовується за військовим призначенням, мали б кваліфікуватися за сукупністю ч. 2 ст. 194 КК та ч. 2 ст. 111 КК як надання представникам іноземної держави допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, вчинене в умовах воєнного стану. І корисливий мотив, з яким діяли громадяни, які здійснювали підпал, не може виключати кваліфікації за ст. 111 КК. Адже такий мотив безперешкодно може співіснувати з іншими мотивами, зокрема пов'язаними зі спричиненням шкоди національним інтересам держави, її обороноздатності» [32, с. 402].

Повністю поділяємо вказаний підхід. «Палії» отримують завдання від інших осіб, якими зазвичай є представники російських спецслужб, та умисно знищують майно ЗСУ чи майно критичної інфраструктури на виконання цього завдання. Самі дії у формі знищення або пошкодження шляхом підпалу майна, яке має стратегічне значення для України, є об'єктом критичної інфраструктури, а також транспортних засобів, належних військовослужбовцям ЗСУ, є здійсненням підривної діяльності проти України на виконання вказаного завдання. Тому під час кваліфікації таких дій потрібно використовувати диференційований підхід. Так, якщо громадяни України на виконання завдання представника держави-агресора знищили або пошкодили шляхом підпалу майно, яке має стратегічне значення для України, є об'єктом критичної інфраструктури, а також автомобілі, належні військовослужбовцям ЗСУ, то їх дії потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111 та ч. 2 ст. 194 КК. При цьому у разі, коли громадянин України не досягнув 16 років, кваліфікація його дій за ч. 2 ст. 111 КК не здійснюється (ч. 2 ст. 22 КК). Якщо завдання на знищення

або пошкодження шляхом підпалу майна, яке має стратегічне значення для України, є об'єктом критичної інфраструктури, надавали громадяни України, то дії «паліїв» необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 113 КК (диверсія за умов воєнного стану) (за умови, що особа досягнула 14-річного віку (ч. 2 ст. 22 КК)). Якщо відповідні дії були спрямовані на умисне знищення або пошкодження транспортних засобів, належних військовослужбовцям ЗСУ, то дії «паліїв» пропонуємо кваліфікувати за ч. 2 ст. 194 КК (знову ж таки за умови, якщо на момент вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14 років (ч. 2 ст. 22 КК)) [33, с. 344–345].

Висновки. Дослідження проблематики правозастосовної диференціації під час кваліфікації воєнних злочинів та кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України виявило ряд проблем через невизначеність судової практики, за яких фактично тотожні кримінальні правопорушення кваліфікуються судами за статтями 111, 111^1, 111^2, 113 КК або за ст. 438 цього Кодексу. У зв'язку з цим запропоновано такі шляхи вдосконалення правозастосовної диференціації в цій частині:

1) прийняття «суддею» РФ рішення від імені держави-агресора, зокрема про примусову депортацію громадянина України з території України або іншого рішення, яким порушуються закони та звичаї війни, підлягають кваліфікації за ст. 438 КК. Сам по собі факт зайняття громадянином України посади «судді» незаконно створеного суду на ТОТ потрібно окремо кваліфікувати за ч. 2 ст. 111 КК як державну зраду у формі переходу на бік ворога, а «загальне» здійснення правосуддя від імені держави-агресора – як надання допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Сама ж кваліфікація дій «судді» в такому разі повинна здійснюватися за сукупністю статей 111 та 438 КК (якщо така оцінка надається одним вироком);

2) керівництво громадянами України російськими «військово-патріотичними рухами» (на кшталт «Юнармії») на ТОТ і, як наслідок, мілітаризація українських дітей, є воєнним злочином, а тому вчинене потрібно кваліфікувати за ст. 438 КК, а не за відповідними частинами ст. 111^1 цього Кодексу як колабораційна діяльність;

3) призначення окупаційною владою громадянина України на керівну посаду незаконно створеного правоохоронного органу (наприклад, на посаду начальника виправної колонії) та вчинення ним дій, які є воєнним злочином, підлягають кваліфікації за сукупністю ч. 7 ст. 111^1 та ст. 438 КК (якщо кримінально-правова оцінка здійснюється одним вироком). Також доцільно розглядати питання про кваліфікацію дій громадянина України за ч. 2 ст. 111 КК (державна зрада у формі здійснення підривної діяльності проти України);

4) дії громадянина України, який своїми протиправними діями сприяв діяльності ЗС РФ на ТОТ, потрібно кваліфікувати за ст. 438 КК, а не як пособництво державі-агресору (ст. 111^2 КК). У разі попередньої кримінально-правової кваліфікації дій громадян України, які можуть підпадати під ознаки складу пособництва державі-агресору, необхідно встановлювати відсутність у вчиненому ознак порушення законів та звичаїв війни;

5) невибіркові обстріли об'єктів критичної інфраструктури, знищення цивільних об'єктів / цивільного майна доцільно кваліфікувати за сукупністю як диверсію (ст. 113 КК) та воєнний злочин (ст. 438 КК);

6) дії особи, яка на виконання завдання представника держави-агресора або іншої особи знищила або пошкодила шляхом підпалу майно, яке має стратегічне значення для України, є об'єктом критичної інфраструктури, а також автомобілі, належні військовослужбовцям ЗСУ, потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111 (якщо особа досягнула на момент вчинення злочину 16 років) та ч. 2 ст. 194 КК; якщо завдання на знищення або пошкодження шляхом підпалу майна, яке має стратегічне значення для України, є об'єктом критичної інфраструктури, надавали громадяни України, то дії «паліїв» необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 113 КК (за умови досягнення особою на момент вчинення злочину 14 років); якщо відповідні дії були спрямовані на умисне знищення або пошкодження транспортних засобів, належних військовослужбовцям ЗСУ, то дії «паліїв» запропоновано кваліфікувати за ч. 2 ст. 194 КК (за умови досягнення особою на момент вчинення злочину 14 років).

Загалом констатуємо невизначеність судової практики в частині правозастосовної диференціації злочинів проти основ національної безпеки України та воєнних злочинів, що вимагає подальшого дослідження цієї проблеми з напрацюванням чітких критеріїв такої диференціації та правил кваліфікації.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Антонюк Н. О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України : монографія. Київ : Алерта, 2023. 554 с.
2. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 серпня 2023 року у справі № 759/4148/17. https://reyestr.court.gov.ua/Review/113065878 (дата звернення: 14.04.2026).
3. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 28 березня 2023 року у справі № 753/2458/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110157736 (дата звернення: 14.04.2026).
4. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 5 квітня 2024 року у справі № 754/15727/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/128063971 (дата звернення: 14.04.2026).
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція IV): міжнародний документ ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 14.04.2026).
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ, Поправки від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 14.04.2026).
7. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 18 березня 2025 року у справі № 754/18236/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125913241 (дата звернення: 14.04.2026).
8. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 23 липня 2025 року у справі № 754/12142/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129050968 (дата звернення: 14.04.2026).
9. Загиней-Заболотенко З. А., Шевчук А. В. Воєнні злочини : проблеми кваліфікації та призначення покарання : монографія. Київ : Ваіте, 2025. 268 с.
10. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 15 червня 2023 року у справі № 758/16427/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111764865 (дата звернення: 14.04.2026).
11. Пропаганда збройних сил РФ серед кримських дітей – це примус до служби в армії окупанта. URL: https://www.irf.ua/propaganda-zbrojnyh-syl-rf-sered-krymskyh-ditej-cze-prymus-do-sluzhby-v-armiyi-okupanta (дата звернення: 14.04.2026).
12. Соколова-Стех Г. Хто мілітаризує українських дітей на окупованій Донеччині. 02.12.2025. https://www.dw.com/uk/moloda-gvardia-ta-unarmia-hto-i-ak-militarizue-ukrainskih-ditej-na-okupovanij-doneccini/a-74972469?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml (дата звернення: 14.04.2026).
13. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 6 грудня 2024 року у справі № 333/10659/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124385729# (дата звернення: 14.04.2026).
14. Вирок Комунарський районний суд міста Запоріжжя від 1 грудня 2025 року у справі № 333/8601/24. https://reyestr.court.gov.ua/Review/132597821 (дата звернення: 14.04.2026).
15. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 13 червня 2025 року у справі № 766/10206/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/128231478 (дата звернення: 14.04.2026).
16. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 12 грудня 2023 року у справі № 766/10206/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/115582870# (дата звернення: 14.04.2026).
17. Антонюк Н. О., Загиней-Заболотенко З. А. На вістрі уваги: кваліфікація за сукупністю статті 111 «Державна зрада» та частин 2, 5 або 7 статті 111–1 «Колабораційна діяльність» Кримінального кодексу України. *Слово Національної школи суддів України*. 2023. № 3 (44). С. 6–22. DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-577-587
18. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 241 с.
19. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 95–117. DOI: https://doi.org/10.21564/2311–9640.2022.18.266927 (дата звернення: 14.04.2026).
20. Хавронюк М. Помилки у законах воєнного часу: щодо змін Кримінального кодексу України. URL: https://uplan.org.ua/pomylky-uzakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/ (дата звернення: 14.04.2026).
21. Вирок Снігурівського районного суду Миколаївської області від 5 липня 2024 року у справі № 485/1015/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120200633# (дата звернення: 14.04.2026).
22. Допіряк Б. П., Загиней-Заболотенко З. А. Форми умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), в судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія ПРАВО. 2024. Вип. 84: ч. 3. С. 301–309. DOI https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.84.3.46 (дата звернення: 14.04.2026).

23. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 16 липня 2025 року у справі № 635/2391/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128876180 (дата звернення: 14.04.2026).
24. Prosecutor v. Zejnil Delalić, Zdravko Mucić, Hazim Delić, Esad Landžo. (1998, November 16). *Case No. IT-96–21-T*. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1998/en/91857f (дата звернення: 14.04.2026).
25. Вирок Дзержинського районного суд м. Харкова від 2 березня 2023 року у справі № 638/1343/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/10933422 (дата звернення: 14.04.2026).
26. Вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 9 травня 2023 року у справі № 588/1072/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110714705 (дата звернення: 14.04.2026).
27. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
28. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 14 лютого 2025 року у справі № 175/19439/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125392013# (дата звернення: 14.04.2026).
29. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 25 січня 2025 року у справі № 686/1176/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124838897 (дата звернення: 14.04.2026).
30. Вирок Хаджибейського районного суду м. Одеса від 20 березня 2025 року у справі № 521/20675/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126021736 (дата звернення: 14.04.2026).
31. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 27 грудня 2024 року у справі № 473/6456/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124090301 (дата звернення: 14.04.2026).
32. Письменський Є. О. Підпал автомобіля, що використовується за військовим призначенням: підходи до кримінальноправової оцінки. Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірн. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (21 лют. 2025 р.) / упоряд. У. О. Цмоць. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2025. С. 401–402.
33. Загиней-Заболотенко З. А. Знищення або пошкодження майна шляхом підпалу на виконання завдання інших осіб: проблеми кваліфікації. *Право UA*. 2025. №. 1. С. 339–345. DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.1.50. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2025-1/Pravo_ua_2025_1_339.pdf (дата звернення: 14.04.2026).

REFERENCES:

1. Antoniuk, N. O. (2023). *Dyferentsiatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy: monohrafiia* [Differentiation of criminal liability in the criminal law of Ukraine: Monograph]. Alerta.
2. Ruling of the Criminal Cassation Chamber of the Supreme Court, Case No. 759/4148/17 (2023).
3. Desnianskyi District Court of Kyiv. (2025, July 23). *Judgment in case No. 754/12142/22*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/129050968
4. Desnianskyi District Court of Kyiv. (2024, April 5). *Judgment in case No. 754/15727/23*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/128063971
5. United Nations. (1949, August 12). *Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
6. United Nations. (1998, July 17). *Rome Statute of the International Criminal Court: International courts, UN; Statute, international document, amendments*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
7. Desnianskyi District Court of Kyiv. (2025, March 18). *Judgment in case No. 754/18236/23*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/12591324
8. Desnianskyi District Court of Kyiv. (2025, July 23). *Judgment in case No. 754/12142/22*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/129050968
9. Zahyniei-Zabolotenko, Z. A., & Shevchuk, A. V. (2025). *Voienni zlochyny: problemy kvalifikatsii ta pryznachennia pokarannia: monohrafiia* [War crimes: Issues of qualification and sentencing: Monograph]. Vaite.
10. Podilskyi District Court of Kyiv. (2023, June 15). *Judgment in case No. 758/16427/21*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/111764865
11. International Renaissance Foundation. (n.d.). *Propaganda zbroinykh syl RF sered krymskykh ditei – tse prymus do sluzhby v armii okupanta* [Propaganda of the Russian Armed Forces among Crimean children is coercion into service in the occupier's army]. https://www.irf.ua/propaganda-zbrojnyh-syl-rf-sered-krymskyh-ditej-cze-prymus-do-sluzhby-v-armiyi-okupanta
12. Sokolova-Stekh, H. (2025, December 2). *Khto militarizuie ukrains'kykh ditei na okupovanii Donetchchyni* [Who

is militarizing Ukrainian children in the occupied Donetsk region]. Deutsche Welle. https://www.dw.com/uk/molodagvardia-ta-unarmia-hto-i-ak-militarizue-ukrainskih-ditej-na-okupovanij-doneccini/a-74972469?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml

13. Kommunaresk District Court of Zaporizhzhia. (2024, December 6). *Judgment in case No. 333/10659/23*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/124385729#
14. Kommunaresk District Court of Zaporizhzhia. (2025, December 1). *Judgment in case No. 333/8601/24*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/132597821
15. Kherson City Court of Kherson Region. (2025, June 13). *Judgment in case No. 766/10206/23*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/128231478
16. Primorsky District Court of Odesa. (2023, December 12). *Judgment in case No. 766/10206/23*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/115582870#
17. Antonuk, N. O., & Zahyney-Zabolotenko, Z. A. (2023). On the forefront: Qualification under the cumulative nature of Article 111 «Treason» and Parts 2, 5, or 7 of Article 111–1 «Collaborationist Activities» of the Criminal Code of Ukraine. *Słowo of the National School of Judges of Ukraine, 3*(44), 6–22. https://doi.org/10.33663/0869-2491-2024-35-577-587
18. Movchan, R. O. (2022). *«War» novelties of the Criminal Code of Ukraine: Law-making and law-enforcement issues* [Monograph]. Норма права.
19. Dudorov, O. O., & Movchan, R. O. (2022). Responsibility for aiding the aggressor state: Issues of qualification and improvement of criminal law. *Visnyk of the Association of Criminal Law of Ukraine, 2*(18), 95–117. https://doi.org/10.21564/2311–9640.2022.18.266927
20. Khavroniuk, M. (n.d.). *Mistakes in wartime laws: On changes to the Criminal Code of Ukraine*. UPLAN. https://uplan.org.ua/pomylky-uzakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/
21. Snihurivskyi District Court of Mykolaiv Region. (2024, July 5). *Judgment in case No. 485/1015/23*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/120200633#
22. Dopyriak, B. P., & Zahyney-Zabolotenko, Z. A. (2024). Forms of intentional actions aimed at assisting the aggressor state (aiding) in judicial practice. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series, 84*(3), 301–309. https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.84.3.46
23. Kharkiv District Court of Kharkiv Region. (2025, July 16). *Judgment in case No. 635/2391/23*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/128876180
24. Prosecutor v. Zejnil Delalić, Zdravko Mucić, Hazim Delić, Esad Landžo. (1998, November 16). *Case No. IT-96–21-T*. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1998/en/91857f
25. Dzerzhynskyi District Court of Kharkiv. (2023, March 2). *Judgment in case No. 638/1343/23*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/10933422
26. Trostiantsky District Court of Sumy Region. (2023, May 9). *Judgment in case No. 588/1072/22*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/110714705
27. Orlov, Y. V. (2023). *Crime and its counteraction in wartime: Criminal law and criminological dimensions* [Monograph]. Pravo.
28. Dnipropetrovsk District Court of Dnipropetrovsk Region. (2025, February 14). *Judgment in case No. 175/19439/24*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125392013#
29. Khmelnytskyi City District Court of Khmelnytskyi Region. (2025, January 25). *Judgment in case No. 686/1176/25*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/124838897
30. Khadzhibey District Court of Odesa. (2025, March 20). *Judgment in case No. 521/20675/24*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126021736
31. Voznesenskyi City District Court of Mykolaiv Region. (2024, December 27). *Judgment in case No. 473/6456/24*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/124090301
32. Pysmenskyi, Y. O. (2025). Arson of a vehicle used for military purposes: Approaches to criminal legal assessment. In U. O. Tsmots (Ed.), *War in Ukraine: Conclusions made and lessons not learned: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (February 21, 2025)* (pp. 401–402). Lviv State University of Internal Affairs.
33. Zahyney-Zabolotenko, Z. A. (2025). Destruction or damage to property by arson in the execution of orders from other individuals: Issues of qualification. *Pravo UA, 1*, 339–345. https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.1.50. https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2025-1/Pravo_ua_2025_1_339.pdf

Zoia ZAHYNEI-ZABOLOTENKO,

Doctor of Laws, Professor,
Head of the Department of Criminal Justice and Criminology
at the V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8679-124X
E-mail: vizavi.zoya@gmail.com

WAR CRIMES AND CRIMINAL OFFENCES AGAINST THE FOUNDATIONS OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY: MAJOR TRENDS IN LEGAL DIFFERENTIATION

This article examines certain aspects of the issue of distinguishing, in legal practice, between war crimes and criminal offences against the foundations of Ukraine's national security. Cases have been identified where, in judicial practice, acts that are in fact identical are in some instances classified under the articles of Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, and in others as war crimes; this has been attributed to the legal uncertainty of judicial practice, and specific ways to improve it have been proposed. In particular, it is proposed that decisions made by a citizen of Ukraine appointed as a 'judge' by the occupying authorities on behalf of the Russian Federation, some of which violate the laws and customs of war, should be classified under Articles 111 and 438 of the Criminal Code of Ukraine (if assessed in a single judgment). It has been established that the leadership of Ukrainian citizens by Russian 'military-patriotic movements' (such as Yunarmiya) and, as a consequence, the militarization of Ukrainian children, constitutes a war crime and requires classification under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. It has been concluded that the appointment by the occupying authorities of a Ukrainian citizen to a leadership position in an unlawfully established law enforcement body and the commission by that person of acts constituting a war crime are subject to classification under the combined provisions of Part 2 of Article 111, Part 7 of Article 111[1] and Article 438 of the Criminal Code of Ukraine (if the assessment is made in a single judgment). It is proposed that, in cases where the actions of a Ukrainian citizen who has assisted servicemen of the Armed Forces of the Russian Federation in various ways are preliminarily classified under Article 111[2] of the Criminal Code of Ukraine, the absence of the elements of a war crime should be established. It has been demonstrated that indiscriminate shelling of critical infrastructure and the destruction of civilian objects or civilian property should be classified under Articles 113 and 438 of the Criminal Code of Ukraine. Options are proposed for the classification of the actions of Ukrainian citizens who, in carrying out the orders of representatives of the aggressor state or other persons, destroy by arson property of strategic importance to Ukraine, which constitutes critical infrastructure, as well as vehicles belonging to servicemen of the Armed Forces of Ukraine.

Key words*: war crimes, criminal offences against the foundations of Ukraine's national security, treason, collaboration, aiding an aggressor state, sabotage, criminal classification, differentiation in the application of the law.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.326
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.48

Олександр ПАЩЕНКО,
доктор юридичних наук, доцент,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
завідувач відділу дослідження проблем кримінального права,
ORCID ID: https//orcid.org/0000-0001-9640-0137,
e-mail: opashchenko77@ukr.net

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 109 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ*

У статті розглянуто конституційний лад як безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 109 КК України). Наголошується, що проблема забезпечення та непорушності конституційного ладу в сучасних умовах набула пріоритетного значення не лише для фахівців у галузі кримінального права, а й для вчених-конституціоналістів. Констатовано, що поняття конституційного ладу посідає центральне місце в сучасній теорії конституціоналізму, оскільки за його допомогою визначаються фундаментальні засади організації державного і суспільного життя.

Метою дослідження є з'ясування того, які із значень поняття «конституційний лад», що виокремлюються в доктрині конституційного права, мають використовуватися під час характеристики об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 109 КК України. Визначено, що у вітчизняній науці конституційного права поняття «конституційний лад» є багатоаспектним: по-перше, – це система основних політико-правових засад; по-друге, – спосіб організації держави; по-третє, – стан суспільних відносин, що характеризує державу як конституційну. Доведено, що для характеристики соціальної цінності суспільних відносин як об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 109 КК України, мають значення всі ці аспекти. Акцентовано увагу на тому, що третій аспект поняття «конституційний лад» пов'язаний із дослідженням стану правовідносин, а тому не може бути формально визначений.

Зроблено висновок, що засади конституційного ладу закріплено в Конституції України на трьох рівнях: на першому – в ст. 1, на другому – в інших статтях Розділу I «Загальні засади», на третьому – в інших розділах.

Зазначено, що суб'єктами суспільних відносин, що охороняються ст. 109 КК України, є держава (з одного боку) та громадяни і громадянське суспільство (з другого). Соціальний зв'язок між цими суб'єктами має статичну форму, що проявляється у виді позиції держави, яка полягає у дотриманні стану, де вона підпорядкована праву.

Ключові слова: *кримінальне право, кримінальне правопорушення, об'єкт кримінального правопорушення, Особлива частина Кримінального кодексу України, основи національної безпеки України, державний суверенітет, насильство, конституційний лад, державна влада.*

Постановка проблеми. В доктрині кримінального права України переважає думка, що його основною функцією є охоронна, яка знаходить свій вираз у завданнях Кримінального кодексу України (далі – КК), що містяться у ст. 1 останнього [1]. Тому вельми важливим видається постулат щодо несуперечливості положень КК положенням законодавчих актів інших галузей права, що здійсню-

* Примітка. Стаття виконана в межах фундаментальної теми «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України» (державний реєстраційний номер: 0124U005179; термін виконання: I кв. 2025 р. – IV кв. 2027 р.).

ють насамперед регулятивну функцію. В цьому сенсі положення КК виконують акцесорну роль, оскільки лише охороняють від найбільш небезпечних посягань суспільні відносини, що регулюються іншими правовими актами, в першу чергу – законами. Серед цих законів особливе значення має Основний Закон, або Конституція України [2]. У зв'язку із цим норми КК України мають забезпечувати охорону конституційних положень найбільш суворими із наявних правових засобів (а саме – кримінального покарання), і в жодному разі не суперечити ним. Насамперед це стосується таких соціальних цінностей як проголошені Конституцією України права і свободи громадян України та конституційний лад. Саме тому Особлива частина КК «відкривається» розділом I «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України», де здійснюється охорона саме національної безпеки як умови здійснення українською державою ефективного захисту інших суспільних відносин, перш за все прав і свобод своїх громадян. За влучним висловом В. А. Журавля, сьогодні, як ніколи раніше, вельми актуальним постає питання збереження національного суверенітету як запоруки існування української державності [3, с. 3].

Національна безпека є ключовою умовою стабільності та розвитку держави. Для України, яка проходить через складний період реформ і стикається з численними внутрішніми та зовнішніми викликами, питання її забезпечення набуває особливого значення. Національна безпека створює умови для демократичного розвитку, економічної стійкості та правопорядку [4, с. 435]. Без забезпечення національної безпеки на достатньому рівні неможливо розраховувати на стабільний розвиток усіх сфер функціонування країни [5, с. 485].

Національна безпека України віддзеркалює стан життєдіяльності суспільства, рівень обороноздатності країни, сприяє забезпеченню дієвості всіх соціально-економічних механізмів, а також висвітлює рівень ризиків і загроз національним інтересам [6, с. 281]. Дії, спрямовані проти України як соціальної і правової держави можуть спричинити значну шкоду її конституційному ладу, тому посягання на ці блага мають високий ступінь суспільної небезпечності як для держави, так і для суспільства і кожного його окремого члена [7, с. 11]. Конституційний лад справедливо визнається однією з основних засад демократії європейського зразка, необхідною умовою для ефективного функціонування всієї правової системи [8, с. 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку С. І. Селецького, конституційний лад України – це закріплені Конституцією України повновладдя українського народу, суспільний і державний устрій, рівність усіх націй і народностей, права і свободи громадян [7, с. 10]. Є. В. Сичевський, Є. І. Харитонов, Д. О. Олейніков, О. І. Букрєєв, Є. О. Русінов, О. В. Червякова визначають це поняття як сукупність найбільш усталених конституційних принципів, положень і правовідносин, що складаються на їх базі [9, с. 8–9; 10, с. 10]. М. І. Хавронюк, С. Г. Волкотруб, О. М. Грудзур, В. І. Шакун вважають, що конституційний лад – це встановлені Конституцією України основні засади життєдіяльності суспільства, держави і людини в Україні (суверенітет, форма правління, державний устрій, державний режим) [11, с. 28; 12, с. 26; 13, с. 269]. В. О. Навроцький пише, що досліджуване поняття являє собою основні засади функціонування нашої держави і суспільства, закріплені в нормах Конституції: народовладдя, виборність і підзвітність, законність, неподільність території, розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову тощо [14, с. 103]. В. Я. Тацій зазначав, що конституційний лад – це устрій держави і суспільства, а також їх інститутів відповідно до конституційно-правових норм [15, с. 30]. Згодом цю точку зору поділив М. А. Рубащенко, при цьому не уточнюючи, що відповідний устрій здійснюється «відповідно до конституційно-правових норм» [16, с. 24]. На думку дослідника, до основ конституційного ладу в Україні належать, зокрема, суверенітет і незалежність України, унітаризм, республіканська форма правління, демократизм, народовладдя, політичний та ідеологічний плюралізм [16, с. 24].

П. С. Матишевський вважав, а слідом за ним О. Ф. Бантишев та В. С. Картавцев вважають, що конституційний лад – це засновані на Конституції України: повновладдя, суверенітет держави, її територіальна цілісність і недоторканність, демократизм, республіканська форма правління, принципи і форми організації й діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, рівність всіх націй і народностей, права і свободи людини і громадянина, взаємовідносини

громадян і держави [17, с. 211; 18, с. 264]. Погоджуються із цим визначенням В. А. Ліпкан і О. С. Ліпкан, але при цьому вони виокремлюють і друге значення досліджуваного терміна, згідно якого – це цілісна система основоположних суспільних відносин і відповідних їм інститутів суспільства і держави, які закріплені нормами конституційного законодавства [19, с. 169, 170]. Аналізуючи наведені визначення можна зауважити, що все те, що було перелічено у першому (суверенітет держави, її територіальна цілісність, демократизм, республіканська форма правління тощо) також входить у «цілісну систему основоположних суспільних відносин», більше того, є «ядром» навколо якого ці відносини формуються [20, с. 13]. З нашої точки зору, саме «основоположність» тих суспільних відносин, що формуються навколо конституційного ладу, і зумовлює необхідність його розгляду як частини основ національної безпеки нашої держави. Без забезпечення його належного функціонування держава не може ефективно виконувати покладені на неї суспільством функції, у тому числі й щодо збереження життя і здоров'я окремої людини. Саме тому в назві Розділу I Особливої частини КК йдеться не про безпеку держави, а про національну безпеку, причому не про всю таку безпеку, а лише про її основи.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження значень поняття «конституційний лад», що виокремлюються в доктрині конституційного права, та з'ясування того, які з них мають використовуватися під час характеристики об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 109 КК.

Виклад основного матеріалу. Проблема забезпечення та непорушності конституційного ладу, починаючи з 2014 р., набула першочергового значення не лише для фахівців у галузі кримінального права, а й для вчених-конституціоналістів [21, с. 66]. Поняття конституційного ладу займає центральне місце у сучасній теорії конституціоналізму, встановлюючи фундаментальні засади організації державного та суспільного життя [22, с. 944]. Конституційний лад визначає базові принципи взаємовідносин між державою, суспільством та людиною, є основою для організації та функціонування держави [23, с. 42]. За спостереженням Є. С. Ачкасової, у вітчизняній науці конституційного права термін «конституційний лад» став використовуватися відносно недавно, оскільки наука радянського періоду оперувала поняттями «суспільний устрій» і «суспільний лад». Це поняття є багатозначним: по-перше, – це система основних політико-правових засад, по-друге: спосіб організації держави, закріплений в її конституції; по-третє – це стан правових відносин, що характеризує державу як конституційну, де держава підпорядкована праву, забезпечуючи справедливі зв'язки між людиною, громадянським суспільством і державою [8, с. 20, 21]. Для з'ясування соціальної цінності досліджуваних суспільних відносин, з нашої точки зору, мають значення усі три наведені аспекти розглядуваного соціального феномену. При цьому значущість перших двох аспектів сумнівів не викликає, їх дотримання легко перевірити емпіричним шляхом, оскільки вони мають певне формальне вираження. Вважаємо, що посягання в цій частині можуть мати два прояви: насильницька зміна системи основних політико-правових засад (для першого аспекту), організація держави у спосіб, що не закріплений в її конституції (для другого аспекту) або повалення цієї системи і керування державою «в ручному режимі» – для обох відзначених аспектів. Третій аспект поняття «конституційний лад» пов'язаний із дослідженням стану правових відносин, оцінкою справедливості суспільних зв'язків, а тому не може бути формально визначеним. У зв'язку із цим констатація його дотримання чи порушення завжди буде багато в чому суб'єктивною, і лише найбільш «кричущі» випадки набуватимуть об'єктивного характеру. Прикладом зміни зв'язків на несправедливі (між людиною та громадянським суспільством з одного боку та державою з другого), на наш погляд, можуть слугувати події, що передували та мали місце в процесі Революції Гідності у листопаді 2013 – лютому 2014 років. Формально ані система основних політико-правових засад, ані організація держави, що була на той час закріплена в Конституції України, змін – тим паче насильницьких – не зазнавали. А тому, якщо обмежитись розглядом конституційного ладу лише двома відповідними аспектами, то слід було би зробити висновок, що нічого істотного в зазначені часи не відбувалося. Водночас пріоритет права над державою, необхідність у справедливості відзначених суспільних зв'язків, що, на наш погляд, тоді були порушені, слугують підставою для необхідності розгляду поняття «конституційний лад» і в третьому аспекті.

Важливість відповідного стану суспільних відносин, а також відзначених зв'язків, з нашої точки зору, має не менше значення для визнання ладу «конституційним», ніж його формальна організація, що закріплена на нормативному рівні. Як зазначає вчений-конституціоналіст Дмитро Терлецький, авторитарні лідери по всьому світу використовують «юридизовані» заходи заради утвердження легітимності набуття та здійснення своєї влади, і саме конституції є ключовими інструментами творення, зміцнення та легітимізації авторитарного правління, а їх доктрини та практика реалізації являють невід'ємний складник «культури авторитаризму» [24, с. 82, 83]. У цьому аспекті доречно згадати так звану «сталінську конституцію» (ще відомою як «конституція соціалізму, що переміг»), тобто Конституцію СРСР 1936 р., яка проголошувалася найдемократичнішою в світі на той час. Може на папері воно так і було, проте реальний стан справ був таким, що за часів її чинності відбувалися масові репресії 1937–1938 рр. і закріплення основних демократичних свобод цьому ніяк не завадило. Тому соціальна цінність конституційного ладу, а, отже, і суспільних відносин, що його охороняють, полягає не лише в нормативному закріпленні основних політико-правових засад функціонування держави, а й у реальному їх втіленні в життя. Перш за все це стосується положення ст. 1 Конституції України щодо того, що держава є правовою, тобто такою, де державна влада обмежена правом. Також тут має сенс згадати про таку основну засаду конституційного ладу як верховенство права (ст. 8 Конституції України), що передбачає пріоритет природних прав людини над позитивним правом і вимагає, щоб правова система відповідала фундаментальним правам особи, забезпечуючи їх захист [25, с. 88]. Дуже вдало щодо цього зазначив колишній Президент Національної академії правових наук України, а нині – суддя Конституційного Суду України Олександр Петришин: зміст верховенства права має сенс лише в контексті значущих соціальних комунікацій і функціонування суспільних відносин, а також урахування інших важливих чинників правової реальності [26, с. 43].

Наведені в попередньому абзаці міркування слугують також аргументом на користь концепції «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини», оскільки за допомогою структурних елементів останніх дозволяють проілюструвати важливість для соціуму не лише предмета (того, навколо чого ці відносини формуються, тобто конституційного ладу як нематеріальної цінності), а й соціального зв'язку між суб'єктами (державою з одного боку та громадянами і громадянським суспільством – з другого) з приводу цього предмета. З нашої точки зору, цьому соціальному зв'язку є іманентною статична форма, що проявляється у вигляді позиції держави, що полягає у дотриманні стану, де вона підпорядкована праву, забезпечує справедливі зв'язки між нею та іншими двома суб'єктами (громадянами і громадянським суспільством).

На першому (найбільш загальному) рівні засади конституційного ладу України закріплені в ст. 1 її Конституції 1996 р., де проголошено, що Україна є суверенною та незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [2]. У зв'язку із цим найпростішими прикладами посягань на конституційний лад є насильницька зміна наведених характеристик держави на протилежні за значенням: обмеження суверенітету, втрата незалежності, зміна режиму на антидемократичний, спрямованості державної політики – на антисоціальну, знецінення ролі права в державі.

Другим за порядком (але не за значенням) законодавчим приписом, що визначає зміст поняття «конституційний лад», є зміст інших положень Розділу I Конституції України, що має назву «Загальні засади». Це зокрема, унітарність державного устрою (ст. 2), закріплення основної соціальної цінності в Україні, якою є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3), принцип єдиного громадянства (ст. 4), республіканська форма правління (ч. 1 ст. 5), закріплення права визначати і змінювати конституційний лад в Україні виключно за народом (ч. 2 ст. 5), заборона узурпації цього права державою, її органами або посадовими особами (ч. 2 ст. 5), заборона узурпації державної влади (ч. 3 ст. 5), поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6), визнання і гарантування здійснення місцевого самоврядування (ст. 7), принцип верховенства права (ст. 8), проголошення чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства України (ст. 9), державний статус української мови (ч. 1 ст. 10), гарантія

вільного розвитку, використання і захисту російської та інших мов національних меншин України (ч. 3 ст. 10) та інші.

Третім джерелом, де містяться положення, що визначають конституційний лад, є приписи норм інших (крім першого) розділів Конституції України. В літературі наводиться, зокрема, такий приклад, як принцип судового контролю [8, с. 21].

Наведене дозволяє стверджувати, що рівень соціальної цінності досліджуваних суспільних відносин є достатнім для їх кримінально-правової охорони. Більше того, серед норм розділу I, а отже, й у всій Особливій частині КК, на першому місці законодавець розташував саме ст. 109, що, на наш погляд, свідчить про пріоритет захисту саме цих суспільних відносин, навіть з-поміж найважливіших із них, до яких належать основи національної безпеки України. Насмілимось зробити і більш радикальний висновок: суспільні відносини з приводу охорони конституційного ладу є найціннішими серед тих, що охороняються Розділом I Особливої частини КК, а отже, найціннішими в суспільстві загалом. Без існування і нормального функціонування конституційного ладу держава не може забезпечити дотримання навіть базових прав і свобод людини і громадянина, у тому числі й права на життя та здоров'я.

Натомість, не у всіх визначеннях безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 109 КК, що наводяться в кримінально-правовій доктрині, вказується на зв'язок конституційного ладу України з її національною безпекою. Більше того, у деяких із них він (конституційний лад) навіть не називається. Так, О. А. Чуваков вважає відповідним об'єктом суспільні відносини в сфері охорони політичної системи України, а також нормальне функціонування конституційних органів влади, її законних представників [27, с. 13]. Така побудова речення свідчить про те, що конституційний лад (або, як зазначає правник, «нормальне функціонування конституційних органів влади») визнається лише додатковим об'єктом розглядуваного кримінального правопорушення, тоді як основним є політична система. З нашої точки зору, якщо і є підстави для окремого виділення політичної системи серед основ національної безпеки України – то це має здійснюватися на рівні видового об'єкта, що є притаманним певній групі злочинів (зокрема, передбачених статтями 109, 110, 112 КК), а не на рівні основного безпосереднього, що випливає з наведеної позиції. З точки зору В. О. Кузнєцова та В. К. Гіжевського, ним є встановлений Конституцією і законами України порядок створення і діяльності вищих органів державної влади, порушення якого створює загрозу безпеці держави в політичній сфері [28, с. 121]. Використаний зворот зумовлює висновок про наявність принаймні двох безпосередніх об'єктів: «порядку створення і діяльності вищих органів державної влади» та «безпеки держави в політичній сфері», причому шкода другому об'єкту має заподіюватися шляхом руйнування (або зміни на гірше) першого. Тобто виходить, що злочин, передбачений ст. 109 КК, слід відносити до кримінальних правопорушень із похідними наслідками, хоча за конструкцією свого складу він є формальним. Водночас в доктрині кримінального права загальновизнано, що немає і не може бути безнаслідкових злочинів (при інакшому вирішенні цього питання довелось би припустити наявність певного класу (категорії) злочинів, які не б не заподіювали і не створювали загрози спричинення шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, що, у свою чергу, означало би відсутність у них властивості (ознаки) суспільної небезпечності). Тому, за такого виокремлення об'єктів, як це роблять зазначені науковці, виходить, що «порядок створення і діяльності вищих органів державної влади» є основним (проміжним) наслідком досліджуваного діяння, а «безпека держави в політичній сфері» – додатковим (похідним). Виділення в цій конструкції безпеки держави як об'єкта вважаємо не зовсім послідовним також через те, що у разі відсутності спричинення шкоди цьому об'єкту не буде підстав вести мову про наявність закінченого злочину. Водночас слід відзначити, що законодавча конструкція ст. 109 КК свідчить про протилежне – для моменту закінчення достатньо встановити наявність посягання на конституційний лад.

Викладене дозволяє дійти таких основних висновків:

– соціальна цінність конституційного ладу, а отже, і суспільних відносин, що його охороняють, полягає не лише в нормативному закріпленні основних політико-правових засад функціонування держави, а й у їх реальному втіленні в життя;

– для з'ясування сутності об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 109 КК,

мають значення всі три аспекти поняття «конституційний лад», що виділяються в доктрині конституційного права України: 1) система основних політико-правових засад; 2) спосіб організації держави, закріплений в її конституції; 3) стан правових відносин, за якого держава підпорядковується праву та забезпечує справедливі зв'язки між собою (з одного боку) та людиною і громадянським суспільством (із другого);

– на першому (найбільш загальному рівні) засади конституційного ладу України закріплені в ст. 1 Конституції України, на другому – в інших статтях Розділу І Конституції України, що має назву «Загальні засади», на третьому – в інших розділах Конституції України.

Перспективами подальших наукових розвідок у цьому напрямі вбачаються дослідження інших ознак складу кримінального правопорушення, відповідальність за яке встановлено ст. 109 КК: видів суспільно небезпечного діяння, способів їх учинення, суб'єкта тощо, а також співвідношення понять «конституційний лад» та «державний суверенітет».

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Журавель В. А. Передмова. Авдєєва Г. К., Бандурка О. М., Барабаш Ю. Г. та ін. Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія / редкол.: В .А. Журавель, Н. С. Кузнєцова, О. М. Бандурка та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2023. С. 3–6.
4. Вербовий В., Тужанська Д. Національна поліція як суб'єкт національної безпеки. Міхновські юридичні читання : тези наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 31 берез. 2025 р.). Хмельницький: Нац. акад. держ. прикордон. служби України, 2025. С. 435–437.
5. Кадала В. Національна безпека України: правовий базис. Міхновські юридичні читання : тези наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 31 берез. 2025 р.). Хмельницький: Нац. акад. держ. прикордон. служби України, 2025. С. 485–490.
6. Гузенко О. Окремі питання забезпечення національної безпеки України в надзвичайних умовах розвитку. Міхновські юридичні читання : тези наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 31 берез. 2025 р.). Хмельницький: Нац. акад. держ. прикордон. служби України, 2025. С. 281–286.
7. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2012. 330 с.
8. Ачкасова Є. С. Засади конституційного ладу України та проблеми становлення народовладдя. Конституційно-правові засади інтеграції до Європейського Союзу. XVII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 14 листоп. 2024 р.) / редкол.: Т. М. Слінько (гол.) та ін. Харків : Права людини, 2024. С. 20–21.
9. Сичевський В. В., Харитонов Є. І., Олейніков Д. О. Науково-практичний коментар до розділу І Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України). Харків: Право, 2016. 232 с.
10. Букрєєв О. І., Олейніков Д. О., Русінов Є. О., Червякова О. В. Злочини проти основ національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни: наук.-практ. коментар / за заг. ред. С. А. Наумюка. Київ: Алерта, 2024. 378 с.
11. Хавронюк М. І. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: М. І. Мельника, В. І. Клименка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Атіка, 2008. Гл. ІІІ. С. 26–36.
12. Волкотруб С. Г. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посібник / за ред. В. К. Грищука, О. М. Омельчука. Хмельницький: Хмельницький ун-т упр. та права, 2016. Гл. 2. С. 24–37.
13. Грудзур О. М., Шакун В. І. Злочини проти основ національної безпеки України. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 269–286.
14. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання, 2000. 771 с.

15. Тацій В. Я. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. Розд. ІІ. С. 29–42.
16. Рубащенко М. А. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна, Ю. А. Пономаренка, С. О. Харитонова. 7-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2026. Розд. ІІ. С. 24–43.
17. Матишевський П. С. Злочини проти основ національної безпеки України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 4-те вид., переробл. і допов. Київ: А. С. К., 2005. Розд. І. С. 211–217.
18. Бантишев О. Ф., Картавцев В. С. Злочини проти основ національної безпеки України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х т. ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: Правова єдність, 2009. Т. 1. Особлива частина. Розд. І. С. 262–285.
19. Ліпкан В. А., Ліпкан О. С. Національна і міжнародна безпека у визначеннях і поняттях: словник. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ: Текст, 2008. 400 с.
20. Пащенко О. О. Інформаційні кримінально-протиправні діяння, що посягають на суверенітет, територіальну цілісність, недоторканність України (ст.ст. 109, 110 КК України). Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні: монографія / В. І. Борисов, О. О. Пащенко, Д. П. Євтєєва та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисова, О. О. Пащенка ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2024. Розд. І. підрозд. 1.1. С. 11–39. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178518899
21. Реньов Є. В. Щодо проблеми визначення поняття та сутності конституційного ладу. Державний суверенітет і народний суверенітет. VII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 26–27 верес. 2014 р.) / редкол.: А. П. Гетьман (гол.) та ін. Харків: Права людини, 2014. С. 66–67.
22. Касинець С. І. Економічна система як складова конституційного ладу держави: теоретико-правовий аналіз. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 1. С. 944–948. DOI: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.01.158
23. Каширін А. Р. Конституційний лад в Україні як основа організації та функціонування держави. Конституційно-правові засади інтеграції до Європейського Союзу. XVII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 14 листоп. 2024 р.) / редкол.: Т. М. Слінько (гол.) та ін. Харків : Права людини, 2024. С. 42–43.
24. Терлецький Д. С. Конституціоналізм: OMNIS DETERMINATIO EST NEGATIO. Конституційно-правові засади інтеграції до Європейського Союзу. XVII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 14 листоп. 2024 р.) / редкол.: Т. М. Слінько (гол.) та ін. Харків : Права людини, 2024. С. 82–84.
25. Шепотько В. М. Верховенство права як засада конституційного ладу в Україні. Конституційно-правові засади інтеграції до Європейського Союзу. XVII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 14 листоп. 2024 р.) / редкол.: Т. М. Слінько (гол.) та ін. Харків : Права людини, 2024. С. 88–89.
26. Петришин О. Закон та верховенство права за рішеннями Конституційного Суду України. Міхновські юридичні читання : тези наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 31 берез. 2025 р.). Хмельницький: Нац. акад. держ. прикордон. служби України, 2025. С. 43–48.
27. Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Харків: Одісей, 2009. Гл. 2. С. 9–19.
28. Кузнєцов В. О., Гіжевський В. К. Кримінальне право України (повний курс у схемах і таблицях): навч. посібник. Київ: Кондор, 2005. 459 с.

REFERENCES:

1. Criminal Code of Ukraine. (2001). *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 25–26,* art. 131.
2. Constitution of Ukraine. (1996). *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 30,* art. 141.
3. Zhuravel, V. A. (2023). Preface. In V. A. Zhuravel, N. S. Kuznetsova, O. M. Bandurka (Eds.), *Legal science and legislation of Ukraine: European vector of development under martial law.* (pp. 3–6). Pravo.
4. Verbovyi, V., Tuzhanska, D. (2025). Natsionalna politsiia yak subiekt natsionalnoi bezpeky [*National police as a subject of national security*], Mikhnovski yurydychni chytannia : tezy naukovo-praktychnoi konferentsii [*Mikhnovsky legal readings*: theses of the scientific-practical conference]. Khmelnytskyi.

5. Kadala, V. (2025). Natsionalna bezpeka Ukrainy: pravovyi bazys [*National security of Ukraine: legal basis*], Mikhnovski yurydychni chytannia : tezy naukovo-praktychnoi konferentsii [*Mikhnovsky legal readings*: theses of the scientific-practical conference]. Khmelnytskyi.
6. Huzenko, O. (2025). Okremi pytannia zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v nadzvychainykh umovakh rozvytku [*Certain issues of ensuring the national security of Ukraine in extraordinary conditions of development*], Mikhnovski yurydychni chytannia : tezy naukovo-praktychnoi konferentsii [*Mikhnovsky legal readings:* theses of the scientific-practical conference]. Khmelnytskyi.
7. Seletsky, S. I. (2012). *Criminal law of Ukraine. Special part*. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury.
8. Achkasova, Ye. S. (2024). Zasady konstytutsiinoho ladu Ukrainy ta problemy stanovlennia narodovladdia [*Principles of the constitutional system of Ukraine and problems of the formation of democracy*], Konstytutsiino-pravovi zasady intehratsii do Yevropeiskoho Soiuzu. XVII Todykivski chytannia : zbirnyk tez naukovykh dopovidei i povidomlen Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii [*Constitutional and legal principles of integration into the European Union. XVII Todykiv Readings:* collection of abstracts of scientific reports and communications of the International Scientific Conference]. Kharkiv.
9. Sychevskyi, V. V., Kharytonov, Ye. I., Oleinikov, D. O. (2016). *Scientific and practical commentary on Chapter I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (Crimes against the foundations of national security of Ukraine).* Kharkiv: Pravo.
10. Bukreev, O. I., Oleinikov, D. O., Rusinov, E. O., Chervyakova, O. V. (2024). *Crimes against the foundations of national security of Ukraine: criminal legal qualification in wartime*. Kharkiv: Pravo.
11. Khavroniuk, M. I. (2008). Crimes against the foundations of national security of Ukraine. In M. I. Melnyk, V. I. Klymenko (Eds.), *Criminal law of Ukraine. Special part.* (pp. 26–36). Kyiv: Atika.
12. Volkotrub, S. G. (2016). Crimes against the foundations of national security of Ukraine. In V. K. Hryshchuk, O. M. Omelchuk (Eds.), *Criminal law of Ukraine. Special part*. (pp. 24–37). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universitet upravlinnya ta prava.
13. Grudzur, O. M., Shakun, V. I. (2016). Crimes against the foundations of national security of Ukraine. In O. M. Dzhuzha, A. V. Savchenko, V. V. Chernei (Eds.), *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*. (pp. 269–286). Kyiv: Yurincom Inter.
14. Navrotskyi, V. O. (2000). *Criminal law of Ukraine. Special part*. Kyiv: Znannya.
15. Tatsii, V. Ya. (2020). Crimes against the foundations of national security of Ukraine. In V. Ya. Tatsii, V. I. Borisov, V. I. Tyutyugin (Eds.), *Criminal law of Ukraine. Special part.* (pp. 29–42). Kharkiv: Pravo.
16. Rubashchenko, M. A. (2026). Criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine. In Yu. V. Baulin, V. I. Borisov, V. I. Tyutyugin, Yu. A. Ponomarenko, S. O. Kharitonov (Eds.), *Criminal law of Ukraine. Special part.* (pp. 24–43). Kharkiv: Pravo.
17. Matyshevsky, P. S. (2005). Crimes against the foundations of national security of Ukraine. In S. S. Yatsenko (Ed.), *Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine.* (pp. 211–217). Kyiv: A. S. K.
18. Bantyshev, O. F., Kartavcev, V. S. (2009). Crimes against the foundations of national security of Ukraine. In P. P. Andrushko, V. G. Goncharenko (Eds.), *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*: in 2 vols. V. 1. (pp. 262–285). Kyiv: Pravova yednist.
19. Lipkan, V. A., Lipkan, O. S. (2008). *National and international security in definitions and concepts: dictionary.* Kyiv: Tekst.
20. Pashchenko, O. O. (2024). Informational criminal and unlawful acts that encroach on the sovereignty, territorial integrity, and inviolability of Ukraine (Articles 109, 110 of the Criminal Code of Ukraine). In V. I. Borisov, O. O. Pashchenko (Eds.), *Criminal law protection of information security in Ukraine.* (pp. 11–39). Pravo. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178518899
21. Renov, Ye. V. (2014). Shchodo problemy vyznachennia poniattia ta sutnosti konstytutsiinoho ladu [*Regarding the problem of defining the concept and essence of the constitutional order*], Derzhavnyi suverenitet i narodnyi suverenitet. VII Todykivski chytannia : zbirnyk tez naukovykh dopovidei i povidomlen Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii [*State sovereignty and people's sovereignty. VII Todykiv Readings:* collection of abstracts of scientific reports and communications of the International Scientific Conference]. Kharkiv.
22. Kasynets, S. I. (2025). The economic system as a component of the constitutional order of the state: theoretical and legal analysis. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. (1), 944–948. DOI: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.01.158

23. Kashyrin, A. R. (2024). Konstytutsiinyi lad v Ukraini yak osnova orhanizatsii ta funktsionuvannia derzhavy [*The constitutional system in Ukraine as the basis for the organization and functioning of the state*], Konstytutsiino-pravovi zasady intehratsii do Yevropeiskoho Soiuzu. XVII Todykivski chytannia : zbirnyk tez naukovykh dopovidei i povidomlen Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii [*Constitutional and legal principles of integration into the European Union. XVII Todykiv Readings*: collection of abstracts of scientific reports and communications of the International Scientific Conference]. Kharkiv.
24. Terletsky, D. S. (2024). Konstytutsionalizm: OMNIS DETERMINATIO EST NEGATIO [*Constitutionalism: OMNIS DETERMINATIO EST NEGATIO*], Konstytutsiino-pravovi zasady intehratsii do Yevropeiskoho Soiuzu. XVII Todykivski chytannia : zbirnyk tez naukovykh dopovidei i povidomlen Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii [*Constitutional and legal principles of integration into the European Union. XVII Todykiv Readings*: collection of abstracts of scientific reports and communications of the International Scientific Conference]. Kharkiv.
25. Shepotko, V. M. (2024). Verkhovenstvo prava yak zasada konstytutsiinoho ladu v Ukraini [*The rule of law as a basis of the constitutional order in Ukraine*], Konstytutsiino-pravovi zasady intehratsii do Yevropeiskoho Soiuzu. XVII Todykivski chytannia : zbirnyk tez naukovykh dopovidei i povidomlen Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii [*Constitutional and legal principles of integration into the European Union. XVII Todykiv Readings:* collection of abstracts of scientific reports and communications of the International Scientific Conference]. Kharkiv.
26. Petryshyn, O. (2025). Zakon ta verkhovenstvo prava za rishenniamy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [*Law and the rule of law according to the decisions of the Constitutional Court of Ukraine*], Mikhnovski yurydychni chytannia : tezy naukovo-praktychnoi konferentsii [*Mikhnovsky legal readings: theses of the scientific-practical conference*]. Khmelnytskyi.
27. Chuvakov, O. A. (2009). Criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine. In Ye. L. Streltsov (Ed.), *Criminal law of Ukraine. Special part.* (pp. 9–19). Kharkiv: Odyssey.
28. Kuznetsov, V. O., Gizhevsky, V. K. (2005). *Criminal Law of Ukraine (full course in diagrams and tables).* Kyiv: Kondor.

Oleksandr PASHCHENKO,
doctor of legal sciences, associate professor,
Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Department of Research of Criminal Law Issues,
head of department,
ORCID ID: https//orcid.org/0000-0001-9640-0137,
e-mail: opashchenko77@ukr.net

THE CONSTITUTIONAL ORDER AS THE OBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE UNDER ARTICLE 109 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

This article examines the constitutional order as the direct object of the criminal offense under Art. 109 of the CC of Ukraine.

It emphasises that the issue of ensuring and upholding the constitutional order in today's world has become a priority not only for criminal law experts but also for constitutional scientists. The concept of the constitutional order occupies a central place in modern constitutional theory, as it defines the fundamental principles of the organisation of state and social life.

This research aims to determine which meaning of the «constitutional order» – as identified in constitutional law doctrine – should be employed when characterising the object of the criminal offence under Art. 109 of the Ukrainian CC.

In the context of Ukrainian constitutional law research, the concept of «constitutional order» has been identified as multifaceted: (1) a system of fundamental political and legal principles; (2) a form of state organisation; (3) a state of social relations characterising a constitutional state. It has been demonstrated that

all three of these distinct aspects are significant for characterising the social value of social relations as the object of a criminal offence under Art. 109 of the CC of Ukraine. The third aspect of the concept of «constitutional order» is linked to the study of the state of legal relations and therefore cannot be formally defined.

It has been concluded that the principles of the constitutional order are enshrined in the Constitution of Ukraine at three levels: first, in Art.1; second, in the other articles of Section I, «General Principles»; and third, in the other sections.

It is important to note that the subjects of social relations protected by Art. 109 of the Ukrainian CC are the state and citizens and civil society. The social relationship between these subjects takes a static form, manifested in the state's position, which consists in maintaining a state of affairs in which it is subject to the law.

Keywords: *criminal law, criminal offense, object of a criminal offense, Special Part of the Criminal Code of Ukraine, foundations of Ukraine's national security, state sovereignty, violence, constitutional order, state authority.*

Стаття надійшла до редакції: 3.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.31
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.58

Володимир ФЄДОСЄЄВ,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем кримінального права
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-6131-8499,
e-mail: vladymyr.fedoseev@gmail.com

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ПОСЯГАННЯ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ І НЕДОТОРКАННІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗАГРОЗ

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем кримінально-правової охорони територіальної цілісності та недоторканності України в умовах зростання ролі інформаційного простору у вирішенні геополітичних завдань. Особливо наголошується на небезпечності ситуацій, коли деструктивні інформаційні впливи здійснюються іноземними суб'єктами або публічними особами, здатними формувати міжнародну суспільну думку. Метою статті є з'ясування можливості кримінально-правової оцінки публічного заперечення існування України у контексті положень ст. 110 КК України, виявлення теоретичних та практичних проблем її правозастосування, а також обґрунтування авторських пропозицій щодо подальшого вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Здійснено аналіз положень ст. 110 КК України крізь призму принципів дії кримінального закону у просторі та за колом осіб, а також доведено, що нині чинна її редакція містить певні прогалини у питанні притягнення до відповідальності іноземних суб'єктів, які, не будучи представниками влади іноземних держав, здійснюють підривну інформаційну діяльність проти України за її межами. Окрему увагу приділено вивченню судової практики, яка свідчить про можливість застосування ч. 2 та ч. 3 ст. 110 КК України до іноземних посадових осіб лише у разі наявності кваліфікуючих ознак, зокрема статусу представника влади.

Проведено стислий екскурс у розвиток кримінального законодавства щодо захисту державного суверенітету та свободи вираження поглядів від радянського періоду до сучасності, який показав, що історично подібні кримінально-правові заборони нерідко використовувалися як інструмент політичного й ідеологічного впливу, що зумовлювало ризики обмеження свободи слова. При цьому проаналізовано базові міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення свободи вираження поглядів, які встановлюють критерії допустимості обмежень таких прав, та обґрунтовано необхідність дотримання принципів правової визначеності, пропорційності та необхідності навіть в умовах воєнного стану.

У результаті дослідження запропоновано авторське бачення редакції диспозиції ч. 2 ст. 110 КК України, в якій обґрунтовується доцільність розширення кола спеціальних суб'єктів за рахунок включення громадських діячів та публічних осіб.

Ключові слова*: територіальна цілісність і недоторканність України, національна безпека, публічні заклики, розповсюдження матеріалів із закликами, пропаганда, представник влади, громадський діяч, публічна особа, деструктивні інформаційні впливи.*

Постановка проблеми. В умовах загострення геополітичної ситуації у світі, в тому числі через ескалацію воєнних конфліктів на Близькому Сході, фокус уваги світової спільноти на події в Україні, пов'язані із повномасштабною збройною агресією проти неї російської федерації, помітно змінився.

Зазначене відобразилося не лише на обсязі міжнародної воєнної допомоги Україні, а й зумовило зміщення акцентів в інформаційній політиці щодо України, однією з тенденцій якої стало зниження інтенсивності наративів, спрямованих на підтримку України, та водночас посилення деструктивних інформаційних впливів. У результаті Україна фактично опинилася сам на сам у протистоянні ворогу не лише на полі бою, а й в інформаційній боротьбі, яка дедалі набирає обертів, адже держава-агресор одночасно з терором цивільного населення продовжує нарощувати масштаби загарбницької імперської політики щодо України. Зокрема, ворог просуває наративи про «штучність держави Україна, яка начебто виникла за часів більшовиків шляхом складання УРСР із регіонів, значною мірою «вкрадених» у «історичної Росії» за вказівками Леніна та Сталіна» [1]. При цьому особливу небезпеку становить те, що зазначені меседжі знаходять відгук серед окремих політичних і публічних діячів іноземних держав. Так, деякі представники радикальних політичних сил європейських держав, зокрема Угорщини та Румунії, неодноразово висловлювали заяви щодо можливого поділу українських земель у разі, якщо вона капітулює у війні [2][1]. Як приклад можна навести інтерв'ю проросійського румунського політика Келіна Джорджеску, який взагалі поставив під сумнів територіальну цілісність України, називаючи її «вигаданою державою» і заявляючи, що «її поділ між сусідніми державами – незворотній», а також розповів про новий розподіл світу та про вигоду від цього для самої Румунії [3][2]. На жаль, Україна дуже стримано відреагувала на подібні висловлювання, обмежившись лише міжнародною заявою речника МЗС про те, що це є «виявом крайньої неповаги до України та українського народу і що такі ревізіоністські заяви чи дії, які зазіхають на суверенітет та територіальну цілісність України, є категорично неприйнятними та суперечать міжнародним нормам, Статуту ООН, а також базовим демократичним цінностям» [4]. У зв'язку з цим постає логічне запитання: а чи достатньою є реакція України на подібні дії та чи можливе застосування до таких осіб засобів кримінально-правового характеру, зокрема притягнення їх до кримінальної відповідальності за 110 КК України за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України шляхом вчинення публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України? Вбачається, що розв'язання порушеного питання є вкрай актуальним в умовах посилення зовнішніх інформаційних загроз для національної безпеки України та потребує пошуку ефективних правових механізмів реагування на них задля забезпечення належного захисту суверенітету та територіальної цілісності України як на національному, так і міжнародному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України традиційно перебуває у полі зору представників вітчизняної кримінально-правової науки і достатньо жваво обговорюється (особливо після 2014 р.) у наукових публікаціях різного рівня – від дисертаційних та монографічних досліджень до наукових статей та науково-практичних коментарів кримінального законодавства. При цьому у розробку означених питань помітний внесок зробили такі дослідники, як О. Ф. Бантишев, В. О. Глушков, Л. В. Дорош, М. Й. Коржанський, В. О. Навроцький, Д. О. Олєйніков, М. А. Рубащенко, Є. Д. Скулиш, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, О. В. Шамара та ін., у наукових працях яких достатньо ґрунтовно проаналізовані об'єктивні та суб'єктивні ознаки зазначеного кримінального правопорушення, проблемні аспекти його кваліфікації та відмежування від суміжних кримінальних правопорушень. Незважаючи на це, чимало аспектів означеної проблематики й досі залишаються дискусійними та недостатньо розробленими, особливо в контексті зазначених вище трансформаційних геополітичних процесів інформаційного простору, що робить своєчасним та необхідним

[1] Примітка. Двадцять восьмого січня 2024 р. під час виступу на річній партійній конференції в Будапешті лідер ультраправої партії Угорщини «Мі Hazank» Ласло Тороцкаї, висловлюючись щодо війни в Україні, заявив, що «Україну купив найбільший у світі інвестиційний фонд – BlackRock, та зазначив, що якщо Україна втратить державність, то «Мі Hazank» , як «єдина сторона в Угорщині», претендуватиме на Закарпаття [2].

[2] Примітка. В інтерв'ю румунському журналісту Іону Кристу Келін Джорджеску сказав: «Світ змінюється. Кордони будуть змінюватися. Ба більше – якщо кордони зміняться, то де будемо ми? У нас є Північна Буковина – інтерес. У нас є Буджак, у нас є Північний Марамуреш – правильно? Львів, який залишиться з поляками» [3].

дослідження питань кримінальної відповідальності осіб (в тому числі іноземних суб'єктів) за інформаційні посягання на територіальну цілісність і недоторканність України.

Метою статті є визначення можливості кримінально-правової оцінки публічного заперечення існування України крізь призму положень ст. 110 КК України, виявлення теоретичних та практичних проблем правозастосування цієї норми, а також обґрунтування авторського бачення шляхів вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Дослідження можливості притягнення до кримінальної відповідальності громадських діячів чи публічних осіб за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України у формі публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій з визначеною у ст. 110 КК України метою зумовлює потребу у зверненні до фундаментальних принципів чинності кримінального закону у просторі та за колом осіб. Це пов'язано насамперед зі специфікою інформаційних діянь, транснаціональний характер яких значно ускладнює визначення юрисдикції держави щодо таких діянь та суб'єктів їх учинення.

Так, якщо суб'єктами означених діянь є громадяни України чи особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, то за загальним правилом застосуванню підлягає передбачений ст. 7 КК України принцип громадянства, відповідно до якого такі особи будуть нести відповідальність за Кримінальним кодексом України незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення, в тому числі у разі вчинення ними вказаних публічних закликів чи поширення матеріалів із відповідними закликами за межами України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Натомість, якщо йдеться про випадки, коли суб'єктами вчинення аналогічних діянь за межами території України виступають іноземці та особи без громадянства, які постійно в Україні не проживають, то можливість притягнення їх до кримінальної відповідальності за кримінальним законом України визначається крізь призму принципів дії закону у просторі, закріплених у ст. 8 КК України, а саме: універсального принципу, за якого ці особи несуть відповідальність лише тоді, коли це прямо передбачено міжнародними договорами, або реального принципу, який передбачає таку можливість лише у випадку вчинення ними тяжких та особливо тяжких злочинів проти прав і свобод громадян, а також проти інтересів України. Водночас, аналізуючи зміст зазначених принципів у контексті диспозиції ч. 1 ст. 110 КК України, слід констатувати, що ані універсальний, ані реальний принципи у разі вчинення за межами України публічних закликів або поширення матеріалів із такими закликами, спрямованими на зміну меж території чи державного кордону України з порушенням порядку, визначеного Конституцією України, фактично не можуть бути застосовані. Так, універсальний принцип не підлягає застосуванню через відсутність на сьогодні міжнародних договорів, які б передбачали можливість притягнення винуватих осіб до відповідальності за такі діяння. Що ж стосується реального принципу, то його застосування неможливе з огляду на те, що хоча кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 110 КК України, й відносяться до посягань на основи національної безпеки та спрямовані проти інтересів держави, проте вони не належать до категорії тяжких чи особливо тяжких, оскільки санкція цієї частини передбачає покарання у виді позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої. У зв'язку з цим іноземці та особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні, не підлягають кримінальній відповідальності за вчинення таких діянь. Фактично це означає, що у випадку вчинення такого правопорушення негромадянами України за межами її території, застосування кримінального законодавства України – ч. 1 ст. 110 КК України в чинній редакції є неможливим.

Проте інша кримінально-правова оцінка діянь, пов'язаних із посяганням на територіальну цілісність та недоторканність України, можлива у випадку вчинення таких діянь представниками влади, в тому числі іноземної держави. Зокрема, за наявності відповідних ознак суб'єкта такі особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ч. 2 або ч. 3 ст. 110 КК України, що істотно розширює у такому разі межі застосування реального принципу дії кримінального закону у просторі.

Показовою у цьому контексті є практика Верховного Суду, сформована у постанові Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верхо-

вного Суду від 25 вересня 2025 р. у справі № 686/6227/23 (провадження № 51–2475 км 25) [5]. У зазначеному кримінальному провадженні суди першої та апеляційної інстанцій, рішення яких були залишені без змін судом касаційної інстанції, визнали винуватим депутата Державної Думи Федеральних зборів Російської Федерації у вчиненні посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. Розгляд справи здійснювався у порядку спеціального судового провадження (*in absentia*). При цьому судами було встановлено, що засуджений, будучи представником органу державної влади Російської Федерації та беручи участь у засіданні Державної Думи Федеральних зборів РФ, «підтримав постанову із зверненням до президента РФ про визнання самопроголошених Донецької та Луганської народних республік як самостійних, суверенних і незалежних держав та ратифікацію Договорів про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу між РФ і так званими Донецькою і Луганською народними республіками» [5]. Зазначені дії представника влади іноземної держави були визнані такими, що спрямовані на порушення суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України, а також на зміну меж її території всупереч порядку, встановленому Конституцією України та нормами міжнародного права, що спричинило загибель людей та інші тяжкі наслідки, а особу було засуджено за ч. 3 ст. 110 КК України до покарання у виді позбавлення волі строком на 15 років із конфіскацією майна.

Отже, наведений приклад свідчить про формування у національній судовій практиці підходу, за якого стає можливим притягнення до кримінальної відповідальності іноземних громадян за посягання на територіальну цілісність України за наявності кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 або ч. 3 ст. 110 КК України. Зокрема, це стосується випадків, коли діяння вчинені представником влади або спричинили тяжкі наслідки.

У цьому контексті важливого значення набуває тлумачення поняття «представник влади», оскільки саме з наявністю цього статусу закон пов'язує можливість кваліфікації діянь особи, в тому числі іноземця, за ознаками ч. 2 ст. 110 КК України. Водночас слід наголосити, що Кримінальний кодекс України не надає нормативного визначення поняття «представник влади». Його зміст переважно розкривається в актах правозастосування та судового тлумачення. Так, відповідно до абз. 2 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» № 5 від 26.04.2002 р. до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [6]. Це, наприклад, народні депутати і депутати місцевих рад, судді, прокурори, слідчі, державні виконавці тощо [7, с. 983]. Крім того, згідно з п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» № 15 від 26.12.2003 р. до представників влади також належать члени громадських формувань з охорони громадського порядку, які мають спеціальні владні повноваження під час її здійснення [8].

Разом із тим у контексті досліджуваної проблематики особливої уваги потребує питання співвідношення понять «представник влади» та «посадова особа іноземної держави». Зокрема, в пункті 2 примітки до ст. 364 КК України йдеться лише про посадових осіб іноземних держав, до яких належать особи, які обіймають посади в законодавчих, виконавчих або судових органах іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства. Вважаємо, що поняття «представник влади іноземної держави» та «посадова особа іноземної держави» у наведеному контексті є змістовно тотожними.

З огляду на викладене можна дійти висновку, що публічне заперечення існування України як держави або висловлювання щодо можливості зміни її території всупереч Конституції України за певних умов можуть утворювати склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 110 КК України, якщо такі дії вчиняються представником влади іноземної держави. Втім, якщо відповідні дії вчиняє іноземець або особа без громадянства, що не проживає постійно в Україні і при цьому не має статусу представника влади іноземної держави, то притягнути таку особу до кримінальної відповідальності за чинної редакції ст. 110 КК України не уявляється можливим, що, по суті, є підтвердженням наявності відповідної прогали-

ни у механізмі кримінально-правової охорони територіальної цілісності держави.

Повертаючись до згадуваного вище антиукраїнського висловлювання румунського громадського діяча Келіна Джоржеску, який не є представником влади іноземної держави в розумінні кримінального законодавства України, слід констатувати неможливість визнання його суб'єктом кримінальної відповідальності за ст. 110 КК України, незважаючи на достатньо високу потенційну суспільну небезпечність подібних інформаційних впливів для національної безпеки України. При цьому заслуговує на увагу той факт, що 26 лютого 2025 р. його затримали правоохоронні органи Румунії за підозрою у створенні фашистської організації з метою підриву конституційного ладу, а також у незаконному фінансуванні виборчої кампанії [9].

Не менш серйозну загрозу для національної безпеки України в сучасних умовах становить й антиукраїнська інформаційна діяльність іноземних блогерів, журналістів, телеведучих та інших публічних осіб. Маючи багатомільйонну аудиторію, вони здатні суттєво впливати на формування суспільної думки як у власних державах, так і на міжнародному рівні. Залучення таких осіб у поширення деструктивних наративів щодо територіальної цілісності та легітимності існування України як суверенної держави фактично стає невід'ємною складовою сучасної інформаційної війни. На жаль, нині чинна редакція ст. 110 КК України не надає правових підстав для притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності, якщо вони здійснюють відповідну діяльність за межами території України і при цьому не є представниками влади іноземної держави.

Цілком логічно, що така ситуація актуалізує питання щодо доцільності криміналізації відповідних діянь, учинених іноземцями та особами без громадянства за межами України. Проте вирішення цього питання, попри його значущість у площині забезпечення національних інтересів України, не можливе без урахування міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення свободи слова та вираження поглядів. Насамперед ідеться про положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР №2148-VIII від 19.10.1973 р., згідно зі ст. 19 якого кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів. Це право включає свободу шукати, одержувати й поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів у будь-який спосіб. Водночас користування такими правами не є абсолютним і накладає особливі обов'язки й відповідальність. У зв'язку з цим міжнародне право допускає певні обмеження свободи вираження поглядів, але лише за умови, що вони *встановлюються законом* і є *необхідними*, зокрема, для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення [10]. Аналогічні за змістом положення знайшли своє втілення й у ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [11], яка була ратифікована Україною 17 липня 1997 р.

З огляду на це пошук оптимального балансу між гарантіями свободи слова та потребою захисту державної безпеки завжди перебував у центрі уваги вітчизняного законодавця. Ще за радянських часів законодавство містило норму про кримінальну відповідальність за окремі форми інформаційної діяльності, які вважалися такими, що становлять серйозну загрозу для існуючого державного ладу. Так, Кримінальний кодекс УРСР в редакції Закону №6591–10 від 29.02.1984 р. передбачав відповідальність за агітацію або пропаганду, здійснювану з метою підриву чи ослаблення Радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, розповсюдження з цією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з цією ж метою у письмовій, друкованій або іншій формі творів такого ж змісту (ст. 62 КК) [12]. При цьому за традиціями тодішньої кримінально-правової доктрини суспільна небезпечність такої антирадянської агітації і пропаганди вбачалася в тому, що вони нібито здійснювали вплив на нестійких у морально-політичному відношенні осіб з метою схилити їх до вчинення особливо небезпечних державних злочинів. Разом із тим особливе значення надавалося випадкам так званого «іноземного впливу», коли відповідна діяльність здійснювалася в інтересах іноземних організацій. За таких обставин кримінальна відповідальність наставала незалежно від того, *чи був суб'єкт іноземцем, особою без громадянства або радянським громадянином, а також незалежно від* місця вчинення діяння – на те-

риторії СРСР чи за його межами. Логічним продовженням наведеного ідеологічного підходу було й специфічне тлумачення кола суб'єктів, пов'язаних із таким іноземним інформаційним впливом. Характерно, що у тогочасному праворозумінні іноземною організацією охоплювалася будь-яка недержавна організація, що проводила ворожу діяльність на шкоду інтересам СРСР (зокрема, зарубіжні антирадянські організації, буржуазні політичні партії, зарубіжні антирадянські центри й інші об'єднання тощо) [13, с. 267].

Водночас необхідно зауважити, що ст. 62 Кримінального кодексу УРСР (у наведеній редакції 1984 р.) була орієнтована не лише на протидію іноземним інформаційним впливам, а й, на жаль, стала головним інструментом боротьби з інакомисленням, спрямованим на придушення українського національного руху та правозахисної діяльності. Саме на її підставі здійснювалися масові переслідування представників української інтелігенції, дисидентського руху та правозахисників. Найбільш масштабні репресії припали на 1965 рік, коли були засуджені В. Мороз, брати Горині, М. Осадчий, а також на 1972 рік, який увійшов в історію як «великий погром» шістдесятників, що фактично зупинив рух самвидаву. Подальші репресії у 1977–1980 роках були спрямовані проти членів Української Гельсінської групи, серед яких О. Тихий, Л. Лук'яненко.

Надмірно репресивний характер застосування ст. 62 КК УРСР згодом був усвідомлений і самим законодавцем, що спонукало його до перегляду підходів до оцінки таких кримінальних переслідувань. Наприкінці 1980-х – початку 1990-х років розпочався процес реабілітації засуджених за цією статтею, який набув системного й законодавчо закріпленого характеру після прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» № 962-XII від 17.04.1991 р. [14]. Згідно з цим Законом обвинувачення або призначення покарання особі до 24 серпня 1991 р. за ст. 62 КК УРСР визнавалося ознакою репресії (ст. 3), а прийняття рішень з питань визнання осіб реабілітованими або потерпілими від репресій здійснювалося Національною комісією з реабілітації за поданням регіональних комісій з реабілітації (ст. 7 Закону). У подальшому зазначена стаття неодноразово зазнала змін, а остання її редакція значною мірою трансформувалася у зміст ст. 110 КК України 2001 р. [15], що свідчить про певну спадковість підходів до кримінально-правової охорони державного суверенітету та територіальної цілісності.

У контексті розглядуваного науковий інтерес становить також звернення до ще однієї близької за змістом норми – ст. 66^1 КК УРСР («Образа або дискредитація державних органів і громадських організацій»), яка була включена до цього Кодексу на підставі Указу Президії Верховної Ради Української РСР № 7373-XI від 14.04.1989 р. [16] і встановлювала кримінальну відповідальність за публічні образи або дискредитацію найвищих органів державної влади та управління СРСР і Української РСР, інших державних органів, які утворюються чи обираються З'їздом народних депутатів РСР, Верховною Радою СРСР або З'їздом народних депутатів Української РСР, Верховною Радою Української РСР, або службових осіб, які призначаються, обираються чи затверджуються ними, а так само громадських організацій та їх загальносоюзних і республіканських органів, які створені в установленому законом порядку і діють відповідно до Конституції СРСР [16]. Цілком очевидно, що за своєю суттю ця норма була спрямована на істотне обмеження права на свободу вираження поглядів. Фактично ототожнюючи будь-яку критику державної політики з протиправною поведінкою, вона стала інструментом всеохоплюючого контролю над суспільними настроями, передусім всередині країни. Водночас проголошений у 1989 р. курс на демократизацію суспільства, невід'ємними атрибутами якого стали забезпечення гласності та визнання права людини на свободу слова, зумовив переоцінку такого підходу як несумісного з базовими демократичними цінностями, внаслідок чого вже у червні 1989 р. ця стаття була виключена з КК УРСР [17].

Однак подальший розвиток кримінального законодавства засвідчив, що спроби обмеження свободи вираження поглядів не зникли остаточно, прикладом чого може слугувати прийняття у 2014 р. так званого «диктаторського» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» № 721-VII від 16.01.2014 р. [18]. Цим Законом КК України було доповнено новою статтею 110^1 («Екстремістська діяльність»), яка передбачала

відповідальність за широке коло дій, пов'язаних із виготовленням, зберіганням, використанням, розповсюдженням, збутом екстремістських матеріалів, із публічними висловлюваннями чи закликами екстремістського характеру, а також із сприянням таким діям. При цьому підставою для прийняття цього Закону (відповідно до Пояснювальної записки до нього) було суттєве загострення політично-соціальної кризи в Україні та поширення протестних акцій, які використовувалися певними внутрішніми та зовнішніми силами з метою подальшої дестабілізації життя нашої країни та супроводжувалися масовими заворушеннями та втручанням у роботу державних і правоохоронних органів, розповсюдженням проявів вандалізму й екстремізму [19].

Отже, попри декларовану мету – забезпечення державної безпеки, – впровадження цієї норми мало виразний політичний характер. Як і за радянських часів, кримінальний закон було фактично перетворено на інструмент стримування опозиційної активності та цензурування критичних висловлювань на адресу влади. Тобто, суб'єктом цього кримінального правопорушення могли бути лише особи, які вчинили протиправні діяння на території України.

Враховуючи значний суспільний резонанс, якого набула ця законодавча новела, вже через два тижні законодавець прийняв рішення про виключення вказаної норми з КК України на підставі Закону України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» № 732-VII від 28.01.2014 р. Формальною підставою для цього було визнано начебто «порушення встановленої процедури прийняття закону» [20]. Проте у науковій спільноті обґрунтованість такого законодавчого рішення здебільшого пояснювалася сутнісними вадами цієї норми, однією з яких є те, що вживані у законі формулювання «публічні висловлювання екстремістського характеру» і «обґрунтування чи виправдання необхідності вчинення зазначених дій» не відповідали вимогам правової визначеності, що створювало ризик свавільного тлумачення положень ст. 110[1] КК і, як наслідок, порушення конституційного права на свободу думки й слова, а також на вільне вираження своїх поглядів і переконань [21, с. 149].

Крім того, серед вад законодавчого конструювання зазначеної норми, на наш погляд, слід вказати й на те, що на момент її прийняття було відсутнє чітке легальне визначення поняття «екстремізм». Водночас наявне у примітці до цієї статті тлумачення терміна «екстремістські матеріали» призводило до виникнення ситуації, коли будь-яка критика влади (від гасел на мітингах до постів у соцмережах) могла бути суб'єктивно розцінена як екстремізм. Така редакція ст. 110[1] КК України створювала передумови для надмірно широкої дискреції повноважень правоохоронних органів та суду у кваліфікації відповідних діянь, що є несумісним із базовими принципами правової держави, в якій закон має бути сформульований таким чином, щоб мінімізувати ризик вибіркового та політично вмотивованого переслідування. Викладене є яскравою демонстрацією спроби влади того часу відтворити у нових історичних умовах властиві радянському часу підходи, за яких ідеологічна доцільність підміняла собою вимоги правової визначеності та юридичної точності, відкриваючи можливості для довільного й репресивного застосування кримінально-правових норм. Разом із тим навіть за сучасних умов запровадження в Україні воєнного стану, коли забезпечення національної безпеки потребує ефективних заходів протидії деструктивним інформаційним впливам, будь-які обмеження прав людини, в тому числі на свободу вираження поглядів, повинні відповідати критеріям необхідності, пропорційності та правової визначеності. У протилежному випадку існує потенційний ризик того, що у перспективі це може мати своїм наслідком підрив довіри до інституцій держави, причому як з боку власного населення, так і світової та міжнародної спільноти.

Висновки. Враховуючи наведений досвід застосування кримінально-правових заборон у сфері інформаційної діяльності, слід зазначити, що однією з основних проблем їх ефективності є наявні вади законодавчого визначення суб'єктного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110 КК України, що проявляються у недостатній диференціації суб'єкта як засобу забезпечення пропорційності кримінально-правового регулювання. Це зумовлюється тим, що на теперішній час суспільна небезпечність посягань на територіальну цілісність і недоторканність України напряму залежить від можливості суб'єкта кримінального правопорушення істотно впливати на формування громадської думки. З огляду на викладене, обґрун-

тованим вбачається не розширення об'єктивної сторони складу аналізованого правопорушення, а уточнення кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 110 КК України. Це пропонується реалізувати через розширення кола спеціальних суб'єктів, передбачивши поряд із представником влади такі категорії, як громадський діяч та публічна особа. У зв'язку з цим ч. 2 ст. 110 КК України пропонуємо викласти у такій редакції: «2. Ті самі дії, якщо вони вчинені особою, яка є представником влади, *громадським діячем або публічною особою,* або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, – ». Вважаємо, що такий підхід дозволить забезпечити більш справедливу індивідуалізацію відповідальності та сприятиме ефективнішому захисту державності та територіальної цілісності України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. DISINFO: Ukraine is an artificial state created by Soviet leaders. URL: https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-is-an-artificial-state-created-by-soviet-leaders/ (дата звернення: 22.02.2026 р.).
2. Територіальні претензії від Угорщини та Румунії: про що вони свідчать. Корреспондент.net, 30 січня 2024 р. URL: https://ua.korrespondent.net/articles/4659853-terytorialni-pretenzii-vid-uhorschyny-ta-rumunii-pro-scho-vony-svidchat (дата звернення: 22.02.2026 р.).
3. Ультраправий кандидат у президенти Румунії Келін Джорджеску назвав Україну «вигаданою країною» – в МЗС відреагували. URL: https://suspilne.media/936911-ultrapravij-kandidat-u-prezidenti-rumunii-kelin-dzordzesku-nazvav-ukrainu-vigadanou-krainou (дата звернення: 22.02.2026 р.).
4. Коментар речника МЗС України Георгія Тихого щодо провокативних заяв Каліна Джеорджеску. URL: https://romania.mfa.gov.ua/news/komentar-rechnika-mzs-ukrayini-georgiya-tihogo-shchodo-provokativnih-zayav-kalina-dzheordzhesku (дата звернення: 22.02.2026 р.).
5. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25.09.2025 р. у справі № 686/6227/23 (провадження № 51–2475 км 25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130644070 (дата звернення: 03.03.2026 р.).
6. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#top (дата звернення: 02.04.2026 р.).
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2008. 1216 с.
8. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text (дата звернення: 02.04.2026 р.).
9. У Румунії затримали проросійського кандидата у президенти Джоржеску. URL : https://www.slovoidilo.ua/2025/02/26/novyna/polityka/rumuniyi-zatrymaly-prorosijskoho-kandydata-prezydenty-dzhorzhesku (дата звернення: 02.04.2026 р.).
10. Про громадянські і політичні права : Міжнародний пакт, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text/ (дата звернення: 03.04.2026 р.).
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.04.2026 р.).
12. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 29.02.1984 р. № 6591-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6591–10/ed19970225#Text (дата звернення: 04.04.2026 р.).
13. Уголовный кодекс Украинской ССР : науч.-практ. коммент. / Н. Ф. Антонов, М. И. Бажанов, Ф. Г. Бурчак и др. Киев: Политиздат Украины, 1987. 880 с.
14. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962–12#top (дата звернення: 12.04.2026 р.).
15. Про посилення кримінальної відповідальності за деякі злочини проти держави : Закон України від 24.12.1993 р. № 3805-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3805–12/ed19970225#Text (дата звернення: 12.04.2026 р.).
16. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 14.04.1989 р. № 7373-XI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7373–11/ed19890414#Text (дата звернення: 12.04.2026 р.).

17. Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 16.06.1989 р. № 7617-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7617–11/ed19960712#Text (дата звернення: 12.04.2026 р.).
18. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян : Закон України від 16.01.2014 р. № 721-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721–18/ed20140202#top (дата звернення: 12.04.2026 р.).
19. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян (реєстр. № 3879 від 14.01.2014 р.). URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3879&skl=8 (дата звернення: 12.04.2026 р.).
20. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 28.01.2014 р. № 732-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-VII#Text (дата звернення: 12.04.2026 р.).
21. Рубащенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : монографія. Харків : Право, 2016. 286 с.

REFERENCES:

1. DISINFO: Ukraine is an artificial state created by Soviet leaders. https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-is-an-artificial-state-created-by-soviet-leaders/
2. Terytorialni pretenzii vid Uhorshchyny ta Rumunii: pro shcho vony svidchat [Territorial claims by Hungary and Romania: what do they indicate] (2024, January 30). *Korrespondent.net*. https://ua.korrespondent.net/articles/4659853-terytorialni-pretenzii-vid-uhorschyny-ta-rumunii-pro-scho-vony-svidchat.
3. Ultrapravyi kandydat u prezydenty Rumunii Kelin Dzhordzhesku nazvav Ukrainu «vyhadanoiu krainoiu» – v MZS vidreahuvaly [The far-right Romanian presidential candidate Kelin Georgescu has described Ukraine as a 'fictional country' – the Foreign Ministry has responded]. https://suspilne.media/936911-ultrapravij-kandidat-u-prezidenti-rumunii-kelin-dzordzesku-nazvav-ukrainu-vigadanou-krainou/.
4. Komentar rechnyka MZS Ukrainy Heorhiia Tykhoho shchodo provokatyvnykh zaiav Kalina Dzheordzhesku [Statement by Georgiy Tykhyi, spokesperson for the Ukrainian Ministry of Foreign Affairs, regarding the provocative remarks made by Calin Georgescu]. https://romania.mfa.gov.ua/news/komentar-rechnika-mzs-ukrayini-georgiya-tihogo-shchodo-provokativnih-zayav-kalina-dzheordzhesku.
5. Supreme Court. (2025, September 25). Decision in case No. 686/6227/23 (Proceeding No. 51–2475 км 25). https://reyestr.court.gov.ua/Review/130644070.
6. Plenum of the Supreme Court of Ukraine. (2002, April 26). On judicial practice in bribery cases (No. 5). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#top.
7. Melnyk, M. I., & Khavroniuk, M. I. (Eds.). (2008). *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*. Kyiv: Yurydychna dumka.
8. Plenum of the Supreme Court of Ukraine. (2003, December 26). On judicial practice in cases of abuse of power or official authority (No. 15). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text.
9. U Rumunii zatrymaly prorosiiskoho kandydata u prezydenty Dzhorzhesku [Pro-Russian presidential candidate Georgescu has been arrested in Romania]. https://www.slovoidilo.ua/2025/02/26/novyna/polityka/rumuniyi-zatrymaly-prorosijskoho-kandydata-prezydenty-dzhorzhesku.
10. International Covenant on Civil and Political Rights. (1973, October 19). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text/.
11. Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
12. Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. (1984, February 29). On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Ukrainian SSR (No. 6591-X). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6591–10/ed19970225#Text.
13. Antonov, N. F., Bazhanov, M. I., Burchak, F. H., et al. (1987). *Criminal Code of the Ukrainian SSR: Scientific and practical commentary*. Kyiv: Politizdat Ukrainy.
14. On rehabilitation of victims of repressions of the communist totalitarian regime of 1917–1991. *Law of Ukraine No. 962-XII*. (1991, April 17). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962–12#top.
15. On strengthening criminal liability for certain crimes against the state. *Law of Ukraine No. 3805-XII*. (1993, December 24). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3805–12/ed19970225#Text.

16. Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. (1989, April 14). On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Ukrainian SSR (No. 7373-XI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7373–11/ed19890414#Text.
17. Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. (1989, June 16). On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Ukrainian SSR (No. 7617-XI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7617–11/ed19960712#Text.
18. On amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges» and procedural laws regarding additional measures for the protection of citizens' safety. *Law of Ukraine No. 721-VII*. (2014, January 16). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721–18/ed20140202#top.
19. On amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges» and procedural laws regarding additional measures for the protection of citizens' safety реєстр. *Draft Law No. 3879*. (2014, January 14). https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3879&skl=8.
20. On recognizing certain laws of Ukraine as invalid. *Law of Ukraine No. 732-VII*. (2014, January 28). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-VII#Text.
21. Rubashchenko, M. A. (2016). *Criminal liability for encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine*. Kharkiv: Pravo.

Volodymyr FIEDOSIEIEV,
Ph.D. in Law,
Academician Stashis Scientific Research
Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine,
Senior Researcher of the Department for Research
of Criminal Law Issues
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-6131-8499,
e-mail: vladymyr.fedoseev@gmail.com

PROBLEMATIC ASPECTS OF DEFINING THE SUBJECT OF THREATS TO THE TERRITORIAL INTEGRITY AND INVIOLABILITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF TRANSNATIONAL INFORMATION RISKS

This article examines current issues relating to the protection of Ukraine's territorial integrity and inviolability under criminal law, against the backdrop of the growing role of the information sphere in addressing geopolitical challenges. Particular emphasis is placed on the dangers posed by situations where destructive information campaigns are carried out by foreign entities or public figures capable of shaping international public opinion. The aim of the article is to ascertain the possibility of a criminal law assessment of public denial of Ukraine's existence in the context of the provisions of Article 110 of the Criminal Code of Ukraine, to identify theoretical and practical problems in its application, and to substantiate the author's proposals for further improvement of the current legislation in this area.

This paper analyses the provisions of Article 110 of the Criminal Code of Ukraine through the prism of the principles governing the territorial and personal scope of criminal law, and demonstrates that the current version of the article contains certain gaps regarding the prosecution of foreign entities which, whilst not being representatives of foreign states, carry out subversive information activities against Ukraine outside its borders. Particular attention is paid to the study of judicial practice, which indicates that Parts 2 and 3 of Article 110 of the Criminal Code of Ukraine may be applied to foreign officials only where qualifying characteristics are present, in particular the status of a representative of authority.

The article also provides a brief overview of the development of criminal legislation regarding the protection of state sovereignty and freedom of expression from the Soviet period to the present day, which has shown that, historically, such criminal law prohibitions were often used as an instrument of political and ideological influence, thereby posing risks of restricting freedom of speech. At the same time, the article analyses the fundamental international legal standards in the field of ensuring freedom of expression, which establish the criteria for the admissibility of restrictions on such rights, and justifies the necessity of adhering to the principles of legal certainty, proportionality and necessity even under martial law.

The study presents the author's proposed revision of the wording of Part 2 of Article 110 of the Criminal Code of Ukraine, which justifies the need to expand the scope of specific offenders to include public figures and public personalities.

***Keywords**: territorial integrity and inviolability of Ukraine, national security, public appeals, dissemination of materials containing appeals, propaganda, representative of the authorities, public figure, public person, destructive informational influences.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.3
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.69

Владислав МИХАЙЛЕНКО,
доктор філософії,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
науковий співробітник,
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-5115-9451,
e-mail: vmykhailenko@outlook.com

ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СПОСІБ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 110² КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ*

У статті здійснено комплексне дослідження провадження господарської діяльності як специфічного способу фінансового та матеріального забезпечення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 110² Кримінального кодексу України. Доведено, що в умовах глобалізації та гібридних збройних конфліктів економічна сфера трансформується у потенційний стратегічний важіль підриву суверенітету та територіальної цілісності держави.

Науково систематизовано типові патерни провадження господарської діяльності, що утворюють об'єктивну сторону фінансування за статтею 110² КК України. До них обґрунтовано віднесено: інвестування у державі-агресорі та на окупованих територіях, системну сплату податків окупаційним адміністраціям чи незаконним воєнізованим формуванням, взаємодію з підсанкційними суб'єктами та надання інфраструктурних потужностей (зокрема енергетичних та логістичних) для забезпечення життєдіяльності окупаційного апарату. На основі аналізу статистики за 2021–2025 роки та вивчення матеріалів судової практики виявлено динаміку правозастосування, що вказує на можливість кваліфікації навіть зовні стандартних комерційних угод як тяжкого кримінального правопорушення проти основ національної безпеки.

Проаналізовано суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, зокрема його спеціальну мету. Виявлено суттєву правову колізію між законодавчо закріпленим комерційним мотивом діяльності (отримання доходу, збереження активів чи виживання в окупації) та антидержавною метою, передбаченою диспозицією ст. 110² КК України. Зроблено висновок, що нинішня конструкція норми через складність доказування означеної мети створює ризики уникнення відповідальності правопорушниками або неправомірного тиску на легальне підприємництво. Вказано на доцільність перегляду змісту статті шляхом перегляду «мети» як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони та зміщення фокусу на прямий умисел щодо факту усвідомленого надання активів структурам агресора.

Ключові слова: *провадження господарської діяльності, фінансування дій, ст. 110² КК України, національна безпека, територіальна цілісність, суб'єктивна сторона злочину, економічна безпека, матеріальне забезпечення.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації світової економіки та ведення гібридних і повномасштабних збройних конфліктів питання захисту національної безпеки держави виходить далеко за межі суто військового протистояння. Як зазначає Харлан Грант Коен, сучасні міжнародні відносини характеризуються зростаючою «зброєзацією взаємозалежності», де економічні зв'язки перетворюються на інструменти геополітичного тиску [1, с. 2]. О. Грінків вказує на те, що, у сучасних умовах економічна взаємозалежність та інвестиції втрачають ринкову логіку, перетворюючись на «джерело загрози національній безпеці» та інструмент «економічної війни» [2, с. 168]. За таких обставин економічна безпека стає

* Примітка. Статтю виконано в межах реалізації теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України» (державний реєстраційний номер: 0124U005179; термін виконання: I квартал 2025 р. – IV квартал 2027 р.).

невід'ємною та важливою складовою національної безпеки загалом, що вимагає адекватного кримінально-правового реагування з боку держави на відповідні ризики.

Одним із важливих правових механізмів протидії цим комплексним загрозам у вітчизняному законодавстві є ст. 110² Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка встановлює кримінальну відповідальність за фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. Ця норма, імплементована в національне кримінальне законодавство у 2014 році згідно із Законом № 1533-VII від 19.06.2014 р. як реакція на початковий етап збройної агресії рф проти України та окупацію частини українських територій [3], пройшла тривалий шлях трансформації та змін. Загалом її існування зумовлене низкою проблемних аспектів: від теоретичного розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень (зокрема фінансуванням тероризму, державною зрадою, а згодом – колабораційною діяльністю та пособництвом державі-агресору) до практичних труднощів доказування її специфічної суб'єктивної сторони під час судового розгляду.

Розгляд господарської діяльності як інструменту фінансування антидержавних дій також повністю корелюється з міжнародною доктриною незаконних фінансових потоків (Illicit Financial Flows – IFFs). Згідно зі звітом Європейської Комісії «Study on Tax Motivated Illicit Financial Flows», сучасне розуміння IFFs охоплює фінансові операції, де кошти не лише незаконно отримуються або переміщуються, а й незаконно використовуються (utilized) для цілей, що суперечать закону [4, с. 12].

У свою чергу, як свідчить доктринальний аналіз та вивчення матеріалів судової практики, проблемні аспекти юридичної техніки побудови конструкції ст. 110² КК України можуть генерувати проблеми й ризики.

Закріплене у примітці 1 до ст. 110² КК України визначення фінансування як дій, спрямованих на фінансове або матеріальне забезпечення [5], актуалізує потребу в дослідженні конкретних механізмів такої підтримки. У такому ракурсі господарська діяльність як фундамент економічної системи стає одним з основних інструментів реалізації антидержавних намірів. Відтак, належна правова оцінка дій відповідних суб'єктів господарювання набуває особливої ваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки загалом та за фінансування антидержавних дій, зокрема, присвятили свої праці такі дослідники, як Д. С. Зоренко, С. Є. Кучерина, В. Н. Кубальський, Т. Д. Лисько, С. Є. Макознак, Р. Мельниченко, Н. В. Нетеса, А. В. Носач, О. В. Попович, М. А. Рубащенко, Р. М. Шестопалов та ін. Водночас, попри значну кількість теоретичних напрацювань щодо загальних ознак складу цього кримінального правопорушення, господарська діяльність як системний інструментарій та безпосередній спосіб фінансування за ст. 110² КК України комплексно не досліджувалася. Більшість авторів розглядають економічні аспекти лише як ілюстративний матеріал. При цьому поза увагою залишаються правові колізії та практичні кейси, пов'язані з використанням легальних механізмів підприємництва для підриву основ національної безпеки. Саме це й зумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є, по-перше, з'ясування основних патернів господарської діяльності, що утворюють спосіб як ознаку об'єктивної сторони фінансування дій, вчинених із метою зміни меж території або конституційного ладу України, та, по-друге, дослідження доцільності закріплення мети як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Для правильної кваліфікації дій за ст. 110² КК України важливо розуміти інтегрованість економічної безпеки у структуру національної безпеки. Відповідно до ст. 17 Конституції України, забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави та справою всього Українського народу [6]. У цьому контексті особливого значення набуває правове розуміння процесів, що відбуваються в економічній сфері, оскільки фінансування протиправних дій зазвичай здійснюється через використання існуючих економічних механізмів.

Згідно з пп. 14.1.36 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України господарська діяльність – це діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою

самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами [7].

Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, які вчиняються шляхом фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, фактично використовують інструментарій господарської діяльності для досягнення антидержавних цілей. Використання фінансових ресурсів, залучених або спрямованих у межах такої діяльності на забезпечення дій, передбачених ст. 110^2 КК України, завдає прямого та надзвичайно руйнівного удару саме по економічному суверенітету держави. Це підриває фундаментальні засади національного добробуту та стабільності.

Емпіричним підтвердженням згаданих вище теоретичних положень є динаміка показників правозастосовної діяльності за ст. 110^2 КК України. Аналіз статистичних даних за період 2021–2025 рр. дозволяє простежити певну кореляцію між рівнем загроз національній безпеці та інтенсивністю протидії фінансуванню антидержавних дій.

Так, у довоєнному 2021 році було обліковано 46 кримінальних проваджень, з яких матеріали за 6-ма провадженнями скеровано до суду, а кількість засуджених осіб становила чотири. Початок повномасштабної агресії РФ проти України зумовив різке зростання активності щодо протидії такому фінансуванню: у 2022 році кількість облікованих проваджень сягнула пікового показника – 246 (4 скеровано до суду, засуджено 7 осіб). У 2023 році зафіксовано 128 проваджень (3 скеровано до суду, засуджено 5 осіб), а у 2024 році – 75 проваджень (9 скеровано до суду, засуджено 5 осіб). Особливої уваги заслуговують показники 2025 року: при загальній кількості у 65 облікованих проваджень спостерігається суттєве зростання результативності – до суду скеровано 20 матеріалів та винесено обвинувальні вироки щодо 20 осіб [8].

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення за ст. 110^2 КК України виступають «основи конституційного ладу й державної влади в Україні та її територіальна цілісність у межах встановлених кордонів» [9, с. 28]. Господарська діяльність, яка свідомо чи несвідомо перенаправляє фінансові потоки на користь невизнаних самопроголошених республік, окупаційних адміністрацій або незаконних збройних формувань, руйнує цілісність національної макроекономічної системи. Наслідком такої протиправної діяльності стає не лише сприяння економічному відокремленню тимчасово окупованих регіонів, а й примусова переорієнтація їх промислового, аграрного та ресурсного комплексу на зовнішньоекономічних партнерів з боку держави-агресора.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110^2 КК України, характеризується специфічними ознаками, які відрізняють її від традиційних майнових чи господарських кримінальних правопорушень.

Суспільно небезпечне діяння в цьому випадку полягає виключно в активній поведінці суб'єкта. Зокрема, як зауважує Н. В. Нетеса, це діяння обмежується лише суспільно небезпечною дією, що залежно від виду предмета кримінального правопорушення виявляється у формах фінансового забезпечення (активи будь-якого роду) або матеріального забезпечення (будь-яке майно, техніка, зброя тощо) [10, с. 119].

Кримінальне правопорушення вважається повністю закінченим з моменту вчинення хоча б однієї дії із надання або збирання активів. Н. В. Нетеса зазначає, у таких випадках «злочин вважається закінченим з моменту вчинення відповідних дій, причому має значення не лише факт здійснення відповідного виду забезпечення, а й вчинення дій, спрямованих на таке забезпечення чи навіть створення умов для цього» [10, с. 120]. Тобто сам факт фінансової транзакції утворює закінчений склад кримінального правопорушення.

Засобами вчинення кримінального правопорушення за ст. 110^2 КК України можуть бути будь-які активи, які мають економічну цінність та володіють властивістю бути інтегрованими у фінансово-господарський оборот:

– грошові кошти та їх еквіваленти (як у готівковій, так і в безготівковій формі, національна або іноземна валюта, електронні гроші, банківські метали, а в сучасних умовах – і віртуальні активи та криптовалюти, які активно використовуються для обходу фінансового моніторингу);

– майно (рухоме та нерухоме, промислове обладнання, транспортні засоби, сировина, товари народного споживання, а також специфічні пред-

мети, обмежені в цивільному обороті, такі як зброя, боєприпаси або товари подвійного призначення);

– майнові та немайнові права (права вимоги, корпоративні права, цінні папери).

Вказівки на спосіб учинення кримінального правопорушення в диспозиції ст. 110[2] КК України не міститься. Як з цього приводу слушно зазначають Т. Д. Лисько та С. Є. Макознак, «…вичерпний перелік способів фінансового і матеріального забезпечення неможливо передбачити безпосередньо у кримінальному законі, адже варіативність таких способів насамперед зумовлена різноманітністю видів предметів фінансування, особливостями їх характеру та природи» [11, с. 189]. Водночас правозастосовна практика та кримінально-правова доктрина чітко розмежовують дві основні форми забезпечення, які найчастіше реалізуються саме через механізми господарської діяльності підприємств: перша форма – фінансове забезпечення. Вона полягає у безпосередньому збиранні або наданні грошових коштів чи фінансових інструментів. У контексті ведення бізнесу це може виражатися у різноманітних формах, як-от: добровільна чи примусова сплата «податків», «митних зборів» або «ліцензійних платежів» до бюджетів самопроголошених республік чи окупаційних адміністрацій, перерахування дивідендів компаніям-резидентам держави-агресора та ін. Фінансове забезпечення також охоплює здійснення благодійних внесків на рахунки сумнівних фондів, що діють в інтересах ворога, або пряме інвестування у статутні капітали підприємств, розташованих на тимчасово окупованих територіях та перереєстрованих за законодавством агресора. Друга форма – матеріальне забезпечення. Вона передбачає передачу фізичних ресурсів, речей матеріального світу. Для суб'єктів господарювання це означає надання власних складських приміщень для зберігання боєприпасів чи так званої «гуманітарної допомоги» окупантів, надання логістичних послуг (використання корпоративного транспортного парку для перевезення військової техніки чи особового складу ворога), постачання будівельних матеріалів для зведення фортифікаційних споруд агресора, передачу паливно-мастильних матеріалів, засобів зв'язку, телекомунікаційного обладнання тощо.

Варто наголосити, що законодавство України не встановлює мінімального порогу для притягнення до відповідальності за основним складом цього кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 110[2] КК України). Аналіз правозастосовної практики показує, що навіть перерахування умовно незначних сум на рахунки окупаційних організацій фізичною особою або підприємцем формально утворює закінчений склад цього кримінального правопорушення. Водночас масштабніша господарська діяльність кваліфікується частинами 3 та 4 даної статті, які передбачають суворіше покарання за вчинення злочину з корисливих мотивів, за попередньою змовою групою осіб, у великому (коли розмір забезпечення перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або особливо великому розмірі (понад вісімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) [5].

Аналіз судової практики дозволяє виокремити кілька найбільш типових патернів господарської діяльності, які підпадають під ознаки ст. 110[2] КК України:

1. *Інвестиційна діяльність у державі-агресорі та на тимчасово окупованих територіях.* Цей патерн охоплює свідоме вкладання капіталу в розвиток підприємств, розташованих безпосередньо на території рф або на територіях України, що перебувають під тимчасовою окупацією. Створення спільних підприємств, модернізація виробничих потужностей, відкриття нових філій, що продовжують генерувати прибуток і, відповідно, сплачувати податкові надходження до бюджету країни-агресора, розглядаються вітчизняними правоохоронними органами як форма опосередкованого, але цілеспрямованого фінансування антидержавних дій, оскільки ці ресурси зміцнюють економічну базу агресора для продовження війни.

Цей патерн підтверджується вироком Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 23 липня 2024 р. Суд установив, що створення та реєстрація нової філії енергетичної компанії безпосередньо в окупованому Севастополі з визначенням видів діяльності за законодавством РФ є фактичним визнанням юрисдикції агресора. Відкриття такої відокремленої структури дозволило підприємству продовжувати модернізацію та експлуатацію енергетичних потужностей під контролем окупаційної влади. Такі дії створюють матеріальну базу для генерації ресурсів, які агресор використовує для зміцнення своєї економічної та воєнної присутності на півострові [12].

2. *Сплата обов'язкових платежів окупаційним адміністраціям.* Найбільш поширеною формою такого забезпечення є сплата податкових, митних та інших обов'язкових платежів на користь незаконних утворень (таких як «ДНР», «ЛНР») або російських окупаційних адміністрацій на окупованих територіях.

Цей патерн підтверджується вироком Івано-Франківського міського суду від 17 грудня 2024 р. Суд встановив, що реєстрація підприємства (ТОВ «Універсалгруп») у «Департаменті державної реєстрації Міністерства доходів та зборів ДНР» та відкриття рахунків у «Центральному Республіканському Банку ДНР» є свідомим включенням бізнесу до незаконної фінансової системи. Такі дії створюють юридичну базу для подальшого акумулювання активів, які окупаційна адміністрація використовує для утримання захоплених територій [13].

3. *Економічна взаємодія з підсанкційними суб'єктами та підприємствами агресора.* Господарські операції, що передбачають перерахування коштів юридичним особам, які були створені та зареєстровані відповідно до законодавства російської федерації, або підприємствам, що ведуть економічну діяльність в Україні, але їхніми кінцевими бенефіціарними власниками є громадяни РФ. До цієї категорії також відноситься придбання державних облігацій РФ або акцій російських компаній військово-промислового комплексу. Правоохоронні органи розглядають такі дії як пряме підживлення економіки країни, що здійснює агресію з метою повалення конституційного ладу України.

Важливим індикатором наміру фінансування антидержавних дій є реєстрація особи як керівника спеціалізованих структур у федеральних реєстрах рф. У вироку Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 27 листопада 2025 р. установлено, що внесення відомостей про особу як виконавчого директора до «Единого государственного реестра юридических лиц» є юридичним підтвердженням прийняття на себе функцій із координації незаконних фінансових потоків. Суд констатував, що обіймання посади керівника у «Костромском областном благотворительном фонде «ЕДИНЕНИЕ»» та подальша звітність згідно з розпорядженнями окупаційної влади свідчать про свідому участь у системі фінансового забезпечення силових структур, що безпосередньо задіяні у зміні меж території та державного кордону України [14].

Аналогічну правову позицію представлено й у вироку Личаківського районного суду м. Львова від 30 жовтня 2025 р., в якому як форму фінансування за ст. 110^2 КК України було кваліфіковано оплату господарюючим суб'єктом послуг з охорони власних об'єктів у тимчасово окупованому Криму. Суд встановив, що укладення керівником підприємства договору № 83180418894 із ФДУП «Охорона» Росгвардії та подальше перерахування коштів за актами виконаних робіт є свідомим кроком до матеріального забезпечення воєнізованого формування агресора, попри те, що операція мала зовнішні ознаки звичайної комерційної угоди. Крім того, суттєвим фактом стало перерахування 1 млн російських рублів під виглядом «гуманітарної благодійної допомоги» на рахунок фонду «Бойове братерство «Ялта-Південь», який згідно з матеріалами досудового розслідування здійснював безпосереднє технічне та харчове забезпечення бойових підрозділів ворога в зоні проведення воєнних дій [15].

Додатковим підтвердженням цього патерну є також вирок Чечелівського районного суду міста Дніпра від 26 червня 2025 р., в якому було детально проаналізовано діяльність приватного підприємства «Айленд». Суд установив, що директор підприємства не лише перереєструвала юридичну особу в «Єдиному державному реєстрі юридичних осіб ЛНР», а й уклала прямі господарські договори з незаконними органами влади – так званими «Міністерством надзвичайних ситуацій ЛНР» та «Управлінням Державної служби охорони Міністерства внутрішніх справ ЛНР». Предметом цих угод було надання пожежно-технічних послуг та охорона торговельних центрів «Кристал» у містах Луганськ та Довжанськ. Ключовим аргументом суду стало те, що перерахування орендної плати, отриманої від українських об'єктів нерухомості, на рахунки в «Державному банку ЛНР» для оплати послуг силових відомств окупантів є формою фінансування дій з метою зміни меж території України, адже ці кошти забезпечують функціонування органів агресора [16].

4. *Надання виробничих та інфраструктурних потужностей.* Цей патерн матеріального забезпечення полягає у наданні бізнес-ресурсів окупаційним органам, що формує матеріальну базу для

утримання захоплених територій. У межах ст. 110[2] КК України такі дії розглядаються як забезпечення життєдіяльності агресора, де надання доступу до стратегічної інфраструктури стає важливішою умовою для функціонування окупаційного режиму.

Прикладом таких дій є надання логістичної підтримки агресору. Зокрема, у вироку Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 17.12.2024 р. фінансуванням за ст. 110[2] КК України було визнано постачання товарно-матеріальних цінностей (піску) на адресу ДП «Донецька залізниця» (структурного підрозділу окупаційної адміністрації). Суд констатував, що оскільки окупаційні війська використовують залізничний склад для транспортування важкого озброєння та боєприпасів з рф, будь-яке матеріальне забезпечення роботи цієї інфраструктури є безпосереднім підживленням військової логістики ворога [13].

Найбільш масштабним прикладом надання інфраструктурних потужностей є кримінальне провадження №344/12697/24. ПАТ ЕК «Севастопольенерго» через свою філію забезпечувало безперебійне енергопостачання понад 30 силових та владних інституцій ворога. Матеріальна підтримка здійснювалася через пряме постачання електроенергії та обслуговування мереж для Управління Чорноморського флоту РФ, прикордонної служби ФСБ, підрозділів МВС, окупаційних судів та прокуратури. Суд констатував, що надання таких послуг на суму понад 38 млн грн є формою логістичного утримання агресора, оскільки енергоресурс є базовою інфраструктурною умовою для функціонування всього окупаційного апарату [12].

Найскладнішим елементом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110[2] КК України, є його суб'єктивна сторона. Визначальною та системоутворюючою ознакою в даному контексті виступає обов'язкова спеціальна мета, зміст якої прямо залежить від кваліфікації за відповідною частиною статті. Зокрема, фінансування дій за ч. 1 ст. 110[2] КК вчиняється з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. У той самий час (згідно з доктринальним визначенням та формулюванням закону) фінансування за ч. 2 цієї ж статті здійснюється з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади [5].

Саме у вимозі доведення цієї спеціальної мети криється проблема при застосуванні ст. 110[2] КК України до суб'єктів господарювання. Глибинна природа підприємницької діяльності (відповідно до положень Господарського та Податкового кодексів України) полягає у досягненні економічних і соціальних результатів та одержанні прибутку. Корисливий мотив у цьому контексті чітко відображений у законодавчому визначенні: це «діяльність, що спрямована на отримання доходу» [7].

Правова невизначеність посилюється колізіями між національним кримінальним правом та міжнародними зобов'язаннями України. Зокрема, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.), ратифікована Україною у 2002 році, у ст. 13 встановлює, що кримінальні правопорушення, пов'язані з фінансуванням, не повинні розглядатися як податкові (фіскальні) для цілей видачі або правової допомоги [17]. Це створює підґрунтя для дискусії: чи можна вважати саму лише сплату податків окупаційним режимам (що є фіскальним обов'язком за «місцевим» законодавством) доказом фінансування антидержавних дій без встановлення активного умислу на допомогу ворогу? Це, з одного боку.

Із другого боку, міжнародна доктрина незаконних фінансових потоків (IFFs), детально описана у звіті Європейської Комісії «Study on Tax Motivated Illicit Financial Flows», пропонує ширший погляд на цю проблему. У звіті наголошується, що IFFs охоплюються не лише незаконно здобуті активи, а й кошти, які були незаконно використані (utilized) для цілей, що порушують правопорядок [4, с. 12]. Згідно з логікою звіту IFFs легальні комерційні операції – такі як сплата податків чи торговельні угоди – можуть слугувати легітимним прикриттям для акумулювання активів, що згодом спрямовуються на підрив суверенітету [4, с. 12]. Тож видається, що для кваліфікації діянь за ст. 110[2] КК України визначальним має ставати не формальний статус платежу, а реальна обізнаність суб'єкта щодо того, як ці активи будуть використані в системі агресора.

У своєму дослідженні Р. М. Шестопалов аргументовано підкреслює недосконаліть юридичної техніки цієї норми. Через об'єктивну неможливість або надзвичайну складність для сторони обвинувачення довести наявність цього «бажаного антидержавного наслідку» у свідомості звичайного

суб'єкта, котрий провадить господарську діяльність, ст. 110^2 КК України на практиці часто перетворюється на інструмент процесуального маніпулювання та компромісу [18, с. 307]. З метою покращення логіки викладу ст. 110^2 КК України та забезпечення невідворотності покарання Р. М. Шестопалов також пропонує змінити конструкцію суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення шляхом відмови від спеціальної мети як автономної обов'язкової ознаки на користь категорії «направленості» дій. Така законодавча трансформація передбачає заміну формулювання «з метою» на «умисне фінансування дій, направлених на…», що дозволяє розглядати дані дії як органічну складову прямого умислу суб'єкта. За такої моделі для притягнення особи до відповідальності необхідно встановити усвідомлення особою протиправного статусу отримувача активів та її свідоме вольове рішення щодо їх перерахування, що усуває потребу в окремому доведенні «внутрішньої мети» (яка часто є недосяжною для доведення), водночас зберігаючи пряму вказівку на умисність як запобіжник від криміналізації необережних чи помилкових дій [18, с. 307]. Видається, що реалізація такої пропозиції значно спростила б притягнення до відповідальності тих, хто шляхом провадження господарської діяльності реально фінансує чи забезпечує агресора, і таким суб'єктам більше не вдавалося б ховатися за аргументами про «виключно комерційні інтереси» та відсутність ідеологічного підґрунтя в їх діях.

Висновки. Господарська діяльність у сучасних умовах втрачає виключно комерційний характер і перетворюється на потенційне матеріальне підґрунтя для підриву основ національної безпеки держави. У межах ст. 110^2 КК України вона виступає одним зі специфічним, але цілком поширених способів фінансування дій, спрямованих на зміну меж території або конституційного ладу України.

Аналіз судової практики дає підстави вважати, що типовими патернами такої діяльності є: інвестування в підприємства держави-агресора, сплата податків до незаконних фінансових систем, надання стратегічної інфраструктури тощо. Зокрема, енергопостачання військових та адміністративних органів окупантів або логістична підтримка транспортування ворожої техніки кваліфікуються як матеріальне забезпечення агресора. У таких випадках навіть зовні стандартна комерційна угода, як-от закупівля товарів у окупаційних структур або надання їм послуг, кваліфікується за відповідною статтею.

Визначальною проблемою кваліфікації, яка зумовлює необхідність змін та доповнення положень даної норми, залишається суб'єктивна сторона розглядуваного кримінального правопорушення, де доведенню підлягає спеціальна мета фінансування антидержавних дій. Навіть якщо первинною мотивацією суб'єкта господарювання є збереження активів чи виживання в умовах окупації, факт інтеграції у незаконну фінансову систему створює необхідну матеріальну базу для ворога. Для вдосконалення ст. 110^2 КК України доцільним є перегляд «мети» як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони (із більшою фіксацією на прямому умислі). Це дозволить притягувати до відповідальності осіб на основі їх обізнаності про протиправний статус отримувача та добровільності надання активів, усуваючи можливість приховувати фінансування агресора за аргументами про «виключно комерційні інтереси».

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Cohen H. G. The International Order, International Law, and the Definition of Security. *Michigan Journal of International Law*. 2026. Vol. 47, Iss. 1. P. 1–40. DOI: https://doi.org/10.36642/mjil.47.1.international
2. Hrynkiv O. Legal and policy responses to national security measures in international economic law. *Georgetown Journal of International Law*. 2023. Vol. 54, No. 2. P. 165–229. URL: https://www.law.georgetown.edu/international-law-journal/past-issues/volume-54-number-2-winter-2023/legal-and-policy-responses-to-national-security-measures-in-international-economic-law/ (дата звернення: 13.04.2026).
3. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму: Закон України від 19.06.2014 р. № 1533-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 32. Ст. 1125.
4. Directorate General for International Partnerships. Study on tax motivated illicit financial flows: report. Berlin: FCG Germany GmbH, 2018. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/Study%20on%20Tax.pdf (Last accessed: 13.04.2026).

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–17. Ст. 112.
8. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні : інфографіка : інтерактивний довідник. Версія 3.0. CrimeTracer: швидкий огляд статистичних даних щодо протидії окремим кримінальним правопорушенням. 2023. URL: https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/ (дата звернення: 29.03.2026).
9. Рубащенко М. А. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна, Ю. А. Пономаренка, С. О. Харитонова. 7-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2026. Розд. II. С. 24–43.
10. Нетеса Н. В. Фінансування тероризму та фінансування дій, учинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України: порівняльний аналіз складів злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2018. Вип. 2. С. 116–126. DOI: https://doi.org/10.21564/2311–9640.2018.11.161211
11. Лисько Т. Д., Макознак С. Є. Кримінальна відповідальність за ст. 110–2 КК України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України». *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право.* 2023. № 1. С. 186–191. DOI: https://doi.org/10.18372/2307–9061.66.17435
12. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 23.07.2024 р. у справі № 344/12697/24 (провадження № 1-кп/344/1124/24). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120563507 (дата звернення: 20.03.2026).
13. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 17.12.2024 р. у справі № 344/17772/24 (провадження № 1-кп/344/1317/24). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123836980 (дата звернення: 21.03.2026).
14. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 27.11.2025 р. у справі № 607/17343/25 (провадження № 1-кп/607/1792/2025). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132226409 (дата звернення: 29.03.2026).
15. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 30.10.2025 р. у справі № 463/10496/24 (провадження № 1-кп/463/241/25). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131425446 (дата звернення: 29.03.2026).
16. Вирок Чечелівського районного суду міста Дніпра від 26.06.2025 р. у справі № 204/5805/25 (провадження № 1-кп/204/885/25). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128457757 (дата звернення: 30.03.2026).
17. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12.1999 : ратифіковано із заявою Законом України від 12.09.2002 № 149-IV. База даних «Законодавство України» / Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_510 (дата звернення: 30.03.2026).
18. Шестопалов Р. М. Мета злочину за ст. 110–2 КК України як обов'язкова ознака його суб'єктивної сторони. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2022. Вип. 71. С. 303–308. DOI: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2022.71.51

REFERENCES:

1. Cohen, H. G. (2026). The international order, international law, and the definition of security. *Michigan Journal of International Law*, *47*(1), 1–40. https://doi.org/10.36642/mjil.47.1.international
2. Hrynkiv, O. (2023). Legal and policy responses to national security measures in international economic law. *Georgetown Journal of International Law*, *54*(2), 165–229. URL: https://www.law.georgetown.edu/international-law-journal/past-issues/volume-54-number-2-winter-2023/legal-and-policy-responses-to-national-security-measures-in-international-economic-law/
3. Law of Ukraine No. 1533-VII. Pro vnesennia zminy do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo kryminalnoi vidpovidalnosti za finansuvannia separatyzmu [On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding criminal liability for the financing of separatism]. (2014, June 19). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (32). Art. 1125.
4. Directorate General for International Partnerships. (2018). *Study on tax motivated illicit financial flows: Report*. FCG Germany GmbH. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/Study%20on%20Tax.pdf

5. Law of Ukraine No. 2341-III. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (25-26). Art. 131.
6. Law of Ukraine No. 254k/96-VR. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (30). Art. 141.
7. Law of Ukraine No. 2755-VI. *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine]. (2010, December 2). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (13-17). Art. 112.
8. Karchevskyi, M. (2023). *Protydiia zlochynnosti v Ukraini: Infohrafika: Interaktyvnyi dovidnyk* [Crime prevention in Ukraine: Infographics: Interactive guide] (Version 3.0). CrimeTracer. URL: https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/
9. Rubashchenko, M. A. (2026). Criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine. In Yu. V. Baulin, V. I. Borisov, V. I. Tyutyugin, Yu. A. Ponomarenko, S. O. Kharitonov (Eds.), Criminal law of Ukraine. Special part. (pp. 24–43). Kharkiv: Pravo.
10. Netesa, N. V. (2018). Finansuvannia teroryzmu ta finansuvannia dii… [Financing of terrorism and financing of actions…]: Porivnialnyi analiz skladiv zlochyniv [A comparative analysis of elements of crimes]. *Visnyk Asotsiatsii Kryminalnoho Prava Ukrainy*, *2*, 116–126. https://doi.org/10.21564/2311–9640.2018.11.161211
11. Lysko, T. D., & Makoznak, S. Ye. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za st. 110–2 KK Ukrainy… [Criminal liability under Art. 110–2 of the Criminal Code of Ukraine…]. *Yurydychnyi Visnyk. Povitriane i Kosmichne Pravo*, *1*, 186–191. https://doi.org/10.18372/2307–9061.66.17435
12. *Sentence in case No. 344/12697/24*, Ivano-Frankivsk City Court of Ivano-Frankivsk Region, July 23, 2024, case No. 344/12697/24, Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120563507
13. *Sentence in case No. 344/17772/24*, Ivano-Frankivsk City Court of Ivano-Frankivsk Region, December 17, 2024, case No. 344/17772/24, Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123836980
14. *Sentence in case No. 607/17343/25*, Ternopil City District Court of Ternopil Region, November 27, 2025, case No. 607/17343/25, Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132226409
15. *Sentence in case No. 463/10496/24*, Lychakiv District Court of Lviv, October 30, 2025, case No. 463/10496/24, Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131425446
16. *Sentence in case No. 204/5805/25*, Checheliv District Court of Dnipro City, June 26, 2025, case No. 204/5805/25, Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128457757
17. *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism*. (1999, December 9). (Ratified by the Law of Ukraine No. 149-IV on September 12, 2002). Legislation of Ukraine Database. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_510
18. Shestopalov, R. M. (2022). Meta zlochynu za st. 110–2 KK Ukrainy yak oboviazkova oznaka yoho subiektyvnoi storony [The purpose of a crime under Art. 110–2 of the CC of Ukraine as an obligatory feature of its subjective side]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia: Pravo*, *71*, 303–308. https://doi.org/10.24144/2307–3322.2022.71.51

Vladyslav MYKHAILENKO,
PhD, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Department of Criminal Law Research, Researcher,
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-5115-9451,
e-mail: vmykhailenko@outlook.com

CONDUCTING BUSINESS ACTIVITY AS A MODE OF COMMITTING A CRIMINAL OFFENCE PROVIDED FOR BY ARTICLE 110–2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

This article provides a comprehensive study of conducting business activity as a specific mode of financial and material support for the criminal offence provided for by Article 110–2 of the Criminal Code of Ukraine. It is substantiated that under the conditions of globalization and hybrid armed conflicts, the economic sphere is transformed into a potential strategic lever for undermining the sovereignty and territorial integrity of the state.

Typical patterns of conducting business activity that constitute the objective side of financing under Article 110–2 of the CC of Ukraine have been scientifically systematized. These patterns reasonably include: investing in the aggressor state and in the occupied territories, systematic payment of taxes to occupation administrations or illegal paramilitary formations, interaction with sanctioned entities, and the provision of infrastructural capacities (specifically energy and logistics) to ensure the vital functioning of the occupation apparatus. Based on an analysis of statistics for 2021–2025 and the study of judicial practice materials, the law enforcement dynamics were identified, indicating the possibility of qualifying even seemingly standard commercial transactions as a serious criminal offence against the foundations of national security.

The subjective side of the criminal offence is analyzed, with a particular focus on its special purpose. A significant legal conflict is identified between the legislatively established commercial motive of activity (income generation, asset preservation, or survival under occupation) and the anti-state purpose provided for by the disposition of Art. 110–2 of the CC of Ukraine. It is concluded that the current construction of the norm, due to the complexity of proving the aforementioned purpose, creates risks of offenders evading responsibility or the exercise of unlawful pressure on legal entrepreneurship. The author emphasizes the expediency of revising the content of the article by reconsidering «purpose» as a mandatory element of the subjective side and shifting the focus to direct intent regarding the fact of the conscious provision of assets to the structures of the aggressor.

Keywords: *conducting business activity, financing of actions, Art. 110–2 of the CC of Ukraine, national security, territorial integrity, subjective side of a crime, economic security, material support.*

Стаття надійшла до редакції: 14.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.3
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.79

Дарина ЄВТЄЄВА,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
заступник директора з наукової роботи,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0593-1632,
Scopus Author ID 57210588946,
e-mail: evteeva.dar@gmail.com

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ПОНЯТЬ «ЗАЙНЯТТЯ ПОСАДИ» ТА «ОБРАННЯ НА ПОСАДУ» ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОСАДОВОГО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ*

У статті проведено дослідження понять «зайняття посади» та «обрання на посаду» як суспільно небезпечних діянь посадового колабораціонізму (частини 2, 5, 7 ст. 111[1] Кримінального кодексу України) крізь призму хронологічного аспекту та аспектів їх обсягу й змісту.

1. Щодо хронологічного аспекту установлено, що особа вважається такою, що зайняла посаду або обрана на посаду, із моменту винесення акта про призначення або обрання її на відповідну посаду. Із цього моменту посадовий колабораціонізм (за частинами 2, 5 або 7 ст. 111[1] КК України) слід вважати закінченим кримінальним правопорушенням.

2. Стосовно аспекту обсягу понять «зайняття посади» та «обрання на посаду», виявлено, що ці поняття мають охоплювати як факт працевлаштування, так і виконання подальших функцій на посаді. У зв'язку з цим кваліфікація самої трудової діяльності особи на посаді має здійснюватися лише за нормами ст. 111[1] КК України та додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень зі ст. 111 КК України (державна зрада) не потребує.

3. Щодо аспекту змісту розглядуваних понять, визначено, що реальні функції особи, яка зайняла посаду в незаконних органах, мають ураховуватися: а) при кваліфікації за ч. 5 ст. 111[1] КК України, якщо особа зайняла посаду, яка за своєю назвою вказує на наявність організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, але фактично таких функцій не виконувала і не могла виконувати; б) при кваліфікації за ч. 7 ст. 111[1] КК України, якщо особа обіймала такі посади в незаконних судових або правоохоронних органах, які не передбачали виконання владних, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. В обох зазначених випадках дії особи мають кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111[1] КК.

***Ключові слова**: кримінальне право, кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, злочини проти основ національної безпеки України, колабораційна діяльність, посадовий колабораціонізм, державна зрада, кваліфікація кримінальних правопорушень.*

Постановка проблеми. У період війни боротьба з ворогом відбувається, у тому числі, шляхом протидії за допомогою кримінально-правових засобів колабораційній діяльності громадян України. Одним із різновидів такої протиправної діяльності є посадовий колабораціонізм, що полягає в добровільному працевлаштуванні в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Відповідальність за зазначені дії передбачено в частинах 2, 5 та 7 ст. 111[1] Кримінального кодексу (далі – КК) України та диференційовано за такими проявами:

– ч. 2: зайняття посад, не пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій;

* Примітка. Публікація підготовлена в межах виконання теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України», яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

– ч. 5: зайняття посад, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, а також обрання до незаконних органів влади;

– ч. 7: зайняття посад у незаконних судових або правоохоронних органах.

Кваліфікація посадового колабораціонізму на практиці зумовлює численні труднощі, зокрема щодо інтерпретації понять «зайняття посади» та «обрання на посаду». Зазначену проблематику доцільно розглядати у трьох взаємопов'язаних аспектах кримінально-правової площини, що дозволить напрацювати комплексне рішення для їх подолання:

1) *хронологічний аспект,* що охоплює два питаннях: а) з якого моменту особа вважається такою, що зайняла посаду (є обраною на посаду)? б) з якого моменту посадовий колабораціонізм слід визнавати закінченим кримінальним правопорушенням?

2) *аспект обсягу поняття*, який полягає у з'ясуванні того, чи вичерпується зміст цих понять при кримінально-правовій кваліфікації лише фактом працевлаштування, чи вони охоплюють також подальше виконання особою відповідних функцій?

3) *аспект змісту поняття,* що виражається у питанні: чи мають значення для кваліфікації за ст. 111[1] КК реальні функції, які виконує особа на обійнятій нею посаді?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кваліфікації посадового колабораціонізму, пов'язані з розумінням суспільно небезпечного діяння, розглядали у своїх роботах такі дослідники, як Н. О. Антонюк, М. С. Бондаренко, З. А. Загиней-Заболотенко, О. В. Зайцев, О. О. Кравчук, О. К. Марін, І. О. Медицький, Р. О. Мовчан, Є. О. Письменський, М. А. Рубащенко, М. І. Хавронюк та ін. У більшості тематичних публікацій увага науковців приділялася лише окремим аспектам окресленої проблеми, хоча більш комплексно вона була досліджена в колективній монографії за редакцією М. А. Рубащенка [1] та монографії Є. О. Письменського [2], в яких із цього приводу було проаналізовано значний обсяг судової практики. Огляд висловлених наукових позицій щодо зазначених питань загалом показав відсутність єдності щодо їх розв'язання. Окрім того, слід також відмітити, що в ракурсі сформульованої вище триаспектної архітектоніки наведені проблеми проаналізовані не були, у зв'язку з чим їх подальша розробка вбачається актуальною.

Метою цього дослідження є визначення понять «зайняття посади» та «обрання на посаду» (крізь призму хронологічного аспекту та аспектів їх змісту й обсягу) як суспільно небезпечних діянь посадового колабораціонізму (частини 2, 5, 7 ст. 111[1] КК), що дозволить запропонувати вирішення проблем, пов'язаних із його кваліфікацією.

Виклад основного матеріалу.

1. *Хронологічний аспект.*

А. З якого моменту особа вважається такою, що зайняла посаду або є обраною на посаду?

У загальному розумінні зайняття посади в органі державної влади передбачає призначення особи на відповідну посаду із визначеними трудовими функціями за встановленою процедурою, що має супроводжуватися винесенням певного акта про призначення на посаду, підписанням трудового договору (контракту), оформленням інших необхідних документів та іншими юридичними діями. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 31 Закону України «Про державну службу» рішення про призначення на посаду державної служби приймається суб'єктом призначення після проведення співбесіди з кандидатом та підписання з ним контракту про проходження державної служби (у разі укладення) [3]. Що ж стосується обрання на посаду в органі влади, то воно являє собою працевлаштування особи на посаду за результатами виборів, що також має супроводжуватися винесенням певного акта та іншими юридичними діями.

У контексті розглядуваного питання слід виділити низку юридичних фактів (дій) у процесі працевлаштування, серед яких і потрібно визначити той, настання якого слід вважати, власне, моментом зайняття або обрання на посаду. Такими юридичними фактами, зокрема, є: момент оформлення (двостороннього підписання) з особою трудового договору (контракту) роботодавцем; винесення акта про призначення (обрання) особи на посаду; визначена в такому акті дата початку виконання посадових обов'язків; фактичний початок виконання роботи; момент складення особою присяги державного службовця. Пошук відповіді на зазначене питання передбачає необхідність звернення до теорії трудового права.

Призначення та обрання на посаду мають певні відмінності у процедурах. Д. Є. Жеребцов зауважує, що призначення на посаду, як випливає з аналізу сучасного національного законодавства, від-

бувається шляхом одноособового рішення певної посадової особи; натомість, обрання на посаду здійснюється шляхом виявлення та обрання на певну посаду кращого з претендентів певним колом виборців. Серед особливостей, притаманних обранню на посаду, можливо виділити: висування та обговорення претендентів, обрання на посаду шляхом таємного або відкритого голосування. Водночас як призначення, так і обрання ґрунтуються на вільному волевиявленні кандидата щодо вступу на службу та його згоді на встановлення трудових правовідносин у визначених законом умовах [4, с. 325–326].

На наш погляд, процес зайняття посади пов'язаний із двостороннім волевиявленням – працівник надає необхідні документи, виявляє згоду на зайняття посади, а роботодавець – приймає його на роботу. Такий самий механізм притаманний і обранню на посаду: особа подає документи на процедуру виборів (здійснює акт свого волевиявлення) та проходить її (рішення колективного органу або виборців). Підтримує таке бачення й К. Ю. Мельник, який відмічає, що хоча за юридичною формою акти призначення та обрання на посаду й є односторонніми актами, що видаються уповноваженими органами й закріплюють волевиявлення лише одного суб'єкта (того, хто обирає / призначає), водночас кандидат на посаду має виразити свою згоду на таке призначення / обрання, що виступає необхідною умовою для здійснення цих актів. Саме ця обставина й свідчить про договірну природу призначення та обрання на посаду [5, с. 209].

Призначення та обрання на посаду засвідчуються відповідними актами. Водночас варто зауважити, що в науковій літературі питання щодо можливості актів призначення чи обрання на посаду виступати самостійними підставами виникнення правовідносин залишається дискусійним: існують як прихильні погляди [4, с. 325–326; 5, с. 212], так і аргументи на користь їх заперечення. Серед прибічників останньої позиції акти призначення та обрання на посаду розглядаються в рамках складного юридичного фактичного складу разом із трудовим договором (при цьому окремими дослідниками до такого фактичного складу віднесені й інші акти, зокрема, згода на заміщення посади, конкурсний відбір та ін.) [6, с. 9–10; 7, с. 8]. Не заглиблюючись у вирішення цієї проблеми, у нашому дослідженні підтримаємо позицію саме тих фахівців, які виступають за можливість актів призначення та обрання на посаду бути самостійними підставами виникнення трудових правовідносин. Як вбачається, наведена такими науковцями аргументація є логічною та достатньо обґрунтованою, відбиваючись у тому, що трудовою функцією (тобто нормативно визначеними правами та обов'язками) державний службовець наділяється саме з моменту прийняття актів обрання або призначення на посаду до певного органу [5, с. 212]. Власне, в акті про призначення на посаду (що приймається у вигляді указу, постанови, наказу (розпорядження), рішення – залежно від категорії посади) зазначаються, серед іншого, займана посада державної служби із вказівкою структурного підрозділу державного органу, дата початку виконання посадових обов'язків, умови оплати праці (ст. 33 Закону України «Про державну службу») [3].

Отже, відправним пунктом для наших подальших умовиводів слугуватиме теза, що особа наділяється трудовою функцією із правами та обов'язками з моменту винесення акта призначення або акта обрання на посаду. Тож моментом, з якого особу слід вважати такою, що зайняла або є обраною на посаду, є дата винесення акта про її призначення або обрання на посаду. Зазначена дата передує даті початку виконання посадових обов'язків та фактичному початку виконання особою роботи.

Таким чином, особа вважається такою, що зайняла посаду або є обраною на посаду, з моменту винесення акта про призначення або обрання її на відповідну посаду.

Б. З якого моменту посадовий колабораціонізм слід визнавати закінченим кримінальним правопорушенням?

Що стосується визнання посадового колабораціонізму закінченим кримінальним правопорушенням, то в науковій літературі відбувається дискусія. Так, низка науковців (зокрема Н. О. Антонюк, З. А. Загиней-Заболотенко, М. А. Рубащенко, О. В. Зайцев та ін.) вважають, що посадовий колабораціонізм у формі зайняття посади є закінченим злочином з моменту, коли особа фактично обійняла відповідну посаду за добровільною згодою –

навіть якщо вона ще не розпочала виконання своїх функцій [1, с. 408; 8, с. 16] або була фактично прийнята на службу чи роботу [9, с. 48, 56]. Натомість Є. О. Письменський пов'язує момент закінчення цього діяння з часом фактичного початку виконання службових обов'язків за посадою, на яку було призначено особу [2, с. 193].

Свою позицію в цьому питанні (в аспекті ч. 7 ст. 111[1] КК України), що співзвучна з першим із наведених наукових поглядів, висловив Верховний Суд у справі №953/7182/22 від 20.06.2024 р., зазначивши, що з огляду на формулювання диспозиції ч. 7 ст. 111[1] КК України, сам факт добровільного зайняття громадянином України посади в незаконному правоохоронному органі є достатнім для кваліфікації відповідних дій за цією кримінально-правовою нормою [10].

Аналогічна диференціація підходів спостерігається в теорії кримінального права і щодо моменту закінчення злочину у формі обрання на посаду (ч. 5 ст. 111[1] КК). З погляду одних фахівців, діяння вважається закінченим з моменту фактичного обрання особи на відповідну посаду за її добровільної згоди [11, с. 201]. На переконання інших – момент закінчення складу правопорушення настає лише з початком безпосереднього виконання службових обов'язків. За такого трактування сама участь у виборах як кандидата до незаконних органів влади (залежно від інших обставин справи) може кваліфікуватися як замах на вчинення відповідного злочину [12, с. 135; 1, с. 288; 9, с. 48, 56; 2, с. 193].

На наш погляд, визнавати посадовий колабораціонізм закінченим правопорушенням слід саме з моменту зайняття особою посади / обрання на посаду, який відбувається у момент винесення акта про призначення або обрання на посаду. Як відмічалося вище, саме з цього моменту відбувається наділення особи відповідною трудовою функцією.

Отже, момент закінчення посадового колабораціонізму настає ще до фактичного початку виконання особою службових обов'язків. Таким чином, якщо особа вже була призначена або обрана на посаду, але фактично не приступила до реалізації своїх повноважень, це не повинно впливати на кваліфікацію діяння. Склад кримінального правопорушення, передбачений відповідною частиною ст. 111[1] КК, у такому разі вважається закінченим з моменту набуття особою відповідного статусу (видання акта про призначення або офіційного обрання).

2. Щодо аспекту обсягу понять «зайняття посади» та «обрання на посаду» *(чи вичерпуються ці поняття при здійсненні кримінально-правової кваліфікації лише фактом працевлаштування або також охоплюють і подальше виконання функцій особою на посаді?),* то він пов'язаний із необхідністю вирішення проблеми кваліфікації самої трудової діяльності особи на посаді – чи охоплюється вона відповідними нормами ст. 111[1] КК або ж потребує додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень зі ст. 111 КК України? Із цього приводу Н. А. Антонюк та З. А. Загиней-Заболотенко провели дослідження, в рамках якого виявили неодноманітну судову практику стосовно кваліфікації, що виразилася в трьох варіантах: за ст. 111 КК (державна зрада), за частинами 2, 5 або 7 ст. 111[1] КК (колабораційна діяльність) та за сукупністю вказаних кримінальних правопорушень [8, с. 11].

Як вбачається, з окресленої проблеми випливає можливість буквального та поширювального варіантів тлумачення норм за частинами 2, 5 та 7 ст. 111[1] КК України:

– *буквальне тлумачення*, за якого під відповідні склади кримінального правопорушення підпадає лише факт зайняття / обрання на посаду, тож подальша діяльність має набувати додаткової кваліфікації за ст. 111 КК України. Саме таке рішення обґрунтували у своїй публікації Н. А. Антонюк та З. А. Загиней-Заболотенко [8, с. 16–17];

– *поширювальне тлумачення, за якого відповідний склад кримінального правопорушення у частинах 2, 5 або 7 цієї статті включає як зайняття посади / обрання на посаду, так і подальшу діяльність на ній.*

На наш погляд, слід підтримати саме останній варіант тлумачення, виходячи з таких аргументів. Склад правопорушення посадового колабораціонізму в будь-якому зі своїх проявів не передбачає настання наслідків і, як уявляється, є усіченим. Таке кримінальне правопорушення є закінченим із моменту зайняття посади або обрання на посаду (тобто момент його закінчення перенесено на більш ранню стадію відносно фактичного виконання осо-

бою своїх посадових обов'язків), а подальша діяльність на посаді є метою такого працевлаштування, а також логічним і закономірним продовженням відповідної діяльності. За своєю природою посадовий колабораціонізм видається триваючим кримінальним правопорушенням[1], яке безперервно здійснюється протягом певного часу на стадії закінченого правопорушення до моменту його припинення [14, с. 157; 15, с. 279–280]. За правилами кваліфікації триваючі кримінальні правопорушення завжди кваліфікуються лише за однією статтею Особливої частини Кримінального кодексу України [15, с. 280].

Отже, щодо *аспекту обсягу понять «зайняття посади» та «обрання на посаду», то ці поняття мають охоплювати як факт працевлаштування, так і виконання подальших функцій на посаді. Таким чином, кваліфікація самої трудової діяльності особи на посаді має здійснюватися лише за нормами ст. 111[1] КК та додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень зі ст. 111 КК України (державна зрада) не потребує*[2].

3. Аспект змісту понять відбивається в запитанні: *чи мають значення при кваліфікації за ст. 111[1] КК реальні функції особи на обійманій нею посаді?*

Таке питання виникає при застосуванні ч. 5 (в частині такого діяння, як зайняття посад, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, – у випадку, якщо особа обіймала посади, що за своєю назвою передбачали виконання таких функцій, але в дійсності виконувати такі функції вона не була уповноважена), а також ч. 7 ст. 111[1] КК України (зайняття посад у незаконних судових або правоохоронних органах – якщо особа обіймала в таких органах посади, не пов'язані з виконанням функцій представника влади, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій).

У контексті застосування ч. 5 розглядуваної статті (в якій наявність в особи, яка зайняла певну посаду, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення) на таку проблему звернув увагу М. А. Рубащенко. Науковець виявив у судовій практиці відмінності між номінальною та фактичною характеристиками зайнятої посади, коли особа, будучи призначеною на певну посаду, реально виконувала лише окремі дозволені окупантом обов'язки, які не мали ані організаційно-розпорядчого, ані адміністративно-господарського характеру [1, с. 407].

Стосовно цього відмітимо, що за звичайною практикою назва посади має відповідати функціям (напрямам діяльності) за посадою та конкретним посадовим обов'язкам (переліку дій, що виконуються для реалізації таких функцій). Якщо ж виникає наведена ситуація невідповідності функцій та обов'язків назві посади, то первинне значення слід визнати за функціями та обов'язками, які у своїй сукупності становлять зміст посади та відповідно трудової діяльності особи. Окрім того, суспільна небезпечність посадового колабораціонізму набуває прояв у виконуваній особою реальній діяльності, яка може спричинити шкоду основам національної безпеки як об'єкту кримінально-правової охорони (ст. 111[1] КК України). У зв'язку з цим конкретні виконувані особою обов'язки та функції слід обов'язково враховувати при кваліфікації зайняття посади в процесі застосування ч. 5 розглядуваної статті.

Отже, на наш погляд, *реальні функції особи мають ураховуватися при кваліфікації за ч. 5 ст. 111[1] КК, якщо особа зайняла посаду, яка за своєю назвою вказує на наявність організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (наприклад, посада начальника структурного підрозділу), але фактично таких функцій не виконувала і не могла виконувати. У такому випадку дії особи мають кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111[1] КК.*

Окрім того, аспект змісту постає і при застосуванні ч. 7 розглядуваної статті, коли особа займає такі посади в незаконних судових або правоохоронних органах на тимчасово окупованих територіях, які не передбачають виконання владних, організаційно-розпорядчих або адміністративно-гос-

[1] Примітка. Триваючим зазначене правопорушення визнає, зокрема, й М. І. Хавронюк [13].

[2] Примітка. Проблемам розмежування кримінальних правопорушень посадового колабораціонізму (частини 2, 5 та 7 ст. 111[1] КК України) й державної зради (ст. 111 КК України) та їх кваліфікації за сукупністю була присвячена окрема наша публікація – див. Євтєєва Д. П. Державна зрада vs посадовий колабораціонізм: проблеми розмежування та кваліфікації. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право. 2025. Вип. 50. С. 39–50. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-50-39 [16].

подарських функцій. Щодо цього погляди науковців можливо розділити на такі позиції:

– *позиція буквального тлумачення:* зайняття будь-яких посад у незаконному судовому чи правоохоронному органі, у тому числі й таких, що не передбачають виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, підпадає під ознаки ч. 7 ст. 111[1] КК (Н. О. Антонюк) [17, с. 63];

– *позиція компромісного тлумачення:* у ч. 7 ст. 111[1] КК передбачено відповідальність за зайняття будь-яких посад у незаконних судових або правоохоронних органах, незалежно від виконуваних функцій, разом із тим зайняття деяких посад (із другорядними, допоміжними функціями), що не передбачають виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій в таких органах, може бути визнано малозначним діянням (Є. О. Письменський та Р. О. Мовчан) [18, с. 357–358];

– *позиція обмежувального тлумачення*: зайняття посад у незаконному судовому чи правоохоронному органі, що не передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 111[1] КК (О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко [11, с. 201], М. І. Хавронюк [13] М. А. Рубащенко та О. В. Зайцев [1, с. 425], Н. О. Симоненко [19, с. 105] та ін.).

У зв'язку з цим слід відмітити, що свою віху у вирішення питань за аспектом обсягу та аспектом змісту (щодо ч. 7 ст. 111[1] КК) вніс і Верховний Суд, який в уже згаданій постанові від 20.06.2024 р. у справі № 953/7182/23 зауважив, що в диспозиції ч. 7 ст. 111[1] КК України встановлено відповідальність саме за зайняття посади в незаконно створеному органі, а не за конкретну діяльність особи під час виконуваної нею роботи [10]. Зазначений висновок спрямовує правозастосувача враховувати при кваліфікації за ч. 7 ст. 111[1] КК лише факт працевлаштування безвідносно до характеру виконуваних у подальшому функцій та обов'язків.

Однак, на наш погляд, позиція Верховного Суду зумовлює сумніви у зв'язку з аргументами, наведеними вище під час аналізу аспектів обсягу та змісту понять, а також тим, що зайняття таких посад у незаконних судових або правоохоронних органах, які не передбачають виконання владних, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, не характеризується значно вищим ступенем суспільної небезпечності порівняно з обійманням таких посад в інших незаконних органах. Водночас санкції за ч. 7 та ч. 2 ст. 111[1] КК України радикально відрізняються (правопорушення за ч. 7 є особливо тяжким злочином, а за ч. 2 – проступком). Таким чином, у цій дискусії найбільш обґрунтованою вбачається саме позиція обмежувального тлумачення.

Отже, *реальні функції особи на обійманій нею посаді мають ураховуватися і при кваліфікації за ч. 7 ст. 111[1] КК, якщо особа обіймала такі посади в незаконних судових або правоохоронних органах, які не передбачали виконання владних, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. У такому випадку дії особи мають кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111[1] КК.*

Окресливши проблеми розуміння поняття «зайняття посади» та «обрання на посаду» в трьох зазначених аспектах, слід відзначити необхідність подальших досліджень цих питань, підкріплених результатами вивчення матеріалів судової практики, що дозволить виробити конкретні та аргументовані рішення, які будуть корисними в діяльності судових та правоохоронних органів.

Висновки. Дослідження понять «зайняття посади» та «обрання на посаду» як суспільно небезпечних діянь посадового колабораціонізму (частини 2, 5, 7 ст. 111[1] КК України) крізь призму хронологічного аспекту та аспектів їх змісту й обсягу дало можливість отримати такі результати.

1. Щодо хронологічного аспекту: особа вважається такою, що зайняла посаду або обрана на посаду, із моменту винесення акта про призначення або обрання її на відповідну посаду. Із цього моменту посадовий колабораціонізм (за частинами 2, 5 або 7 ст. 111[1] КК України) слід вважати закінченим кримінальним правопорушенням.

2. Стосовно аспекту обсягу понять «зайняття посади» та «обрання на посаду», то ці поняття мають охоплювати як факт працевлаштування, так і виконання подальших функцій на посаді. У зв'язку з цим кваліфікація самої трудової діяльності особи на посаді має здійснюватися лише за нормами ст. 111[1] КК України та додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень зі ст. 111 КК України (державна зрада) не потребує.

3. Стосовно змісту понять «зайняття посади» та «обрання на посаду», характер реальних функ-

ції особи в незаконних органах має враховуватися в таких випадках: а) при кваліфікації за ч. 5 ст. 111[1] КК України, якщо особа зайняла посаду, яка за своєю назвою вказує на наявність організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, але фактично таких функцій не виконувала і не могла виконувати; б) при кваліфікації за ч. 7 ст. 111[1] КК України, якщо особа обіймала такі посади в незаконних судових або правоохоронних органах, які не передбачали виконання владних, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. В обох зазначених випадках дії особи мають кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111[1] КК [1].

[1] Примітка. Основні наукові результати, отримані в цьому дослідженні, апробовані на конференції «Війна і злочинність в Україні: від концептуалізації до прогнозування повоєнних трансформацій» (14.05.2026 р., м. Харків, НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України) в доповіді: Євтєєва Д. П. «Щодо деяких питань кваліфікації посадового колабораціонізму».

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія / М. А. Рубащенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов ; за наук. ред. М. А. Рубащенка ; Нац. фонд дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/20314.
2. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ: Алерта, 2024. 438 с.
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889–19#Text.
4. Жеребцов Д. Є. Сутність та правова природа актів призначення та обрання на посаду як підстава виникнення трудових правовідносин. *Європейські перспективи*. 2023. № 4. С. 322–328. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2023-4/EP_2023_4_322.pdf. DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.51.
5. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія. Харків : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 360 с.
6. Данилюк О. В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2008. 19 с.
7. Неумивайченко Н. М. Особливості виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин державних службовців : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2002. 15 с.
8. Антонюк Н., Загиней-Заболотенко З. На вістрі уваги: кваліфікація за сукупністю ст. 111 «Державна зрада» і частин 2, 5 або 7 ст. 111–1 «Колабораційна діяльність» Кримінального кодексу України. Слово Національної школи суддів України. 2023. № 3 (44). С. 6–22. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2023_3_44/Antonuyk-Zaginey.pdf. DOI 10.37566/2707-6849-2023-3(44) – 1
9. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків: Право, 2022. 98 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4f2c8c63-e814-4fc5-9c87-e6589b5c7396/content
10. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 953/7182/22 від 20.06.2024. URL: https:// reyestr.court.gov.ua/Review/119961119.
11. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 1111 КК. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3. С. 198–204. DOI https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–3/45.
12. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практ. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.
13. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. Аналіз статті про колабораційну із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. *Центр політико-правових реформ*: офіц. вебсайт. URL: https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/.
14. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків: Право, 2018. С. 157. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ba9b88b4-64df-4207-a3b2-cf113ea41b2b/content
15. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.

16. Євтєєва Д. П. Державна зрада vs посадовий колабораціонізм: проблеми розмежування та кваліфікації. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право. 2025. Вип. 50. С. 39–50. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-50-39.
17. Антонюк Н. О. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4. С. 56–68. С. 63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2021_4_7. DOI 10.37566/2707-6849-2021-4(37) – 5
18. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 356–360. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/79.pdf. DOI https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–6/79.
19. Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 192–109. URL: http://vakp.nlu.edu. ua/article/view/257848. DOI: https://doi.org/10.21564/2311–9640.2022.17.257848

REFERENCES:

1. Rubashchenko, M. A., Yakovyuk, I. V., Shulzhenko, N. V., Zaitsev, O. V. & Kharytonov, S. O. (2024). *Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh: problemy pravovoyi otsinky, harantuvannya prav i svobod lyudyny ta reintehratsiyi terytoriy* [Collaborationism in temporarily occupied territories: problems of legal assessment, guaranteeing human rights and freedoms and reintegration of territories] (M. A. Rubashchenko, nauk. red.). Kharkiv: Pravo https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/20314 [in Ukrainian].
2. Pys′mens′kyy, Ye. O. (2024). *Kryminal'no-pravovi problemy protydiyi kolaboratsiyniy diyal'nosti* [Criminal and legal problems of countering collaborative activity]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
3. Pro derzhavnu sluzhbu [On Civil Service]. Zakon Ukrainy № 889-VIII (2015) (Ukraina). https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/889–19#Text [in Ukrainian]
4. Zherebtsov, D. Ye. (2023) *Sutnist' ta pravova pryroda aktiv pryznachennya ta obrannya na posadu yak pidstava vynyknennya trudovykh pravovidnosyn* [The essence and legal nature of acts of appointment and election to a position as the basis for the emergence of labor relations]. *Yevropeys'ki perspektyvy*, 4, 322–328. https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.51 [in Ukrainian].
5. Mel′nyk, K. Yu. (2009). *Problemy pravovoho rehulyuvannya trudovykh vidnosyn sluzhbovtsiv pravookhoronnykh orhaniv* [Problems of legal regulation of labor relations of law enforcement officers]. Kharkiv: Vyd-vo Kharkivs′koho nats. un-tu vnutr. sprav [in Ukrainian].
6. Danylyuk, O. V. (2008). *Yurydychni fakty yak pidstavy vynyknennya indyvidual'nykh trudovykh pravovidnosyn* [Legal facts as the basis for the emergence of individual labor relations] (abstract of candidate's thesis): 12.00.05. Odesa [in Ukrainian].
7. Neumyvaychenko, N. M. (2002). *Osoblyvosti vynyknennya, zminy ta prypynennya trudovykh pravovidnosyn derzhavnykh sluzhbovtsiv* [Peculiarities of the emergence, change and termination of labor relations of civil servants] (abstract of candidate's thesis): 12.00.05. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Antonyuk, N., Zahynei-Zabolotenko, Z. (2023) Na vistri uvahy: kvalifikatsiya za sukupnistyu st. 111 «Derzhavna zrada» i chastyn 2, 5 abo 7 st. 111–1 «Kolaboratsiyna diyal′nist′» Kryminal′noho kodeksu Ukrayiny [In the focus of attention: qualification in the totality of Article 111 «High treason» and parts 2, 5 or 7 of Article 111–1 «Collaboration» of the Criminal Code of Ukraine]. *Slovo Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrayiny,* 3(44), 6–22. https:// doi.org/10.37566/2707-6849-2023-3(44) – 1 [in Ukrainian].
9. Buryak, O. O., Bukreev, O. I., Oleinikov, D. O. & Chlenov, M. V. (2022). *Kolaboratsiyna diyal'nist': zahal'ni zasady kryminal'no-pravovoyi kvalifikatsiyi* [Collaborative activity: general principles of criminal legal qualification] (A. Z. Shvets, red.). Kharkiv: Pravo. https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4f2c8c63-e814-4fc5-9c87-e6589b5c7396/content [in Ukrainian].
10. Postanova Kasatsiynoho kryminal′noho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravi № 953/7182/22 vid 20.06.2024 [Resolution of the Supreme Court from the 20.06.2024 in the case № 953/7182/22]. https:// reyestr.court.gov.ua/Review/119961119 [in Ukrainian].
11. Kravchuk, O. O., Bondarenko, M. S. (2022). Kolaboratsiyna diyal′nist′: naukovo-praktychnyy komentar do novoyi statti 111–1 KK [Collaborative activities: scientific and practical commentary on the new article 111–1 of the Criminal Code]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 3, 198–204. https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–3/45 [in Ukrainian].

12. *Zlochynna kolaboratsiya v umovakh zbroynoyi ahresiyi* (2023) [Criminal collaboration in conditions of armed aggression] (V. V. Malyuk, red.). Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
13. Khavronyuk, M. (2022). *Kryminal'na vidpovidal'nist' za kolaboratsionizm. Analiz statti pro kolaboratsiynu iz seriyi naukovo-praktychnykh komentariv Mykoly Khavronyuka pro zminy do Kryminal'noho kodeksu, pryynyati pid chas voyennoho stanu* [Criminal liability for collaboration. Analysis of an article on collaboration from a series of scientific and practical comments by Mykola Khavronyuk on changes to the Criminal Code adopted during martial law]. Tsentr polityko-pravovykh reform. https://pravo.org.ua/ blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/ [in Ukrainian].
14. Us, O. V. (2018). *Teoriya ta praktyka kryminal'no-pravovoyi kvalifikatsiyi* [Theory and practice of criminal legal qualification: lectures]. Kharkiv: Pravo. https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ba9b88b4-64df-4207-a3b2-cf113ea41b2b/content [in Ukrainian].
15. Tatsii, V. Ya., Tiutiuhin, V. I., Borysov, V. I. ta in. (2020). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal law of Ukraine. General part] (V. Ya. Tatsii, V. I., Tiutiuhin, V. I. Borysov, red.). 6-te vydannia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
16. Yevtieieva, D. P. (2025). Derzhavna zrada vs posadovyy kolaboratsionizm: problemy rozmezhuvannya ta kvalifikatsiyi [High treason vs. collaborationism of officials: problems of differentiation and qualification]. *Pytannya borot'by zi zlochynnistyu*, 50, 39–50. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-50-39 [in Ukrainian].
17. Antoniuk, N. O. (2021). Derzhavna zrada i kolaboratsiyna diyal′nist′: pytannya kryminal′no-pravovoyi kvalifikatsiyi [High treason and collaboration: issues of criminal legal qualification]. *Slovo Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrayiny*, 4 (37), 56–68. https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-4(37) – 5 [in Ukrainian].
18. Pys′mens′kyy Ye. O., Movchan R. O. (2022). Novely kryminal′noho zakonodavstva Ukrayiny pro kolaboratsiynu diyal′nist′: dyskusiyni pytannya ta sproba yikh rozv'yazannya [Novels of the criminal legislation of Ukraine on collaboration: discussion issues and an attempt to resolve them]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 6, 356–360. https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–6/79 [in Ukrainian].
19. Symonenko, N. O. (2022) Kryminal′no-pravova novela shchodo kolaboratsiynoyi diyal′nosti [Criminal law novella regarding collaborative activities]. *Visnyk asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrayiny, 1 (17), 192–109.* https:// doi.org/10.21564/2311–9640.2022.17.257848 [in Ukrainian].

Конфлікту інтересів немає

Daryna YEVTIEIEVA,
PhD, senior researcher,
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Deputy director for research
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0593-1632,
Scopus Author ID 57210588946
e-mail: evteeva.dar@gmail.com

ON THE PROBLEM OF UNDERSTANDING THE CONCEPTS OF «OCCUPATION OF A POSITION» AND «ELECTION TO A POSITION» IN THE QUALIFICATION OF COLLABORATIONISM OF OFFICIALS

The article studies the concepts of «occupation of a position» and «election to a position» as socially dangerous acts of collaborationism of officials (parts 2, 5, 7 of Article 111[1] of the Criminal Code of Ukraine) through the prism of the chronological aspect and aspects of their scope and content.

1. Regarding the chronological aspect, it is established: a person is considered to have occupied a position or been elected to a position from the moment of issuing an act on appointment or election to the relevant position this person. From this moment on, collaborationism of officials (under Part 2, 5 or Article 111[1] of the Criminal Code of Ukraine) should be considered a completed criminal offense.

2. Regarding the aspect of the scope of the concepts of «occupation of a position» and «election to a position», it was found that these concepts should cover both the fact of employment and the performance of further functions in the position.

In this regard, the qualification of the person's work activity in the position should be carried out only according to the norms of Art. 111[1] of the Criminal Code of Ukraine and additional qualification under Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine (high treason) is not required.

3. Regarding the aspect of the content of the concepts under consideration, it is determined that the real functions of a person who has taken a position in illegal bodies should be taken into account: a) when qualifying under Part 5 of Art. 111[1] of the Criminal Code of Ukraine, if the person took a position that by its name indicates the presence of organizational and managerial or administrative and economic functions, but in fact did not perform and could not perform such functions; b) when qualifying under Part 7 of Art. 111[1] of the Criminal Code of Ukraine, if the person held such positions in illegal judicial or law enforcement bodies that did not involve the performance of power, organizational and managerial or administrative and economic functions. In both of these cases, the actions of the person should be qualified under Part 2 of Article 111[1] of the Criminal Code of Ukraine.

***Key words**: criminal law, criminal legislation, criminal offence, criminal responsibility, crimes against the foundations of national security of Ukraine, collaborationism, collaborationism of officials, high treason, qualification of criminal offenses.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.3
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.89

Олександр ДУДОРОВ,
доктор юридичних наук, професор,
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4860-0681,
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com,

Роман МОВЧАН,
доктор юридичних наук, професор,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2074-8895,
e-mail: romanmov1984@gmail.com

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОСАДОВОГО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ І ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено з'ясуванню співвідношення складів державної зради і колабораційної діяльності – різновидів кримінального правопорушення, які уособлюють посадовий колабораціонізм, відповідальність за вчинення якого передбачено частинами 2, 5 і 7 ст. 111[1] КК України. Вказана проблема розглядається з огляду на здобутки кримінально-правової науки та напрацювання новітньої судової практики.

Аргументовано положення про те, що, виокремлюючи у ст. 111[1] КК згадані три частини, законодавець мав намір охопити ними не лише фактичне зайняття вказаних у цих нормах посад, а й діяльність, виконувану на них. Висунуто гіпотезу про те, що підґрунтям суперечливого вирішення питання про співвідношення складів державної зради та посадового колабораціонізму є нечітке описання у ст. 111 КК таких форм передбаченого нею складу злочину, як перехід на бік ворога і допомога у підривній діяльності. На підставі проведеного аналізу основних теоретичних підходів до тлумачення законодавчого звороту «перехід на бік ворога» доведено слушність згаданої гіпотези. Обґрунтовується положення про визнання передбаченого у частинах 2, 5 і 7 ст. 111[1] КК обіймання посад спеціальним (привілейованим) різновидом переходу на бік ворога як форми державної зради.

Підтримано наукову позицію, згідно з якою, за загальним правилом, кваліфікація випадків посадового колабораціонізму за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 111 і частинами 2, 5 або 7 ст. 111[1] КК, суперечить принципам кримінально-правової кваліфікації, включаючи принцип non bis in idem. Водночас встановлено, що поведінка особи, яка, зайнявши відповідну посаду, здійснює «нетипову» для неї та явно більш небезпечну діяльність, повинна визнаватися «звичайним», не охоплюваним відповідними частинами ст. 111[1] КК проявом такої форми державної зради, як допомога у підривній діяльності.

Ключові слова: *державна зрада, колабораціонізм, України, перехід на бік ворога, підривна діяльність, конкуренція кримінально-правових норм, принципи кваліфікації.*

[1] Примітка. Статтю підготовлено за підтримки Національного фонду досліджень України в межах реалізації проєкту з виконання наукових досліджень і розробок «Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: правотворчі та правозастосовні проблеми» (реєстраційний номер 2025.02/0038).

Постановка проблеми. Включення до Кримінального кодексу України (далі – КК) на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 р. статті 111[1] було очікуваним рішенням парламентаріїв. У ст. 111[1] КК (Колабораційна діяльність) виділено одразу три окремі частини, якими диференційовано відповідальність за зайняття трьох груп посад у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ): у ч. 2 йдеться про посади, не пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у ч. 5 – про посади, пов'язані із виконанням таких функцій, а в ч. 7 – про посади у судових або правоохоронних органах.

Поява такої кримінально-правової заборони призвела до виникнення низки складних кваліфікаційних питань. Серед них – неоднаково вирішувана як теоретиками, так і правозастосувачами проблема співвідношення складів державної зради (ст. 111 КК) і посадового колабораціонізму, тобто добровільного зайняття громадянином України різноманітних посад у згаданих вище незаконних органах влади, створених на ТОТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку проблематики зробили А. Айдинян, Н. Антонюк, Д. Бєляєв, М. Бондаренко, В. Борисов, О. Букрєєв, Д. Євтєєва, З. Загиней-Заболотенко, О. Зайцев, О. Книженко, Н. Кончук, О. Кравчук, О. Марін, Н. Нетеса, Є. Письменський, В. Пташник, М. Рубащенко, С. Сергієвський, Н. Симоненко, М. Теплюк, О. Тубелець, В. Філіпенко, М. Хавронюк, В. Шпіляревич. Незважаючи на напрацювання цих вчених, уніфікований та аргументований підхід до вирішення позначеної кримінально-правової проблеми не вироблений ані в правничій науці, ані в судовій практиці. Так, окремі дослідники, констатуючи можливість утворення діяннями, передбаченими частинами 5 і 7 ст. 111[1] КК, складу державної зради у таких її формах, як перехід на бік ворога в період збройного конфлікту (воєнного стану) чи надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ст. 111 КК) [1, с. 162], уникають висунення пропозицій щодо розв'язання цієї проблеми у правозастосовній площині.

Мета статті полягає у з'ясуванні (на підставі вивчення матеріалів судової практики та з урахуванням здобутків теорії кримінального права) співвідношення складів державної зради (ст. 111 КК) і колабораційної діяльності (частини 2, 5 і 7 ст. 111[1] КК) та висунення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення правозастосування.

Виклад основного матеріалу. При конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм необхідно виходити з того, що загальна норма охоплює певне коло кримінальних правопорушень, а спеціальна – частину цього кола, тобто різновид кримінального правопорушення, передбаченого загальною нормою [2, с. 138]. Зважаючи на цей традиційний підхід, можна констатувати, що колабораційна діяльність утворює спеціальний склад кримінального правопорушення стосовно державної зради як основного складу. Про колабораційну діяльність як прояв державної зради свідчить також місце розміщення відповідної заборони у структурі КК [3, с. 357].

Відповідно до усталених правил кваліфікації при конкуренції загальної та спеціальної норм пріоритет у застосуванні має остання *(lex specialis derogat legi generalis).* Натомість, кваліфікація скоєного за сукупністю загальної та спеціальної норм порушуватиме інший, давно відомий принцип кваліфікації – *non bis in idem* [4, с. 759]. Зважаючи на ці постулати, а також згадану «спеціальність» ст. 111[1] відносно ст. 111 КК, здавалося б, не має викликати сумнівів положення про кваліфікацію проявів посадового колабораціонізму. Цей висновок узгоджується з такими основними принципами кваліфікації, як: точність і повнота кримінально-правової кваліфікації; вирішення спірних питань на користь особи, діяння якої кваліфікуються; недопустимість подвійного інкримінування [2, с. 22–23; 5, с. 81].

Водночас при висвітленні проблеми надання належної кримінально-правової оцінки фактам обіймання посад у створених на ТОТ незаконних органах влади один з авторів цих рядків ще в 2022 р. звертав увагу на те, що вже тоді деякі правозастосувачі розв'язували цю проблему у доволі оригінальний спосіб, кваліфікуючи вказані дії за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених й ч. 2 ст. 111 КК (за ознакою вчинення діяння в умовах воєнного стану), й відповідною частиною (найчастіше ч. 7) ст. 111[1] КК [6, с. 49]. Сьогодні слід

із прикрістю констатувати, що згаданий кваліфікаційний підхід не лише широко застосовується на практиці, а й отримує теоретичне обґрунтування у правничій літературі. Так, Н. Антонюк уважає, що державна зрада (ст. 111 КК) і посадовий колабораціонізм (частини 2, 5 і 7 ст. 111[1] КК) є не загальним і спеціальним, а самостійними складами злочинів, які не накладаються, а тому можуть утворювати ідеальну сукупність. Зважаючи на такий підхід, юристка послідовно відстоює положення про те, що у тих випадках, коли особа, крім зайняття відповідної посади (у незаконних органах влади, правоохоронних або судових органах), здійснює певну діяльність, виконує функції, визначені цією посадою, вона … повинна нести відповідальність за сукупністю – за державну зраду (у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України) та колабораційну діяльність (через зайняття певної посади в незаконних органах влади) [7, с. 42–43].

Наведений підхід підтримує й З. Загиней-Заболотенко. Вчена переконана у тому, що з формулювань диспозицій частин 2, 5 і 7 ст. 111[1] КК випливає те, що в них передбачено відповідальність *лише за зайняття посад* (тут і нижче виділення курсивом наші – *О. Д., Р. М.)* у незаконно створеному органі влади, а не за виконання робіт, що є самостійним, не пов'язаним із зайняттям посади діянням. Сформульована гіпотеза стала підґрунтям для висновку авторки про те, що ч. 1 ст. 111 КК та частини 2, 5 та 7 ст. 111[1] КК співвідносяться як загальна та спеціальні лише стосовно таких дій, як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану та добровільне зайняття відповідних посад. Водночас виконання громадянином України професійної функції на зазначених посадах не охоплюється ст. 111[1] КК; такі дії лежить поза її межами, а тому, згідно з правилами кваліфікації, потребують додаткової правової оцінки за ч. 2 ст. 111 КК [8, с. 319–321]. Згодом Н. Антонюк і З. Загиней-Заболотенко підтвердили свою позицію, зробивши наголос на тому, що в диспозиціях частин 2, 5 і 7 ст. 111[1] КК не передбачено такої форми колабораціонізму, яка б кореспондувала з наданням громадянином України допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, а запропонована ними кримінально-правова кваліфікація (за сукупністю злочинів) відзначається завершеністю та вичерпністю [9, с. 17].

Не заперечуючи того, що у відповідних частинах ст. 111[1] КК йдеться про *«зайняття* посади», а не, наприклад, про *«діяльність* на посаді», варто задатися запитанням: а яким чином особа може займати відповідну посаду, не здійснюючи на ній діяльність? Якщо відкинути суто гіпотетичні та відверто мало(не-)ймовірні випадки (пов'язані, наприклад, із фіктивним працевлаштуванням), то стає очевидним, що в реальному житті такі ситуації є неможливими. Має рацію А. Айдинян, яка, вбачаючи у кваліфікації розглядуваних дій за сукупністю злочинів порушення конституційного принципу *non bis in idem* і прояв надмірної кримінально-правової оцінки вчиненого, зауважує: «Не можна штучно відокремлювати факт обіймання посади і подальше здійснення діяльності відповідно до неї…, законодавець передбачив кримінальну відповідальність за добровільне зайняття певних посад саме з огляду на те, що здійснення діяльності на таких посадах заподіює шкоду національній безпеці (а не тому, що суспільно небезпечним є сам лише факт номінального призначення на посаду)» [10, с. 48]. Ураховуючи зазначене, видається щонайменше неоднозначним твердження, викладене в одному з рішень Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС), згідно з яким «з огляду на формулювання диспозиції ч. 7 ст. 111[1] КК, сам факт добровільного зайняття громадянином України посади в незаконному правоохоронному органі є достатнім для кваліфікації відповідних дій за цією кримінально-правовою нормою» [11].

Водночас виникає вже інше запитання: якщо зайняття посади іманентно супроводжується здійсненням відповідної діяльності, яка, на переконання Н. Антонюк та З. Загиней-Заболотенко, як підривна має отримувати самостійну кримінально-правову оцінку за ст. 111 КК, то яку мету переслідував законодавець, доповнюючи КК частинами 2, 5 й особливо 7 ст. 111[1], котрі позбавлені перспектив самостійного застосування? Схиляємося до думки, що жодної логічної відповіді на поставлене запитання не існує. Отже, виходимо з того, що, доповнюючи КК частиною 7 (як і частинами 2 та 5) ст. 111[1], парламентарії мали намір охопити нею (-ими) не лише фактичне зайняття вказаних у ній (-их) посад, а й діяльність, виконувану на них і пов'язану з ними. Пропонуючи таке телеологічне тлумачення кримінального закону,

погоджуємося з Н. Нетесою, яка пише, що «найефективнішим способом подолання правових колізій в умовах інертності законодавчого процесу та водночас необхідності забезпечення потреб практики в одноманітному застосуванні кримінально-правових норм є встановлення адекватного змісту вживаних у законі термінів та дійсної сутності криміналізованих явищ, що досягається насамперед за допомогою застосування телеологічного способу тлумачення норм, що передбачає з'ясування дійсної мети прийняття відповідної норми» [12, с. 146].

Подібним чином розмірковує й М. Рубащенко, який звертає увагу на те, що, якщо вважати, що законодавець уведенням окремих норм про посадове колаборантство намагався карати лише номінальне зайняття посади, а реальне (функціональне) її зайняття підлягає оцінці як державна зрада в умовах воєнного стану, то кваліфікація за будь-якою з частин ст. 111[1] КК, у принципі, губиться (по суті є зайвою) на тлі найсуворішої санкції ч. 2 ст. 111 КК. За такого підходу, констатує правник, майже не залишається місця для самостійної кваліфікації за частинами 2, 5 та 7 ст. 111[1] КК (у частині зайняття посад), адже фактичне зайняття посади завжди пов'язано зі здійсненням повноважень, які так чи інакше легко інтерпретувати як державну зраду. Отже, не залишається місця й колабораціонізму, який «розчиняється» в державній зраді та втрачає сенс свого самостійного існування серед кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України [13, с. 286].

Які ж чинники зумовили появу розглядуваної проблеми? На нашу думку, глибинною передумовою виникнення різних теоретичних і правозастосовних підходів до співвідношення складів державної зради та посадового колабораціонізму є суперечливе (нечітке) законодавче описання у ст. 111 КК таких форм передбаченого нею складу злочину, як перехід на бік ворога в умовах збройного конфлікту чи воєнного стану та надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (далі – перехід на бік ворога та допомога у підривній діяльності, відповідно). Ця задавнена проблема серйозно актуалізувалася після початку широкомасштабного вторгнення рф і доповнення КК статтею 111[1]. Відсутність у кримінальному законі чітких ознак кожного з різновидів державної зради унеможливлює їх належне розмежування. Оскільки у чинній редакції ст. 111 КК відповідні діяння визначені абстрактно, у доктрині кримінального права та правозастосовній практиці зміст цих понять трактується суперечливо, що нерідко призводить до їх змішування

З аналізу юридичної літератури випливає існування щонайменше кількох основних теоретичних підходів до тлумачення законодавчого звороту «перехід на бік ворога».

Перший підхід є максимально широким. Відповідно до нього перехід на бік ворога розцінюється як надання безпосередньої допомоги державі, з якою Україна перебуває в умовах війни або збройного конфлікту. Варіантами такої форми державної зради є: перехід до ворога через лінію фронту; вступ до армії ворожої держави; участь за її завданням у бойових діях проти України; надання різної допомоги агентам такої держави тощо [14, с. 11–12].

Визнаючи переваги цього підходу, водночас варто зазначити, що: 1) за такого тлумачення правозастосовні органи фактично позбавляються орієнтирів для відмежування переходу на бік ворога як форми державної зради від допомоги у підривній діяльності, яка визначається за допомогою використання максимально схожого за змістом і ще більш неконкретизованого формулювання «будь-яка допомога у проведенні підривної діяльності проти інтересів України». Зокрема, складно зрозуміти, яким чином необхідно відмежовувати «надання різної допомоги агентам ворожої держави» від, наприклад, «укриття розвідника або його спорядження» як форми «допомоги у підривній діяльності»; 2) автори викладеного підходу, які писали відповідні рядки до 2022 р., цілком природно не розглядали питання, яким різновидом державної зради має визнаватися посадовий колабораціонізм.

Це питання, однак, не залишилося поза увагою прибічників *другого підходу,* зокрема, М. Хавронюка, який, пропонуючи загалом подібне до попереднього трактування поняття «перехід на бік ворога», водночас уточнює, що змістом останнього охоплюється вступ на службу не лише до певних військових, а й до: 1) розвідувальних чи безпекових формувань ворожої держави (поліції, каральних загонів); 2) незаконних формувань сепаратистсько-

го, ультрареакційного характеру, терористичних організацій, які ведуть боротьбу з легітимними органами влади України, розпалюють прикордонні конфлікти, порушують недоторканність морського простору України тощо [15, с. 332]. До слова, оцінюючи дії «силовиків», які після окупації АРК зрадили присягу, О. Зайцев, на відміну від М. Хавронюка, прямо не пише про те, що обіймання відповідних посад має визнаватися «переходом на бік ворога», а лише констатує наявність відповідного правозастосовного підходу при оцінці дій зрадників-військовослужбовців [16, с. 178].

Коментуючи точку зору М. Хавронюка, відзначимо, що пропоноване вченим тлумачення поняття «перехід на бік ворога» охоплює щонайменше передбачене ч. 7 ст. 111[1] КК обіймання посад у створених на ТОТ незаконних правоохоронних органах. При цьому залишається відкритим питання, які саме сепаратистські формування мав на увазі фахівець – лише силові (військового характеру) чи також і цивільні?

Суть *третього підходу* полягає у тому, що суб'єкт державної зради, вчиненої у спосіб переходу на бік ворога, може бути лише спеціально-конкретним, якому, крім загальних і спеціальних ознак, на момент вчинення злочину притаманні додаткові чітко визначені ознаки. Такий підхід обґрунтовується тим, що перейти з однієї сторони («своєї») на іншу («ворожу») може лише той, хто належить до воюючої сторони, є супротивником на війні, у воєнних діях. Якщо відповідні дії вчиняє «звичайний» громадянин, то це буде допомогою у підривній діяльності [17, с. 18, 109]. Логічним наслідком відсутності єдиного тлумачення змісту зазначених форм державної зради є розбіжності у поглядах дослідників щодо похідного питання: привілейованим різновидом якої саме форми державної зради слід вважати посадовий колабораціонізм – переходу на бік ворога чи надання допомоги у проведенні підривної діяльності?

Як на один із додаткових аргументів на користь того, що зайняття посади в незаконних органах влади передбачає і здійснення діяльності на цій посаді, М. Рубащенко вказує на те, що така поведінка є спеціальним видом *допомоги у підривній діяльності,* про що свідчать і санкція ч. 7 ст. 111[1] КК, суворість якої не дає можливості стверджувати, що цією частиною передбачено відповідальність лише за «голий» факт обіймання посади [13, с. 286]. Натомість, З. Загиней-Заболотенко припускає, що діяльність на посадах, передбачених частинами 2, 5 та 7 ст. 111[1] КК, може утворювати склад державної зради у формі як *допомоги у підривній діяльності,* так і *переходу на бік ворога* [8, с. 320].

Поруч із трьома викладеними позиціями, існує і *четвертий підхід,* який, на нашу думку, є не лише найбільш обґрунтованим, а й методологічно цінним для вирішення проблеми співвідношення державної зради та посадового колабораціонізму. У межах цього підходу досліджуваний зворот тлумачиться поширювально, що дає можливість дійти таких висновків: по-перше, суб'єктом державної зради у відповідній формі може бути визнаний будь-який громадянин України, який вступив на службу до органів, організацій чи формувань іноземної держави, з якою Україна перебуває у стані війни чи збройного конфлікту; по-друге, «фізичний» перехід на бік ворога не обмежується перетином державного кордону, а й може здійснюватися й на ТОТ. Враховуючи ці положення, С. Сергієвський робить слушний висновок про те, що виконання громадянами України функцій представників влади рф, а також входження їх до складу терористичних організацій «днр» та «лнр» є різновидом саме переходу на бік ворога [19, с. 89–90, 102]. Можливість вчинення державної зради на ТОТ визнається і В. Борисовим [20, с. 124].

Екстраполюючи відповідні теоретичні напрацювання на розглядувану проблему, схиляємося до думки, що передбачене у частинах 2, 5 і 7 ст. 111[1] КК обіймання посад має визнаватися спеціальним (привілейованим) різновидом такої форми державної зради, як перехід на бік ворога. Водночас варто нагадати, що автори цих рядків послідовно підтримують позицію, згідно з якою в указаних частинах ст. 111[1] КК йдеться не лише про фактичне зайняття посади, а й про діяльність на них. Через це виникає запитання: невже така діяльність на займаних посадах за жодних умов не може розцінюватись як різновид допомоги у підривній діяльності, про що прямо писав М. Рубащенко, і можливість чого (поруч зі здатністю визнання таких дій переходом на бік ворога) визнавала З. Загиней-Заболотенко? На наш погляд, відповідь на це запитання має бути негативною, адже в юридичній літературі доведено, що перехід на бік ворога (як і шпигунство) насправді є нічим іншим, як спеціальним різновидом надання допо-

моги у проведенні розвідувально-підривної діяльності, яка є, так би мовити, «загальним» способом державної зради. Саме тому в диспозиції ч. 1 ст. 111 КК при описанні цього способу вчинення державної зради пропонується вказати на надання *іншої* допомоги у здійсненні підривної діяльності, що мало б сприяти розмежуванню відповідних форм державної зради [21, с. 97].

Водночас дослідники уточнюють, що цей спосіб державної зради буде наявний тільки тоді, коли вчинені дії не охоплюються ознаками перших двох способів – переходу на бік ворога або шпигунства. Наявність ознак останніх виключає можливість ставлення у вину особі вчинення державної зради шляхом допомоги у підривній діяльності [17, с. 19; 19, с. 106–107; 21, с. 97–98]. Інакше кажучи, попри те, що кожен із трьох способів державної зради фактично є допомогою у підривній діяльності в її широкому розумінні (як синонім державної зради загалом), конкретна поведінка суб'єкта юридично може бути визнана допомогою у підривній діяльності як однією з трьох спеціально виділених у ст. 111 КК форм державної зради (тут вже йдеться про «вузьке» розуміння аналізованого звороту) лише тоді, коли в ній відсутні ознаки двох інших форм державної зради, які є «спеціальними» її різновидами. Отже, можна зробити висновок, що, *фактично* будучи різновидом допомоги у підривній діяльності, *юридично* зайняття передбаченої у відповідних частинах ст. 111[1] КК посади має визнаватися спеціальною формою переходу на бік ворога та кваліфікуватися лише за відповідними частинами цієї «привілейованої» кримінально-правової заборони.

Принагідно зауважимо, що, попри всі викладені аргументи, ймовірність одночасного застосування ст. 111 і ч. 7 (частин 2 і 5) ст. 111[1] КК виключати не варто. Слід, однак, брати до уваги резонні застереження дослідників, які зазначають, що, враховуючи характер співвідношення цих норм (загальна та спеціальні), така кваліфікація є можливою лише у випадку, коли має місце реальний різновид державної зради [22, с. 220]. Підтримуючи викладену позицію, М. Рубащенко уточнює: підставою для такої сукупності має слугувати не діяльність на посаді як така, а конкретний акт реалізації повноважень, що функціонально виходить за межі типових обов'язків. Це свідчить про очевидно вищу суспільну небезпечність діяння, яка, своєю чергою, потребує правової оцінки за статтею, санкція якої передбачає довічне позбавлення волі [13, с. 286]. Подібним чином висловлюється й Д. Євтєєва, зазначаючи, що кваліфікація дій особи, які виразилися лише у виконанні нею трудових функцій за посадою, яку вона займає в незаконному органі влади на ТОТ, має здійснюватися тільки за відповідною частиною (2, 5 або 7) ст. 111[1] КК. За сукупністю ж кримінальних правопорушень, передбачених частинами 2, 5 або 7 ст. 111[1] і ст. 111 КК, кваліфікація можлива у випадках, якщо: 1) особа, обіймаючи посаду в незаконних органах влади на ТОТ, вчинила дії, які підпадають під ознаки державної зради та виходять за межі передбачених для її посади трудових обов'язків; 2) особа в умовах окупації спочатку вчинила дії, які підпадають під ознаки державної зради, а вже після їх вчинення зайняла певну посаду в незаконних органах влади [23, с. 47].

Таким чином, визначаючи підстави для кваліфікації відповідної поведінки за сукупністю ст. 111 і частинами 2, 5 або 7 ст. 111[1] КК, дослідники розмежовують два види діяльності: з одного боку – виконання «типових» для відповідних посад функцій, що повністю охоплюється нормами про посадовий колабораціонізм; з другого – якісно відмінні та значно небезпечніші дії, які виходять за межі функціональних обов'язків і потребують додаткової кримінально-правової оцінки за ст. 111 КК

Запропонований підхід, зокрема передбачена в його межах градація видів діяльності, видається обґрунтованим. Він спирається як на нормативні передумови – виділення у ст. 111 КК таких самостійних форм державної зради, як перехід на бік ворога та надання допомоги у проведенні підривної діяльності, – так і на теоретичне підґрунтя у вигляді згаданої наукової позиції, що припускає можливість одночасного інкримінування особі обох цих форм

До речі, якщо керуватися протилежною логікою (підтримуваною, зокрема, Н. Антонюк та З. Загиней-Заболотенко), то виходить доволі парадоксальна і, головне, відверто несправедлива ситуація, коли за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених частинами 2, 5 або 7 ст. 111[1] і ч. 2 ст. 111 КК, у будь-якому разі мають кваліфікуватись як дії особи, яка, зайнявши на ТОТ відповідну посаду, лише виконує свій «звичний» функціонал

(наприклад, працівник лісоохорони, котрий притягує до відповідальності осіб, які займалися незаконною рубкою лісу), так і значно небезпечніша поведінка суб'єкта, який, поруч із виконанням своїх «типових» функцій, вчиняє дії, які явно виходять за їх межі (наприклад, «правоохоронець» переслідує українських патріотів, колишніх учасників АТО/ООС, видворяє наших громадян за межі ТОТ, затримує їх та ін.).

Синтезуючи викладені вище напрацювання, є підстави зробити два основних висновки щодо розмежування складів аналізованих злочинів.

По-перше, обіймання відповідних посад і виконання «типових» для них функцій має визнаватися привілейованим різновидом державної зради у формі переходу на бік ворога. Відповідно до усталеного правила подолання конкуренції загальної та спеціальної норм у таких випадках повинна застосовуватися лише спеціальна норма – ч. 2, ч. 5 або ч. 7 ст. 111^1 КК.

По-друге, поведінка особи, яка, зайнявши відповідну посаду, здійснює «нетипову» для цієї посади та явно більш небезпечну діяльність, повинна визнаватися не привілейованим, а «звичайним» проявом іншої форми державної зради – допомогою у підривній діяльності, яка не охоплюється відповідними частинами ст. 111^1 КК. У таких випадках варто вести мову не про один злочин, який одночасно підпадає під дію як загальної норми – ст. 111 КК (у формі переходу на бік ворога), так і спеціальної норми – ст. 111^1 КК (у формі посадового колабораціонізму), тобто про конкуренцію кримінально-правових норм, а про сукупність двох самостійних злочинів – допомоги в підривній діяльності (окремої форми державної зради, виділеної у ст. 111 КК) і посадового колабораціонізму (відповідні частини ст. 111^1 КК). Нагадаємо, що для сукупності кримінальних правопорушень (як ідеальної, так і реальної) характерним є те, що жодна з кримінально-правових норм не охоплює вчинене в повному обсязі. Належна правова оцінка діяння можлива лише шляхом застосування кількох статей (частин статей) Особливої частини КК. Згідно з усталеними правилами кваліфікації, за умови сукупності кожне правопорушення потребує окремої оцінки, що має відображатися у формулі кваліфікації через одночасне посилання як на ст. 111, так і на відповідну частину ст. 111^1 КК

Наприклад, Особа-1 не лише зайняв посаду начальника так званого «Відділу з питань міграції УВС по м. Токмак та Токмацькому району», створеного на тимчасово окупованій території, а й передавав представникам держави-агресора відомості про проукраїнськи налаштованих місцевих мешканців. Такі дії вчинялися з метою придушення опору цивільного населення, а також виявлення та ліквідації агентурної мережі Сил оборони України [24].

Водночас, аналіз матеріалів судової практики свідчить про те, що, всупереч викладеним аргументам, у переважній більшості випадків підставою для кваліфікації дій особи за сукупністю ч. 7 (або частинами 2 чи 5) ст. 111^1 та ч. 2 ст. 111 КК стає не «екстраординарний акт реалізації повноважень», на якому наголошує М. Рубащенко, а звичайна діяльність винного на посаді як така. Тобто практика йде шляхом інкримінування сукупності норм навіть за умови виконання особою типових функцій, що суперечить концепції їх функціонального розмежування. Зокрема, як приклади хибної кримінально-правової оцінки можна навести справи, в яких за сукупністю злочинів, передбачених ч. 7 ст. 111^1 і ч. 2 ст. 111 КК, були кваліфіковані дії таких осіб: а) «начальника 2-го боевого отделения отряда специального назначения «Гром» ГУ МВД Херсонской области», який виконував поліцейські функції [25]; б) поліцейського 1-го відділення окремого взводу ППС «отдела полиции №2 УВД по г. Васильевка и Васильевскому району ГУ МВД по Запорожской области», який, перебуваючи на посаді, брав участь у добових чергуваннях, здійснював конвоювання затриманих осіб, їх перевезення, а також вчиняв протиправні дії в інтересах окупаційної влади, пов'язані з охороною правопорядку [26]; в) «инспектора дежурной части ГУ МВД Херсонской области», який протиправно виконував поліцейські функції, направлені на захист окупаційної влади рф, та завдання, що ставилися представниками силових структур рф (без конкретизації) [27].

Як бачимо, в усіх цих вироках або йдеться про виконання винними функцій, які є типовими для обійманих ними посад, або відповідні функції не конкретизуються, що свідчить про помилковість додаткової кваліфікації дій фігурантів (поруч із ч. 7 ст. 111^1 КК) ще й за ч. 2 ст. 111 КК, а отже, про порушення принципу *non bis in idem*. Тому

поділяємо висловлені в юридичній літературі застереження з приводу того, що таке правозастосування нівелює мету законодавця запровадити кримінальну відповідальність за менш тяжкий злочин проти основ національної безпеки України в умовах окупації [28, с. 324], з огляду на безальтернативність становища осіб, які опинились на окупованих територіях [29, с. 338].

На жаль, критикований підхід знайшов своє відбиття у рішеннях не лише судів першої та апеляційної інстанцій, а й ККС ВС. Так, розглядаючи справу стосовно Особи-1, Касаційний суд з'ясував, що обвинувачений, будучи громадянином України, працівником правоохоронного органу – рибоохорони, перебуваючи на посаді провідного державного інспектора відділу рибоохоронного патруля № 1 Азовського басейнового управління Державного агентства меліорації та рибного господарства України, надав добровільну згоду на співпрацю з окупаційною владою рф і з 4 березня 2022 р. перейшов на бік ворога в умовах воєнного стану та почав надавати допомогу окупаційній адміністрації рф: добровільно виконував вказівки і розпорядження керівників окупаційної адміністрації у м. Бердянську, а саме здійснював чергування та контроль за забороною лову суб'єктами господарювання водних біоресурсів на ТОТ, за використанням знарядь добування водних біоресурсів, за виловом, а також передачею виловлених суб'єктами господарювання водних біоресурсів на пункт прийому в інтересах та на користь окупаційної влади рф. Крім того, 28 березня 2022 р. Особа-1 зайняв посаду інспектора незаконного правоохоронного органу «Охрана окружающей природной среды и водных биоресурсов в г. Бердянске», створеного на ТОТ. Хоч функції, перераховані у цитованій постанові і виконувані Особою-1, були типовими для обійманої обвинуваченим посади інспектора рибоохорони, ККС ВС залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій, констатувавши наявність у діях підсудного ознак як державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану (ч. 1 ст. 111 КК), так і посадового колабораціонізму в правоохоронній сфері (ч. 7 ст. 111^1 КК) [30].

Мотивуючи ухвалене рішення, суд касаційної інстанції вказав на те, що в конкретних випадках «перехід на бік ворога» може полягати в участі у будь-яких воєнізованих ворожих формуваннях, передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням агресора, провадженні господарської діяльності у взаємодії з ворогом та, зокрема, і в добровільному зайнятті посади у незаконних органах влади на ТОТ. У світлі такої кримінально-правової оцінки дій Особи-1 і викладеного правозастосовного підходу не може не виникати запитання: невже у випадку, коли перехід на бік ворога полягає не у зайнятті посад у незаконних органах влади, а, наприклад, у передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням агресора, провадженні господарської діяльності у взаємодії з ворогом, дії винного потребують кваліфікації не лише за ч. 4 ст. 111^1, у диспозиції якої прямо описані ці прояви, а ще й додатково за ст. 111 КК? Попри поширену практику кваліфікації фактів провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, прикладів подібної «подвійної» кваліфікації, на відміну від аналогічної ситуації із сукупністю злочинів, передбачених ст. 111 і ч. 7 ст. 111^1 КК, нами виявлено не було.

Розмірковуючи над наслідками ухвалення аналізованого та інших подібних рішень ККС ВС, варто пригадати, що відповідно до чинного законодавства про судоустрій саме на цей Суд покладено завдання забезпечувати сталість та однаковість судової практики. Тому не складно спрогнозувати, що позиція ККС ВС може остаточно повернути шлях судової практики у хибне русло. Щоправда, зустрічаються і такі постанови суду касаційної інстанції, в яких кваліфікація проявів посадового колабораціонізму здійснювалася, на нашу думку, правильно – лише за певною частиною ст. 111^1 КК, без додаткового інкримінування винному порушення ч. 2 ст. 111 КК [11; 31; 32; 33; 34], що, вочевидь, пояснюється дотриманням вимоги ч. 3 ст. 337 КПК України, якою зобов'язаний керуватися і касаційний суд. У будь-якому разі такий стан речей може бути оцінений як відсутність однакового підходу ККС ВС до розв'язання однотипних кримінально-правових проблем.

Також можна констатувати, що дії колишніх правоохоронців (найчастіше – поліцейських і працівників ДСНС), які, зрадивши присязі на вірність Українському народові, обіймали посади в незаконних правоохоронних органах на ТОТ та виконували типові для них функції, нерідко кваліфікуються лише за ч. 2 (ч. 1) ст. 111 КК як перехід на бік ворога. Зокрема, саме так були кваліфіковані дії:

а) поліцейського сектору реагування патрульної поліції ВП № 1 Василівського РУ ГУНП у Запорізької області Особи-1, яка, почавши проходити службу в «Народній міліції м. Кам'янка-Дніпровська», здійснювала патрулювання, заступала на чергування, складала протоколи, виїжджала на огляд місця події тощо [35];

б) поліцейського взводу охорони об'єктів та публічної безпеки Каховського РВ Управління поліції охорони, який перейшов на службу у незаконно створений орган – «народная милиция», а пізніше – «Генический РО полиции ГУ МВД в Херсонской области» і виконував вказівки та розпорядження керівників окупаційної адміністрації рф та підрозділів силових блоків [36];

в) поліцейського сектору реагування патрульної поліції ВП № 1 Бердянського РВП ГУНП у Запорізькій області, який добровільно розпочав службу в підпорядкуванні окупаційної адміністрації рф та перейшов до лав «народної міліції» окупантів (без конкретизацій виконуваних на цій посаді функцій) [37];

г) командира відділення 68 Державної ПРЧ 11 Державного ПРЗ ГУ ДСНС у Донецькій області, який перейшов на бік ворога, що виразилось у добровільному вступі на службу до «ГБУ ПСО г. Волноваха МЧС ДНР», на посаду «командира відділення». З-поміж іншого обвинуваченому інкримінувалося те, що він взяв участь в агітаційному заході, присвяченому дню рятувальника рф, під час якого (спільно з невстановленими громадянами, частина з яких була одягнена у формений одяг) в урочистій обстановці вишикувався для спільного фото [38].

Як бачимо, в усіх досліджуваних вироках зустрічається один із трьох варіантів описання здійснюваних засудженими функцій: 1) або вказується на виконання виключно типових функцій відповідного працівника правоохоронного органу на кшталт патрулювання, чергування, складення протоколів, виїзд на огляд місця події; 2) або йдеться про дії, які, хоч і виходять за межі звичного функціоналу правоохоронця, однак навряд чи можуть оцінюватись як більш небезпечні і, відповідно, вважатися допомогою у підривній діяльності (наприклад, участь в агітаційному заході). За наявності підстав подібна поведінка могла б визнаватися різновидом інформаційного колабораціонізму й отримувати додаткову кримінально-правову оцінку з покликанням на інші (крім ч. 7) частини ст. 111[1] КК (передусім маються на увазі частини 1 та 6); 3) або відповідні функції не конкретизуються.

Зважаючи на це, констатуємо, що в кожному зі згаданих випадків йдеться лише про такий виділений законодавцем привілейований різновид переходу на бік ворога, як посадовий колабораціонізм (у правоохоронній сфері), який повністю охоплюється диспозицією ч. 7 ст. 111[1] КК. І якщо кваліфікація вказаних дій за сукупністю ст. 111 та ч. 7 ст. 111[1] КК визнається порушенням принципу *non bis in idem,* то застосування у подібних ситуаціях лише ст. 111 КК варто розцінювати як порушення іншого засадничого принципу кримінально-правової кваліфікації – *lex specialis derogate legi generalis* У цьому контексті ч. 7 ст. 111[1] КК виступає спеціальною нормою щодо загальної – ст. 111 КК.

При аналізі практики застосування ч. 2 ст. 111 КК виявлено окремі приклади того, коли за цією нормою кваліфікувалися дії осіб, які, зайнявши посади у створених на ТОТ незаконних правоохоронних органах, поруч зі «звичною», виконували нетипову для цих органів і більш небезпечну діяльність. Наприклад, йдеться про випадки, коли зрадники не лише брали участь у чергуваннях, патрулюваннях тощо, а й, користуючись своїми знаннями, навичками та інформацією, набутими у правоохоронних органах України, повідомляли військовим рф місця проживання учасників АТО, працівників поліції, які не зрадили Україні та не перейшли на бік ворога, їх родичів, активно допомагали у проведенні обшуків у таких осіб, вилучені наявної у них вогнепальної зброї, спецзасобів, транспортних засобів тощо.

У таких діяннях одночасно вбачаються ознаки двох різновидів державної зради. По-перше, виконання нетипових для правоохоронця функцій (пошук проукраїнських активістів, вилучення зброї і транспорту на користь рф тощо) слід кваліфікувати як державну зраду у формі допомоги у підривній діяльності за ч. 2 ст. 111 КК, оскільки ці дії виходять за межі диспозиції ч. 7 ст. 111[1] КК. По-друге, саме обіймання посад і виконання звичного функціоналу (посадовий колабораціонізм) варто розглядати не як «загальну» допомогу в підривній діяльності, а як спеціальний (привілейований) різновид державної зради у формі переходу на бік

ворога, пом'якшена відповідальність за який диференційована у ч. 7 ст. 111[1] КК

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, глибинною передумовою виникнення різних теоретичних і правозастосовних підходів до співвідношення складів державної зради та посадового колабораціонізму є суперечливе (нечітке) законодавче описання у ст. 111 КК таких форм передбаченого нею складу злочину, як перехід на бік ворога в умовах збройного конфлікту чи воєнного стану та надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Ця задавнена проблема серйозно актуалізувалася після включення до КК статті 111[1]. Відсутність уніфікованого тлумачення форм державної зради зумовлює розбіжності у поглядах дослідників щодо похідного питання: привілейованим різновидом якої саме форми державної зради слід вважати посадовий колабораціонізм – переходу на бік ворога чи надання допомоги у проведенні підривної діяльності?

2. Попри те, що фактично зайняття посад, передбачених частинами 2, 5 і 7 ст. 111[1] КК, є проявом допомоги у підривній діяльності, юридично виконання «типових» для них функцій має розцінюватися як різновид переходу на бік ворога. Відтак, згідно з усталеним правилом подолання конкуренції загальної та спеціальної норм, такі діяння повинні кваліфікуватися лише за відповідною частиною «привілейованої» кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за колабораційну діяльність. За загальним правилом, кваліфікація посадового колабораціонізму за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 111 та частинами 2, 5 або 7 ст. 111[1] КК, суперечить принципам кримінально-правової кваліфікації, зокрема принципу *non bis in idem.* Крім того, такий підхід ігнорує волю законодавця: виокремлюючи у ст. 111[1] КК зазначені склади правопорушень, він мав на меті охопити ними не лише формальне зайняття посад, а й усю пов'язану з ними функціональну діяльність.

3. Діяльність особи, яка після зайняття посади вчиняє нетипові та значно небезпечніші дії, має розцінюватися не як привілейований прояв зради, а як «класична» допомога у підривній діяльності, що не охоплюється відповідними частинами ст. 111[1] КК. У таких випадках йдеться не про один злочин, який одночасно підпадає під дію як загальної норми – ст. 111 КК (у формі переходу на бік ворога), так і спеціальної норми – ст. 111[1] КК (у формі посадового колабораціонізму), а про сукупність двох самостійних злочинів – допомоги в підривній діяльності (окремої форми державної зради, виділеної у ст. 111 КК) і посадового колабораціонізму (відповідні частини ст. 111[1] КК).

Зважаючи на місію Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо забезпечення сталості та єдності судової практики, слід критично оцінити той факт, що питання кваліфікації посадового колабораціонізму на рівні касаційної інстанції вирішуються суперечливо. Це зумовлює необхідність подальших наукових розвідок, присвячених поглибленому аналізу правових позицій Верховного Суду з метою уніфікації підходів до інкримінування колабораційної діяльності

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Теплюк М. О., Нижник А. І., Тубелець О. С., Кучмар О. О. Криміналізація колабораційної діяльності у світлі статті 3 Конституції України (частина 1). *Часопис Київського університету права*. 2024. №1. С. 157–166. DOI: 10.36695/2219–5521.1.2024.31.
2. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. 368 с.
3. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. №6. С. 356–360. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–6/79.
4. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник : у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ : Видавництво «Норма права», 2025. 824 с.
5. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
6. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с.

7. Антонюк Н. Зміни до злочинів проти основ національної безпеки: криміналізація чи диференціація кримінальної відповідальності. *Право України.* 2022. № 11. С. 37–48. DOI: 10.33498/louu-2022-11-037.
8. Загиней-Заболотенко З. А. Добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в незаконних судових або правоохоронних органах як форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 318–321. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–6/70.
9. Антонюк Н. О., Загиней-Заболотенко З. А. На вістрі уваги: кваліфікація за сукупністю статті 111 «Державна зрада» та частин 2, 5 або 7 статті 111–1 «Колабораційна діяльність» Кримінального кодексу України. *Слово Національної школи суддів України.* 2023. № 3 (44). С. 6–22. DOI: 10.37566/2707-6849-2023-3(44) – 1.
10. Айдинян А. В. Повнота кримінально-правової оцінки чи порушення принципу non bis in idem при кваліфікації окремих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки? *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України:* конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (20 лютого 2026 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, К. П. Задоя. Київ, 2026. С. 46–50.
11. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 червня 2024 р. у справі № 953/7182/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119 (дата звернення: 4.04.2026).
12. Нетеса Н. В. Проблеми кваліфікації надання допомоги ворогу у воєнній сфері в умовах конкуренції кримінально-правових норм: доктринальні, законодавчі та правозастосовні аспекти. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 49. С. 140–149. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-140.
13. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій : монографія / М. А. Рубащенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов ; за наук. ред. М. А. Рубащенка ; Нац. фонд. дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 576 с.
14. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
16. Зайцев О. В. Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014–2022 років). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 174–179. DOI: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2023.78.2.27.
17. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2019. 218 с.
18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер. 2016. 1064 с.
19. Сергієвський С. К. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. НДІ вивчення проблем злочинності ім. Академіка В. В. Сташиса. Харків, 2021. 204 с.
20. Борисов В. І. Державна зрада : до визначення злочину та змісту протиправного діяння «перехід на бік ворога». *Питання боротьби зі злочинністю.* 2025. Вип. 49. С. 120–131. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-120.
21. Загиней З. Надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як спосіб вчинення державної зради. *Науковий часопис Національної академії прокуратури.* 2016. № 3. С. 86–101.
22. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності : монографія. Київ : Алерта, 2024. 438 с.
23. Євтєєва Д. Державна зрада vs посадовий колабораціонізм: проблеми розмежування та кваліфікації. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2025. Вип. 50. С. 39–50. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-50-39.
24. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 2 грудня 2025 р. у справі № 337/1528/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132279964 (дата звернення: 4.04.2026).
25. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 23 січня 2025 р. у справі № 750/2083/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124616043 (дата звернення: 4.04.2026).

26. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 17 грудня 2024 р. у справі № 335/3601/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123812972 (дата звернення: 4.04.2026).
27. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 28 лютого 2025 р. у справі № 750/2292/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125517718 (дата звернення: 4.04.2026).
28. Жила О. Б. Проблеми кримінальної відповідальності за колабораціонізм. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки :* збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 р.) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 323–327.
29. Яснiська Т. Ю. Соціальна зумовленість відповідальності за колабораційну діяльність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 336–339. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2024–12/77.
30. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 липня 2025 р. у справі № 331/4882/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129086839 (дата звернення: 4.04.2026).
31. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 січня 2024 р. у справі № 953/406/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763 (дата звернення: 4.04.2026).
32. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31 січня 2024 у справі № 638/5446/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070 (дата звернення: 4.04.2026).
33. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 8 лютого 2024 р. у справі № 161/12980/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955673 (дата звернення: 4.04.2026).
34. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 січня 2026 р. у справі № 186/650/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133719639 (дата звернення: 4.04.2026).
35. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 27 червня 2024 р. у справі № 335/4664/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120009421 (дата звернення: 4.04.2026).
36. Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 14 лютого 2025 р. у справі № 496/176/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125214897 (дата звернення: 4.04.2026).
37. Вирок Вільнянського районного суду Запорізької області від 6 лютого 2025 р. у справі № 314/142/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125132218 (дата звернення: 4.04.2026).
38. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 3 квітня 2024 р. у справі № 161/11994/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118131258 (дата звернення: 4.04.2026).

REFERENCES:

1. Tepliuk, M. O., Nyzhnyk, A. I., Tubelets, O. S., Kuchmar, O. O. (2024). Criminalization of collaborative activities in the light of Article 3 of the Constitution of Ukraine (part 1). *Journal of the Kyiv University of Law, 1,* 157–166. DOI: 10.36695/2219–5521.1.2024.31 (in Ukrainian).
2. Us, O. V. (2018). *Theory and practice of criminal law qualification.* Pravo (in Ukrainian).
3. Pysmenskyi, Ye. O., Movchan, R. O. (2022). Novels of the Criminal Legislation of Ukraine on Collaborative Activities: Debate Issues and an Attempt to Resolve Them. *Legal Scientific Electronic Journal, 6,* 356–360. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–6/79 (in Ukrainian).
4. Dudorov, O. O., Stryzhevska, A. A. et al. (2025). Kryminalne pravo. Zahalna chastyna (Ukrainsko-ievropeiski studii) : pidruchnyk : u 2 knyhakh. Knyha 1. Vstup do kryminalnoho prava Ukrainy. Vchennia pro kryminalne pravoporushennia [Criminal law. General part (Ukrainian-European studies): textbook: in 2 books. Book 1. Introduction to the criminal law of Ukraine. The doctrine of criminal offense]. Kyiv : Vydavnytstvo «Norma prava» (in Ukrainian).
5. Navrotskyi, V. O. (2009). Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii : navch. posib [Fundamentals of criminal law qualification: teaching manual]. Kyiv : Yurinkom Inter (in Ukrainian).

6. Movchan, R. O. (2022). *«Military» Novels of the Criminal Code of Ukraine: Law-Making and Law-Enforcement Problems.* Norma prava (in Ukrainian).
7. Antoniuk, N. (2022). Changes to crimes against the foundations of national security: criminalization or differentiation of criminal liability. *Law of Ukraine, 11,* 37–48. DOI: 10.33498/louu-2022-11-037 (in Ukrainian).
8. Zahynei-Zabolotenko, Z. A. (2022). Voluntary occupation by a citizen of Ukraine of a position in illegal government bodies established in the temporarily occupied territory, as well as in illegal judicial or law enforcement bodies as a form of collaborative activity. *Legal Scientific Electronic Journal, 6*, 318–321. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–6/70 (in Ukrainian).
9. Antoniuk, N. O., Zahynei-Zabolotenko, Z. A. (2023). In the spotlight: qualification under the totality of Article 111 «High Treason» and Parts 2, 5 or 7 of Article 111–1 «Collaborative Activities» of the Criminal Code of Ukraine. *Word from the National School of Judges of Ukraine, 3 (44),* 6–22. DOI: 10.37566/2707-6849-2023-3(44) – 1 (in Ukrainian).
10. Aidynian, A. V. (2026). Povnota kryminalno-pravovoi otsinky chy porushennia pryntsypu non bis in idem pry kvalifikatsii okremykh kryminalnykh pravoporushen proty osnov natsionalnoi bezpeky? [Completeness of the criminal legal assessment or violation of the non bis in idem principle when qualifying individual criminal offenses against the foundations of national security?] Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii *«Suchasne kryminalne pravo Ukrainy: konstytutsiinyi, mizhnarodno-pravovyi ta porivnialno-pravovyi vymiry»* [Materials of the international scientific and practical conference «Modern criminal law of Ukraine: constitutional, international legal and comparative legal dimensions»]. Kyiv (in Ukrainian).
11. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 20 chervnia 2024 r. u spravi №953/7182/23. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119 (in Ukrainian).
12. Netesa, N. V. (2025). Problems of qualification of providing assistance to the enemy in the military sphere in conditions of competition of criminal law norms: doctrinal, legislative and law enforcement aspects. *Problems of legality, 49*, 140–149. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-140 (in Ukrainian).
13. Rubashchenko, M. A., Yakoviuk, I. V., Shulzhenko, N. V., Zaitsev, O. V., Kharytonov, S. O. (2024). *Collaborationism in temporarily occupied territories: problems of legal assessment, guaranteeing rights and freedoms, and reintegration of territories*, Pravo (in Ukrainian).
14. Baulin, Yu. V., Borysov, V. I., Tiutiuhin, V. I. et al. (2013). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar : u 2 t. T. 2 : Osoblyva chastyna* [Criminal Code of Ukraine. Scientific and Practical Commentary: in 2 vols. Vol. 2: Special Part]. Kharkiv : Pravo (in Ukrainian).
15. Melnyk, M. I., Khavroniuk, M. I. et al. (2018). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv : VD «Dakor» (in Ukrainian).
16. Zaitsev, O. V. (2023). Collaborative activity as a type of high treason (based on court practice of 2014–2022). *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law,78/2,* 174–179. DOI: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2023.78.2.27 (in Ukrainian).
17. Konchuk, N. S. (2019). *Kryminalna vidpovidalnist za derzhavnu zradu* [Criminal liability for high treason] (Candidate's thesis). Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav (in Ukrainian).
18. Azarov, D. S., Hryshchuk, V. K., Savchenko, A. V. et al. (2016). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv : Yurinkom Inter (in Ukrainian).
19. Serhiievskyi, S. K. (2021). *Kryminalna vidpovidalnist za derzhavnu zradu* [Criminal liability for high treason]. NDI vyvchennia problem zlochynnosti im. Akademika V. V. Stashysa (in Ukrainian).
20. Borysov, V. I. (2025). High treason: to the definition of the crime and the content of the illegal act «defection to the enemy». *Issues of combating crime, 49*, 120–131. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-120 (in Ukrainian).
21. Zahynei, Z. (2016). Providing assistance in carrying out subversive activities against Ukraine as a way of committing high treason. *Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office, 3*, 86–101 (in Ukrainian).
22. Pysmenskyi, Ye. O. (2024). *Criminal law problems of countering collaborative activities: monograph.* Alerta (in Ukrainian).
23. Yevtieieva, D. (2025). High treason vs official collaborationism: problems of distinction and qualification. *Issues of combating crime, 50*, 39–50. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-50-39 (in Ukrainian).

24. Vyrok Khortytskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 2 hrudnia 2025 r. u spravi № 337/1528/24. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/132279964 (in Ukrainian).
25. Vyrok Desnianskoho raionnoho sudu m. Chernihova vid 23 sichnia 2025 r. u spravi № 750/2083/24. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/124616043 (in Ukrainian).
26. Vyrok Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 17 hrudnia 2024 r. u spravi № 335/3601/23. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/123812972 (in Ukrainian).
27. Vyrok Desnianskoho raionnoho sudu m. Chernihova vid 28 liutoho 2025 r. u spravi № 750/2292/24. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/125517718 (in Ukrainian).
28. Zhyla, O. B. (2024). Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsionizm [Problems of criminal liability for collaborationism]. [Viina v Ukraini: zrobleni vysnovky ta nezasvoieni uroky: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii] *The War in Ukraine: Conclusions and Unlearned Lessons: Collection of Abstracts of the International Scientific and Practical Conference.* Lviv (in Ukrainian).
29. Yasnyska, T. Yu. (2024). Social determinants of responsibility for collaborative activities. *Legal scientific electronic journal, 12*, 336–339. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2024–12/77 (in Ukrainian).
30. Postanova Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 21 lypnia 2025 r. u spravi № 331/4882/23. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/129086839 (in Ukrainian).
31. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 22 sichnia 2024 r. u spravi № 953/406/23. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763 (in Ukrainian).
32. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 31 sichnia 2024 u spravi № 638/5446/22. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070 (in Ukrainian).
33. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 8 liutoho 2024 r. u spravi № 161/12980/22. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955673 (in Ukrainian).
34. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 27 sichnia 2026 r. u spravi № 186/650/22. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/133719639 (in Ukrainian).
35. Vyrok Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 27 chervnia 2024 r. u spravi № 335/4664/23. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/120009421 (in Ukrainian).
36. Vyrok Biliaivskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 14 liutoho 2025 r. u spravi № 496/176/23. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/125214897 (in Ukrainian).
37. Vyrok Vilnianskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 6 liutoho 2025 r. u spravi № 314/142/23. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/125132218 (in Ukrainian).
38. Vyrok Lutskoho miskraionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 3 kvitnia 2024 r. u spravi № 161/11994/23. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/118131258 (in Ukrainian).

Oleksandr DUDOROV,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal and Legal Policy and Criminal Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4860-0681,
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com,

Roman MOVCHAN,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Constitutional,
International and Criminal Law,
Donetsk National University named after Vasyl Stus,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2074-8895,
e-mail: romanmov1984@gmail.com

THE RELATIONSHIP BETWEEN OFFICIAL COLLABORATIONISM AND TREASON: THEORETICAL AND LAW ENFORCEMENT ASPECTS

The article is devoted to clarifying the correlation of the components of high treason and collaboration activities – those varieties of this criminal offense that embody official collaborationism, the responsibility for which is provided for by parts 2, 5 and 7 of Art. 111[1] of the Criminal Code of Ukraine (CC). The specified problem is considered in view of the achievements of criminal law science and the development of modern judicial practice.

The provision is argued that, by distinguishing the three mentioned parts in Art. 111[1] of the CC, the legislator intended to cover not only the actual (nominal) occupation of the positions specified in these norms, but also the activities performed in them. The hypothesis is put forward that the basis for the controversial solution to the question of the correlation of the components of high treason and official collaborationism is the unclear description in Art. 111 of the Criminal Code of such forms of the crime provided for by it as defection to the enemy and assistance in subversive activities. Based on the analysis of the main theoretical approaches to the interpretation of the legislative phrase «defection to the enemy», the validity of the aforementioned hypothesis is proven. The provision on the recognition of the holding of positions provided for in Part 2, Part 5 and Part 7 of Article 111[1] of the Criminal Code as a special (privileged) type of defection to the enemy as a form of state treason is substantiated.

The scientific position is supported, according to which, as a general rule, the qualification of cases of official collaborationism by the set of crimes provided for in Part 2 of Article 111 and Part 2, Part 5 or Part 7 of Article 111[1] of the Criminal Code contradicts the principles of criminal legal qualification, including the principle of non bis in idem. At the same time, it was established that the behavior of a person who, having taken up a relevant position, carries out «untypical» and clearly more dangerous activities should be recognized as «ordinary», not covered by the relevant parts of Article 111[1] of the Criminal Code, a manifestation of such a form of treason as assistance in subversive activities.

Keywords: *treason, collaborationism, defection to the enemy, subversive activities, competition of criminal law norms, principles of qualification.*

Стаття надійшла до редакції: 6.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 344.13
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.104

Наталія НЕТЕСА,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
учений секретар
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0567-4296,
e-mail: ndi_vpz@ukr.net

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА Ч. 5 СТ. 401 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНОЇ НОРМИ

Наукова стаття присвячена проблемним аспектам тлумачення й застосування заохочувальної норми про звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину або місце служби чи вчинили дезертирство (ч. 5 ст. 401 КК). Метою цієї статті є формування науково обґрунтованих підходів до вдосконалення застосування цієї норми шляхом виявлення недоліків нормативної регламентації умов такого звільнення та мінімізації ризиків невиправданої дискреції для забезпечення передбачуваності правозастосування.

Наголошено на важливості врахування функціональної спрямованості норми ч. 5 ст. 401 КК на стимулювання добровільного відновлення виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану. Водночас установлено, що її чинна редакція є надмірно процедурно перевантаженою та ставить застосування норми в залежність від формалізованих умов, не пов'язаних з волевиявленням особи.

Шляхом моделювання типових ситуацій повернення на службу військовослужбовців констатовано, що буквальне тлумачення формалізованих умов (подання письмових клопотань та отримання письмових згод) фактично унеможливлює застосування заохочувальної норми, створюючи дискримінаційні ризики. Проаналізовано передбачені законом умови звільнення від кримінальної відповідальності під кутом зору колізій між регуляторним і кримінальним законодавством та конституційних меж їх застосування. Окремо обґрунтовано, що подальше звільнення зі служби військовослужбовця, який добровільно повернувся до неї, з причин, незалежних від його волі, не може бути підставою для відмови у застосуванні ч. 5 ст. 401 КК, оскільки це суперечить принципу справедливості та цілям правового регулювання.

Зроблено висновок про доцільність спрощення конструкції ч. 5 ст. 401 КК шляхом акценту на матеріальній підставі – добровільному поверненні до служби. До усунення вад законодавства запропоновано застосовувати розширювальне тлумачення для забезпечення балансу між інтересами обороноздатності держави та правами осіб з дотриманням принципів законності, справедливості й пропорційності.

***Ключові слова**: військові кримінальні правопорушення, військовослужбовець, звільнення від кримінальної відповідальності, самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство, заохочувальна норма.*

Постановка проблеми. Збройна агресія рф проти України, яка у лютому 2022 року набула характеру повномасштабної, поставила на передній план пріоритетність забезпечення обороноздатності країни, невід'ємним складником якої є комплектування Збройних сил України (далі – ЗСУ) особовим складом, що здатен ефективно протистояти ворогу. Така здатність до захисту держави з позиції людського фактору багато в чому визначається рівнем професійної підготовки та морально-психологічної стійкості військовослужбовців, станом військової дисципліни та порядку у військових підрозділах. Слід констатувати, що в реаліях збройної агресії ця складова обороноздатнос-

ті держави виявляється найуразливішою, причиною чому є підвищене навантаження на військовослужбовців, їх фізичне та психоемоційне виснаження, зумовлене участю в активних бойових діях, деструктивний вплив ворожих інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на дестабілізацію ситуації в державі в цілому та у ЗСУ, зокрема. На жаль, все це має свій зворотній бік у вигляді різкого, за справедливим твердженням В. В. Журавля, «лавиноподібного» зростання кількості військових кримінальних правопорушень [1, с. 215], ядро яких наразі становить самовільне залишення військової частини або місця служби, підтвердженням чому є офіційні статистичні відомості Офісу Генерального прокурора, згідно з якими за 10 місяців 2025 р. за ознаками цього кримінального правопорушення (ст. 407 КК) було обліковано 161 461 випадок [2] (тоді як у 2021 р. було зареєстровано 2 028 таких діянь [1, с. 17]). Така тенденція, безумовно, є надзвичайно загрозливою для обороноздатності країни, адже безпосередньо впливає на здатність військових формувань виконувати бойові завдання, підтримувати внутрішню дисципліну та морально-психологічну стійкість особового складу.

Усвідомлюючи необхідність посилення захисту держави, її незалежності та територіальної цілісності, а також забезпечення належного виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, законодавець в умовах збройної агресії проти України неодноразово намагався віднайти оптимальний спосіб державного реагування на новий виклик, у тому числі за допомогою засобів кримінально-правового характеру, – від суттєвого посилення карального впливу на осіб, які порушили військову дисципліну та порядок проходження військової служби (коли фактично були обмежені будь-які можливості для звільнення таких осіб від кримінальної відповідальності та для застосування норм, що передбачають можливість пом'якшення покарання чи звільнення від його відбування), до гуманізації кримінальної відповідальності шляхом часткової декриміналізації діянь, передбачених частинами 4 та 5 ст. 407 КК (коли були внесені зміни в диспозиції цих частин щодо мінімального терміну кримінально караного залишення військової частини або місця служби – понад три доби), а також запровадження можливості спеціального звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 401 КК) на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» № 3 902-IX від 20.08.2024 р. [3]. Останнє законодавче рішення, як зазначається у Пояснювальній записці до відповідного законопроєкту, було прийняте саме з метою забезпечення повернення військовослужбовців, які самовільно залишили частину чи вчинили дезертирство, до військової служби та продовження ними захисту суверенітету і територіальної цілісності України від збройної агресії Російської Федерації [4]. Проте, на жаль, законодавець сконструював зазначену заохочувальну кримінально-правову норму у такий спосіб, що частина умов для звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності виявилася невластивою кримінальному законодавству та такою, що стосується процедурних питань, які, до того ж, не враховують реальних умов несення військової служби та особливостей поновлення на ній військовослужбовців, що мало своїм наслідком правову невизначеність та призвело до неоднакового тлумачення й застосування положень ч. 5 ст. 401 КК, а отже, нерідко й до неможливості досягнення мети, заради якої ця норма запроваджувалася.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Військові кримінальні правопорушення завжди перебували у фокусі уваги представників наук кримінально-правового циклу. Помітний внесок у формування загальних теоретичних засад дослідження цих кримінальних правопорушень свого часу зробили Г. М. Анісімов, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, В. І. Касинюк, А. М. Ониськів, М. І. Панов, М. М. Сенько, Є. Л. Стрєльцов, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов та ін. Щодо окремих кримінально караних проявів, пов'язаних з ухиленням від виконання військового обов'язку, то науковий інтерес до їх вивчення істотно підвищився після початку російсько-українського збройного протистояння, яке відзначилося зростанням рівня військової злочинності. У цьому зв'язку серед сучасних досліджень, присвячених кримінологічним та кримінально-правовим аспектам самовільного залишення військової частини

чи місця служби та дезертирства, слід відзначити наукові праці А. В. Боровика [5], О. С. Висоцького [6], В. В. Журавля [1], З. А. Загиней-Заболотенко [7], А. Л. Замахіна [8], А. О. Кавунської, М. В. Корнієнка, О. О. Шкути [9], Н. В. Коломієць, Є. Ю. Лугини [10], Н. А. Орловської, Ю. П. Степанової [11] та ін. Проте, незважаючи на наявність зазначених наукових праць та їх наукову цінність, стан наукової розробки проблем звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які вчинили самовільне залишення військової частини або дезертирство, слід визнати недостатнім. На сьогодні теоретичне підґрунтя для вивчення цих питань частково формують напрацювання Д. Ю. Купар, викладені у дисертаційній роботі (2018) [12], присвяченій звільненню від кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби, яка однак, цілком зрозуміло, об'єктивно не охоплює аналізу положень нової заохочувальної кримінально-правової норми (ч. 5 ст. 401 КК), яка набула чинності 7 вересня 2024 р. Певною мірою дотичними до цієї тематики є також публікації А. Л. Бейкуна, О. М. Волуйка, Г. В. Шевчука, В. В. Мини, О. Г. Пелагеши, Д. В. Шарка [13; 14], присвячені розгляду правових підстав для продовження військової служби військовослужбовцям після самовільного залишення ними військової частини або місця служби. Втім, у цих наукових працях основний акцент робиться на організаційно-правових аспектах розглядуваної проблематики, тоді як питання кримінально-правового характеру порушуються лише побічно. Все це дозволяє констатувати, що наявні на теперішній час теоретичні напрацювання з питань звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або дезертирство в умовах новітніх законодавчих змін мають характер постановки проблеми або простої констатації умов звільнення від кримінальної відповідальності, які здебільшого обговорюються у професійному середовищі на рівні науково-практичних дискусій, зокрема на сторінках соцмереж та деяких інтернет-ресурсів, без належного системного аналізу у площині кримінального права.

Метою цієї статті є формування науково обґрунтованих підходів до вдосконалення тлумачення й застосування положень законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство шляхом виявлення проблемних аспектів нормативної регламентації умов такого звільнення та мінімізації ризиків невиправданої дискреції задля забезпечення передбачуваності та одноманітності правозастосування.

Виклад основного матеріалу. З позиції сучасної доктрини кримінального права тлумачення та застосування заохочувальних норм має ґрунтуватися насамперед на урахуванні їх функціонального призначення, що полягає у стимулюванні добровільної поведінки особи задля відновлення соціальної справедливості та законності. У випадку ч. 5 ст. 401 КК це означає спрямованість цієї норми на стимулювання добровільного відновлення виконання військовослужбовцями, які самовільно залишили військову частину або вчинили дезертирство, свого військового обов'язку щодо захисту Вітчизни в умовах воєнного стану.

Слід зазначити, що чинна редакція заохочувальної норми частини 5, якою ст. 401 КК була доповнена на підставі вище згаданого Закону України №3 902-IX від 20.08.2024 р., передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності для військовослужбовця, який вперше вчинив самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК) чи дезертирство (ст. 408 КК), за наявності сукупності таких умов, як: 1) добровільне звернення військовослужбовця із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про свій намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та 2) наявність письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження ним військової служби. Виходячи з цього, слідча та судова практика судів першої та другої інстанцій переважно йдуть шляхом буквального тлумачення положень ч. 5 ст. 401 КК, вважаючи, що обов'язковими умовами звільнення від кримінальної відповідальності є: формальна наявність письмових документів – письмового клопотання про намір повернення до служби та письмової згоди командира, а також наявність реальної можливості продовження служби. Про це свідчить, зокрема, й огляд судової практики, здійснений Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду за серпень 2025 р., в якому прямо зазначено, що «в період дії воєнного стану військовослужбовець може бути звільнений від кримінальної відпо-

відальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК за умови *добровільного звернення* до суду з відповідним клопотанням та *згоди* командира військової частини на *подальше* проходження військової служби» [15]. Проте, такий підхід, як уже наголошувалося, не враховує реалій повернення на військову службу в умовах воєнного часу і до того ж зміщує акцент у вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовця з його особистої добровільної поведінки, спрямованої на припинення протиправного стану, на встановлення наявності обставин, які не зумовлені нею. Це, на наше переконання, призводить до спотворення дійсного сенсу запровадження аналізованої заохочувальної норми, який може бути встановлений лише шляхом застосування прогресивних методів тлумачення правових норм, серед яких насамперед телеологічний (або цільовий) спосіб, що полягає у правильному визначенні мети, з якою приймалася чи змінювалася відповідна норма, а також у подальшому встановленні відповідності тексту нормативно-правового акта цій меті [16, с. 144; 17, с. 81]. При цьому визначення такої мети, з точки зору методологічно коректного підходу, має ґрунтуватися на моделюванні гіпотетично можливих ситуацій, у яких в умовах воєнного часу можливе повернення військовослужбовців до виконання військового обов'язку після самовільного залишення ними військової частини чи вчинення дезертирства.

Вбачається, що серед таких ситуацій, окрім тієї, яка описана в ч. 5 ст. 401 КК, коли військовослужбовець *добровільно звертається із клопотанням до слідчого, прокурора, суду* про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби, а також отримує *письмову згоду командира на продовження військової служби*, типовими є такі:

1) військовослужбовець *добровільно звернувся із клопотанням до слідчого, прокурора, суду* про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби, але *письмової згоди командира не отримав* з різних причин (наприклад, через тимчасову відсутність командира чи його небажання оформлювати згоду, зміну дислокації, відсутність вільних посад та ін.);

2) військовослужбовець *добровільно повернувся до військової частини та приступив до виконання службових обов'язків,* відповідно з клопотанням про намір повернутися до визначених у ч. 5 ст. 401 КК суб'єктів не звертався, і письмова згода командира відсутня;

3) військовослужбовець *добровільно повернувся до військової частини, приступив до виконання службових обов'язків, але в подальшому був звільнений з військової служби* з виключенням з військового обліку (наприклад, за станом здоров'я), внаслідок чого на момент розгляду справи судом не має реальної можливості проходити військову службу через непридатність до неї.

Цілком очевидно, що всі ці випадки фактично є рівнозначними за своїми соціальними наслідками у вигляді повернення особи на військову службу (чи хоча б наміру повернутися). Але, з огляду на реалії воєнного стану, належне виконання у цих ситуаціях передбачених ч. 5 ст. 401 КК формалізованих умов для звільнення від кримінальної відповідальності (зокрема, вимог щодо подання письмових клопотань та отримання письмової згоди командира) істотно ускладнене, а подекуди – фактично неможливе через наявність надмірних процедурних перешкод для реалізації істинного призначення аналізованої заохочувальної норми. Допущена законодавча вада (поява якої, імовірно, була зумовлена поспішністю прийняття ч. 5 ст. 401 КК) згодом частково була усвідомлена й самим законодавцем. Так, у Пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби» (реєстр. № 13 260 від 05.05.2025 р.) [18], розробка якого була зумовлена потребою виправлення ситуації, зазначалося, що «військовослужбовці, які добровільно та в установлені законом строки прибули до відповідних військових частин (місць проходження військової служби), були поновлені командирами на військовій службі та з честю продовжують нести військову службу із захисту держави, не мають фізичної можливості надати до суду письмову згоду командира (начальник) військової частини на поновлення та продовження проходження військової служби, оскільки у цей

час *вже поновлені та несуть її*» [18]. Проте і ця спроба усунути зазначену проблему не призвела до її розв'язання з огляду на притаманність розробленому законопроєкту численних неузгодженостей з іншими нормативно-правовими актами, а також збереження в ньому низки невирішених проблемних питань застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців.

Отже, за наведених обставин, до моменту усунення вад чинного законодавства, розглядувана проблема має вирішуватися на правозастосовному рівні шляхом обрання оптимального способу тлумачення положень норми ч. 5 ст. 401 КК, який не допускає спотворення аксіологічних орієнтирів правового регулювання та нівелювання тих позитивних соціальних наслідків, на які вона спрямована [19, с. 78], а також унеможливлює дискримінаційні ризики під час правозастосування, що може призвести до репутаційних втрат України як на національному, так і міжнародному рівнях.

У цьому зв'язку доцільно перейти до більш детального розгляду проблемних аспектів виконання передбачених законом умов звільнення від кримінальної відповідальності в окреслених нами типових ситуаціях повернення військовослужбовців на службу. І перше, що привертає увагу, – це така передбачена ч. 5 ст. 401 КК умова звільнення від кримінальної відповідальності, як *звернення військовослужбовця до визначених у законі суб'єктів із клопотанням про намір повернутися до військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби*. Попри, здавалося б, значний стимулюючий потенціал такого способу формулювання умови звільнення від кримінальної відповідальності, коли достатнім визнається виявлення наміру на вчинення позитивних дій, у реальній дійсності це призвело до абсурдної ситуації, коли подання такого клопотання вимагається від особи, яка вже реалізувала цей намір і фактично повернулася на службу. Так, у судовій практиці зустрічаються випадки, коли суд, керуючись буквою закону, вбачає у формальній відсутності зазначеного клопотання одну з перепон для реалізації положень ч. 5 ст. 401 КК, прикладом чого є ухвала Миколаївського апеляційного суду від 9 квітня 2025 р. [20]. Звісно, що таке буквальне тлумачення положень закону, по-перше, суперечить правилам формальної логіки, адже якщо закон визнає умовою звільнення від відповідальності намір повернутися на службу, то тим паче юридично значущою має визнаватися реалізація цього наміру; по-друге, тягне за собою погіршення правового становища особи, яка фактично повернулася до виконання військового обов'язку, порівняно з особою, яка лише формально задекларувала свій намір, що є неприпустимим, адже фактично призводить до безпідставного нівелювання цільового призначення аналізованої заохочувальної норми; по-третє, не узгоджується з нормами регуляторного законодавства у військовій сфері, яке визначає правила, цінності, зміст і структуру тих суспільних відносин, захист яких у разі порушення забезпечує кримінальне право, виступаючи похідним та субсидіарним механізмом.

Для підтвердження останньої тези звернемося до положень регуляторного законодавства, яке якраз і відбиває пріоритети державної політики у військовій сфері. Так, відповідно до пункту 7^2, яким Главу XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» було доповнено на підставі Закону України «Про внесення зміни до глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо умов продовження військової служби під час дії воєнного стану окремим категоріям військовослужбовців» №4087-IX від 21 листопада 2024 р. [21], «військовослужбовцям, які самовільно залишили військові частини або дезертирували до набрання чинності цим Законом і військову службу яких було призупинено, але які не пізніше 30 серпня 2025 року[1] *добровільно прибули* до відповідних військових частин і *висловили готовність продовжити військову службу*, командир військової частини не пізніше 72 годин з моменту їх прибуття *продовжує військову службу»* [21]. При цьому поновлюються всі види забезпечення, пільги та соціальні гарантії, а *факт відкриття кримінального провадження* за статтями 407 і 408 КК *не є підставою для відмови* у продовженні військовослужбовцям військо-

[1] Примітка. Зазначимо, що законодавець тричі змінював термін для добровільного повернення на військову службу військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини чи дезертирували: до 1 січня 2025 р., до 1 травня 2025 р. та до 30 серпня 2025 р. У цьому контексті пункт 7^2 викладений у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану» №4392-IX від 30 квітня 2025 р. [29].

вої служби. Це свідчить про те, що в регуляторному законодавстві знайшло своє відображення закріплення пріоритету фактичного добровільного повернення військовослужбовця до виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни над формальним статусом кримінального переслідування, а також те, що це не лише не суперечить інтересам військової служби та дисципліни, а й об'єктивно сприяє досягненню цілей оборони держави. Саме тому важливе значення має переорієнтація судової практики із суто формалізованого тлумачення законодавчих положень на оцінку фактичної поведінки особи.

Так само окремою проблемою застосування аналізованої заохочувальної норми, яка фактично стосується всіх окреслених вище можливих ситуацій, в яких відбувається повернення на військову службу в умовах воєнного стану, є те, що питання про звільнення від кримінальної відповідальності пов'язане з наявністю обставин, які не залежать від волевиявлення військовослужбовця, а саме – з можливістю *отримання згоди командира військової частини на подальше проходження ним служби*. Ця проблема має щонайменше два аспекти виміру. Перший аспект полягає в тому, що отримання/не отримання такої згоди може залежати не лише від об'єктивних обставин, як-от, фізична відсутність командира чи його неможливість надати таку згоду через участь в активних бойових діях, відсутність на цей момент необхідної посади у цій військовій частині, а й від звичайного небажання це робити, наприклад, через особисті неприязні стосунки з військовослужбовцем, який виявив намір повернутися на військову службу, тощо. Це є прикладом наділення командира дискреційними повноваженнями щодо вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності на власний розсуд, який допускає використання при цьому будь-яких суб'єктивних оцінок, на що неодноразово звертало увагу й Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України під час надання висновків на відповідні законопроєкти [4; 18]. Звісно, така ситуація містить високий ступінь ризику зловживань із боку командирів і відповідно вимагає певних законодавчих запобіжників для їх недопущення. На цьому наголошує й Конституційний Суд України, який визнав за органом публічної влади можливість мати певні дискреційні повноваження у прийнятті рішень, проте зауважив, що «цей механізм повинен забезпечувати, з одного боку, захист особи від свавільного втручання органів державної влади у її права й свободи, а з другого, – наявність можливості в особи передбачати дії цих органів» (абз. 3 пп. 2.4 п. 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 8 червня 2016 р. № 3-рп/2016) [22]. Цілком очевидно, що в цьому контексті норма ч. 5 ст. 401 КК є недосконалою з точки зору її законодавчої конструкції, оскільки містить істотні ризики невиправдано широкої дискреції повноважень командирів військових частин щодо вирішення питання можливості застосування заохочувальної норми, що за своєю природою має належати до сфери кримінально-правового регулювання і визначатися виключно законом та судом.

Другий аспект, який пов'язаний із застосуванням розглядуваної умови, полягає в тому, що суди нерідко занадто формалізовано підходять до її встановлення, вимагаючи наявності саме *письмової* форми згоди командира як окремого документа, керуючись абз. 2 ч. 2 ст. 286 та абз. 11 ч. 1 ст. 287 КПК України. Прояснити ситуацію тут дозволить звернення до положень регуляторного законодавства про військову службу, яке такої вимоги не містить, що дає підстави для висновку, що в умовах правової невизначеності кримінально-правової норми ця обставина має тлумачитися на користь особи. Тобто *сам факт допуску* військовослужбовця до виконання військового обов'язку та його зарахування на всі види забезпечення *вже є підтвердженням того, що для особи, яка добровільно повернулася, військова служба* ***фактично*** *продовжена, відповідно, наявність згоди командира на продовження військової служби у такому випадку презюмується*[1].

Що стосується такої умови звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, як *можливість подальшого поновлення особи на військовій службі*, то особливо гостро питання її встановлення постає у випадках, коли на момент судового розгляду у військовослужбовця, який повернувся до військової частини та реально продо-

[1] Примітка. Наведена позиція була викладена нами під час підготовки науково-правового висновку на запит Верховного Суду [30] і знайшла своє відбиття у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 жовтня 2025 р. у справі № 484/3679/23 [31].

вжив військову службу після самовільного залишення військової частини чи дезертирства, змінився правовий статус, і він з об'єктивних причин втратив здатність проходити службу надалі. Саме на стику цих обставин найбільш виразно проявляються недоліки формального підходу до тлумачення положень ч. 5 ст. 401 КК, хоча не виключені й ситуації, коли подібні обставини виникають й у військовослужбовця, який лише виявив намір повернутися на військову службу. Так, у судовій практиці непоодинокими є випадки, коли особі, яка повернулася на військову службу і яка на момент розгляду справи судом була визнана непридатною для військової служби за станом здоров'я, суд відмовляв у звільненні від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК через неможливість виконання такої обов'язкової (на розсуд суду) умови звільнення від кримінальної відповідальності, як *можливість подальшого поновлення особи на військовій службі* та її прибуття до військової частини протягом 72 годин [20]. Вбачається, що такий підхід є істотним порушенням вимоги щодо пропорційного обмеження прав, зокрема, права на звільнення від кримінальної відповідальності, а також проявом невиправданої дискримінації військовослужбовця за ознакою стану здоров'я. Більше того, конституційному обов'язку громадянина щодо захисту Вітчизни має кореспондувати зустрічний обов'язок держави в умовах воєнного стану забезпечувати належну його реалізацію. Це передбачає, зокрема, ефективне використання людського ресурсу для зміцнення обороноздатності держави, в тому числі шляхом залучення осіб, які стали непридатними до подальшого проходження військової служби, до виконання інших функцій в тиловому забезпеченні обороноздатності. Такий підхід є особливо виправданим у випадку втрати придатності до військової служби внаслідок виконання особою свого військового обов'язку.

У цьому контексті доречним буде згадати практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [23, 24, 25], який при розгляді будь-якої справи застосовує три основні критерії оцінки диференційованого обмеження прав: законність втручання («prescribed by law»), законна мета («legitimate aim») та необхідність у демократичному суспільстві та пропорційність («necessary in a democratic society / proportionality»). До того ж, якщо хоча б одна з наведених вище умов не виконана, це є підставою для ЄСПЛ визнати порушення ст. 7 Загальної декларації прав людини [26], ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [27], ст. 1 Протоколу № 12 до цієї Конвенції [28], відповідно до яких здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад, за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за *іншою* ознакою [26, 27, 28]. Таке порушення обов'язково фіксується у поєднанні з іншою статтею Конвенції (зокрема, ст. 6, яка визначає право на справедливий суд).

Виходячи із цього, обмеження можливості застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності для окремих військовослужбовців, які повернулися на військову службу, але з об'єктивних причин не мають можливості її надалі продовжувати (наприклад, через стан здоров'я), або ж мають намір повернутися на службу, але при цьому не отримали згоду командира на це, суперечить, по-перше, критерію законності втручання, адже *якщо законом передбачене звільнення від кримінальної відповідальності для однієї категорії військовослужбовців, тоді для іншої категорії повинно бути зрозумілим, чому закон не поширює дію на них;* по-друге, це створює *непропорційне обмеження їх прав*, яке не є об'єктивно обґрунтованим державою, та, по-третє, не відповідає головній меті законодавства, а саме – *забезпеченню повернення військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину чи вчинили дезертирство, до військової служби для захисту суверенітету і територіальної цілісності України від збройної агресії Російської Федерації.*

Таким чином, можна зробити висновок, що для констатації наявності підстави для застосування ч. 5 ст. 401 КК достатньо, *щоб особа добровільно прибула до військової частини чи місця служби та висловила готовність продовжити військову службу.* Відтак, визначальною підставою для звільнення від кримінальної відповідальності є *позитивна посткримінальна поведінка особи*, яка свідчить про істотне зниження рівня її суспільної небезпечності на етапі до постановлення вироку.

У цьому разі добровільне повернення військовослужбовця до вирішення справи судом та фактичне продовження військової служби є ключовими умовами для застосування звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому не вимагається обов'язкової наявності перспективи подальшого проходження військової служби на момент вирішення справи судом. Закон не обмежує застосування ч. 5 ст. 401 КК випадками, коли військовослужбовець повернувся на службу виключно за наявності наміру чи можливості продовжити її в майбутньому. Навпаки, фактичне виконання службових обов'язків після добровільного повернення та до моменту виникнення об'єктивних обставин, які виключають подальше проходження служби (наприклад, поранення, демобілізація, непридатність за станом здоров'я), свідчить про належне виконання вимог закону. *Отже, тимчасовий характер продовження служби та подальше її припинення з причин, що не залежать від волі військовослужбовця, не можуть бути підставою для відмови у застосуванні ч. 5 ст. 401 КК*. Такий підхід відповідає принципу справедливості (оскільки особа не ухилялася від служби після повернення), істинній меті прийняття Закону № 3902-IX від 20.08.2024 р., а також узгоджується із засадами кримінального права.

Висновки. Заохочувальна норма про звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини та дезертирство є необхідним елементом кримінально-правового механізму забезпечення обороноздатності України в умовах воєнного стану, адже спрямована на добровільне повернення військовослужбовців до виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, а отже, й на фактичне усунення шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, яким є суспільні відносини у сфері встановленого законом порядку несення (проходження) військової служби та забезпечення військової дисципліни. Водночас чинна редакція ч. 5 ст. 401 КК створює чимало перешкод для її ефективної реалізації через перевантаженість її змісту надмірною процедурною деталізацією, що є невластивою матеріальному кримінальному праву, а також з через залежність застосування цієї норми від додаткових формалізованих погоджень та обставин, що не зумовлені волевиявленням особи. З урахуванням цього доцільним убачається спрощення законодавчої конструкції ч. 5 ст. 401 КК шляхом зміщення у її змісті акценту з процесуальних аспектів звільнення від кримінальної відповідальності на матеріально-правову підставу – позитивну посткримінальну поведінку військовослужбовця у вигляді його добровільного повернення до військової частини та висловлення готовності продовжити службу. Так само застосування розглядуваної заохочувальної норми в умовах воєнного стану не повинно обмежуватися певними часовими рамками, адже це суперечить її функціональному призначенню. До усунення ж наявних вад нині чинної редакції ч. 5 ст. 401 КК та відповідних положень КПК України, зокрема статей 286–288, вони мають долатися на рівні правозастосування шляхом обрання оптимального способу тлумачення нормативних положень, у цьому разі на користь розширювального тлумачення, яке не допускає спотворення мети правового регулювання та нівелювання позитивних соціальних наслідків у вигляді добровільного повернення на військову службу. Саме добровільне повернення до військової частини та фактичне продовження військової служби, не залежно від наявності перспективи подальшого проходження служби на момент розгляду справи судом, мають бути ключовими умовами для застосування звільнення від кримінальної відповідальності. Лише такий підхід здатен забезпечити баланс між інтересами обороноздатності держави та правами осіб, обмеження яких може мати місце лише за умови дотримання принципів законності, справедливості та пропорційності правообмежень.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Журавель В. В. Кримінологічна характеристика та запобігання самовільному залишенню військової служби або місця служби : дис… д-ра філософії : 081 «Право» / НДІВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2025. 257 арк.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-жовтень 2025 року. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення 22.11.2025 р.).

3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20.08.2024 р. № 3902-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902–20#Text (дата звернення 25.02.2026 р.).
4. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану (реєстр. № 11322 від 06.06.2024 р.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=11322&conv=9 (дата звернення 25.02.2026 р.).
5. Боровик А. В. Загальні аспекти кримінально-правової характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 106–112. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.14.
6. Висоцький С. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні: дис… д-ра філософії: 081 «Право» / Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2025. 238 арк.
7. Загиней-Заболотенко З. А. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (статті 407 та 408 Кримінального кодексу України): основні правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 339–342. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–12/84.
8. Замахін А. Л. Самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. *Юридичний науковий електричний журнал*. 2023. № 11. С. 462–464. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–11/112.
9. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія / А. О. Кавунська, М. В. Корнієнко, О. О. Шкута. Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса: Юридика, 2023. 211 с.
10. Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 579–584. DOI: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.02.98.
11. Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 511–515. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–5/122.
12. Купар Д. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби : дис. …. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ, Харків, 2018. 228 арк.
13. Бейкун А. Л., Пелагеша О. Г., Мина В. В. Юридична відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: проблеми кваліфікації, реалізації, звільнення від реалізації. *Проблеми правоохоронної та освітньої діяльності*. 2025. № 2. С. 6–15. DOI: https://doi.org/10.59226/3041–1971.2.2025.6–15.
14. Voluiko. O., Shevchuk H., Myna V., Pelahesha O., Sharko D. Legal grounds for continuing military service by servicemen after an unauthorized abandonment of a military unit. *Cadernos De Dereito Actual*. 2025. Is. 29. P. 58–71. ISSN: 2340860X 23865229.
15. Огляд судової практики ККС ВС за серпень 2025 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1884818/ (дата звернення 25.02.2026 р.).
16. Нетеса Н. В. Проблеми кваліфікації надання допомоги ворогу у воєнній сфері в умовах конкуренції кримінально-правових норм: доктринальні, законодавчі та правозастосовні аспекти. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2025. Вип. 49. С. 140–149. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-140.
17. Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і право*. 2016. № 1 (16). С. 79–84. DOI: https://doi.org/10.37750/2616–6798.2016.1(16).272851.
18. Проект Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби (реєстр. № 13260 від 05.05.2025 р.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56341 (дата звернення 22.02.2026 р.).

19. Нетеса Н. В. Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2022. Вип. 44. С. 76–81. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-44-76.
20. Ухвала Миколаївського апеляційного суду від 09.04.2025 р. Справа № 484/3679/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126658150 (дата звернення 27.02.2026 р.).
21. Про внесення зміни до глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо умов продовження військової служби під час дії воєнного стану окремим категоріям військовослужбовців : Закон України від 21.11.2024 р. № 4087-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4087–20/ed20250117#Text (дата звернення 27.02.2026 р.).
22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу сьомого частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини) : Рішення Конституційного суду України від 08.06.2016 № 3-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710–16 (дата звернення 20.03.2026 р.).
23. Case of Konstantin Markin v. Russia : рішення Європейського Суду з прав людини від 22.03.2012 р. (заява № 30078/06). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–117034%22]} (дата звернення 20.03.2026 р.).
24. Case of Handyside v. the United Kingdom : рішення Європейського Суду з прав людини від 07.12.1976 р. (заява № 5493/72). URL: https://europeancourt.org/wp-content/uploads/ECHR_Handyside_v_the_United_Kingdom_07_12_1976.pdf (дата звернення 20.03.2026 р.).
25. Case of D. H. and others v. the Czech Republic : рішення Європейського Суду з прав людини від 13.11.2007 р. (заява 57325/00). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–117744%22]} (дата звернення 20.03.2026 р.).
26. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015 (дата звернення 20.03.2026 р.).
27. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 20.03.2026 р.).
28. Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525 (дата звернення 20.03.2026 р.).
29. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану : Закон України від 30.04.2025 р. № 4392-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4392–20#n16 (дата звернення 27.02.2026 р.).
30. Науково-правовий висновок щодо можливості звільнення на підставі ч. 5 ст. 401 КК України від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України: *Архівні матеріали НДІВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за 2025 р.* Харків. 2025.
31. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.10.2025 р. у справі № 484/3679/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131130767 (дата звернення 20.03.2026 р.).

REFERENCES:

1. Zhuravel, V. V. (2025). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia samovilnomu zalyshenniu viiskovoi sluzhby abo mistsia sluzhby* [Criminological analysis and prevention of unauthorized absence from nilitary service or duty station] (PhD thesis). Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems NALS of Ukraine.
2. Office of the Prosecutor General. (2025). *Unified report on criminal offenses for January – October 2025*. https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
3. On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and other laws of Ukraine regarding the strengthening of criminal liability for crimes against the established order of military service or military duty during martial law. *Law No. 3902-IX. (*2024). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902–20#Text.
4. *On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and other legislative acts of Ukraine regarding the strengthening of criminal liability for crimes against the established order of military*

service or military duty during martial law. Draft Law No. 11322. (2024). https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=11322&conv=9.
5. Borovyk, A. V. (2024). General aspects of criminal law characteristics of unauthorized abandonment of a military unit. *Law and Public Administration, 4*, 106–112. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.14.
6. Vysotskyi, S. O. (2025). *Kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyka samovilnoho zalyshennia viiskovoi chastyny abo mistsia sluzhby v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Criminal law and criminological characteristics of unauthorized abandonment of a military unit]* (PhD thesis). Odesa State University of Internal Affairs.
7. Zahynei-Zabolotenko, Z. A. (2023). Unauthorized abandonment of a military unit and desertion: Supreme Court positions. *Legal Scientific Electronic Journal, 12*, 339–342. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–12/84.
8. Zamakhin, A. L. (2023). Unauthorized abandonment of a military unit under martial law. *Legal Scientific Electronic Journal, 11*, 462–464. https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–11/112.
9. Kavunska, A. O., Korniienko, M. V., & Shkuta, O. O. (2023). *Desertion in Ukraine: Criminal law and criminological aspects*. Yurydyka.
10. Kolomiiets, N. V., & Luhyna, Ye. Yu. (2024). Criminal law characteristics of unauthorized abandonment. *Analytical and Comparative Jurisprudence, 2*, 579–584. DOI: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.02.98.
11. Orlovska, N. A., & Stepanova, Yu. P. (2022). Unauthorized abandonment: legal features. *Legal Scientific Electronic Journal, 5*, 511–515. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–5/122.
12. Kupar, D. Yu. (2018). *Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty poriadku nesennia viiskovoi sluzhby* [*Exemption from criminal liability for military offenses*] (Candidate's thesis). Kharkiv National University of Internal Affairs.
13. Beikun, A. L., Pelahesha, O. H., & Myna, V. V. (2025). Legal liability for unauthorized abandonment. *Problems of Law Enforcement and Education, 2*, 6–15. DOI: https://doi.org/10.59226/3041–1971.2.2025.6–15.
14. Voluiko, O., Shevchuk, H., Myna, V., Pelahesha, O., & Sharko, D. (2025). Legal grounds for continuing military service. *Cadernos de Dereito Actual, 29*, 58–71.
15. Supreme Court. (2025). *Review of judicial practice (August 2025)*. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1884818/.
16. Netesa, N. V. (2025). Problems of qualification of aiding the enemy. *Issues of Crime Prevention, 49*, 140–149. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-140.
17. Horbatiuk, V. L. (2016). Interpretation of legal norms. *Information and Law, 1*, 79–84. DOI: https://doi.org/10.37750/2616–6798.2016.1(16).272851.
18. O*n Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine regarding liability for criminal offenses involving unauthorized absence from a military unit or place of service during martial law. Draft Law No. 13260.* (2025). https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56341.
19. Netesa, N. V. (2022). Educational collaborationism issues. *Issues of Crime Prevention, 44*, 76–81. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-44-76.
20. Mykolaiv Court of Appeal. (2025). *Decision in case No. 484/3679/23*. https://reyestr.court.gov.uча/Review/126658150.
21. On Amending Chapter XII «Final Provisions» of the Law of Ukraine «On military duty and military service» regarding the conditions for extending military service during martial law for certain categories of military personnel. *Law No. 4087-IX*. (2024). : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4087–20/ed20250117#Text.
22. Constitutional Court of Ukraine. (2016). *Decision No. 3-rp/2016*. https://zakon.rada.gov.ua.
23. European Court of Human Rights. (2012). *Konstantin Markin v. Russia*. https://hudoc.echr.coe.int.
24. European Court of Human Rights. (1976). *Handyside v. the United Kingdom*. https://hudoc.echr.coe.int.
25. European Court of Human Rights. (2007). *D. H. and Others v. the Czech Republic*. https://hudoc.echr.coe.int.
26. United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015.
27. Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
28. Council of Europe. (2000). *Protocol No. 12 to the Convention*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525.
29. On Amendments to certain laws of Ukraine concerning the procedure for military service by certain categories of military personnel during martial law. *Law No. 4392-IX. (2025).*
30. Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems NALS of Ukraine. (2025). *Scientific legal opinion (archival materials)*.
31. Supreme Court. (2025). *Decision of the Criminal Cassation Court*. https://reyestr.court.gov.ua.

Natalia NETESA,
Ph.D. in Law, Senior Researcher,
Academician Stashis Scientific Research
Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine,
Scientific Secretary,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0567-4296,
e-mail: ndi_vpz@ukr.net

EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY FOR MILITARY PERSONNEL UNDER PART 5 OF ART. 401 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS OF THE INTERPRETATION AND APPLICATION OF THE INCENTIVE PROVISION

This article examines the problematic aspects of interpreting and applying the provision granting exemption from criminal liability to military personnel who have left their military unit or place of service without authorization or have deserted (Part 5 of Article 401 of the Criminal Code). The purpose of this article is to develop scientifically grounded approaches to improving the application of this provision by identifying shortcomings in the regulatory framework governing the conditions for such exemption and minimizing the risks of unwarranted discretion to ensure the predictability of law enforcement.

The importance of taking into account the functional purpose of Part 5 of Article 401 of the Criminal Code namely, to encourage the voluntary resumption of military service under martial law was emphasized. At the same time, it has been determined that the current version of the provision is excessively burdened with procedural requirements and makes the application of the provision contingent upon formal conditions unrelated to the individual's expression of will.

By modeling typical situations of military personnel returning to service, it was found that a literal interpretation of the formalized conditions (submission of written petitions and receipt of written consents) effectively makes the application of the incentive provision impossible, creating risks of discrimination. The conditions for exemption from criminal liability provided by law were analyzed from the perspective of conflicts between regulatory and criminal legislation and the constitutional limits of their application. It is further argued that the subsequent discharge from service of a military servicemember who voluntarily returned to service, for reasons beyond his control, cannot serve as grounds for refusing to apply Part 5 of Article 401 of the Criminal Code, as this would contradict the principles of justice and the objectives of legal regulation.

It is concluded that it is advisable to simplify the structure of Part 5 of Article 401 of the Criminal Code by emphasizing the substantive basis – voluntary return to service. Until the shortcomings in the legislation are addressed, it is proposed to apply an expansive interpretation to ensure a balance between the interests of the state's defense capability and the rights of individuals, while adhering to the principles of legality, justice, and proportionality.

Keywords*: military criminal offenses, military personnel, exemption from criminal liability, unauthorized absence from a military unit or place of duty, desertion, incentive provision.*

Стаття надійшла до редакції: 27.03.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 351.74:615.4:343.322(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.116

Тетяна МИХАЙЛІЧЕНКО,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем
Злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
старша наукова співробітниця,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4668-3375 ,
Scopus Author ID – 57215493679,
ResearcherId – E-7754–2017,
E-mail: myhailichenko_t@yahoo.com

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАРАЖЕННЯ ВЕНЕРИЧНОЮ ХВОРОБОЮ: ВІД СЬОГОДЕННЯ ДО МАЙБУТНЬОГО*

Наразі більшість так званих «венеричних хвороб» є добре досліджені фахівцями, розроблені ефективні схеми лікування та попередження, тож більшість країн ЄС давно пішли шляхом відмови від збереження спеціальної норми про кримінальну відповідальність за поширення таких хвороб чи за умисне зараження ними. Країни ЄС розглядають такі дії як спричинення особі тілесного ушкодження. Натомість, чинний КК України й досі містить ст. 133 (Зараження іншої особи венеричною хворобою). Однак з огляду на євроінтеграційні процеси доцільно переглянути питання збереження вказаної норми в українському кримінальному законі. Отже, мета дослідження полягає в установленні доцільності чи недоцільності збереження норми, передбаченої ст. 133 КК України, шляхом аналізу історії появи так званих *«венеричних хвороб», причин криміналізації їх поширення, вивчення останніх медичних досягнень в їх лікуванні та попередженні, а також дослідженні судової практики притягнення осіб за зараження венеричною хворобою. Як результат встановлено, що: 1) термін «венерична хвороба» є анахронізмом; 2) більшість захворювань, що переважно передаються статевим шляхом, нині піддаються швидкому та ефективному лікуванню, або ж сучасні препарати дозволяють зупинити розвиток хвороби; 3) українське регуляторне законодавство не знає, що таке «венерична хвороба», тому й притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у їх поширенні, є неможливим. З огляду на те, що наявна судова практика є застарілою та обмеженою, пропонується виключити ст. 133 із КК України. Це дозволить відмовитися від дискримінації та стигматизації осіб із захворюваннями. Рекомендовано спрямувати зусилля держави на успішне запобігання поширенню хвороб, ранню діагностику та швидке лікування. Це дозволить гармонізувати національне законодавство з міжнародними та європейськими стандартами, підвищити ефективність боротьби з інфекціями для забезпечення належного рівня громадського здоров'я.*

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення проти здоров'я, зараження венеричною хворобою, декриміналізація, хвороби, які передаються переважно статевим шляхом, стигматизація, дискримінація, громадське здоров'я*

Постановка проблеми. Протидія поширенню інфекційних захворювань створює виклик для ефективного функціонування будь-якої держави. Тому найпоширеніший юридичний аспект цього питання стосується встановлення відповідних ефективних правових норм, спрямованих на захист життя та здоров'я людини від поширення біологічних патогенів, що спричиняють інфекційні захворювання.

Людство здавна обізнане про існування хвороб, що передаються переважно статевим шляхом (так

[1] Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я: євроінтеграційний аспект» лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0124U005235).

званих «венеричних хвороб»). Через обмеженість знань у галузі вірусології та медицини в минулому помилково вважалося, що статевий шлях є ледь не єдиним способом їх поширення. Зокрема, сифіліс набув широкого розголосу у XV–XVI століттях, хоча деякі історики припускають, що це захворювання має давніше походження і в минулому могло помилково ідентифікуватися як проказа. Вперше ця хвороба була зареєстрована наприкінці 1490-х рр., коли Європу охопила її епідемія. Про гонорею згадував ще давньогрецький лікар Гален; уважається також, що вона була відома ще стародавнім китайцям та єгиптянам. При цьому протягом тривалого часу сифіліс і гонорею вважали одним захворюванням. Справжній прогрес у їх розмежуванні, досліджені етіології та патогенезу відбувся лише на початку XX ст. із відкриттям різних збудників та розробкою надійних діагностичних тестів [1].

На сьогодні більшість хвороб, що передаються статевим шляхом, є ґрунтовно дослідженими, а для їх лікування та профілактики розроблено ефективні протоколи. З огляду на це, більшість країн ЄС та світу загалом уже відмовилися від спеціальних норм кримінальної відповідальності за поширення цих захворювань або зараження ними. Тому країни ЄС розглядають такі дії як спричинення особі тілесного ушкодження [2, с. 148–149]. На жаль, чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК) й досі містить норму про кримінальну відповідальність за зараження іншої особи венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби (ст. 133 КК України). Однак у контексті низки процесів, які нині проходить наша держава, зокрема й процеси спрямовані на зближення українського законодавства із законодавством ЄС, варто поставити питання щодо доцільності збереження вказаної норми в українському кримінальному законі. Адже існування кримінальної відповідальності за зараження венеричною хворобою поглиблює негативні соціальні наслідки. Особливо така перспектива дискримінації та стигматизації має насторожувати у світлі активного поширення в Україні так званих «хвороб війни». Серед них вагоме місце посідають захворювання (інфекції), що передаються переважно статевим шляхом (далі – ЗПСШ або ІПСШ)[1]. Кількість випадків захворювань на тимчасово окупованих територіях наразі неможливо навіть передбачити, оскільки можливості для епідемічного контролю з боку України повністю відсутні. Водночас рф не допускає до цивільного населення представників міжнародних гуманітарних організацій, зокрема Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Натомість українські громадяни систематично зазнають знущань, катувань та сексуального насильства з боку військовослужбовців рф. При цьому встановити реальний рівень захворюваності населення рф на ЗПСШ наразі неможливо, що створює приховану загрозу епідемічній безпеці на окупованих територіях та в зонах бойових дій. Офіційні органи рф надають дані, що у них нібито спостерігається зниження рівня цих хвороб, а найбільш поширеними є трихомоніаз, хламідійні інфекції, сифіліс, гонококова інфекція. Однак валідність таких даних викликає обґрунтовані сумніви.

Не менше має насторожувати й нестача достатньої кількості медичних працівників, лабораторій та лікарських засобів на тимчасово окупованих територіях. Відтак, навіть за наявності симптомів ЗПСШ, особа з високою ймовірністю позбавлена можливості пройти своєчасну діагностику та отримати належне лікування

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що питання кримінальної відповідальності за зараження венеричною хворобою висвітлювали у своїх працях такі українські дослідники, як: Н. О. Гуторова, І. О. Зінченко та О. О. Володіна, О. В. Кузьменко, І. В. Павленко, О. Л. Старко, О. В. Шамсутдінов та інші [2; 4–11]. При цьому низка науковців слушно обґрунтовує доцільність вилучення з кримінального закону самостійного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 133 КК. Як наголошує Н. О. Гуторова, наявність у кримінальному законодавстві норм про відповідальність за зараження венеричними хворобами може стримувати людей від звернення за медичною допомогою. А це, у свою чергу, підвищує ризики самолікування, розвитку антибіотикорезистентності та поширення інфекцій. Окрім того, існування цієї норми сприяє дискримінації та стигматизації хворих [4, с. 160–

[1] Детальніше про «хвороби війни» див.: Гуторова Н. О., Михайліченко Т. О., Забуга Ю. Ю. Окремі правові питання епідемічної безпеки під час війни. Проблеми боротьби зі злочинністю. 2023;45:11–23. DOI: http://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-45-11 [3]

161; 5, с. 729–733]. Водночас інші вчені, зокрема О. В. Кузьменко, І. В. Павленко, О. Л. Старко та ін., розглядають можливість «реанімації» норми, передбаченої ст. 133 КК України [4, с. 57–60; 8, с. 207–210; 9, с. 136–137; 10, с. 317–320]. Наприклад, О. В. Шамсутдінов, визнаючи низку суттєвих недоліків у формулюванні законодавцем диспозиції цієї статті та практиці її застосування, тим не менше наголошує, що це «свідчить про необхідність перегляду редакцій правових норм, передбачених статтями 130, 131, 133 КК України, у напрямі їх уніфікації та узгодження з чинним законодавством у сфері охорони здоров'я» [11, с. 112].

Натомість європейські дослідники фактично не звертаються до цієї проблематики, оскільки в законодавстві більшості країн ЄС відсутні спеціальні норми про кримінальну відповідальність за зараження венеричною хворобою. Водночас панує розуміння того, що державний механізм має бути зосереджений передусім на профілактиці та лікуванні ЗПСШ, а не на репресивному переслідуванні осіб із захворюваннями. Так, ще у 1978 році А. Лінч наголошував, що у випадках умисного зараження іншої особи венеричною хворобою такі дії слід розглядати крізь призму заподіяння шкоди здоров'ю, аналогічно до нанесення тілесних ушкоджень [12, с. 612]. Саме таким шляхом і йдуть іноземні правозастосувачі. Приміром, у статті «Criminal liability for spreading sexually transmitted disease» Р. Гріффін аналізує вироки про зараження і доходить висновку про важливість саме превенції поширення хвороб [13, с. 444]. На сьогодні в європейських країнах панує підхід, згідно з яким профілактика та контроль за поширенням ЗПСШ базуються не на кримінальному переслідуванні хворої особи, а на підвищенні медичної обізнаності громадян, ранній діагностиці, вчасному лікуванні та скринінгу безсимптомних інфекцій. Крім того, особлива увага приділяється обстеженню контактних осіб та вакцинації проти захворювань, для яких розроблено відповідні вакцини [14, с. 64–65]. Більше того, варто звернути увагу й на практику Європейського суду з прав людини. Хоча останній і не розглядав справ, де прямо піднімалося б питання щодо порушень прав хворих на ЗПСШ, водночас у своїх рішеннях він неодноразово розглядав питання щодо дискримінації та стигматизації таких осіб (особливо гостро це питання поставало насамперед щодо хворих на ВІЛ/СНІД). Загалом Суд виходить з того, що деталі інтимного життя не повинні ставати предметом державного контролю без вагомої суспільної необхідності (зокрема, див. справу «L. L. v. France» (2006)).

Отже, **мета статті** полягає в установленні доцільності чи недоцільності збереження кримінальної відповідальності за зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України) в світлі євроінтеграції та потреби в наближенні національного законодавства до законодавства країн ЄС. Задля досягнення зазначеної мети поставлені такі *основні завдання*: осмислити історичні передумови появи так званих «венеричних хвороб» та причин криміналізації їх поширення; проаналізувати сучасне українське законодавство у сфері протидії та запобігання цим хворобам; дослідити останні медичні досягнення в їх лікуванні та запобіганні; вивчити судову практика притягнення осіб за зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України).

Виклад основного матеріалу.

Історія появи так званих «венеричних хвороб» та причин криміналізації їх поширення. Термін «венерична хвороба» *(morbi venerei)* виник ще наприкінці XV – на початку XVI століть після масштабної епідемії сифілісу. Він походить від латинського *«venereus»*, що є прикметниковою формою імені римської богині кохання Венери. Він вживався аж до кінця XX ст. (навіть у класифікаціях захворювань) і використовувався переважно для опису захворювань, що передаються статевим шляхом і мають тяжкі наслідки для здоров'я. Однак ще у 1982 р. Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) запропонувала замінити назву «венеричні хвороби» на «захворювання (інфекції), що передаються статевим шляхом». Окрім того, ВООЗ до класичної п'ятірки венеричних захворювань (сифіліс, гонорея, м'який шанкр, хламідійна лімфогранульома та пахова гранульома), додала й низку інших захворювань. Відмічаючи ці зміни, О. Л. Старко однак залишила поза увагою причини впровадження таких нововведень [9, с. 136]. А пов'язано це із розвитком науки та розширенням знань про механізми передачі хвороб. Саме наукові відкриття зумовили необхідність перегляду цієї термінології. Захворювання (інфекції), що передаються статевим шляхом, – це група захворювань (сифіліс, гонорея, СНІД, генітальна форма простого герпесу тощо), *основним або частим* механізмом передачі яких є прямий статевий контакт

між людьми. Водночас можлива передача інфекції від матері до дитини (під час вагітності або пологів). Рідше фіксуються випадки нестатевого способу інфікування: через поцілунки, переливання неперевіреної крові або використання нестерильних інструментів для ін'єкцій та ін.). Справді, ЗПСШ зазвичай спершу вражають статеві органи, репродуктивний тракт, сечовивідні шляхи, ротову порожнину, анус або пряму кишку. Однак згодом вони можуть поширюватися організмом, уражаючи різні органи та системи, а не лише репродуктивну. Наприклад, на стадії третинного сифілісу інфекція вражає шкіру, кістки, центральну нервову систему, серце та печінку [1].

Чому ж це не було жодним чином враховано законодавцем раніше? Видається, що це пов'язано саме із нашим минулим. СРСР активно «закривав очі» на новації у багатьох сферах. Дискримінація та стигматизація були, на жаль, нормою для радянських республік. У СРСР охорона здоров'я виконувала не лише лікувальну, а й дисциплінарно-контрольну функцію. Термін «венерична хвороба» був зручним для радянської влади, адже логічно вписувався в панівну концепцію «антисоціальної поведінки» індивіда, концентрував увагу на морально-оцінному підтексті та дозволяв стигматизувати хворобу як «соціально небезпечну», переносячи цю ж характеристику і на хвору людину. Отже, такий підхід дозволяв тримати людей в страху та ізоляції (адже поширеним був наратив, що на Заході поширеність цих хвороб є мало не катастрофічною). Процес прийняття кримінальних законів у пострадянських державах часто супроводжувався механічним запозиченням попередніх норм без їх критичного переосмислення, ґрунтовних емпіричних досліджень чи концептуального реформування. До того ж слід враховувати, що у 90-х роках XX ст. брак актуальної інформації та мовний бар'єр суттєво обмежували доступ до світового досвіду. Як наслідок, законодавство зберегло радянську термінологію, а пріоритетом законотворчості стала декларативна стабільність системи, а не реальний захист прав людини. Тож наразі норма про кримінальну відповідальність за зараження венеричною хворобою є традиційною саме для кримінальних законів колишніх радянських республік. Натомість, кримінальні закони європейських країн розглядають умисне зараження особи хворобою в межах спричинення особі тілесного ушкодження певного ступеню тяжкості. Наприклад, у Законі Великої Британії про злочини проти особи 1861 р. маємо розділ 20 «Заподіяння тілесних ушкоджень»; у КК Канади – ст. 268 (Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень), яка застосовується у випадках навмисного зараження хворобами, що передаються статевим шляхом; у КК Німеччини (Strafgesetzbuch, StGB) є § 231 «Завдання тілесних ушкоджень через зараження хворобою»; у Карному кодексі Іспанії – статті 147–149 про завдання тілесних ушкоджень; у Карного кодексу Франції є ст. L223–1 (Навмисне створення небезпеки для життя), яка використовується як загальна норма, зокрема й у випадках зараження ВІЛ/СНІДом чи іншими серйозними інфекційними хворобами. До КК Чехії включений § 152, до КК Словаччини – § 163, в яких йдеться про відповідальність за поширення інфекційних захворювань (людини). Єдиним виключенням, ймовірно, є ст. 161 Карного кодексу Республіки Польщі, де передбачена пряма вказівка на навмисне зараження іншої особи венеричною хворобою [2, с. 148–149]. Але такий виняток цілком пояснюється тривалим перебуванням Польщі під впливом СРСР, адже Польська Народна Республіка входила до переліку країн-учасниць Варшавського договору і, вочевидь, ще не позбулася цього анахронізму.

Сучасне законодавство у сфері протидії та попередженні так званих «венеричних хвороб». Чинні акти у сфері охорони здоров'я оперують терміном «інфекційні хвороби, що передаються переважно статевим шляхом» (A50 – A64), який включено до Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10) та українського Класифікатора хвороб НК 025:2021. Зазначена категорія охоплює широкий спектр хвороб, особливістю яких є їх різний ступінь небезпеки для здоров'я та життя людини, а також способи передачі.

Україна має досить широку нормативно-правову базу, якою визначаються основні, керівні положення щодо протидії поширенню ЗПСШ. Зокрема, йдеться про Закони України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» №2801-XII від 19.11.1992 р., «Про систему громадського здоров'я» №2573-IX від 06.09.2022 р., «Про захист населення від інфекційних хвороб» №1645-III від 06.04.2000 р., накази МОЗ України «Про організацію надання послуг консультування і тестування на ВІЛ-інфекцію, гепатити В і С, ін-

фекції, що передаються статевим шляхом, у мобільних пунктах та мобільних амбулаторіях» № 114 від 14.02.2012 р. та «Про невідкладні заходи протидії в Україні розповсюдженню хвороб, що передаються статевим шляхом» від № 92 09.04.1998 р., а також постанову Кабінету Міністрів України «Про комплексні заходи для запобігання розповсюдженню хвороб, що передаються статевим шляхом» № 357від 23.03.1998 р. Важливе значення в профілактиці та боротьбі з поширеністю і проведенні лікування ЗПСШ відіграють клінічні протоколи та настанови МОЗ України щодо лікування окремих хвороб, методичні рекомендації «Особливості лікування інфекцій, що передаються статевим шляхом, у групах населення, уразливих стосовно зараження вірусом імунодефіциту людини» (2009 р.) та методичний посібник «Моделі організації надання послуг з діагностики та лікування ІПСШ представникам уразливих груп населення» (2009 р.).

Таким чином, результати наукових досліджень підтверджують, що для більшості захворювань цієї групи статевий шлях передачі є домінуючим. Водночас дослідження у XX і XXI століттях засвідчили, що це абсолютно не єдиний шлях. Так, деякі із цих хвороб можуть передаватися повітряно-крапельним, контактно-побутовим, трансплацентарним шляхами або через заражені предмети тощо. У таблиці 1 наведено перелік ЗПСШ та шляхи інфікування цими хворобами. Як ми можемо переконатися, зараження через статевий контакт, повторимося, є далеко не єдиним шляхом для всіх перелічених хвороб. У зв'язку з цим постає запитання: чи є доцільним кримінальне переслідування за зараження «венеричною хворобою» у випадках, коли цей процес має неконтрольований характер, попри наявність у особи знань про особливості хвороби? На нашу думку, така різноманітність механізмів передачі ставить під сумнів доцільність існуючої криміналізації зараження ЗПСШ як окремого кримінального правопорушення. Водночас українські вчені нерідко продовжують міцно триматися за традиційні підходи. Так, визнаючи факт проблематичності застосування норми, передбаченої ст. 133 КК України, І. В. Павленко, замість пропозиції декриміналізувати досліджуваний злочин, пропонує замінити термін «венерична хвороба» на словосполучення «інфекції, що передаються статевим шляхом» [8, с. 210]. Проте дослідник не враховує низку принципових аспектів. По-перше, патогени (віруси, бактерії чи паразити), що спричиняють ці захворювання, мають поліморфні шляхи поширення, де статевий шлях є лише найбільш імовірним, але не єдиним. По-друге, сучасний рівень медицини докорінно змінив протоколи лікування інфекційних хвороб, що дозволило значно нівелювати ступінь небезпеки таких заражень для здоров'я людини та суспільства

Аналіз останніх медичних досягнень в лікуванні та попередженні так званих «венеричних хвороб». За останні кілька десятиліть медицина має великі здобутки в частині попередження та лікування ЗПСШ. Так, дійсно, до часів винайдення сучасних ліків, зокрема, деяких антибіотиків, ці хвороби були, як правило, невиліковними, а їх лікування обмежувалося симптоматичним лікуванням[1]. Хоча окремі кроки були зроблені ще на початку XX ст. Приміром, першим ефективним засобом лікування ЗПСШ був сальварсан (з 1910 р. він використовувався для лікування сифілісу). З відкриттям же антибіотиків велика кількість ЗПСШ стала достатньо легко виліковною, і це, в поєднанні з ефективними кампаніями охорони здоров'я проти поширення таких хвороб, призвело до сприйняття громадськістю протягом 1960–1970-х рр. того, що вони перестали бути серйозною медичною загрозою. Серед механізмів попередження варто відмітити активні роз'яснювальні кампанії ще зі школи щодо правил безпечного статевого життя та заохочення використання засобів контрацепції (зокрема, презервативів).

Наразі є доступним ефективне лікування для низки ЗПСШ. Приміром, хламідіоз, гонорея, сифіліс та трихомоніаз, як правило, лікуються за допомогою одноразових схем антибіотиків. Тобто пацієнту достатньо пройти одноразово короткий курс антибіотиків, щоб успішно і без ускладнень вилікувати ці хвороби. Для лікування герпесу найефективнішими і доступними ліками наразі є противірусні препарати, які можуть модулювати перебіг

[1] Примітка. Цікаво, що перша волонтерська лікарня для лікування ЗПСШ була заснована Вільямом Бромфілдом в Лондоні ще у 1746 р. та функціонувала аж до 1953 р. [15]. При цьому лікування не завжди було добровільним. І лише у 1924 р. низка держав уклали Брюсельську угоду. Відповідно до неї держави брали на себе зобов'язання надавати безкоштовне або ж недороге лікування в портах для моряків із ЗПСШ. Прихильницею такого підходу була Н. Вотті (Nora Isabel Wattie), яка заохочувала відстеження контактів та волонтерство для лікування, опублікувала власні дослідження щодо покращення сексуальної освіти та догляду за вагітними [16].

Таблиця 1

Етіологія та шляхи передачі ЗПСШ[1]

№	Назва хвороби	Що викликає ЗПСШ?	Шляхи інфікування
1	Сифіліс	Бактерія *Treponema pallidum*	– статевим шляхом; – трансплацентарно від матері до плоду
2	Гонорея («трипер»)	Гонокок *Neisseria gonorrhoeae*	– статевим шляхом; – від матері до дитини під час пологів
3	Генітальний герпес	Herpes *simplex virus type* 2 (HSV-2)	– статевим шляхом; – від матері до дитини під час пологів, рідше – трансплацентарно; – контактним шляхом; – аутоінокуляція (самозараження)
4	Хламідіоз	*Chlamydia trachomatis*	– статевим шляхом; – через контакт із зараженими поверхнями
5	Венеричні лімфогранулеми	*Chlamydia trachomatis*	– статевим шляхом – контакт із виділеннями; – контактно-побутовим шляхом; – від матері до дитини під час пологів
6	Трихомоніаз	Протозійна інфекція *Trichomonas vaginalis*	– статевим шляхом; – від матері до дитини під час пологів
7	Кандидоз	Грибкова інфекція *Candida albicans*	– статевим шляхом; – поширений у навколишньому середовищі і нині часто може викликатися прийомом лікарських засобів, зокрема, антибіотиків; – від матері до дитини під час пологів
8	Контагіозний молюск	Віруси групи поксвірусів *Molluscum contagiosum virus*	– контактним шляхом (контакти з хворим або через забруднені предмети вжитку); – статевим шляхом; – через воду (наприклад, у басейні)
9	Шанкр	Бактерія *Haemophilus ducreyi*	– статевим шляхом; – від матері до дитини під час пологів; – контакт із біологічними рідинами
10	Пахова гранульома	Бактерія Klebsiella (Calymmatobacterium) granulomatis	– статевим шляхом
11	Цитомегаловірус	*Human Herpesvirus type 5*	– повітряно-крапельним шляхом; – статевим шляхом; – трансплацентарно, від матері до дитини під час пологів або при вигодовуванні грудним молоком; – при трансплантації або при контакті із біологічними рідинами
12	Гепатит В	Вірус *Hepatitis B virus*	– через внутрішньовенні ін'єкції або переливання крові; – статевим шляхом; – від матері до дитини під час пологів
13	Лобковий педикульоз	Паразит – лобкова воша *(Phthirus pubis)*	– статевим шляхом; – контактно-побутовим шляхом
14	Вірус папіломи людини (ВПЛ), який наразі нараховує понад 100 різних типів	Віруси родини *Papovaviridae*	– статевим шляхом; – контактним шляхом через із пошкоджену шкіру або слизову носія; – від матері до дитини під час пологів

[1] Примітка. Дані отримані з відкритих джерел, зокрема Encyclopedia Britannica [1], Sexually transmitted infections [20], та систематизовані авторкою.

захворювання, хоча й не можуть (поки що) вилікувати його. При гепатиті В противірусні препарати можуть допомогти боротися з вірусом та уповільнити пошкодження печінки. Однак дійсною і критичною проблемою є те, що часто хворі тривалий час приховують захворювання, перекручують відомості про джерело та обставини захворювання, багато чого замовчують. Саме такі дії насамперед ускладнюють боротьбу та швидке одужання пацієнта.

У той самий час фармацевтична індустрія не стоїть на місці. Наразі серед останніх повідомлень згадуються: 1) Gepotidacin – перший за понад 30 років новий антибіотик, ефективний проти антибіотикорезистентних штамів Neisseria gonorrhoeae. Результати клінічних випробувань продемонстрували, що даний препарат не поступається за ефективністю стандартним схемам терапії (комбінації цефтріаксону з азитроміцином). Водночас таблетована форма суттєво спрощує процес лікування та сприяє підвищенню прихильності пацієнтів до терапевтичного курсу [17]; 2) Nuzolvence – оральний антибіотик, нещодавно схвалений Управлінням із санітарного нагляду за якістю харчових продуктів і медикаментів США (FDA США) для лікування неускладненої гонореї у пацієнтів від 12 років, включно з ефективністю проти мультирезистентних штамів [18]. Ці розробки є вельми важливими в умовах глобального зростання антибіотикорезистентності гонореї, яка раніше лікувалася обмеженим набором антибіотиків.

Також з літа 2025 р. уперше у світі почалася вакцинаційна кампанія проти гонореї в Англії. Вони використовують вже існуючу вакцину проти менінгіту (Neisseria meningitidis типу B (MenB)). Дослідження показали, що вона може майже наполовину знижувати ризик захворювання у дорослих [19].

Також варто мати на увазі, що ВООЗ видало «Глобальну стратегію сектору охорони здоров'я щодо ВІЛ, гепатиту та інфекцій, що передаються статевим шляхом, на 2022–2030 роки», у рамках якої державам пропонується розширювати первинну профілактику (насамперед у частині наявності та використання презервативів), посилювати інтеграцію послуг із лікування ЗПСШ у систему первинної медичної допомоги та її доступність, сприяти впровадженню широкого використання тестів у місцях надання медичної допомоги та вакцинації проти гепатиту В та ВПЛ, а також скринінгу на сифіліс у пріоритетних групах населення [20]. Але немає жодного слова про потребу у відповідальності хворих за поширення ЗПСШ. Як бачимо, світова спільнота максимально спрямовує свої зусилля саме на попередження ЗПСШ та їх лікування, адже історія довела – стигматизація хворих не виправдала себе. Однак Україна все ще обирає саме останній шлях.

Судова практика притягнення осіб за зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України). Насамперед слід наголосити, що аналіз судової практики та статистичних даних також підтверджує, що ст. 133 КК України є малоефективною, а отже, має місце зайва, надмірна криміналізація. Так, починаючи із 2013 р. було обліковано проваджень у 2013 р. – 0, у 2014 р. – 4, у 2015 р. – 2, у 2016, 2017, 2018, 2021 та 2023 рр. – по 1, у 2019, 2020, 2022 та 2024 рр. – 0 та за у 2025 р. – 1 [21]. Тобто за період із 2013 р. і дотепер було зареєстровано лише 13 кримінальних проваджень, при цьому жодне з них не було передане до суду з обвинувальним актом. Єдиним винятком для вивчення залишаються 3 обвинувальні вироки, ухвалені в 2007 р. [22] та 2010 р. [23; 24].

Натомість, цікавим для роздумів є кейс, викладений в ухвалі Закарпатського апеляційного суду від 10.12.2019 р. у справі №306/2281/19. Зокрема, там йдеться про таке:

– 29.11.1997 р. відбулося зараження неповнолітньої потерпілої ОСОБА_9 венеричною хворобою сифілісом, у чому підозрюється ОСОБА_8;

– 20.05.1998 р., 19.05.1998 р., 30.06.1998 р. були проведені експертизи, які підтвердили факт зараження неповнолітньої потерпілої ОСОБА_9;

– 12.05.1998 р. було проведено допит неповнолітньої потерпілої ОСОБА_9;

– 15.05.1998 р. було проведено допит підозрюваного ОСОБА_8.

Однак із невідомих причин (тобто в ухвалі відсутні будь-які пояснення щодо цього) у 1998 р. матеріали кримінального провадження щодо ОСОБИ_8 так і не було передано до суду, а сам підозрюваний не був притягнутий до кримінальної відповідальності. Підозру ОСОБІ_8 про вчинення ним злочину, передбаченого ч. 2 ст. 133 КК України, було вручено лише 17.04.2013 р., тобто майже через 15 років! І знову ж таки після вручення підозри жодних процесуальних дій правоохоронними ор-

ганами так і не здійснювалося. Натомість, 25.07.2016 р. було постановлено ухвалу слідчого судді Свалявського районного суду, якою надано дозвіл на затримання підозрюваного ОСОБА_8 з метою приводу останнього для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. В ухвалі зазначено, що вона втрачає силу з моменту приводу підозрюваного ОСОБА_8 до Свалявського районного суду.

20.06.2019 р. було складено протокол огляду предметів та перегляду відеозапису, а 24.06.2019 р. – протокол пред'явлення для впізнання за фотознімками.

І вже 13.11.2019 р. до Свалявського районного суду Закарпатської області надійшло погоджене прокурором клопотання слідчого про надання дозволу на затримання підозрюваного ОСОБА_8 з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. У клопотанні слідчий вказує на те, що на даний час підозрюваний до слідчого відділення Свалявського ВП не з'явився та місце фактичного його перебування не відоме. Вважається, що ОСОБА_8 переховується від органу досудового розслідування з метою уникнення притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення тяжкого злочину та перешкоджає кримінальному провадженню, оскільки його місцезнаходження невідоме (!), що, в свою чергу, унеможливлює виконання ним процесуальних обов'язків як підозрюваного [25].

Тобто йдеться про те, що особу правоохоронні органи у 1998 р. допитують як підозрюваного і з невідомих причин нічого не роблять з отриманими даними аж до 2019 р.! А потім знову хочуть затримати, навіть не маючи даних де він є! Тож виникає логічне запитання: для чого імітувати бурхливу діяльність? І чи дійсно потерпілій особі це потрібно, адже пройшло вже аж 22 роки?! За таких обставин виникає обґрунтований сумнів щодо правомірності дій правоохоронних органів. По-перше, залишається незрозумілим, чому кримінальне провадження не було закрите ще за нормами попереднього КПК України (зокрема, на підставі п. 1 ч. 1 ст. 211), які передбачали обов'язкове закриття справ із зупиненим слідством після закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, зазначених у статтях 49 і 106 КК України, а у випадках, зазначених у ч. 1 ст. 7 цього Кодексу, – і до закінчення цих строків. По-друге, така процесуальна затяжність може свідчити про суб'єктивну зацікавленість у переслідуванні ОСОБА_8. Надмірна тривалість провадження, згідно з позицією Верховного Суду (постанова від 17.09.2025 р. у справі №461/6351/23), сама по собі є джерелом моральних страждань через стан тривалої невизначеності, обмеження повсякденної діяльності та підрив ділової репутації особи. До речі, проблема надмірної тривалості кримінального провадження вже неодноразово ставала предметом розгляду в ЄСПЛ (приміром, див. справу «Свердлюк Сіліверстов проти України» (2019), «Іштван Степанович Стойко проти України» (2021) та ін.). Загалом тенденція набуває яскраво негативної тенденції: ЄСПЛ майже автоматично констатує порушення у справах проти України, якщо кримінальне провадження триває роки без суттєвого прогресу. І наведеною ухвалою ми підтверджуємо наявну проблему.

Отже, виникає запитання: для чого зберігати спеціальну норму (яка передбачає ще й тяжкий злочин (!)) за діяння, яке може отримати кримінально-правову оцінку згідно із загальними нормами кримінального закону про спричинення шкоди певного ступеня (статті 121, 122 або 125 КК України)? Тим більше, що такий підхід буде відповідати як конституційним, так і кримінально-правовим принципам. Більшк того, у проєкті нового КК України автори пропонують здійснювати кримінально-правову оцінку умисного зараження ЗПСШ за загальними нормами про завдання шкоди здоров'ю особи.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

– термін «венерична хвороба» є анахронізмом, що ще час від часу зустрічається у: 1) розмовній мові (хоч і не має легального визначення чи переліку) та 2) ст. 133 КК України;

– більшість захворювань, що переважно передаються статевим шляхом, сьогодні піддаються швидкому й ефективному лікуванню або ж дозволяють зупинити розвиток хвороби. Понад те, анахронізмом має стати і морально-соціальний тиск (дискримінація та стигматизація), що традиційно супроводжував ці захворювання. Оскільки шляхи інфікування є варіативними й не обмежуються виключно статевими контактами, держава повинна змістити акценти з репресії на превенцію, ранню

діагностику та забезпечення оперативного лікування. Отже, у сучасних умовах факт зараження ЗПСШ втратив той рівень суспільної небезпечності, який був характерний для минулого часу;

– окремої уваги заслуговує проблема неможливості притягнення винних осіб до відповідальності через дефіцит правової визначеності. Сучасне галузеве законодавство України не містить дефініції терміна «венерична хвороба», що створює ситуацію, за якої диспозиція кримінально-правової норми залишається змістовно незаповненою. Наявна судова практика у цій категорії справ є поодинокою та застарілою, а тому не спроможна виконувати функцію «орієнтира» для практичних працівників.

Тому, на нашу думку, перегляд кримінального закону щодо відповідальності за зараження ЗПСШ є нагальною потребою. Це дозволить гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, зменшити стигматизацію хворих, підвищити ефективність боротьби з інфекціями задля забезпечення належного рівня громадського здоров'я. При цьому варто наголосити, що скасування норми, яка передбачена ст. 133 КК України, не означатиме повної декриміналізації умисного зараження ЗПСШ, адже у випадках умисності таких дій це підпадатиме від ознаки кримінальних правопорушень, передбачених статтями 121, 122 чи 125 КК України. Тобто кримінальна відповідальність зберігатиметься у випадках, коли зараження призведе до шкоди здоров'ю потерпілого. Окрім того, скасування досліджуваної норми сприятиме більш раціональному використанню бюджетних коштів, зменшенню тиску на правоохоронну систему та підвищенню ефективності профілактики інфекційних захворювань.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Britannica Editors. «Sexually transmitted disease». *Encyclopedia Britannica*, 31 Jan. 2026. URL: https://www.britannica.com/science/sexually-transmitted-disease. Accessed 9 February 2026.
2. Національна безпека у сфері громадського здоров'я: правові засоби захисту від загроз : колективна монографія / за заг. ред. проф. Н. О. Гуторової ; Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2024. 304 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178602017
3. Гуторова Н. О., Михайліченко Т. О., Забуга Ю. Ю. Окремі правові питання епідемічної безпеки під час війни. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2023;45:11–23. DOI: http://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-45-11
4. Правове забезпечення протидії біозагрозам в умовах протиепідемічних заходів як складова національної безпеки : монографія / за заг. ред. Н. О. Гуторової. Харків : Право, 2023. 270 с.
5. Гуторова Н. О. Вплив кримінально-правових засобів на протидію поширенню інфекційних хвороб. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. №6. С. 729–733. DOI: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.06.121
6. Зінченко І. О., Володіна О. О. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. Харків: Право, 2019. 248 с.
7. Кузьменко О. В. Особливості кваліфікації та покарання за зараження венеричною хворобою. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 18. Право*. 2024. Випуск 41. С. 57–61. DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.41.08
8. Павленко І. В. Зараження венеричною хворобою: проблеми кваліфікації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2016. №1/2(29/30). С. 207–210. DOI: https://doi.org/10.20535/2308–5053.2016.1/2(29/30).119190
9. Старко О. Л. Зараження венеричною хворобою: об'єктивні ознаки складу злочину. *Історико-правовий часопис*. 2015. №1 (5). С. 135–138. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9181/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE.pdf
10. Старко О. Л. Суб'єктивні ознаки зараження венеричною хворобою. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. №. С. 317–320. DOI https://doi.org/10.24144/2788–6018.2022.04.57
11. Шамсутдінов О. В. Зараження людини збудником інфекційної хвороби: аналіз конструктивних об'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень. *Вісник ХНУВС*. 2024. №3(106) С. 100–115. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2024.3.09
12. Lynch A. Criminal liability for transmitting disease. *Criminal Law Review* Dated: (October 1978) Pp. 612–625
13. Griffith R. Criminal liability for spreading sexually transmitted disease. *British Journal of Midwifery*. 2007, VOL 15, №7. P. 444.
14. Díez M., Díaz A. Sexually transmitted infections: Epidemiology and control. *Rev Esp Sanid Penit* 2011. №13. Pp. 58–66.

15. London Lock Hospital records. URL: https://atom.aim25.com/index.php/london-lock-hospital-records-2;isad?sf_culture=pt
16. Davidson R Dangerous liaisons: a social history of venereal disease in twentieth-century Scotland. *Clio medica (Amsterdam, Netherlands). 2000*. Vol. 57. Amsterdam: Rodopi. pp. i – vii, 1–383. PMID 11027064
17. New gonorrhoea treatment hailed as breakthrough in fight against drug resistance. 14/04/2025. *The Guardian*. URL: https://www.theguardian.com/society/2025/apr/14/new-gonorrhoea-treatment-gepotidacin-hailed-breakthrough-drug-resistance?utm_source=chatgpt.com
18. Choudhury K. US FDA approves Innoviva's oral antibiotic for gonorrhea. December 13, 2025. *Reuters*. URL: https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/us-fda-approves-innovivas-oral-antibiotic-common-sexually-transmitted-infections-2025-12-12/?utm_source=chatgpt.com
19. 'LANDMARK MOMENT'. World-first gonorrhoea vaccine rollout to start on the NHS to tackle rising levels of the STI – are you eligible? 21 May 2025. *The Sun*. URL: https://www.thesun.co.uk/health/35038161/nhs-world-first-gonorrhoea-clap-sti-vaccine-campaign/?utm_source=chatgpt.com
20. Sexually transmitted infections (STIs). 10 September 2025. *WHO*. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/sexually-transmitted-infections-(stis)
21. CrimeDataLab. Статистика протидії злочинності в Україні (2013-2024). URL: https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/
22. Вирок Корецького районного суду Рівненської області від 26 грудня 2007 року у справі 1–4/07. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/1330014
23. Вирок Мелітопольського міськрайонний суду Запорізької області від 21.04.2010 у справі № 1-405-10. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/10037789?links_npa=T012341%20680
24. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 14.01.2010 у справі № 1-88-10. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/7467532?links_npa=T012341%20680
25. Ухвала Закарпатського апеляційного суду від 10.12.2019 у справі № 306/2281/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86297283

REFERENCES:

1. Britannica Editors. (2026, January 31). *Sexually transmitted disease*. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/science/sexually-transmitted-disease
2. Gutorova, N. O. (Red.). (2024). Natsionalna bezpeka u sferi hromadskoho zdorovia: pravovi zasoby zakhystu vid zahroz. Pravo. https://doi.org/10.31359/9786178602017
3. Gutorova, N. O., Mykhailichenko, T. O., & Zabuha, Yu. Yu. (2023). Okremi pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas viiny. Problemy borotby zi zlochynnistiu, 45, 11–23. https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-45-11
4. Gutorova, N. O. (Red.). (2023). Pravove zabezpechennia protydii biozahrozam v umovakh protyepidemichnykh zakhodiv yak skladova natsionalnoi bezpeky. Pravo.
5. Gutorova, N. O. (2024). Vplyv kryminalno-pravovykh zasobiv na protydiiu poshyrenniu infektsiinykh khvorob. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, 6, 729–733. https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.06.121
6. Zinchenko, I. O., & Volodina, O. O. (2019). Kvalifikatsiia kryminalnykh pravoporushen proty zhyttia ta zdorovia osoby. Pravo.
7. Kuzmenko, O. V. (2024). Osoblyvosti kvalifikatsii ta pokarannia za zarazhennia venerychnoiu khvoroboiu. Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 18. Pravo, 41, 57–61. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.41.08
8. Pavlenko, I. V. (2016). Zarazhennia venerychnoiu khvoroboiu: problemy kvalifikatsii. Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 1–2 (29–30), 207–210. https://doi.org/10.20535/2308–5053.2016.1/2(29/30).119190
9. Starko, O. L. (2015). Zarazhennia venerychnoiu khvoroboiu: obiektyvni oznaky skladu zlochynu. Istoryko-pravovyi chasopys, 1(5), 135–138. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9181/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE.pdf
10. Starko, O. L. (2022). Subiektyvni oznaky zarazhennia venerychnoiu khvoroboiu. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, 317–320. https://doi.org/10.24144/2788–6018.2022.04.57
11. Shamsutdinov, O. V. (2024). Zarazhennia liudyny zbudnykom infektsiinoi khvoroby: analiz konstruktyvnykh obiektyvnykh oznak skladiv kryminalnykh pravoporushen. Visnyk KhNUVS, 3(106), 100–115. https://doi.org/10.32631/v.2024.3.09

12. Lynch, A. (1978, October). Criminal liability for transmitting disease. *Criminal Law Review*, 612–625.
13. Griffith, R. (2007). Criminal liability for spreading sexually transmitted disease. *British Journal of Midwifery, 15*(7), 444.
14. Díez, M., & Díaz, A. (2011). Sexually transmitted infections: Epidemiology and control. *Revista Española de Sanidad Penitenciaria, 13*, 58–66.
15. London Lock Hospital records. (n.d.). https://atom.aim25.com/index.php/london-lock-hospital-records-2
16. Davidson, R. (2000). *Dangerous liaisons: A social history of venereal disease in twentieth-century Scotland* (Vol. 57). Rodopi.
17. New gonorrhoea treatment hailed as breakthrough in fight against drug resistance. (2025, April 14). *The Guardian*. https://www.theguardian.com/society/2025/apr/14/new-gonorrhoea-treatment-gepotidacin-hailed-breakthrough-drug-resistance
18. Choudhury, K. (2025, December 13). *US FDA approves Innoviva's oral antibiotic for gonorrhea*. Reuters. https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/us-fda-approves-innovivas-oral-antibiotic-common-sexually-transmitted-infections-2025-12-12/
19. 'LANDMARK MOMENT'. (2025, May 21). *The Sun*. https://www.thesun.co.uk/health/35038161/nhs-world-first-gonorrhoea-clap-sti-vaccine-campaign/
20. World Health Organization. (2025, September 10). *Sexually transmitted infections (STIs)*. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/sexually-transmitted-infections-(stis)
21. CrimeDataLab. (n.d.). Statystyka protydii zlochynnosti v Ukraini (2013–2024). https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/
22. Koretskyi raionnyi sud Rivnenskoi oblasti. (2007, December 26). Vyrok u spravi № 1–4/07. https://reyestr.court.gov.ua/Review/1330014
23. Melitopolskyi miskraionnyi sud Zaporizkoi oblasti. (2010, April 21). Vyrok u spravi № 1-405-10. https://verdictum.ligazakon.net/document/10037789
24. Slovianskyi miskraionnyi sud Donetskoi oblasti. (2010, January 14). Vyrok u spravi № 1-88-10. https://verdictum.ligazakon.net/document/7467532
25. Zakarpatskyi apeliatsiinyi sud. (2019, December 10). Ukhvala u spravi № 306/2281/19. https://reyestr.court.gov.ua/Review/86297283

Tetiana MYKHAILICHENKO,
Ph.D. in Law, Associate Professor,
Senior Research Officer of the Academician Stashis
Scientific Research Institute for the Study of Crime
Problems of the National Academy of the Law Sciences of Ukraine,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4668-3375,
e-mail: myhailichenko_t@yahoo.com,
Scopus Author ID – 57215493679
ResearcherId – E-7754–2017

CRIMINAL LIABILITY FOR VENEREOUS DISEASE INFECTION: FROM TODAY TO THE FUTURE

Currently, most of the so-called «venereal diseases» are well-researched by specialists, effective treatment and prevention schemes have been developed. Most EU countries have long since abandoned the preservation of a special norm on criminal liability for the spread of such diseases or for intentional infection with them. EU countries consider such actions as causing bodily harm to a person. Instead, the Criminal Code (hereafter – CC) of Ukraine still contains Article 133 (infecting another person with a venereal disease). However, in view of the European integration processes, it is advisable to reconsider the issue of preserving the specified norm in the Ukrainian criminal law. Therefore, the purpose of the study is to establish the feasibility or inexpediency of preserving the Article 133 of the CC of Ukraine by analysing the history of the emergence of the so-called «venereal diseases», the reasons for the criminalization of their spread, studying the latest medical achievements in their treatment and prevention, as well as studying the judicial practice of prosecuting persons for contracting a venereal disease. As a result, was established that: 1) the term «venereal disease»

is an anachronism; 2) most diseases that are mainly sexually transmitted are now amenable to quick and effective treatment or modern drugs can stop the development of the disease; 3) Ukrainian regulatory legislation does not know what a «venereal disease» is, so bringing to criminal liability those guilty of their spread is impossible. The existing judicial practice is outdated and scanty. Based on the above, it is proposed to abandon discrimination and stigmatization of sick people by excluding the norm provided for in the Article 133 from the CC of Ukraine. It is recommended that the state's efforts focus on successfully preventing the spread of diseases, their early diagnosis, and rapid treatment. This will harmonize national legislation with international and European standards, thereby increasing the effectiveness of the fight against infections and ensuring an adequate level of public health.

Key words: *criminal liability, criminal offenses against health, sexually transmitted disease infection, decriminalization, diseases that are transmitted primarily through sexual contact, stigmatization, discrimination, public health.*

Стаття надійшла до редакції: 4.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.6:614.2
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.128

Валерія АРТЮХОВА,
кандидат юридичних наук,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
молодший науковий співробітник лабораторії дослідження
проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0694-7302,
e-mail: vvbanakh@gmail.com

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОБОВ'ЯЗКОВИХ ОЗНАК СКЛАДУ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*

У статті досліджено окремі аспекти кримінально-правового аналізу складу незаконної лікувальної діяльності (ст. 138 Кримінального кодексу України). Актуальність проблеми розглянуто з огляду на низькі показники реєстрації кримінальних правопорушень за ст. 138 КК України, що свідчить про їх високу латентність та наявність труднощів у правозастосуванні. Визначено мету дослідження, яка полягає у виробленні пропозицій щодо конкретизації юридичної конструкції складу цього кримінального правопорушення на підставі аналізу обов'язкових ознак складу зазначеного виду суспільно небезпечних діянь. Проаналізовано обов'язкові елементи складу незаконної лікувальної діяльності, зокрема об'єкт, об'єктивну сторону (дія та наслідки, причинний зв'язок між ними), суб'єкт, суб'єктивну сторону (вину) та потерпілого. Встановлено, що основним безпосереднім об'єктом є життя і здоров'я особи, а додатковим – встановлений законом порядок провадження лікувальної діяльності. Об'єктивна сторона характеризується дією у формі здійснення лікувальної діяльності без спеціального дозволу, а також обов'язковим настанням тяжких наслідків, наявністю причинного зв'язку між дією і такими наслідками. Виявлено недоліки законодавчого формулювання ознаки «тяжкі наслідки», що створює труднощі у кваліфікації та може призводити до неоднозначної судової практики. Визначено, що суб'єктивна сторона поєднує умисну форму вини щодо дії та необережну щодо наслідків. Обґрунтовано, що суб'єкт злочину є загальним, а не спеціальним. Також приділено увагу питанню визначення потерпілого від досліджуваного делікту. Доведено некоректність використання терміна «хворий» у диспозиції ст. 138 КК України. Запропоновано замінити його більш універсальною категорією «особа». Сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінально-правового регулювання незаконної лікувальної діяльності.

Ключові слова: *незаконна лікувальна діяльність, кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, спеціальний дозвіл, належна медична освіта, тяжкі наслідки, хворий.*

Постановка проблеми. Право на життя та здоров'я є природним правом кожної людини, яке визнається, гарантується та перебуває під охороною Основного Закону України і норм галузевого законодавства. Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та стандарти у цій сфері закріплені й у міжнародно-правових актах за участю України, зокрема у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Загальній декларації прав людини 1948 року та документах Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Згідно з Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і без-

* Примітка. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я: євроінтеграційний аспект» лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0124U005235).

пека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ч. 1 ст. 49); виключно законами України визначаються, зокрема, основи охорони здоров'я (п. 6 ч. 1 ст. 92) [20].

За Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» №2 801 – XII від 19.11.1992 р. (далі – Закон №2801) одними з основних принципів охорони здоров'я в Україні є визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним із головних чинників виживання та розвитку народу України [26]. Держава згідно з Конституцією України гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у сфері охорони здоров'я шляхом, зокрема, встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я (п. «е» ч. 1 ст. 7 Закону №2 801) [26].

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) визначає, що має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 1) [21]. Отже, виключно на КК України покладено захист права на охорону здоров'я від різного ґатунку суспільно небезпечних діянь.

Одним із видів деліктів, які посягають на життя і здоров'я особи, є незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК України). Цей вид кримінальних правопорушень посягає на життя та здоров'я людей і суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, має наслідком помилкове встановлення діагнозу, проведення неправильного лікування, що призводить до різної тяжкості тілесних ушкоджень чи смерті потерпілих.

За даними Офісу Генерального прокурора, упродовж 2020–2025 років за ст. 138 КК України було обліковано 24 кримінальні правопорушення. У 2020 році – 7 кримінальних правопорушень, у 2021 р. – 0, у 2022 р. – 3, у 2023 р. – 7, у 2024 р. – 4, у 2025 р. –3 [17]. Відповідно до статистичних даних Державної судової адміністрації України, упродовж 2020–2025 років за ст. 138 КК України було засуджено тільки 1 особу (2024) [18].

Наведені показники, навіть без проведення спеціальних математичних розрахунків, свідчать про те, що рівень зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 138 КК України за останні 6 років, порівняно із загальною чисельністю кримінальних правопорушень, зареєстрованих в Україні, або інших кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, є мізерним та не сягає й 0,1% у загальному масиві зареєстрованих кримінальних правопорушень.

Видається, що низькі показники обліку досліджуваного делікту не відповідають реальному рівню його вчинення. Можна припустити, що така ситуація зумовлена низькою ефективністю роботи органів досудового розслідування щодо виявлення та розслідування цього виду кримінальних правопорушень, проблемами його кримінально-правової кваліфікації, високою латентністю тощо. Водночас зазначені статистичні показники актуалізують нагальність дослідження кримінальних правопорушень за ст. 138 КК України з метою виявлення проблемних питань, що виникають під час юридичної оцінки відповідних протиправних дій у практичній діяльності та подальшого удосконалення складу цього кримінального правопорушення, у разі виявлення недоліків його законодавчої конструкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Склад кримінального правопорушення, визначений ст. 138 КК України, хоча і не належить до популярних об'єктів наукового дослідження (на нашу думку, невиправдано), водночас викликає певний інтерес серед наукової спільноти.

На рівні кандидатських дисертацій єдиним знайденим нами спеціалізованим дослідженням кримінальної відповідальності за незаконну лікувальну діяльність є робота А. О. Байди (2006 рік) за темою «Відповідальність за незаконну лікувальну діяльність за КК України (аналіз складу злочину, питання кваліфікації)» [8]. Слід відзначити, що в межах інших наук кримінального циклу тема незаконної лікувальної діяльності також оминається (окрім криміналістичної науки). Нами виявлено, що за результатами проведених криміналістичних досліджень було захищено дві кандидатські дисертації за темами «Методика розслідування незаконної лікувальної діяльності» (Б. В. Стецик, 2016) [30], «Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконною лікувальною діяльністю в Україні» (М. О. Шаховніна, 2021) [33].

У межах окремих публікацій зазначений вид кримінальних правопорушень досліджувався, зо-

крема, в аспектах: аналізу складу кримінального правопорушення загалом чи окремих його ознак (О. М. Бодунова, М. В. Телевяк, І. О. Андріяшина [10], С. В. Гринчак, А. А. Гринчак [15], К. В. Катеринчук, О. Л. Беспаль [19], Т. М. Луцький [22], Назаренко Я. О. [23], Б. В. Стецик [29], М. І. Фіалка [32]); розмежування зі складами інших кримінальних правопорушень, які завдають шкоди здоров'ю людини (Л. П. Брич [12]); дослідження зв'язків з іншими кримінально-правовими нормами, які охороняють життя та здоров'я людини в медичній сфері (С. В. Гринчак [16], Є. Л. Стрельцов, Е. Е. Кузьмін [5]); порівняльно-правових досліджень законодавчого регулювання злочинів у медичній та фармацевтичній сферах в різних державах (А. Б. Берзіна [9], J. Stepan [4], N. Herman, M. Schwebag [2], N. de Bijl and I. N. – V. de Kragt [3]). Незважаючи на незначну кількість наукових досліджень за аналізованою темою, напрацювання згаданих вчених створюють достатню наукову основу для подальших розробок питання кримінальної відповідальності за незаконну лікувальну діяльність.

Метою статті є розробка пропозицій щодо конкретизації юридичного складу кримінального правопорушення, визначеного ст. 138 КК України, на підставі аналізу обов'язкових ознак складу цього виду суспільно небезпечних діянь.

Виклад основного матеріалу. Окремий вид кримінального правопорушення найбільш ґрунтовно можна дослідити шляхом висвітлення кримінально-правової характеристики відповідного діяння. На сьогодні в кримінально-правовій доктрині відсутнє усталене визначення «кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення». Вітчизняні дослідники В. І. Борисов та О. О. Пащенко, які започаткували наукові розвідки цього питання, зазначають, що «для розуміння кримінально-правової характеристики слід виходити з того, що в ній повинні відбиватися особливості певного виду злочинів, які мають значення для з'ясування їх соціальної та юридичної природи (сутності), суспільної небезпечності, змісту ознак, кримінальної відповідальності, призначення покарання тощо. Тобто кримінально-правова характеристика являє собою систему, суму спеціалізованої наукової інформації про певний вид злочинів» [11, с. 181]. Водночас вчені наголошують, що центральне місце в системі елементів кримінально-правової характеристики посідає саме склад злочину [11, с. 182]. Така позиція видається обґрунтованою, адже саме склад кримінального правопорушення, сукупність визначених законом про кримінальну відповідальність ознак суспільно небезпечного діяння, є єдиною легітимною підставою для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Отже, дослідження складу незаконної лікувальної діяльності є важливим питанням для подальшого з'ясування кримінально-правової характеристики цього виду кримінальних правопорушень.

Слід відмітити, що деякі дослідники аналізованого делікту застосовують категорію «кримінально-правова характеристика» в контексті дослідження елементів складу незаконної лікувальної діяльності, не розкриваючи її змісту (див., зокрема, праці А. О. Байди [8, с. 15] та Б. В. Стецик [29]). На нашу думку, підхід щодо застосування кримінально-правової характеристики для аналізу окремих ознак складу злочину, а не загалом для дослідження певного виду кримінальних правопорушень потребує ґрунтовного осмислення з метою коректного формулювання наукових категорій.

За диспозицією ст. 138 КК України незаконною лікувальною діяльністю є заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого [21]. За вчинення цього виду кримінальних правопорушень санкцією ст. 138 КК України визначено покарання у виді виправних робіт на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років [21]. З огляду на ч. 4 ст. 12 КК України незаконна лікувальна діяльність є нетяжким злочином.

Аналіз ст. 138 КК України свідчить про те, що цей вид кримінальних правопорушень є діянням із матеріальним складом, обов'язковими ознаками якого є: об'єкт; ознаки об'єктивної сторони – дія та наслідки, причинний зв'язок між дією та наслідками; ознака суб'єктивної сторони – вина; суб'єкт; потерпілий. Саме на аналізі цих елементів складу злочину, передбаченого ст. 138 КК України, ми зупинимось у цій статті[1].

[1] Дослідження окремих ознак складу незаконної лікувальної діяльності започатковано у попередніх публікаціях, див. зокрема: Артюхова В. В. Деякі питання об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 138 КК України. 4th International Scientific and Practical Conference «Achievements

Об'єкт незаконної лікувальної діяльності. Основним безпосереднім об'єктом розглядуваного злочину є життя або здоров'я особи. Також для цього делікту характерним є й додатковий обов'язковий об'єкт його складу – встановлений законом порядок заняття лікувальною діяльністю.

Об'єктивна сторона незаконної лікувальної діяльності. Зміст диспозиції ст. 138 КК України свідчить про те, що єдиною можливою формою вчинення цього злочину є *дія*, а саме – заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу. При цьому приписи КК України не конкретизують категорій «лікувальна діяльність», «дозвіл на заняття лікувальною діяльністю».

М. І. Фіалка, аналізуючи окремі ознаки складу ст. 138 КК України, відмічає, що законодавець визначає, що для здійснення лікувальної діяльності повинен обов'язково існувати відповідний документ [32, с. 299]. До таких документів, на думку вченого, належать: диплом державного зразка про медичну освіту; сертифікат лікаря-спеціаліста, який видається атестаційними комісіями, створеними при Міністерстві охорони здоров'я України; посвідчення про присвоєння (підтвердження) відповідної кваліфікаційної категорії за спеціальністю; свідоцтво про проходження підвищення кваліфікації та перепідготовки молодших медичних та фармацевтичних працівників, яке видане закладом фахової передвищої/вищої (післядипломної) освіти; документ, що підтверджує стаж роботи за спеціальністю на момент подачі заяви (копія трудової книжки з наявністю даних за останні п'ять років або виписка з неї) [32, с. 300].

Приписи Закону № 2801 [26] визначають, що: провадження господарської діяльності в сфері охорони здоров'я, яка відповідно до закону підлягає ліцензуванню, дозволяється лише за наявності ліцензії (ч. 1 ст. 17); медична допомога надається відповідно до медичних показань професійно підготовленими медичними працівниками, які перебувають у трудових відносинах із закладами охорони здоров'я, що забезпечують надання медичної допомоги згідно з одержаною відповідно до закону ліцензією, та фізичними особами – підприємцями, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію (ч. 1 ст. 33); провадити професійну діяльність із надання медичної, фармацевтичної, реабілітаційної допомоги та здійснювати іншу професійну діяльність за професіями у сфері охорони здоров'я можуть особи, які мають відповідну професійну кваліфікацію у сфері охорони здоров'я (ч. 1 ст. 74); особи, які не мають спеціальної медичної освіти, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці та отримали спеціальний дозвіл на заняття народною медициною (цілительством) мають право на заняття народною медициною (цілительством) (ч. 2 ст. 74^1).

Порядок ліцензування господарської діяльності у сфері охорони здоров'я в Україні врегульовано приписами спеціального законодавства, зокрема, Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222 – VIII від 2 березня 2015 р. [28], постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» № 285 від 2 березня 2016 р. [27].

З огляду на зазначені приписи Закону № 2801 можна дійти висновку, що здійснення лікувальної діяльності пов'язується з професійною діяльністю щодо надання медичної, фармацевтичної, реабілітаційної допомоги та здійсненням іншої професійної діяльності за професіями у сфері охорони здоров'я. При цьому провадження такої діяльності є можливим винятково за наявності відповідної ліцензії особами, які мають професійну кваліфікацію у сфері охорони здоров'я. Особи без наявності спеціальної медичної освіти можуть займатись народною медициною (цілительством), однак за умови реєстрації в установленому законом порядку як фізичних осіб – підприємців та наявності спеціального дозволу [6]. Таким чином, заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу полягає в наданні медичної, фармацевтичної, реабілітаційної допомоги, здійсненні іншої діяльності за професіями у сфері охорони здоров'я особами, які не мають відповідної кваліфікації та/або здійснюють таку діяльність без спеціального дозволу (ліцензії) [6].

of Science and Applied Research»: collection of scientific papers with the proceedings of the scientific and practical conference (Dublin, Ireland, 10–12 november, 2025). European Open Science Space, 2025. P. 181–185. URL: https://www.eoss-conf.com/en/archive/achievements-of-science-and-applied-research-10-11-25/; Артюхова В. В. Щодо суб'єкта незаконної лікувальної діяльності. XVI Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Актуальні проблеми кримінального права», присвячена пам'яті професора П. П. Михайліченка: збірник матеріалів доповідей (м. Київ, 27 листопада 2025 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 32–35.

Для ілюстрації сутності суспільно небезпечних дій, які полягають у здійсненні незаконної лікувальної діяльності, звернемося до судової практики. Так, вироком Приморського районного суду м. Одеси від 4 грудня 2024 р. ОСОБА_3 засуджено за ст. 138 КК України до покарання у виді 3 років позбавлення волі; на підставі ст. 75 КК України ОСОБА_3 звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням на строк 2 роки. За вироком суду ОСОБА_3 визнано винним у тому, що він за відсутності ліцензії на здійснення медичної практики за лікарською спеціальністю «Стоматологія», не маючи диплома про вищу освіту державного зразка за спеціальністю «Стоматологія», спеціалізації за фахом «Стоматологія» та сертифіката лікаря-стоматолога, 4 березня 2023 р. о 10–00 год. за місцем свого проживання, де був облаштований стоматологічний кабінет, виконав ОСОБА_7 тракцію (видалення) другого зуба верхньої щелепи зліва, внаслідок чого утворилася рвана рана. Враховуючи наявність у ОСОБА_7 цукрового діабету важкого перебігу, некомпенсованого, та ускладнень у вигляді діабетичної ангіопатії, видалення зуба спровокувало прогресування локальної ангіопатії та розвиток кровотечі, яка призвела до аспірації кров'ю, внаслідок якої потерпіла втратила свідомість та до моменту приїзду карети швидкої допомоги, вже перебувала у стані клінічної смерті. Смерть ОСОБА_7 перебуває у прямому причинному зв'язку з асфіксією внаслідок аспірації крові через кровотечу, що є ускладненням видалення другого зуба (латерального різця) верхньої щелепи зліва [14].

Суспільно небезпечні наслідки незаконної лікувальної діяльності. Стаття 138 КК України визначає, що кримінально караними є дії, визначені цією статтею, винятково за умови спричинення тяжких наслідків для хворого. Тяжкі наслідки в аналізованому складі кримінального правопорушення є категорією оцінною. В юридичній літературі відзначається, що до таких наслідків належать спричинення смерті, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній особі або тілесного ушкодження середньої тяжкості двом або більше особам [24, с. 415].

На думку А. О. Байди, диспозиція ст. 138 КК України потребує уточнення шляхом вказівки на такі наслідки незаконної лікувальної діяльності, як смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки для його здоров'я [8, с. 5]. Водночас автор не конкретизує змісту «інших тяжких наслідків для здоров'я», що на нашу думку, не повною мірою сприятиме однозначному розумінню та подальшій кваліфікації відповідних суспільно небезпечних дій.

Інші дослідники цього питання – К. В. Катеринчук та О. Л. Беспаль вказують, що «наслідки, які передбачені в ст. 138 КК України – «тяжкі наслідки», охоплюють усі види тілесних ушкоджень і додаткової кваліфікації за статтями 121, 122, 125 та 128 КК України не потребують» [19, с. 80]. Пропоноване авторами тлумачення наслідків незаконної лікувальної діяльності є дискусійним через зрівняння різних за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень до однакових за ступенем суспільної небезпеки наслідків (тяжких наслідків).

Відсутність у КК України визначення наслідків незаконної лікувальної діяльності, на нашу думку, є недоліком формулювання ст. 138 КК України, який може породжувати широкий простір для зловживань під час кваліфікації відповідних дій. Убачається, що не можуть визнаватись однаковими за ступенем тяжкості такі наслідки злочину, як смерть особи та заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень середньої тяжкості. Така законодавча невизначеність також може породжувати неоднозначну судову практику при визначенні судом виду і розміру покарання обвинуваченому, оскільки санкція ст. 138 КК України передбачає різні види покарань (виправні роботи на строк до двох років, обмеження волі на строк до трьох років, позбавлення волі на строк до трьох років) безвідносно до тяжкості наслідків, що настали, внаслідок вчинення злочинних дій [6].

Крім того, слід наголосити, що конкретизація в кримінальному законі категорії «тяжкі наслідки» є принципово важливим питанням не лише для кваліфікації дій за ст. 138 КК України, а й низки інших суспільно небезпечних діянь проти здоров'я особи, зокрема, визначених статтями 139, 140, 141, 145 КК України.

Розглядаючи питання наслідків незаконної лікувальної діяльності, вважаємо за доцільне також звернутись до проєкту нового Кримінального кодексу України (далі – проєкт КК України), розробленого Робочою групою з питань розвитку кримінального права (далі – Робоча група). Стаття 5.1.7. «Діяльність у сфері охорони здоров'я без належного дозволу» розділу 5.1 «Кримінальні правопорушення проти порядку охорони здоров'я людей»

книги 5 «Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я» проєкту КК України визначає, що «особа, яка без належного дозволу здійснювала діяльність у сфері охорони здоров'я з: 1) медичної практики, 2) виготовлення чи виробництва лікарського засобу, 3) ввезення в Україну лікарського засобу з метою його продажу або 4) продажу лікарського засобу, – вчинила злочин 3 ступеня» [31].

За запропонованого Робочою групою способу унормування кримінальної відповідальності за діяльність у сфері охорони здоров'я без належного дозволу відповідне суспільно небезпечне діяння є злочином із формальним складом і не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків для потерпілого. Видається, що у випадку заподіяння таких наслідків відповідні діяння будуть кваліфіковані за статтями розділу 4.1 «Злочини проти життя людини» проєкту Кодексу з ознакою, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь – використання службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей (п. 5 ст. 4.1.7 проєкту Кодексу).

Чи будуть дієвими у площині вітчизняного правозастосування, запропоновані Робочою групою законодавчі пропозиції, – покаже час (за умови ухвалення пропонованого проєкту КК України Верховною Радою України). Водночас підхід, за якого розмежовано кримінальну відповідальність за здійснення медичної діяльності без спеціального дозволу та за шкоду, заподіяну внаслідок такої діяльності, видається слушним з огляду на подібну практику унормування суспільних відносин у сфері незаконної лікувальної діяльності в окремих країнах Європейського Союзу.

Зокрема, за законодавством ФРН особа, яка займається медичною практикою без встановленого дозволу, карається позбавленням волі на строк до одного року або штрафом (ст. 5 Закону про професійну медичну практику без ліцензії від 17 лютого 1939 р. [*Heilpraktikergesetz*]) [1]. У випадку, якщо незаконна медична практика призвела до шкоди здоров'ю або інших кримінально значущих наслідків, можуть бути застосовані норми КК Німеччини (*Strafgesetzbuch*), зокрема стаття 223 (тілесні ушкодження), 229 (необережне тілесне ушкодження), 263 (шахрайство)[1].

Причинний зв'язок між незаконною лікувальною діяльністю і тяжкими наслідками є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього злочину. Незважаючи на те, що КК України не визначає поняття причинного зв'язку, ця ознака встановлюється суб'єктами правозастосування під час досудового розслідування кримінальних проваджень та судового розгляду. Для встановлення цієї ознаки призначаються відповідні судово-медичні експертизи.

Суб'єктивна сторона незаконної лікувальної діяльності. У досліджуваному делікті обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є *вина*, тобто психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України [21]).

Законодавче визначення незаконної лікувальної діяльності свідчить про те, що цей вид кримінальних правопорушень належить до умисних, оскільки особа усвідомлює, що здійснює таку діяльність без спеціального дозволу, не маючи належної медичної освіти. Водночас психічне ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків може бути лише у формі необережності (кримінально протиправна самовпевненість чи кримінально протиправна недбалість).

Суб'єкт незаконної лікувальної діяльності. Відповідно до статей 18 і 22 КК України суб'єктом незаконної лікувальної діяльності є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Водночас положення ст. 138 КК України визначають, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння «не має належної медичної освіти».

Щодо критерію «належності» медичної освіти в контексті ст. 138 КК України вважаємо за необхідне зазначити про таке. Відповідно до тлумачного словника сучасної української мови слово «належний», серед іншого, означає той, який має зв'язок із ким-, чим-небудь, стосунок до когось, чогось; який належить, призначений кому-небудь; який потрібний, необхідний; відповідний [13, с. 721].

Водночас відповідно до Закону № 2801 [26]:

– медичний працівник – це особа, яка має лікарську або медсестринську професійну кваліфі-

[1] Детальніше див.: Артюхова В. В. Кримінальна відповідальність за незаконну лікувальну діяльність: досвід Німеччини, Франції, Італії та Іспанії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. № 92. Частина 4. С. 33–39. DOI: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.92.4.3.

кацію, провадить професійну діяльність із надання медичної допомоги та здійснює інші пов'язані з такою діяльністю заходи відповідно до законодавства, у тому числі як фізична особа – підприємець, яка має ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики (ч. 1 ст. 3);

– провадити професійну діяльність із надання медичної, фармацевтичної, реабілітаційної допомоги та здійснювати іншу професійну діяльність за професіями у сфері охорони здоров'я можуть особи, які мають відповідну професійну кваліфікацію у сфері охорони здоров'я (ч. 1 ст. 74);

– підготовка за професіями у сфері охорони здоров'я передбачає здобуття освіти за спеціальностями у сфері охорони здоров'я на рівнях фахової передвищої та/або вищої освіти або на рівні професійної (професійно-технічної) освіти та в системі післядипломної освіти згідно із законодавством (частини 1, 2 ст. 75).

Закон № 2801 передбачає єдиний виняток щодо можливості заняття діяльністю у сфері оздоровлення, профілактики, діагностики і лікування без наявності спеціальної медичної освіти – заняття народною медициною (цілительством). Таку діяльність можливо здійснювати винятково за умови реєстрації, особами, які мають намір займатись такою діяльністю, в установленому законом порядку як фізичних осіб – підприємців та отримання спеціального дозволу (ч. 2 ст. 74^1 Закону № 2801).

Тобто належною медичною освітою можна вважати освіту, здобуту за спеціальностями у сфері охорони здоров'я на рівнях фахової передвищої, вищої, професійної (професійно-технічної) або післядипломної освіти, яка підтверджує в особи наявність відповідної професійної кваліфікації у сфері охорони здоров'я [7].

Отже, кримінальне правопорушення, визначене ст. 138 КК України, може бути вчинено особою, в якої взагалі відсутня медична освіта, або наявна в особи медична освіта не дозволяє здійснювати їй саме той вид лікувальної діяльності, за результатами якої спричинено тяжкі наслідки для потерпілого [7].

У деяких наукових публікаціях [8, с. 10; 25, с. 323; 22, с. 137] наголошується на тому, що суб'єкт досліджуваного складу кримінального правопорушення є спеціальним. На нашу думку, такий висновок є дискусійним. Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [21]. Водночас диспозиція ст. 138 КК України свідчить про те, що суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути не лише певна особа, а будь-яка особа, яка відповідає загальним вимогам до суб'єкта злочину та здійснює незаконну лікувальну діяльність [7].

Потерпілий від незаконної лікувальної діяльності. З огляду на приписи ст. 138 КК України потерпілим у кримінальних провадженнях за цією статтею КК України може бути тільки фізична особа («хворий»), якій кримінальним правопорушенням завдано тяжких наслідків. У наукових публікаціях висновується, що потерпілим у цьому складі кримінального правопорушення може бути тільки хвора особа, тобто наявний «спеціальний потерпілий» [22, с. 102–103]; законодавець, застосовуючи термін «хворий» у диспозиції ст. 138 КК України, звужує коло потерпілих від цього злочину, а тому цей термін слід замінити терміном «пацієнт» [8, с. 4–5].

Щодо коректності формулювання категорії «хворий» у диспозиції ст. 138 КК України, а також згаданих наукових підходів вчених слід зауважити про таке. Окрім, власне, ст. 138 КК України категорія «хворий» застосовується для визначення потерпілих від кримінальних правопорушень у низці статей КК України. Йдеться про суспільно небезпечні діяння, визначені, зокрема, статтями 139 (Ненадання допомоги хворому медичним працівником), 140 (Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником), 434 (Погане поводження з військовополоненими) КК України. Водночас у КК України та інших нормативно-правових актах України відсутнє визначення поняття «хворий». Закон № 2801 (ст. 3) послуговується поняттям «пацієнт», тобто «фізична особа, яка звернулася за медичною та/або реабілітаційною допомогою або медичною послугою та/або якій така допомога або послуга надається» [26].

Видається, що ці поняття не є тотожними. На нашу думку, хворий – це особа, яка страждає

на певне порушення функцій організму, що зумовлює потребу надання медичної допомоги. Водночас пацієнт – це особа, яка фактично звернулась за такою допомогою до ліцензованого суб'єкта здійснення медичної практики. Саме через поняття «пацієнт» виражається юридичний зв'язок у правовідносинах особи, яка звернулася за медичною допомогою (послугою), і відповідного суб'єкта, уповноваженого у встановленому законом порядку на провадження такої діяльності.

Особа, яка потерпіла від незаконної лікувальної діяльності, може й не страждати на будь-яке порушення функцій організму, тобто бути здоровою, однак внаслідок помилкової діагностики особою, яка здійснює лікувальну діяльністю без спеціального дозволу та без належної медичної освіти, зазнала руйнівного впливу на організм, що спричинило тяжкі наслідки. Разом із тим потерпілий за ст. 138 КК України може бути і пацієнтом, якому медичну допомогу надано медичним працівником, який не має відповідної кваліфікації для цього.

Таким чином, можна виснувати, що для цілей ст. 138 КК України визначення потерпілого «хворим» не є цілком коректним формулюванням. На нашу думку, більш точним юридичним визначенням потерпілого в аналізованому складі кримінального правопорушення є категорія «особа» – будь-яка фізична особа, якій незаконною лікувальною діяльністю заподіяно тяжкі наслідки.

Висновки. Проведеним дослідженням складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 138 КК України, визначено, що до обов'язкових ознак його складу належать об'єкт; ознаки об'єктивної сторони – дія та наслідки, причинний зв'язок між дією та наслідками; ознака суб'єктивної сторони – вина; суб'єкт; потерпілий. Основним безпосереднім об'єктом аналізованого злочину є життя або здоров'я особи, додатковим обов'язковим об'єктом – встановлений законом порядок заняття лікувальною діяльністю.

Єдиною можливою формою вчинення незаконної лікувальної діяльності є дія, а саме – заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, яка полягає в наданні медичної, фармацевтичної, реабілітаційної допомоги, здійсненні іншої діяльності за професіями у сфері охорони здоров'я особами, які не мають відповідної кваліфікації та/або здійснюють таку діяльність без спеціального дозволу (ліцензії).

Відповідно до ст. 138 КК України суспільно небезпечними наслідками незаконної лікувальної діяльності є тяжкі наслідки для хворого. Відсутність визначення наслідків незаконної лікувальної діяльності є недоліком формулювання ст. 138 КК України, який потребує законодавчого урегулювання. Причинний зв'язок між незаконною лікувальною діяльністю і тяжкими наслідками є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього злочину, який визначається шляхом проведення відповідних судово-медичних експертиз.

Суб'єктивна сторона досліджуваного делікту характеризується умисною формою вини щодо здійснення лікувальної діяльність без спеціального дозволу та необережністю щодо суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єкт незаконної лікувальної діяльності є загальним, тобто ним є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Встановлено, що наявний у науковій літературі підхід щодо визначення суб'єкта досліджуваного складу кримінального правопорушення як спеціального є дискусійним і не знаходить підтвердження під час аналізу чинної конструкції ст. 138 КК України.

Потерпілим від незаконної лікувальної діяльності може бути будь-яка фізична особа, а не лише «хворий», як це наразі визначено в диспозиції ст. 138 КК України. З метою уніфікації термінології та розширення правового захисту громадян запропоновано замінити вузьке поняття «хворий» в аналізованому складі кримінального правопорушення універсальною категорією «особа».

Дослідження незаконної лікувальної діяльності є актуальним питанням сьогодення та обумовлене виявленням проблемних питань, що виникають під час юридичної оцінки відповідних суспільно небезпечних дій у практичній діяльності. Подальше дослідження ознак складу кримінального правопорушення, визначеного ст. 138 КК України, як й інших складових кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, матиме позитивні наслідки для правильної кримінально-правової кваліфікації таких деліктів та якісного правового забезпечення охорони здоров'я людини від кримінально караних посягань загалом.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Gesetz über die berufsmäßige Ausübung der Heilkunde ohne Bestallung (Heilpraktikergesetz). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/heilprg/BJNR002510939.html (Last accessed: 01.02.2026).
2. Herman N., Schwebag M. Illegal practice of medicine in the Benelux countries: A comparative study. *Revue luxembourgeoise de droit et santé.* 2022. № 13 (1). P. 18–25. DOI: https://doi.org/10.3917/rlds.013.0018 (Last accessed: 10.02.2026).
3. Nicole de Bijl and Ine Nederveen-Van de Kragt. Legal safeguards against medical practice by not suitably qualified persons: A comparative study in seven EU-countries. *European Journal of Health Law. 1997. Vol. 4, № 1.* P. 5–18. URL: https://www.jstor.org/stable/45437191?utm_source (Last accessed: 20.03.2026).
4. Stepan J. Traditional and alternative systems of medicine: a comparative review of legislation. *International Digest of Health Legislation.* 1985. 36 (2). P. 283–341. URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/90c48540-ee11-48a8-bb5d-6aaa27e79d4e/content (Last accessed: 20.03.2026)
5. Yevgen L. Streltsov, Eduard E. Kuzmin On Medical Professionals and Criminal Liability: A Dark Side of Good Intentions. *Wiadomości lekarskie.* Warsaw, Poland, 2019, tom LXXII, nr 12 cz. II. P. 2573–2578. DOI: 10.36740/WLek201912230 (Last accessed: 21.03.2026).
6. Артюхова В. В. Деякі питання об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 138 КК України. *4th International Scientific and Practical Conference «Achievements of Science and Applied Research»:* collection of scientific papers with the proceedings of the scientific and practical conference (Dublin, Ireland, 10–12 november, 2025). European Open Science Space, 2025. P. 181–185. URL: https://www.eoss-conf.com/en/archive/achievements-of-science-and-applied-research-10-11-25/ (дата звернення: 10.01.2026).
7. Артюхова В. В. Щодо суб'єкта незаконної лікувальної діяльності. *XVI Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Актуальні проблеми кримінального права», присвячена пам'яті професора П. П. Михайліченка:* збірник матеріалів доповідей (м. Київ, 27 листопада 2025 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 32–35.
8. Байда А. О. Відповідальність за незаконну лікувальну діяльність за КК України (аналіз складу злочину, питання кваліфікації): автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2006. 20 с.
9. Берзіна А. Б. Злочини у сфері медичної та фармацевтичної діяльності: порівняльний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* Херсон, 2018. Випуск 1. Том 2. С. 53–56. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/76/67 (дата звернення: 10.02.2026).
10. Бодунова О. М., Телевяк М. В., Андріяшина І. О. До питання кримінально-правового визначення незаконної лікувальної діяльності за ст. 138 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 1. С. 227–229. DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2021–1/55 (дата звернення: 13.02.2026).
11. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України.* 2005. № 3 (42). С. 180–191.
12. Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів, 2009. Вип. 48. С. 225–240. URL: https://old.univer.km.ua/statti/brych_l.p._rozmezhuvannya%20skladiv%20zlochyniv,%20spil_noyu%20oznakoyu%20yakykh%20ye%20suspil_no%20nebezpechni%20naslidky%20u%20vyhlyadi%20smerti%20lyudyny.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
14. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 4 грудня 2024 року, судова справа № 522/1522/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123548811 (дата звернення 14.03.2026).
15. Гринчак С. В., Гринчак А. А. Новелізація положень кримінального законодавства України, які передбачають відповідальність за медичні злочини та проступки: проблеми тлумачення та правозастосування. *Проблеми законності.* 2024. Вип. 164. С. 173–198. DOI: 10.21564/2414-990X.164.290039 (дата звернення: 14.03.2026).
16. Гринчак С. В. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи в сфері медичної діяльності. *Форум права.* Харків, 2019. № 4. С. 13–25. URL: DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3240916 (дата звернення: 12.03.2026).
17. Єдині звіти про кримінальні правопорушення за 2020–2025 роки. *Офіс Генерального прокурора: статистика: про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 10.03.2026).

18. Звіти судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020–2025 роки. *Судова влада України*: судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 10.03.2026).
19. Катеринчук К., Беспаль О. Особливості кваліфікації окремих злочинів проти здоров'я. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. №1 (30). С. 74–84. DOI: 10.37566/2707-6849-2020-1(30) – 6 (дата звернення 05.03.2026).
20. Конституція України: Конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 01.03.2026).
21. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 №2341 – III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text (дата звернення: 10.04.2026).
22. Луцький Т. М. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті в Україні: теорія та практика: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 544 с.
23. Назаренко Я. О. Незаконна лікувальна діяльність. Сучасні тенденції та перспективи розвитку юридичної науки в Україні: збірник наукових статей магістрантів та спеціалістів юридичного факультету Національної академії управління. 2011. Київ: Національна академія управління. 296 с.
24. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Вид. 11 – те, переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
25. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, Савченка А. В., Чернєя В. В. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 1063 с.
26. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 №2801 – XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801–12#Text (дата звернення: 10.04.2026).
27. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: Постанова від 02.03.2016 №285. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/285–2016-%D0%BF (дата звернення: 06.04.2025).
28. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 №222 – VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222–19#Text (дата звернення: 06.04.2025).
29. Стецик Б. В. Кримінально-правова характеристика діяння при здійсненні незаконної лікувальної діяльності. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права».* 2016. №2. С. 94–99. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/94-99_23.pdf (дата звернення: 25.02.2026).
30. Стецик Б. В. Методика розслідування незаконної лікувальної діяльності: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 22 с.
31. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 22.02.2026). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf (дата звернення: 14.04.2026).
32. Фіалка М. І. Документ та незаконна лікувальна діяльність: аналіз окремих ознак складу кримінального правопорушення. *Право і суспільство.* 2023. №4. С. 296–301. doi: https://doi.org/10.32842/2078–3736/2023.4.43 (дата звернення 14.03.2026).
33. Шаховніна М. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконною лікувальною діяльністю в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Ірпінь, 2021. 23 с.

REFERENCE:

1. Gesetz über die berufsmäßige Ausübung der Heilkunde ohne Bestallung (Heilpraktikergesetz). (n.d.). https://www.gesetze-im-internet.de/heilprg/BJNR002510939.html
2. Herman, N., & Schwebag, M. (2022). Illegal practice of medicine in the Benelux countries: A comparative study. *Revue luxembourgeoise de droit et santé, 13*(1), 18–25. https://doi.org/10.3917/rlds.013.0018.
3. Bijl, N., & Nederveen-Van de Kragt, I. (1997). Legal safeguards against medical practice by not suitably qualified persons: A comparative study in seven EU countries. *European Journal of Health Law, 4*(1), 5–18.
4. Stepan, J. (1985). Traditional and alternative systems of medicine: A comparative review of legislation. *International Digest of Health Legislation, 36*(2), 283–341.
5. Streltsov, Y. L., & Kuzmin, E. E. (2019). On medical professionals and criminal liability: A dark side of good intentions. *Wiadomości lekarskie, 72*(12), 2573–2578. https://doi.org/10.36740/WLek201912230.
6. Artiukhova, V. V. (2025). Deiaki pytannia obiektyvnoi storony skladu zlochynu, peredbachenoho st. 138 KK Ukrainy. In *Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Achievements of Science and Applied Research»* (pp. 181–185). European Open Science Space. https://www.eoss-conf.com/en/archive/achievements-of-science-and-applied-research-10-11-25/.

7. Artiukhova, V. V. (2025). Shchodo subiekta nezakonnoi likuvalnoi diialnosti. In *Proceedings of the XVI All-Ukrainian Scientific Conference «Aktualni problemy kryminalnoho prava»* (pp. 32–35).
8. Baida, A. O. (2006). *Vidpovidalnist za nezakonnu likuvalnu diialnist za KK Ukrainy (analiz skladu zlochynu, pytannia kvalifikatsii)* (Extended abstract of candidate's thesis). Kharkiv.
9. Berzina, A. B. (2018). Zlochyny u sferi medychnoi ta farmatsevtychnoi diialnosti: porivnialnyi aspekt. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Iurydychni nauky, 1*(2), 53–56. https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/76/67.
10. Bodunova, O. M., Televiak, M. V., & Andriiashyna, I. O. (2021). Do pytannia kryminalno-pravovoho vyznachennia nezakonnoi likuvalnoi diialnosti za st. 138 KK Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 1*, 227–229. https://doi.org/10.32782/2524–0374/2021–1/55.
11. Borysov, V., & Pashchenko, O. (2005). Do pytannia pro sutnist kryminalno-pravovoi kharakterystyky zlochyniv. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 3*(42), 180–191.
12. Brych, L. (2009). Rozmezhuvannia skladiv zlochyniv, spilnoiu oznakoiu yakykh ye suspilno nebezpechni naslidky u vyhliadi shkody zdoroviu liudyny: zmist spilnykh oznak. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna, 48*, 225–240. https://old.univer.km.ua/statti/brych_l.p._rozmezhuvannya%20skladiv%20zlochyniv,%20spil_noyu%20oznakoyu%20yakykh%20ye%20suspil_no%20nebezpechni%20naslidky%20u%20vyhlyadi%20smerti%20lyudyny.pdf.
13. Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy.* Perun.
14. Prymorskyi District Court of Odesa. (2024). Judgment of December 4, 2024 (Case No. 522/1522/24). https://reyestr.court.gov.ua/Review/123548811.
15. Hrynchak, S. V., & Hrynchak, A. A. (2024). Novelizatsiia polozhen kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy, yaki peredbachaiut vidpovidalnist za medychni zlochyny ta prostupky: problemy tlumachennia ta pravozastosuvannia. *Problemy zakonnosti, 164*, 173–198. https://doi.org/10.21564/2414-990X.164.290039.
16. Hrynchak, S. V. (2019). Kryminalno-pravova okhorona zhyttia ta zdorovia osoby v sferi medychnoi diialnosti. *Forum prava, 4*, 13–25. https://doi.org/10.5281/zenodo.3240916.
17. Prosecutor General's Office. (n.d.). Unified reports on criminal offenses for 2020–2025. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
18. Judiciary of Ukraine. (n.d.). Court statistics reports for 2020–2025. https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
19. Katerinchuk, K., & Bespal, O. (2020). Osoblyvosti kvalifikatsii okremykh zlochyniv proty zdorovia. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy, 1*(30), 74–84. https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-1(30) – 6.
20. Constitution of Ukraine. (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
21. Criminal Code of Ukraine. (2001). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text.
22. Lutskyi, T. M. (2022). *Kryminalna vidpovidalnist za neoberezhne zapodiiannia smerti v Ukraini: teoriia ta praktyka.* Lviv State University of Internal Affairs.
23. Nazarenko, Y. O. (2011). Nezakonna likuvalna diialnist. In *Suchasni tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku yurydychnoyi nauky v Ukrayini: Zbirnyk naukovykh statey mahistrantiv ta spetsialistiv yurydychnoho fakultetu Natsional'noyi akademiyi upravlinnya* (pp. 1–296). Natsionalna akademiia upravlinnia.
24. Melnyk, M. I., & Khavroniuk, M. I. (Eds.). (2019). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* (11th ed.).
25. Dzhuzha, O. M., Savchenko, A. V., & Cherniei, V. V. (Eds.). (2015). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy.*
26. Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Healthcare. (1992). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801–12#Text.
27. Resolution on licensing conditions for medical practice No. 285. (2016). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/285–2016-%D0%BF.
28. Law of Ukraine on licensing of economic activities. (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222–19#Text.
29. Stetsyk, B. V. (2016). Kryminalno-pravova kharakterystyka diiannia pry zdiisnenni nezakonnoi likuvalnoi diialnosti. *Verkhoventstvo prava, 2*, 94–99. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/94-99_23.pdf.
30. Stetsyk, B. V. (2016). *Metodyka rozsliduvannia nezakonnoi likuvalnoi diialnosti* (Extended abstract of candidate's thesis).
31. Draft of the new Criminal Code of Ukraine. (2026). https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf.

32. Fialka, M. I. (2023). Dokument ta nezakonna likuvalna likuvalna diialnist: analiz okremykh oznak skladu kryminalnoho pravoporushennia. *Pravo i suspilstvo, 4*, 296–301. https://doi.org/10.32842/2078–3736/2023.4.43.
33. Shakhovnina, M. O. (2021). *Osoblyvosti rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh iz nezakonnoiu likuvalnoiu diialnistiu v Ukraini* (Extended abstract of candidate's thesis).

Valeriia ARTIUKHOVA,
Candidate of Science of Law (PhD),
Academician Stashis Scientific Research
Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine,
Laboratory for Research on National Security Issues
in the Field of Public Health,
Junior Research Fellow;
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0694-7302,
e-mail: vvbanakh@gmail.com

CRIMINAL LAW ANALYSIS OF THE MANDATORY ELEMENTS OF THE CORPUS DELICTI OF ILLEGAL MEDICAL PRACTICE

The article examines certain aspects of the criminal law analysis of the elements of the offence of illegal medical practice (Article 138 of the Criminal Code of Ukraine). The relevance of the issue is considered in light of the low number of registered criminal offences under Article 138 of the Criminal Code of Ukraine, which indicates their high latency and the existence of difficulties in law enforcement. The purpose of the study is to develop proposals for clarifying the legal structure of this criminal offence based on the analysis of its mandatory elements. The essential elements of the offence of illegal medical practice are analysed, including the object, the objective element (act and consequences, as well as the causal link between them), the subject, the subjective element (fault), and the victim. It is established that the primary direct object of the offence is human life and health, while the additional object is the legally established procedure for engaging in medical practice. It is substantiated that the objective element is characterised by an act in the form of carrying out medical practice without a special permit, as well as by the mandatory occurrence of serious consequences and the existence of a causal link between the act and such consequences. Shortcomings in the legislative definition of the feature of «serious consequences» are identified, which create difficulties in legal qualification and may lead to inconsistent judicial practice. It is determined that the subjective element combines intent with respect to the act and negligence with respect to the consequences. It is argued that the subject of the offence is general rather than special.

Particular attention is paid to the issue of defining the victim, where the inappropriateness of using the term «sick person» in the disposition of Article 138 of the Criminal Code of Ukraine is substantiated. It is proposed to replace it with the more universal category of «person». Proposals for improving the criminal law regulation of illegal medical practice are formulated.

Keywords*: illegal medical practice, criminal liability, elements of a criminal offence, special permit, proper medical education, serious consequences, sick person.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.2/.7
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.140

Антон БАЙЛОВ,
кандидат юридичних наук, доцент,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
старший науковий співробітник,
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-0203-9066
e-mail: Bay_av@i.ua

Іван РОМАНЧУК,
Національне антикорупційне бюро України,
детектив Третього підрозділу детективів Першого Головного підрозділу детективів
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-0712-0588
e-mail: roman_ivan2308@ukr.net

ВИЗНАЧЕННЯ ПРОТИПРАВНОСТІ В ДІЯННЯХ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ЖИТЛОВОГО ФОНДУ

Аналізуються проблемні питання визнання протиправними діянь службових осіб органів державної влади, які здійснюють приватизацію майна державного житлового фонду на свою користь чи користь інших осіб, використовуючи при цьому своє службове становище. Наводяться приклади прогалин та недосконалостей законодавчих актів, які впливають на вирішення питань встановлення протиправності діяння як обов'язкової ознаки кримінального правопорушення при приватизації майна державного житлового фонду службовими особами на свою користь чи користь третіх осіб. Враховується міжнародний досвід управління державним майном, який демонструє перехід до стратегії збереження житлового фонду (зокрема службового) у власності держави без права його приватизації за будь-яких обставин, а також практики надання громадянам доступного соціального житла в оренду на основі їх рівня доходів. Визначаються способи здійснення приватизації державного житлового фонду службовими особами, які хоча і містять ознаки складу корупційного кримінального правопорушення, однак через прогалини законодавчих актів не можуть бути визнані протиправними. У контексті досліджуваної проблематики виокремлюється та детально аналізуються найпоширеніші способи вчинення таких дій: (а) залучення близьких родичів як номінальних власників, коли особа, яка вже повною мірою реалізувала своє право на приватизацію державного житла, залучає родичів (котрі ще не скористалися цим правом) для приватизації майна на їх користь та подальшого фіктивного оформлення права власності; (б) повторна приватизація з частковою доплатою, коли особа, яка раніше лише частково використала право на безоплатну приватизацію, вчергове здійснює процедуру на свою користь, привласнюючи майно через механізм доплати.

Пропонується внесення змін до нормативно-правових актів, якими регулюються питання приватизації майна державного житлового фонду задля усунення проблемних питань, які виникають в правозастосовній діяльності при визнанні протиправними діянь службових осіб під час здійснення ними приватизації майна державного житлового фонду.

Ключові слова: *приватизація, державний житловий фонд, протиправність, зловживання, службове житло, соціальне житло, житлова площа, санітарна норма, доплата, житловий чек, втрата державних активів, заволодіння майном, корисливий мотив.*

Постановка проблеми. Службові особи органів державної влади, які не мають власної нерухомості (зокрема за місцем проходження служби), наділені правом на приватизацію державного житлового фонду. Зазвичай це право реалізується через отримання службового житла для постійного про-

живання з його подальшою приватизацією. Проте на практиці непоодинокими є випадки зловживання службовими повноваженнями під час реалізації цього права. За наявності всіх ознак складу злочину такі дії кваліфікуються як корупційні кримінальні правопорушення за ст. 191 або ст. 410 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Об'єктивна сторона правопорушень, передбачених статтями 191 та 410 КК України, містить такі обов'язкові елементи, як протиправне вилучення чужого майна з володіння власника або уповноваженої ним особи та подальше обернення такого майна на свою користь чи користь третіх осіб. При цьому основною ознакою для кваліфікації діяння у цих випадках є саме протиправність. Як зазначають дослідники, «відсутність протиправності (тобто констатація правомірності) вилучення майна означає, що не порушено обов'язковий основний та обов'язковий додатковий об'єкт вказаних злочинів, вилучення майна не становить діяння, передбаченого ст. 191, оскільки відсутній корисливий мотив» [1, с. 22].

Встановлення протиправності як ознаки корупційного кримінального правопорушення у сфері приватизації державного житла є особливо актуальним в умовах воєнного стану. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що чинна нормативно-правова база потребує суттєвого вдосконалення. Наразі недосконалість законодавства дозволяє службовим особам використовувати різні способи привласнення майна, які формально можуть бути визнані правомірними. Така ситуація є неприпустимою та потребує негайного перегляду регуляторних актів для запобігання легалізації корупційних схем.

Міжнародний досвід управління державним майном демонструє перехід до стратегії збереження житлового фонду (зокрема службового) у власності держави без права його приватизації за *будь-яких* обставин (курсив – наш). На особливу увагу також заслуговують практики надання громадянам доступного соціального житла в оренду на основі їх рівня доходів. Як приклад, станом на 2023 рік частка орендарів такого житла становила 25,9% у Нідерландах, 20,1% у Франції, 18,6% у Словенії та 18,5% в Ірландії [2].

Прийняття Закону України «Про основні засади житлової політики» свідчить про позитивну тенденцію до впровадження європейських практик оренди службового житла. Попри це, чинна процедура приватизації державного житлового фонду службовими особами під час воєнного стану та протягом року після його завершення залишається легітимною, що створює передумови для зловживань. Нормативно-правові акти, прийняті до 24 лютого 2022 року, є недосконалими й не відповідають сучасним викликам. Така законодавча вразливість дозволяє посадовцям реалізовувати схеми відчуження державних активів, які формально визнаються правомірними, що унеможливлює притягнення винних до кримінальної відповідальності. Саме необхідність захисту державних ресурсів та усунення корупційних ризиків зумовлює високу актуальність цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визнання діянь службових осіб протиправними під час приватизації державного житлового фонду безпосередньо залежить від виявлення порушень галузевого законодавства. Лише через встановлення невідповідності дій посадовця конкретним нормативно-правовим актам можна дійти висновку про протиправність його поведінки.

У загальному розумінні протиправність означає, що кримінальним правопорушенням може бути визнане лише те суспільно небезпечне діяння, яке прямо передбачене законом про кримінальну відповідальність [3, с. 38]. Водночас у науковій спільноті поширений погляд, що протиправність полягає не лише в тому, що відповідне суспільно небезпечне діяння має бути передбаченим законом про кримінальну відповідальність, а й в тому, що таке діяння порушує інші норми закону, якими регулюються суспільні відносини у відповідній сфері. В такому випадку протиправність має «змішаний» характер [4, с. 219–220].

Окремі дослідники, зокрема М. І. Панов, диференціюють протиправність як ознаку складу злочину на загальну та спеціальну. При загальній протиправності суспільно небезпечне діяння порушує лише норму закону про кримінальну відповідальність, порушень інших норм закону в такому випадку або взагалі немає, або вони є несуттєвими. При спеціальній протиправності має місце порушення норм інших нормативних актів, завдяки чому можливо констатувати про порушення кримінально-правової норми [5].

Така позиція є обґрунтованою, оскільки більшість статей Особливої частини КК України мають

бланкетний характер. Це зобов'язує дослідника звертатися до інших нормативно-правових актів для встановлення наявності чи відсутності складу злочину. Ступінь іншогалузевої урегульованості суспільних відносин безпосередньо детермінує бланкетність диспозицій кримінального закону. Найбільша кількість таких диспозицій зосереджена в розділах КК України, що охороняють найбільш динамічні та детально регламентовані правовідносини [6, с. 193].

Що стосується кримінально-правової характеристики незаконної приватизації державного майна, то ця тема досліджувалась вченими в розрізі аналізу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 233 КК України. Необхідно виділити таких авторів, як-от: П. І. Заруба [7], Т. В. Крих [8], О. В. Кришевич [9], І. В. Стельмахович [10] та ін. Проте аналіз дає підстави стверджувати, що способи незаконної приватизації житлового фонду, які вчиняються службовими особами з використанням повноважень, не можуть обмежуватися лише диспозицією ст. 233 КК України. Для повної кваліфікації таких діянь та визнання їх протиправними необхідний глибокий аналіз нормативної бази, що регулює сферу приватизації державного майна в цілому.

Метою статті є, по-перше, висвітлення актуальних проблем правозастосування при визначенні протиправності в діяннях службових осіб під час приватизації майна державного житлового фонду; по-друге, здійснення аналізу окремих норм, що регулюють питання приватизації державного житлового фонду, зокрема таких, що передбачають доплату за надлишкову площу в процесі приватизації; по-третє, надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів, якими регулюються суспільні відносини в сфері приватизації державного житлового фонду. Призначенням цих змін є створення правових умов, які б усували прогалини в законодавстві та забезпечували чітке підґрунтя для визнання подібних діянь протиправними.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай, для визначення наявності чи відсутності в діяннях особи такого елемента, як протиправність, необхідно визначити, чи були такі дії правомірними та чи не суперечили вони законам і підзаконним нормативно-правовим актам, якими регулюються суспільні відносини стосовно приватизації майна державного житлового фонду, а також отримання службового житла. Перелік нормативно-правових актів, що регулюють зазначені відносини, включає: Цивільний кодекс України [11], закони України «Про державну службу» [12], «Про приватизацію державного житлового фонду» [13], постанову Ради Міністрів УРСР «Про службові жилі приміщення» № 37 від 04.02.1988 р. [14], Положення про порядок передачі квартир (будинків), жилих приміщень у гуртожитках у власність громадян, затвердженим наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства України № 396 від 16.12.2009 р. [15] (далі – Порядок). Крім того, правовий режим службового житла визначається спеціалізованими законами, що окреслюють повноваження конкретних державних органів (наприклад, закони України «Про Національну поліцію України» [16], «Про Державну прикордонну службу України» [17], «Про Рахункову палату» [18]), а також відомчими актами, які безпосередньо встановлюють порядок надання та використання службових житлових приміщень у відповідних структурах.

Слід зауважити, що 15.02.2026 р. набув чинності Закон України «Про основні засади житлової політики» [19]. Із прийняттям вказаного Закону виключено поняття приватизації житла державного житлового фонду. Проте, згідно з ч. 1 Розділу IV цього Закону, на період дії воєнного стану та протягом одного року після його припинення чи скасування зберігає чинність Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду». Оскільки цей акт залишається правовим підґрунтям для відчуження державного майна у перехідний період, проблема зловживання посадовцями своїм становищем під час приватизаційних процесів зберігає особливу актуальність.

Згідно з абз. 2 ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» державний житловий фонд – це житловий фонд місцевих Рад народних депутатів та житловий фонд, який знаходиться у повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств, організацій, установ. При цьому відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади житлової політики» наводиться нове визначення поняття державного житлового фонду, під яким варто розуміти житло, власником якого є держава.

Приватизації майна державного житлового фонду обов'язково передує процедура його виключення з числа службового. Це зумовлено вимогами ч. 2 ст. 2 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду», згідно з якою квартири (кімнати, будинки), що мають статус службових, приватизації не підлягають. Відповідно до ст. 5 зазначеного Закону кожен громадянин України має право на безоплатну приватизацію займаного житла в межах номінальної вартості житлового чека або з частковою доплатою лише один раз. При цьому ст. 3 Закону встановлює нормативи приватизації: з розрахунку 21 квадратний метр загальної площі на кожного члена сім'ї та додатково 10 квадратних метрів на сім'ю.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2010 від 10.06.2010 р. право громадян України на безоплатну приватизацію державного житлового фонду вважається реалізованим один раз, у тому числі якщо громадянин України повністю використав житловий чек для приватизації житла у державному житловому фонді, і в його власність безоплатно передано в одній чи в кількох квартирах (будинках) загальну площу з розрахунку санітарної норми 21 квадратний метр загальної площі на наймача і кожного члена його сім'ї та додатково 10 квадратних метрів на сім'ю [20].

На практиці непоодинокими є випадки, коли службова особа, з метою заволодіння майном державного житлового фонду, наприклад, квартирою, будучи такою, яка вже використала повністю або частково право на його приватизацію, використовуючи своє службове становище всупереч інтересам служби та діючи з корисливих мотивів, вчиняє низку дій, направлених на вилучення такого майна з власності держави та обернення його на свою користь.

У контексті досліджуваної проблематики варто виокремити та детально проаналізувати найпоширеніші способи вчинення таких дій:

1. Залучення близьких родичів як номінальних власників. Особа, яка вже повною мірою реалізувала своє право на приватизацію державного житла, залучає родичів (котрі ще не скористалися цим правом) для приватизації майна на їх користь та подальшого фіктивного оформлення права власності.

2. Повторна приватизація з частковою доплатою. Особа, яка раніше лише частково використала право на безоплатну приватизацію, вчергове здійснює процедуру на свою користь, привласнюючи майно через механізм доплати.

У першому випадку, службова особа фактично залучає як пособника у заволодінні чужим майном свого близького родича, здійснюючи його реєстрацію в отриманій службовій квартирі. Вже після виключення квартири з числа службового житла близький родич службової особи, використовуючи право на приватизацію майна державного житлового фонду, здійснює його приватизацію.

Правовий аналіз зазначених діянь потребує звернення до судової практики. Зокрема, колегія суддів Вищого антикорупційного суду у вироку від 06.04.2023 р. у справі № 761/8517/17 визнала колишнього Голову Рахункової палати та головного контролера установи невинуватими у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 191 КК України. Також невинуватим у пособництві (ч. 5 ст. 27, ч. 5 ст. 191 КК України) було визнано племінника головного контролера. Суд дійшов висновку, що приватизація службової квартири родичем посадовця була правомірною. Водночас у судовому рішенні акцентовано увагу на задавненій проблемі – недосконалості нормативного регулювання порядку поводження зі службовим житлом, що й створює підґрунтя для подібних правових колізій [21].

У межах згаданої справи суддя Вищого антикорупційного суду висловив окрему думку. У ній зазначено, що колишній Голова Рахункової палати, звертаючись до районної державної адміністрації з клопотанням про виключення квартири з категорії службових, діяв із використанням службових повноважень всупереч інтересам служби. При цьому залучення родича посадовця до процесу приватизації, на переконання судді, підтверджує спільний умисел на заволодіння державним майном [22].

Попри різні підходи до юридичної кваліфікації таких дій, їх суспільно небезпечні наслідки залишаються незмінними – остаточна втрата державою активу у вигляді нерухомого майна.

У другому випадку службова особа використовує залишок санітарної норми площі, не вичерпаний під час першої приватизації, для повторної процедури. При цьому за загальну площу, що перевищує встановлені ліміти, здійснюється доплата.

Формула розрахунку доплати за надлишкову площу в процесі приватизації передбачена Поряд-

ком та міститься в додатку 5 до вказаного нормативно-правового акта [15]. Розрахунок вартості доплати за надлишкову площу здійснюється за формулою – «Д = Пн х 0,18 = _____ грн», де «Д» – вартість доплати, «Пн» – надлишкова площа, «0,18» – вартість одного квадратного метру надлишкової загальної площі, яка визначена розрахунковим шляхом, виходячи із номінальної вартості житлового чека 4,20 грн. [23].

Аналіз матеріалів цієї категорії справ дає можливість навести такий приклад: службова особа зі складом сім'ї із трьох осіб реалізує право на приватизацію квартири площею 70 кв. м (з розрахунку: 21 кв. м на кожного члена сім'ї плюс 10 кв. м на сім'ю). У результаті першої приватизації в особи залишається невикористаним ліміт у 3 кв. м на всю сім'ю (або по 1 кв. м на кожного члена родини). Надалі, використовуючи залишок у 1 кв. м, ця особа ініціює приватизацію іншої квартири загальною площею 100 кв. м. За таких умов 99 кв. м вважаються надлишковою площею, оплата за яку розраховується за наведеною вище формулою. Таким чином, службова особа за привласнення об'єкта нерухомості площею 100 кв. м сплачує лише 17 грн 82 коп. (за 99 кв. м надлишку). Така диспропорція між реальною ринковою ціною майна та символічною вартістю доплати за формулою 1990-х років яскраво демонструє недосконаліть чинного законодавства.

Хоча в діях службової особи і наявні певні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України, однак в її діях відсутній такий елемент як протиправність, оскільки формально відповідно до Порядку, [15] сплата за надлишкову площу приватизованої в другий раз квартири виконана законно. Крім того, за аналогічних обставин право на повторну приватизацію мають і члени сім'ї службової особи. У такому разі вони також можуть приватизувати житло, здійснивши доплату за надлишкову площу за тією ж символічною формулою.

Аналіз наведеного прикладу дає підстави для висновку: такі дії спричиняють ідентичні суспільно небезпечні наслідки – безповоротну втрату державного активу за мізерну компенсацію. Квартира, яку державний орган придбав за бюджетні кошти за ринковою ціною, у результаті повторної приватизації відчужується на користь службової особи за символічною ціною 0,18 грн за квадратний метр надлишкової площі.

Зазначена прогалина у Порядку [15], що регламентує застарілий механізм розрахунку доплати, безпосередньо впливає на правову кваліфікацію діянь. Вона дозволяє нівелювати таку обов'язкову ознаку складу злочину, як протиправність, оскільки формально процедура відповідає чинним нормам. У результаті державні активи вимиваються за безцінь, а посадові особи уникають відповідальності за заволодіння майном через легалізовані недосконалим законодавством схеми.

Висновки. З огляду на викладені обґрунтування та зважаючи на високі ризики зловживання посадовцями своїм становищем у перехідний період (під час дії воєнного стану та протягом року після його завершення), пропонується розробити та внести на розгляд Верховної Ради України законопроєкт, що базуватиметься на таких положеннях: 1) запровадження мораторію (заборони) на: прийняття посадовими особами державних органів рішень про виключення житла з категорій службового, що забезпечить збереження майна у власності держави; звернення керівників підприємств, установ та організацій державної форми власності з клопотаннями до органів приватизації щодо зміни статусу службового житла; 2) реформування механізму розрахунків з тим, щоб переглянути та нормативно врегулювати порядок визначення доплати за надлишкову площу в процесі приватизації, встановивши її розмір відповідно до реальних ринкових цін на житло.

Досягнення зазначених цілей можливе через ухвалення Верховною Радою України законопроєкту, який передбачатиме встановлення заборони на прийняття рішень про виключення житла з категорій службового та звернення з відповідними клопотаннями до органів приватизації, а також впровадження нового механізму доплати за надлишкову площу, що відповідатиме реальним ринковим цінам. Запропоновані законодавчі зміни мають стосуватися ч. 1 Розділу IV Закону України «Про основні засади житлової політики» в частині виключення положень, що відтерміновують набрання чинності окремими пунктами розділу на один рік після завершення воєнного стану, а також додатка 5 до Порядку передачі житла у власність громадян для запровадження актуальної формули розрахунку вартості надлишкової площі. Прийняття цього нормативно-правового акта та корегування існуючої бази

дозволить усунути практичні проблеми кримінально-правової оцінки дій службових осіб, зокрема в контексті визнання їх поведінки протиправною при зловживанні службовим становищем під час приватизації. Крім того, це забезпечить раціональне відшкодування бюджетних коштів та унеможливить відчуження державного майна за безцінь.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М. І. Хавронюка. К.: Москаленко О. М., 2019. 466 с.
2. Зельцер Є. Р. Використання світового досвіду оренди житлової нерухомості для вирішення житлової проблеми в Україні / Є. Р. Зельцер // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. Ч. 2 Випуск 52 / відп. за випуск д-р техн. наук, проф. А. О. Тугай / Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ: КНУБА, 2023. С. 135–147. DOI: https://doi.org/10.32347/2707-501x.2023.52(2).135–147.
3. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна,. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 376 с.
4. Дмитрук М. М. «Змішана» протиправність діяння як ознака кримінального проступку / М. М. Дмитрук // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 219–220.
5. Панов М. Кримінальна протиправність як ознака злочину. Право України. 2011. №9. С. 62–76.
6. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях особливої частини Кримінального кодексу України: дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2010. с. 193.
7. Заруба П. І. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері приватизації: монографія / П. І. Заруба. К.: Атіка, 2007. 220 с.
8. Крих Т. Я. Незаконна приватизація державного, комунального майна за кримінальним правом України: юридичний аналіз складу злочину: дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2010. 239 с.
9. Кришевич О. В. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства в ході приватизації // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання: збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції, 7–8 грудня. Київ, 2005. С. 217–222.
10. Стельмахович І. В. Кримінально-правова характеристика злочинів, що вчиняються у процесі приватизації державного майна / І. В. Стельмахович, О. М. Неживець // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ: науково-теоретичний журнал. 2007. №3. С .173–181.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text (дата звернення: 13.04.2026).
12. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 №889-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889–19#Text (дата звернення: 13.04.2026).
13. Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 25.07.2018 №2482-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482–12#Text (дата звернення: 13.04.2026).
14. Постанова Ради Міністрів УРСР від 04.02.1988 №37 «Про службові жилі приміщення» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37–88-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.04.2026).
15. «Положення про порядок передачі квартир (будинків), жилих приміщень у гуртожитках у власність громадян», затверджене наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства, України від 16.12.2009 №396, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 29.01.2010 за №109/17404 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0109-10#Text (дата звернення: 13.04.2026).
16. Закон України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 №580-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580–19#Text (дата звернення: 13.04.2026).
17. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» від 03.04.2003 №661-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661–15#Text (дата звернення: 13.04.2026).
18. Закон України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 №576-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576–19#Text (дата звернення: 13.04.2026).
19. Закон України «Про основні засади житлової політики» від 13.01.2026 №4751-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4751–20#Text (дата звернення: 13.04.2026).

20. Рішення Конституційного Суду України від 10.06.2010 №15-рп / 2010 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-10#Text (дата звернення: 13.04.2026).
21. Вирок Вищого антикорупційного суду України від 06.04.2023, справа №761/8517/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110048566 (дата звернення: 13.04.2026).
22. Окрема думка судді Вищого антикорупційного суду на вирок Вищого антикорупційного суду України від 06.04.2023, справа №761/8517/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110607676 (дата звернення: 13.04.2026).
23. Роз'яснення Міністерства розвитку громад та територій України від 29.05.2015 «Щодо доплати за надлишкову площу житла при приватизації житлового приміщення» / URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=62607 (дата звернення: 13.04.2026).

REFERENCES:

1. Khavronuk, M. I. (Ed.). (2019). *Corruption Schemes: Their Criminal Classification and Pre-trial Investigation.* Moskalenko O. M.
2. Zeltser, E. R. (2023). Applying Global Experience in Residential Real Estate Leasing to Address the Housing Problem in Ukraine. *Ways to Improve Construction Efficiency in the Context of Market Relations,* (52(2)), 135–147. DOI: https://doi.org/10.32347/2707-501x.2023.52(2).135–147.
3. Tatsii, V. Ya., Borisov, V. I., & Tyutyugin, V. I. (Eds.). (2013). *Criminal Code of Ukraine. Scientific and Practical Commentary* (5th ed., Vol. 1). Law.
4. Dmytruk, M. M. (2012, April 20–21). *Mixed «unlawfulness» of an act as a sign of a criminal offense* [Presentation]. International Scientific Conference «Legal Life of Modern Ukraine,» Odesa, Ukraine.
5. Panov, M. (2011). *Criminal Illegality as an Element of a Crime. Law of Ukraine,* (9), 62–76.
6. Yaremko, H. Z. (2010). *Blanket Provisions in the Articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine* [Ph. D. Dissertation, Ivan Franko National University of Lviv].
7. Zaruba, P. I. (2007). *Criminal Liability for Crimes in the Sphere of Privatization* [Monograph]. Atika.
8. Krykh, T. Ya. (2010). *Illegal Privatization of State and Municipal Property under Ukrainian Criminal Law: A Legal Analysis of the Elements of the Crime* [Ph.D. dissertation, Lviv State University of Internal Affairs].
9. Kryshevych, O. V. (2005, December 7–8). *Criminal Liability for Violations of Legislation During Privatization* [Presentation]. International Scientific and Practical Conference «National Security of Ukraine: Status, Crisis Phenomena, and Ways to Overcome Them,» Kyiv, Ukraine.
10. Stelmakhovych, I. V., & Nezhyvets, O. M. (2007*). Criminal-legal characteristics of crimes committed during the privatization of state property.* Scientific Bulletin of Kyiv National University of Internal Affairs, (3), 173–181.
11. *Civil Code of Ukraine* dated January 16, 2003, No. 435-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15.
12. Law of Ukraine *«On Public Service»* dated December 10, 2015, No. 889-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889–19.
13. Law of Ukraine «*On the Privatization of the State Housing Fund»* dated July 25, 2018, No. 2482-XII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12Рада of Ministers of the Ukrainian SSR. (February 4, 1988).
14. *On Official Residential Premises* (Resolution No. 37). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37–88-%D0%BFМіністерствое of Housing and Communal Services of Ukraine. (December 16, 2009). *Regulations on the Procedure for Transferring Apartments (Houses) and Residential Premises in Dormitories to Citizens' Ownership* (Order No. 396). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0109–10.
15. Law of Ukraine «*On the National Police of Ukraine»* dated July 2, 2015, No. 580-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580–19.
16. Law of Ukraine «*On the State Border Guard Service of Ukraine»* dated April 3, 2003, No. 661-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661–15.
17. Law of Ukraine «*On the Accounting Chamber»* dated July 2, 2015, No. 576-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576–19.
18. Law of Ukraine *«On the Accounting Chamber»* dated July 2, 2015, No. 576-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576–19.
19. Law of Ukraine «*On the Basic Principles of Housing Policy»* dated January 13, 2026, No. 4751-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4751–20.
20. Constitutional Court of Ukraine. (June 10, 2010). *Decision No. 15-rp/2010 in the case based on a constitutional petition filed by 50 People's Deputies of Ukraine*… https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710–10.

21. High Anti-Corruption Court of Ukraine. (2023, April 6). *Judgment in Case No. 761/8517/17. Unified State Register of Court Decisions*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/110048566.
22. High Anti-Corruption Court of Ukraine. (April 6, 2023). *Separate opinion of the judge on the judgment in Case No. 761/8517/17.* Unified State Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/110607676.
23. Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine. (May 29, 2015). *Regarding additional payments for excess living space during the privatization of residential premises* [Clarification]. https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=62607.

Anton BAILOV,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Academician V. V. Stashys Research Institute
for the Study of Crime
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Senior Research Fellow,
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-0203-9066
e-mail: Bay_av@i.ua

Ivan ROMANCHUK,
National Anti-Corruption Bureau of Ukraine,
Detective of the Third Detective Unit
of the First Main Detective Unit
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-0712-0588
e-mail: roman_ivan2308@ukr.net

DETERMINING THE ILLEGALITY OF ACTIONS BY PUBLIC OFFICIALS IN THE PRIVATIZATION OF THE STATE HOUSING FUND

The article analyzes the issues surrounding the determination of the unlawfulness of acts committed by public officials who privatize state-owned housing stock for their own benefit or for the benefit of others, while abusing their official positions. Examples are provided of gaps and shortcomings in legislative acts that affect the determination of the unlawfulness of an act as a mandatory element of a criminal offense when public officials privatize state housing stock for their own benefit or that of third parties. International experience in managing state property is taken into account, demonstrating a shift toward a strategy of preserving the housing stock (particularly service housing) in state ownership without the right to privatize it under any circumstances, as well as practices of providing citizens with affordable social housing for rent based on their income level. The methods by which public officials carry out the privatization of the state housing stock are identified; although these methods exhibit the elements of a criminal corruption offense, they cannot be deemed unlawful due to gaps in the legislation. In the context of the issue under study, the most common methods of carrying out such actions are identified and analyzed in detail: (a) the use of close relatives as nominal owners, where a person who has already fully exercised their right to privatize state-owned housing enlists relatives (who have not yet exercised this right) to privatize the property in their favor and subsequently register ownership rights fictitiously; (b) repeated privatization with a partial additional payment, where a person who previously exercised only part of their right to free privatization repeats the procedure in their own favor, appropriating the property through the mechanism of an additional payment. It is proposed to amend the regulatory acts governing the privatization of state housing stock to resolve the issues that arise in law enforcement when recognizing the actions of public officials as unlawful during the privatization of state housing stock.

Keywords: *privatization, state housing stock, illegality, abuse, official housing, social housing, living space, sanitary standard, additional payment, housing voucher, loss of state assets, misappropriation of property, mercenary motive.*

Стаття надійшла до редакції: 14.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.2
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.148

Віталій ГАЦЕЛЮК,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
Член Вищої кваліфікаційної комісії
суддів України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
старший науковий співробітник відділу проблем
кримінальної юстиції та кримінології
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6958-2067

ПЕРСПЕКТИВИ АНАЛІЗУ ПРАКТИКИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ ЯК СКЛАДОВОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ПІДХОДІВ НАЛЕЖНОГО УРЯДУВАННЯ

Стаття присвячена вивченню перспектив аналізу практики криміналізації суспільно небезпечних діянь як складової кримінальної політики в контексті підходів належного урядування. Зазначається, що дослідження практики вітчизняного законотворця у сфері криміналізації набувають особливого значення у період протидії збройній агресії, протягом якого основними напрямами нормативного забезпечення відсічі агресії стали: пряма заборона різних форм колаборації, виокремлення злочинів проти людяності; забезпечення кримінально-правовими засобами процесів мобілізації та ведення бойових дій; підвищення кримінально-правового захисту учасників оборони, попередження зловживань у сферах, пов'язаних із забезпеченням «тилових» процесів, криміналізація дій спеціалістів в ролі експертів.

Обґрунтовується доцільність аналізу не лише конкретного змісту ухвалених законодавцем рішень, а й ступінь їх взаємоузгодженості та відповідності загальнодержавним підходам до політики правового регулювання. Такий підхід дозволить забезпечити, в тому числі, баланс між цілями застосування засобів політики та реальними можливостями суспільства з урахуванням ціни застосування таких засобів. Крім того, дослідження криміналізації через призму кримінальної політики дозволить також використати гуманістичний потенціал концепту політики як засобу протистояння свавіллю.

Пропонується досліджувати практику законотворення у сфері криміналізації суспільно небезпечних діянь не лише в межах окремих законів, а й через групування їх за певними ознаками (період ухвалення, предмет регулювання), що дозволяє проводити аналіз в межах парадигми кримінальної політики. Робиться висновок про те, що варто інтенсивніше використовувати підходи концепції належного урядування для оцінювання відповідності кримінальної політики у певний період цінностям демократії та верховенства права.

Ключові слова: *криміналізація суспільно небезпечних діянь; кримінальна політика; належне урядування.*

Постановка проблеми. Дослідження практики вітчизняного законотворця у сфері криміналізації набувають особливого значення у період протидії збройній агресії, протягом якого зміни до тексту кримінального законодавства є поширеним явищем. Нами вже зазначалося, що основними напрямами нормативного забезпечення відсічі агресії та подолання її наслідків кримінально-правовими засобами за період 2022–2025 років стали:

– пряма заборона різних форм колаборації громадян з агресором (статті 111^1, 111^2, 114^2 КК України (далі – КК)), включно із передумовами для інформаційної протидії (ст. 436^2 КК), виокремлення злочинів проти людяності (ст. 442^1 КК);

– забезпечення кримінально-правовими засобами процесів мобілізації та ведення бойових дій (статті 31^1, 336^1 КК);

– підвищення кримінально-правового захисту учасників оборони (ст. 435[1] КК) з одночасним превентивним впливом на деякі елементи сектору безпеки та оборони через включення їх до кола суб'єктів військових правопорушень;

– попередження зловживань у сферах, пов'язаних із забезпеченням «тилових» процесів (статті 416, 417 КК, криміналізація дій спеціалістів в ролі експертів) [1, с. 380].

На наш погляд, потребує аналізу не лише конкретний зміст ухвалених законодавцем рішень, а й ступінь їх взаємоузгодженості та відповідності загальнодержавним підходам до політики правового регулювання. Це зумовлено в тому числі й тим, що кримінально-правова доктрина доволі критично ставиться до практики законотворчості у сфері кримінальної юстиції, що передувала досліджуваному періоду. Так, з огляду на те, що із 47-ми законів до Особливої частини КК України (2016–2019 рр.) пояснювальні записки до 28-ми (60%) не містять належного статистичного чи соціологічного обґрунтування необхідності прийняття; у 33-ьох (70,2%) – відсутній аналіз можливостей здійснення бюджетних витрат; у 34-ьох (72,3%) – відсутній прогноз можливого впливу на криміногенну ситуацію та корупцію, до 6-ти (12,7%) законів пояснювальні записки узагалі є відсутніми, І. Медицьким виснується, що планування законотворчої діяльності Верховної Ради України за постійної незмінності основних показників (кількості зареєстрованих та прийнятих законопроєктів, частки прийнятих законів у загальній кількості зареєстрованих законопроєктів) як упродовж минулого часу (2016–2019 рр.), так і згідно з бюджетними запитами на 2020–2022 роки, не відповідає наявним суспільним потребам та зумовлює збільшення бюджетних витрат. При цьому дослідником доведено, що більшість сучасних ініціатив парламенту має за мету розширення сфери дії кримінального закону та посилення кримінальної відповідальності [2, с. 18–19, 23]

Це вимагає аналізу на предмет наявності або відсутності підстав вважати такі кроки законодавця, які, як бачимо, тривають, частиною практики урядування, котра у доктрині зазвичай раціоналізується через концепцію кримінально-правової політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми криміналізації та кримінальної політики піддані аналізу у роботах Н. О. Антонюк, Д. О. Балобанової, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, А. А. Вознюка, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, М. В. Карчевського, О. М. Костенка, М. І. Мельника, Р. О. Мовчана, В. О. Навроцького, О. О. Пащенка, Ю. А. Пономаренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, та інших учених. Разом із тим в умовах доволі динамічних змін у тілі кримінального закону актуальним залишається питання забезпечення координації поточної практики законотворення у сфері криміналізації у межах підходів належного урядування як характеристики реалізації кримінальної політики.

Метою статті є визначення перспектив дослідження криміналізаційних практик (процесів криміналізації суспільно небезпечних діянь) у контексті сучасного стану розуміння концепції належного урядування у сфері кримінальної політики.

Виклад основного матеріалу. І. Козич зазначає, що призначення кримінального права – охороняти та регулювати, а призначення кримінально-правової політики – забезпечувати діяльність «організму» протидії злочинності в цілому. Тому, коли говорять про конкретні кримінально-правові відносини з приводу того чи іншого злочинного діяння, то мають на увазі функції кримінального права. Якщо ж згадують про реалізацію відповідної підсистеми політики у сфері протидії злочинності (кримінально-правову політику), то мова, вочевидь, йде про функції кримінально-правової політики [3, с. 109]; і це, очевидно, справедливо для криміналізації суспільно небезпечних діянь як предмета дослідження.

Політологічний вимір криміналізації як останнього засобу виокремлює і В. К. Грищук. Він пише: «Домінуючим чинником в умовах соціально неоднорідного суспільства є суперечливість, конфліктність суспільних інтересів. У зв'язку з цим важливим є наукове вироблення демократичного механізму розумного, компромісного узгодження суспільних інтересів на рівні чинного законодавства. Метод примусу в державі демократичного спрямування має бути крайнім засобом узгодження цих інтересів. Як свідчить суспільна практика, ігнорування такого підходу в сучасних умовах, – шлях до загострення та бурхливого вияву соціальних конфліктів, що, в свою чергу, може зашкодити демократичному реформуванню всіх сфері сус-

пільних відносин, або ще гірше – створити ґрунт для демонтажу, розвалу наявних демократичних інститутів суспільства і встановлення тоталітарного режиму» [4, с. 312].

Не лише окремим законам бракує належної обґрунтованості, а й стратегічному баченню законодавця. Характеризуючи масив документів, що визначали напрями кримінально-правової політики України на сучасному етапі, Ю. А. Пономаренко зазначає: «Поява кожного подібного документа знаменувала собою активізацію зусиль держави щодо здійснення кримінально-правової політики. У перші місяці, а інколи роки такі документи ще більшою чи меншою мірою виконують роль програмних, але згодом вони все менше впливають на діяльність держави з протидії злочинності. Часто вони просто забуваються і, в першу чергу, саме на законотворчому рівні здійснення кримінально-правової політики. Це свідчить про те, що такі програмні документи не мають належного авторитету й істотного впливу саме на ті органи, на які покладене їх виконання. Причини цього – найрізноманітніші, серед них і загальний низький рівень правової культури, і загальний низький рівень політичної відповідальності, і відсутність належних механізмів виконання подібних програмних документів тощо. Вочевидь, не останнє місце серед причин посідає й недостатній рівень теоретичної обґрунтованості, прогностичної достовірності, соціальної і правової ефективності тих завдань й цілей, які закладаються до подібних програм, механізмів і засобів їх досягнення» [5, с. 346].

І хоча на сучасному етапі кримінально-правова політика України перебуває в кульмінаційному моменті, коли підготовка проєкту нового Кримінального кодексу є довгоочікуваною спробою остаточно відійти від попередньої парадигми «пострадянського» кримінального права як засобу боротьби зі злочинністю і перевести його в якість галузі права, що намагається протидіяти найбільш небезпечним проявам людської поведінки [6, с. 158], сучасне вітчизняне право загалом та кримінальне право, зокрема, існують в умовах недосконалого законодавства, ігнорування досягнень науки при вирішенні проблем вдосконалення тих чи тих правових норм, нормативно-правових актів, концепцій. Жодна галузь права, у тому числі й галузь кримінального права, не має загальноприйнятої концепції, яка б слугувала орієнтиром для коротко-, середньо- та довгострокового розвитку. Усе це не могло не відобразитися на всіх без винятку рівнях правозастосовної діяльності та виявилося, зокрема в неоднаковості судової практики, високому відсотку питомої ваги скасованих судових рішень, нелогічності певних обов'язкових для виконання судових рішень [7, с. 69].

Зарубіжні дослідники також підкреслюють, що будь-яке загальнодержавне рішення має свою ціну. «Соціальні витрати (ціна) криміналізації складаються із ціни заборони та ціни її застосування», – пише А. Хардуф. І далі дослідник зазначає, що першою ціною, яку суспільство має заплатити, є свобода діяти так, як не заборонено законом. Інша ціна пов'язана із символічною дією кримінального закону, який виражає певні меседжі для суспільства; і з певної точки зору символічне значення забороняючої норми кримінального закону може бути неоднозначним. Інші складові ціни криміналізації включають підживлення тіньової економіки. У решті-решт, сукупна ціна криміналізації може стати суттєвим аргументом проти неї, а криміналізацію, якщо вона все одно відбувається навіть за умови більш високої її ціни, ніж наслідків у вигляді попередження шкоди, автор характеризує як агресивну (offensive criminalization) [8, с. 68–69]. На думку П. Фріса, спектр негативних наслідків помилкової криміналізації навіть ширше. Недоліки кримінально-правової законотворчості, витрати (де)криміналізації можуть призводити до двох протилежних, але однаково небажаних наслідків – прогалин у криміналізації або, навпаки, до її надмірності. У першому випадку незахищеність певних суспільних відносин, цінностей, благ та інтересів, їх неврегульованість кримінально-правовими засобами на фоні реально заподіюваної їм шкоди нерідко штовхає до пошуку непередбачених законом альтернатив. Усі вони відбуваються в інтервалі від просто самосуду до «натяжок» у кваліфікації й аналогії. Не меншу шкоду містить й криміналізаційна надмірність – перенасиченість законодавства кримінально-правовими заборонами, його зарегульованість, необхідність у чому вже відпала або навіть не існувала зовсім. Така криміналізація не відповідає одразу кільком принципам кримінально-правової політики: принципу врахування (відповідності) кримінально-правової політики соціально-правовій психології, принципу відповідності кримінально-політичній ідеології

(оскільки такий закон не сприйматиметься як відповідний і доцільний); принципу економії кримінальної репресії (оскільки до відповідальності притягується невиправдано велике коло громадян, невиправдано зростають витрати на кримінальну юстицію) і принципу невідворотності відповідальності (оскільки частіше за все такий закон на практиці перестає застосовуватися) [9, с. 338–339].

І ця теза отримує підтвердження на практиці. Згідно із Законом України від 13 квітня 2012 р. КК доповнено ст. 389[1], якою встановлена відповідальність за умисне невиконання засудженим угоди про примирення або про визнання винуватості. Ця стаття, на думку М. Хавронюка, є прикладом надмірної криміналізації,. Адже змістом угоди завжди є узгоджене покарання. Тому, якщо невиконання угоди є ухиленням від покарання, то за таке діяння кримінальна відповідальність вже передбачена ст. 389 і ст. 390 КК; до того ж це невиконання обов'язків засудженого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, тому така співпраця, як правило, закінчується, а не починається з вироком суду (починається вона тоді, коли на стадії досудового розслідування цього забажав сам підозрюваний) [10, с. 808].

Наведемо ще один приклад. На думку І. Доляновської, існування частини 1 у ст. 150 КК України є зайвим, суперечить міжнародно-правовим положенням щодо визначення поняття експлуатації дітей та сприяє надмірній криміналізації діяння [11, с. 10].

У підсумку П. Фріс робить такий невтішний висновок: «Кримінальне законодавство, яке є базою для усієї системи боротьби зі злочинністю, на сьогодні перетворилось у громіздкий документ, внутрішньо часто суперечливий та незрозумілий для правовиконавця. Кримінальний кодекс України перетворився в якогось монстра. За своїм розміром він у рази перебільшує КК України 1960 р., навіть у його останній редакції. Він сприйняв його ідеологію кримінально-правової заборони, яка визначається дуже просто – «заборонити усе»! Невиправдана криміналізація призводить до деформації кримінально-правової правосвідомості, до криміналізації суспільства, адже невиправдано широке застосування кримінального закону збільшує кількість засуджених. Зміни до КК України приймаються настільки часто, що просто неможливо встигнути за ними навіть професіоналам… така ситуація стала можливою внаслідок формування у суспільній правосвідомості ідеологічної установки на те, що будь-які проблеми у суспільстві можливо вирішити за допомогою кримінального закону. Коріння цієї установки перебувають в ідеології кримінально-правової політики радянських часів, яка перейшла в ідеологію кримінально-правової політики сучасного українського суспільства. Ідеологія в СРСР, як це вже неодноразово підкреслювалося, була визначальною для проведення криміналізації діяння і для здійснення пеналізації» [9, с. 78, 130].

Ідеї щодо вирішення суспільних проблем за рахунок криміналізації лунали і з боку керівництва органів правопорядку. Так, свого часу один із колишніх Генеральних прокурорів України зазначав: «Низка проблемних питань виникає у зв'язку із загальною тенденцією до гуманізації кримінального законодавства. Зокрема, практика довела, що здійснена законодавцем декриміналізація контрабанди товарів у великих розмірах не була виправданою. Заходи адміністративного характеру, що вживаються органами фіскальної та прикордонної служби, вочевидь, не забезпечують ефективної протидії незаконному обігу підакцизних та фальсифікованих товарів. Отже, криміногенна обстановка у цій сфері залишається напруженою. Те саме стосується й скасованої 2004 р. кримінальної відповідальності за незаконне перетинання особою державного кордону України. … Ситуація в державі вимагає посилення протидії нелегальному видобуванню бурштину та незаконній порубці лісу, у тому числі їх вивезенню за межі України, оскільки загрожує екологічним лихом. Водночас кримінально-правова політика у цих питаннях є слабкою. Так, контрабанда бурштину взагалі не визнається кримінальним правопорушенням, а незаконне видобування корисних копалин віднесено до злочинів середньої тяжкості, що унеможливлює застосування правоохоронними органами негласних слідчих (розшукових) дій. Аналогічно не передбачено кримінальної відповідальності за незаконне перевезення, купівлю, продаж, інші операції з лісом, у тому числі його контрабанду, а незаконна порубка лісу також віднесена до злочинів середньої тяжкості» [12, с. 21–22].

З такою логікою і без ретельного аналізу криміналізації саме як кроку в межах урядування доволі легко дійти до невиправдано широкого засто-

сування криміналізаційних інструментів. Як зазначає з цього приводу В. Навроцький, «правовий фетишизм – явище протилежне нігілізму. Він полягає в обожнюванні права, приписуванні йому чудодійних властивостей, сліпому поклонінні. Правовий фетишизм щодо кримінального права означає віру в те, що завдяки широкому застосуванню заходів кримінальної відповідальності можна вирішити ті чи інші державні чи суспільні проблеми, зокрема, подолати посягання на власність, викорінити злочини у сфері господарської діяльності. Він має принаймні два прояви. Перший полягає у намаганні передбачити кримінальну відповідальність за «все і вся», виражаючись у численних пропозиціях, спрямованих на доповнення КК все новими і новими складами злочинів. На щорічних конференціях, присвячених річниці прийняття КК України 2001 р., постійно виступають працівники апарату Верховної Ради України, які неодмінно звертають увагу на шквал ідей суб'єктів законодавчої ініціативи, спрямованих на розширення кримінальної відповідальності. На жаль, значна частина з них реалізується, … оскільки вони переважно не обґрунтовані. Автори, які взагалі не мають юридичної освіти чи мають лише дипломи про неї без мінімальних знань, висловлюють і просувають свої пропозиції, повністю ігноруючи вироблені наукою кримінального права підстави криміналізації та не дотримуючись правил законодавчої техніки. Тому в КК з'являються статті, які прийнято називати «мертвими», Розділ КК про злочини у сфері господарської діяльності змінювався чи не найбільше – майже третина його статей з 2001 р. викладена в новій редакції… Другий прояв правового фетишизму в царині кримінального права – це кампанійщина в діяльності правоохоронних органів…. Правовий волюнтаризм засновується на тому, що правові норми можна формулювати не на основі об'єктивно існуючих закономірностей, потреб суспільства, а відповідно до уявлень певних осіб про необхідні і допустимі заходи, виходячи з їх бажань та намірів. У решті-решт, правовий волюнтаризм є втіленням нігілізму і фетишизму у правовій сфері» [13, с. 630–631].

Саме тому криміналізація має бути оцінена через парадигму кримінальної політики. Такий підхід дозволить забезпечити, в тому числі, баланс між цілями застосування засобів політики та реальними можливостями суспільства, з урахуванням ціни застосування таких засобів. Як зазначає М. Карчевський, кризові тенденції кримінально-правового регулювання (криза кримінально-правового регулювання) мають місце тоді, коли внаслідок законодавчих рішень та судової практики соціальні видатки, які необхідно здійснити на реалізацію кримінально-правового регулювання, перевищують обсяг соціальних видатків, що фактично може бути виділений державою та суспільством для цього [14, с. 16].

Крім того, дослідження криміналізації через призму кримінальної політики дозволить також використати гуманістичний потенціал концепту політики як засобу протистояння свавіллю. Як зазначає, О. Водянніков, важко переоцінити вплив концепції police на вироблення і становлення принципів *nullum crimen*, хоча сучасна наука історії права загалом та історії кримінального права, зокрема, обходять це питання, сприймаючи ідеї і концепції Ф. Суареса, Т. Гоббса, Дж. Лока, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккаріа поза контекстом дискусії серед мислителів Просвітництва щодо цього феномену. Саме через заперечення вибудови абсолютистської адміністрації держави на основі концепції police, через необхідність обмеження влади певними раціональними рамками, через заперечення широкої дискреції держави і її агентів, їх свавілля й постає необхідність установлення певних зрозумілих, загальних і засадничих рамок для обмеження каральної влади держави. Концепція police оперувала загальними повноваженнями суверена і казуальними настановами. Тому необхідність виведення зрозумілих і чітких принципів для обмеження police в кінцевому підсумку призвела до виокремлення кримінального права з цієї концепції, що стало наочним у період Великих кодифікацій кінця XVIII – початку XIX століть [15, с. 18].

В. Туляков зазначає, що «кримінально-правове запобігання злочинам – це дія кримінального Закону в цілому, а не виключно окремих його норм та інститутів. Норми з подвійною превенцією, злочини без жертв, мета покарання є підтвердженням цієї тези, оскільки превентивна функція останніх є аддитівною, а не основною. Відповідність кримінально-правової заборони оцінці такої заборони у населення робить закон ефективним, в противному разі йдеться про розповсюдження аномії і правового хаосу, що відображується як у право-

вому нігілізмі населення, так і в революційній цілеспрямованості дій керуючої еліти на задоволення власних потреб» [16, с. 258]. Саме для запобігання такого розвитку подій слід здійснювати криміналізацію через парадигму політики як policy, що дасть можливість використати найкращі стандарти та принципи good governance, тобто належного урядування, яке (як структурований принцип) засновано на цінності верховенства права [17, с. 29]. Як зазначено у Керівництві з демократичного законотворення для вдосконалення законодавства, підготовленого Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, коли парламенти приймають надзвичайні процедури без належної причини або прискорено приймають надзвичайно складні та важливі закони, це суперечить принципам належного управління та демократичним принципам [18].

З огляду на наведене вище хибним з точки зору належного урядування варто визнати практику поспішного внесення змін до кримінального закону, навіть в екстраординарних умовах. Прикладом цього може слугувати такий випадок. Законом України №2160 Кримінальний кодекс було доповнено статтею 114^2 («Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану). Але вже через кілька днів Законом України №2178 парламент вирішив внести до статті 114^2 Кримінального кодексу України зміни:

1) в абзаці першому частини першої слова «не розміщувалася» замінити словами «не розміщувалася (не поширювалася)», слова «чи Міністерством оборони України» – словами «Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України», а слова «відповідних відомств» виключити;

2) абзац перший частини другої після слів «Генеральним штабом Збройних Сил України» доповнити словами «Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами»;

3) абзац перший частини третьої викласти в такій редакції:

«3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб або з корисливих мотивів, або з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, за відсутності ознак державної зради або шпигунства».

Висновки. Видається методологічно плідним досліджувати практику законотворення у сфері криміналізації суспільно небезпечних діянь не лише в межах окремих законів, а й через групування їх за певними ознаками (період ухвалення, предмет регулювання), що дозволяє проводити аналіз в межах парадигми кримінальної політики. У свою чергу, варто інтенсивніше використовувати підходи концепції належного урядування, розроблені в тому числі, на рівні міжнародних організацій, для оцінювання відповідності кримінальної політики у певний період цінностям демократії та верховенства права. Подальші дослідження у цьому напрямі передбачатимуть застосування такого підходу (кримінальна політика як складова належного урядування) для аналізу діяльності вітчизняного законотворця.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Гацелюк В. О. Парадигма криміналізації та декриміналізації поведінки людини відповідно до викликів воєнного та повоєнного періодів. Концептуальні засади правотворчості у сфері кримінальної юстиції : монографія / за ред. д. ю. н., проф. Зої Загиней-Заболотенко. Київ : Юрінком Інтер, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2025. 1080 с.
2. Медицький І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретико-прикладні засади: автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021.
3. *Козич І. В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування. Івано-Франківськ. 2020.*
4. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини. Хмельницький. 2012.
5. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень. Харків. 2020.
6. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2021.

7. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів, Десна Поліграф. 2019. 488 с.
8. Harduf, Asaf, How Crimes Should Be Created: A Practical Theory of Criminalization (2013). Criminal Law Bulletin, Vol. 49, No. 1, 2013, P. 31–81.
9. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики. 2021. 389 с.
10. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник. Київ. 2014.
11. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008.
12. Луценко Ю. В. Ефективність правозастосовної діяльності у сфері кримінального законодавства. Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р. Харків. 2018. 552 с.
13. Навроцький Вячеслав. З професорської шухляди. Івано-Франківськ. 2016. 705 с.
14. Карчевський М. В. Можливості стратегічного планування кримінально-правового регулювання. Кримінальне право: традиції та новації : матеріали міжнародного круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса, 9–10 липня 2015 р. Харків. 2015. 388 с.
15. Водянніков О. Ю. Передмова. Криміналізація суспільно небезпечних діянь протягом дії Кримінального кодексу України 2001 року: останні сюжети на фоні загальної палітри законодавчих рішень. Київ. 2021. 228 с.
16. Туляков В. О. Моральна адекватність кримінально-правової заборони. Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 44. Одеса. 2008. 356 с.
17. Nik Mahmod. Good governance and the rule of law. (2013). UUM Journal of Legal Studies, 4, 1–31. DOI 10.32890/uumjls.4.2013.4559
18. Guidelines on Democratic Lawmaking for Better Laws URL: https://odihr.osce.org/sites/default/files/f/documents/a/3/558321_3.pdf

REFERENCES:

1. Hatseliuk V. O. (2025) Paradyhma kryminalizatsii ta dekryminalizatsii povedinky liudyny vidpovidno do vyklykiv voiennoho ta povoiennoho periodiv. Kontseptualni zasady pravotvorchosti u sferi kryminalnoi yustytsii. Kyiv. 1080 s.
2. Medytskyi I. B. (2021) Naslidky zlochynnosti v Ukraini: teoretyko-prykladni zasady: avtoref. dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv.
3. Kozych I. V. (2020) Kryminalno-pravova polityka: funktsii ta funktsionuvannia. Ivano-Frankivsk.
4. Hryshchuk V. K. (2012) Filosofsko-pravove rozuminnia vidpovidalnosti liudyny. Khmelnytskyi.
5. Ponomarenko Yu. A. (2020) Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen. Kharkiv.
6. Balobanova D. O. (2021) Dynamika kryminalnoho prava Ukrainy (teoretyko-prykladne doslidzhennia): dys. … d-ra yuryd. nauk: 12.00.08. Odesa: Nats. un-t «Odeska yurydychna akademiia».
7. Babanly R. Sh. (2019) Pryznachennia pokarannia v Ukraini: teoretyko-prykladni zasady. Chernihiv, Desna Polihraf. 488 s.
8. Harduf, Asaf (2013) How Crimes Should Be Created: A Practical Theory of Criminalization (2013). Criminal Law Bulletin, Vol. 49, No. 1. P. 31–81.
9. Fris P. L. (2021) Ideolohiia kryminalno-pravovoi polityky. 2021. 389 s.
10. Dudorov O. O., Khavroniuk M. I. (2014) Kryminalne pravo: Navchalnyi posibnyk. Kyiv.
11. Dolianovska I. M. (2008) Kryminalna vidpovidalnist za ekspluatatsiiu ditei (analiz skladu zlochynu): avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv.
12. Lutsenko Yu. V. (2018) Efektyvnist pravozastosovnoi diialnosti u sferi kryminalnoho zakonodavstva. Kryminalno-pravove rehuliuvannia ta zabezpechennia yoho efektyvnosti: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 18–19 zhovt. 2018 r. Kharkiv. 552 s.
13. Navrotskyi Viacheslav. (2016) Z profesorskoi shukhliady. Ivano-Frankivsk. 705 s.
14. Karchevskyi M. V. (2015) Mozhlyvosti stratehichnoho planuvannia kryminalno-pravovoho rehuliuvannia. Kryminalne pravo: tradytsii ta novatsii : materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu, prysviachenoho 90-littiu z dnia narodzhennia vydatnoho vchenoho, heroia Ukrainy, akademika V. V. Stashysa, 9–10 lypnia 2015 r. Kharkiv. 388 s.
15. Vodiannikov O. Iu. (2021) Peredmova. Kryminalizatsiia suspilno nebezpechnykh diian protiahom dii Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku: ostanni siuzhety na foni zahalnoi palitry zakonodavchykh rishen. Kyiv. 228 s.

16. Tuliakov V. O. (2008) Moralna adekvatnist kryminalno-pravovoi zaborony. Aktualni problemy derzhavy i prava : zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 44. Odesa. 356 s.
17. Nik Mahmod. Good governance and the rule of law. (2013). UUM Journal of Legal Studies, 4, 1–31. DOI 10.32890/uumjls.4.2013.4559
18. Guidelines on Democratic Lawmaking for Better Laws URL: https://odihr.osce.org/sites/default/files/f/documents/a/3/558321_3.pdf

Vitalii GATSELIUK,
Candidate of Law, Senior Researcher,
Senior Researcher of the Department of Problems of
Criminal Justice and Criminology
V. M. Koretsky Institute of State and Law
National Academy of Sciences of Ukraine,
Member of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6958-2067

PROSPECTS OF ANALYZING THE PRACTICE OF CRIMINALIZATION OF SOCIALLY DANGEROUS ACTS AS A COMPONENT OF CRIMINAL POLICY IN THE CONTEXT OF GOOD GOVERNANCE APPROACHES

The article is devoted to the study of the prospects for the analysis of the practice of criminalization of socially dangerous acts as a component of criminal policy in the context of approaches to good governance. It is noted that the study of the practice of domestic lawmakers in the field of criminalization acquires particular importance in relation to the period of counteraction to armed aggression, during which the main areas of regulatory support for repelling aggression were: direct prohibition of various forms of collaboration, isolation of crimes against humanity; provision of criminal-legal means of mobilization processes and conduct of hostilities; improvement of criminal-legal protection of defense participants, prevention of abuses in areas related to the provision of «rear» processes, criminalization of actions of specialists in the role of experts. The expediency of analyzing not only the specific content of decisions adopted by the legislator, but also the degree of their mutual coordination and compliance with national approaches to the policy of legal regulation is substantiated. This approach will ensure, among other things, a balance between the goals of using policy tools and the real possibilities of society, taking into account the price of using such tools. In addition, the study of criminalization through the prism of criminal policy will allow, among other things, to use the humanistic potential of the concept of policy as a means of combating arbitrariness.

It is proposed to study the practice of lawmaking in the field of criminalization of socially dangerous acts not only within the framework of individual laws, but also by grouping them according to certain characteristics (period of adoption, subject of regulation), which allows for analysis within the framework of the criminal policy paradigm. The conclusion is made that it is worth using the approaches of the concept of good governance more intensively to assess the compliance of criminal policy in a certain period with the values of democracy and the rule of law.

Keywords: *criminalization of socially dangerous acts; criminal policy; good governance.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.9:316.65:303.62(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.156

Олег НОВІКОВ,
кандидат юридичних наук;
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
відділ кримінологічних досліджень,
старший науковий співробітник,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2047-1665,
e-mail: novikov.kh@gmail.com.

СУСПІЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ*

Статтю присвячено дослідженню суспільних уявлень про можливі тенденції розвитку злочинності в Україні у перші три роки після завершення війни. Актуальність теми зумовлена необхідністю формування науково обґрунтованого уявлення про криміногенні ризики повоєнного періоду, а також потребою доповнення традиційних методів кримінологічного прогнозування соціологічними даними про громадську думку та суспільні очікування. Емпіричну основу дослідження становлять результати онлайн-опитування населення, проведеного у 2025 р., в якому взяли участь 1 704 респонденти. У статті проаналізовано очікування респондентів щодо загального рівня злочинності, динаміки окремих видів кримінальних правопорушень, регіонів підвищеного криміногенного ризику, потенційно вразливих соціальних груп, а також основних чинників, які можуть вплинути на погіршення криміногенної ситуації у повоєнний період. Установлено, що у суспільній свідомості переважає очікування зростання злочинності після завершення війни. Найбільш виражені ризики респонденти пов'язують із насильницькими кримінальними правопорушеннями, незаконним обігом зброї та її застосуванням, домашнім насильством, організованою злочинністю, а також кримінальними правопорушеннями, вчиненими у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. З'ясовано, що основні криміногенні чинники повоєнного періоду, на думку респондентів, концентруються у психологічній, соціально-економічній та безпековій площинах. До них належать психологічні наслідки війни, поширення песимізму й недовіри до влади, бідність, безробіття, наявність значної кількості зброї в обігу, поширення алкоголізму та наркоманії, а також проблеми соціальної адаптації демобілізованих осіб. Зроблено висновок, що соціологічне опитування може бути корисним допоміжним інструментом кримінологічного прогнозування, однак його результати мають розглядатися не як самодостатній прогноз, а як один з елементів ширшої прогностичної моделі.

Ключові слова: *злочинність в Україні, повоєнний період, кримінологічне прогнозування, громадська думка, суспільні очікування, криміногенні чинники, криміногенна ситуація, запобігання злочинності.*

The way in which the world is imagined
determines at any particular moment
what men will do
Walter Lippmann («Public Opinion», 1922)

Постановка проблеми. Прогнозування злочинності належить до найбільш складних і водночас найбільш практично значущих завдань кримінології. Його складність зумовлена багатофакторною природою детермінації злочинності, залежністю її динаміки від соціальних, економічних, політичних, демографічних, психологічних та інституційних процесів. У цьому сенсі кримінологічний прогноз завжди має справу не просто з наявними статистичними даними про стан і структуру злочинності, а й з імовірнісним моделюванням майбутніх соціальних умов, у яких така злочинність може формуватися.

Водночас складність кримінологічного прогнозування не зменшує його значення. Навпаки,

* Стаття підготовлена в межах виконання теми фундаментального дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» (номер державної реєстрації 0124U005211), яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України та фінансується за рахунок державного бюджету.

без прогнозного бачення неможливо забезпечити належне планування державної політики у сфері протидії злочинності, а також визначити пріоритетні напрями профілактичної діяльності. Слід погодитися з М. Рудиком, що «прогноз злочинності, по суті, є основою всієї організації протидії злочинності, що здійснюється як державними органами, так і громадськими організаціями» [1, с. 108].

Особливої складності кримінологічне прогнозування набуває в періоди масштабних соціальних потрясінь, до яких належить і війна. У таких умовах значною мірою втрачають надійність методи, що ґрунтуються на відносній стабільності соціальних процесів, зокрема екстраполяція попередніх тенденцій або комп'ютерне моделювання на основі сталих кореляцій між явищами. Воєнні та повоєнні трансформації змінюють соціальну структуру, економічні умови, характер взаємодії між громадянами й державою, поширеність зброї, психологічний стан населення та інші чинники, які можуть істотно впливати на криміногенну ситуацію. За таких обставин попередні статистичні тренди можуть втрачати прогностичну цінність, а зв'язки між окремими явищами стають нестійкими або непередбачуваними [2, с. 44].

У зв'язку з цим актуалізується потреба у використанні альтернативних або додаткових методів кримінологічного прогнозування, здатних зафіксувати суспільні очікування, уявлення та оцінки майбутніх криміногенних ризиків. Одним із таких методів є соціологічне прогнозування, яке дає змогу виявити, як населення сприймає можливу динаміку злочинності, які чинники вважає найбільш небезпечними та з якими видами кримінальних правопорушень пов'язує найбільші загрози у повоєнний період. Такий підхід узгоджується із сучасними дослідженнями, у яких підкреслюється необхідність інтеграції кримінальної статистики та даних про суспільне сприйняття злочинності й безпеки, оскільки ці джерела дають змогу побачити різні виміри одного соціального явища [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання кримінологічного прогнозування достатньо широко висвітлені у вітчизняній кримінологічній науці. Вагомий внесок у розроблення цієї проблематики зробили А. М. Бабенко, В. С. Батиргареєва, А. А. Бова, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, Є. О. Гладкова, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. Г. Колб, О. Г. Кулик, М. Г. Колодяжний, В. П. Кубрак, М. О. Ларченко, О. М Литвинов, С. Ю. Лукашевич, С. І. Марко, Ю. В. Орлов, В. В. Пивоваров, В. І. Поклад, М. М. Рудик, І. В. Сингаївська, Ю. В. Тарасевич, А. М. Ханькевич, І. О. Христич, В. І. Шакун, В. А. Шкелебей та ін.

У свою чергу, метод соціологічних опитувань як один із базових способів збирання емпіричної інформації докладно розглядався у працях Е. Беббі, В. Вербеця, Р. Гроувза, Д. Діллмана, Н. Паніної, В. Паніотто, Ф. Фаулера, Н. Харченко, М. Яценко та інших дослідників. У цих роботах обґрунтовано методологічні засади організації опитувань, визначено вимоги до формування вибірки, розроблення анкети, формулювання запитань, мінімізації похибок, забезпечення надійності та валідності результатів.

Звернення до соціологічного методу прогнозування злочинності у контексті воєнного та повоєнного періодів простежується, зокрема, у працях В. С. Батиргареєвої. У своїй статті «Злочинність в Україні у воєнний та повоєнний період: досвід емпіричного дослідження» [4] дослідниця, спираючись на результати масштабних емпіричних опитувань різних груп респондентів (населення, правоохоронців, експертів, внутрішньо переміщених осіб), обґрунтовує високий евристичний потенціал анкетування як інструменту формування інформаційної бази для кримінологічного прогнозування. Отримані таким чином дані, на її думку, виконують роль своєрідної «інформаційної матриці», що дозволяє виявляти ключові чинники, тенденції та можливі сценарії розвитку криміногенної ситуації, а також слугують підґрунтям для оцінки ефективності заходів запобігання злочинності та їх подальшого вдосконалення [4, с. 14].

Метою статті є виявлення й узагальнення суспільних уявлень про можливі тенденції розвитку злочинності в Україні у перші три роки після завершення війни, визначення найбільш значущих криміногенних чинників, груп ризику та загроз криміногенній ситуації на цей період на основі результатів соціологічного опитування населення, а також встановлення можливостей застосування соціологічного методу у кримінологічному прогнозуванні та окреслення його основних методологічних проблем.

Що стосується методології дослідження, то емпіричну основу дослідження становлять результа-

ти онлайн-опитування населення, проведеного науковцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. В опитуванні взяли участь 1 704 респонденти. Збір даних здійснювався у період з 14 серпня по 16 вересня 2025 року шляхом поширення анкети через соціальні мережі, зокрема через телеграм-канал «Адвокат права» з аудиторією близько 1 млн 200 тис. підписників (на момент проведення опитування). Участь в опитуванні була добровільною та анонімною і не передбачала збору персональних даних.

Водночас спосіб формування масиву відповідей зумовлює невипадковий характер вибірки, що обмежує можливість узагальнення отриманих результатів на все населення України. У зв'язку з цим результати дослідження доцільно інтерпретувати насамперед як відображення громадської думки та суспільних очікувань окремої частки населення щодо можливих тенденцій розвитку злочинності.

Для належної інтерпретації отриманих результатів важливе значення має характеристика складу респондентів, які взяли участь в опитуванні. Оскільки дослідження ґрунтується на невипадковій вибірці, аналіз соціально-демографічних ознак учасників дає змогу краще зрозуміти структуру масиву відповідей, визначити, які групи населення були представлені більшою чи меншою мірою.

Так, за *віковою структурою* серед респондентів переважали особи молодого та середнього віку. Найбільшу частку опитаних становили респонденти віком від 25 до 34 років – 614 осіб (36,0% від загальної кількості учасників опитування). Другою за чисельністю була вікова група від 35 до 44 років – 483 особи (28,3%). Респонденти віком від 45 до 59 років становили 288 осіб (16,9%), а особи віком від 18 до 24 років – 264 особи (15,5%). Найменш представленими були респонденти віком 60 років і старше – 34 особи (2,0%), а також особи віком до 18 років – 21 особа (1,2%).

За *статевою ознакою* серед учасників опитування переважали чоловіки – 946 осіб (55,5%). Жінки становили 730 осіб (42,8%). Ще 28 респондентів (1,6%) обрали варіант відповіді «інше». Таким чином, статева структура вибірки є відносно збалансованою, хоча з певним переважанням чоловіків.

За *освітнім рівнем* серед респондентів переважали особи з вищою освітою. Так, найбільшу групу становили респонденти, які мають другий (магістерський) рівень вищої освіти, – 846 осіб (49,6%). Ще 400 респондентів (23,5%) вказали на наявність першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, а 79 осіб (4,6%) – третього (освітньо-наукового / освітньо-творчого) рівня вищої освіти. Отже, загалом особи з різними рівнями вищої освіти становили понад три чверті учасників опитування.

Інші освітні групи були представлені меншою мірою: фахову передвищу освіту мали 142 респонденти (8,3%), професійну (професійно-технічну) освіту – 134 респонденти (7,9%), повну загальну середню освіту – 83 респонденти (4,9%), базову середню освіту – 20 респондентів (1,2%).

За *родом занять* склад респондентів є досить різноманітним, що дає змогу зафіксувати уявлення представників різних соціально-професійних груп. Найбільшу частку серед учасників опитування становили фізичні особи – підприємці / фрілансери – 190 осіб (11,2%). Другою за чисельністю групою були працівники ІТ-сфери – 174 особи (10,2%). Також помітно представлені юристи, адвокати, працівники правоохоронних органів чи суду – 131 особа (7,7%), працівники сфери обслуговування – 124 особи (7,3%), військовослужбовці / ветерани війни – 100 осіб (5,9%), робітники промисловості / виробництва – 98 осіб (5,8%), інженери та учні / студенти – по 94 особи (по 5,5%).

Окремо слід відзначити участь державних службовців – 89 осіб (5,2%), тимчасово непрацюючих осіб – 88 осіб (5,2%), самозайнятих фрілансерів – 78 осіб (4,6%), працівників медичної та фармацевтичної сфер – 75 осіб (4,4%), а також викладачів закладів освіти та наукових співробітників – 73 особи (4,3%). Інші професійні групи були представлені меншою кількістю респондентів.

За *регіоном фактичного перебування* респонденти розподілилися нерівномірно, що є очікуваним з огляду на онлайн-формат опитування та невипадковий характер вибірки. Найбільше учасників опитування на момент його проведення перебували у м. Києві – 289 осіб (17,0%). Також значно представленими були Дніпропетровська область – 253 особи (14,8%), Харківська область – 240 осіб (14,1%), Київська область – 141 особа

(8,3%), а також респонденти, які на момент опитування перебували за кордоном, – 138 осіб (8,1%).

Помітною була участь респондентів з Одеської області – 92 особи (5,4%), Львівської області – 65 осіб (3,8%), Вінницької області – 56 осіб (3,3%), Полтавської області – 52 особи (3,1%). Інші регіони були представлені меншою кількістю учасників.

Виклад основного матеріалу. Структура анкети була побудована таким чином, щоб забезпечити багатовимірний аналіз суспільних уявлень про злочинність в Україні у перші три роки після завершення війни. Так, анкета охоплювала запитання, спрямовані на виявлення очікувань населення щодо динаміки повоєнної злочинності та окремих видів кримінальних правопорушень, визначення територій і соціальних груп підвищеного криміногенного ризику, а також з'ясування чинників, які можуть найбільше вплинути на стан такої злочинності.

Перше запитання анкети було спрямоване на з'ясування загального прогностичного фону, тобто того, *як населення оцінює ймовірну зміну рівня злочинності в Україні у перші три роки після завершення війни*. Більшість респондентів висловила щодо цього песимістичні очікування. Так, 1 014 осіб (59,5% опитаних) вважають, що рівень злочинності істотно зросте, а ще 456 респондентів (26,8%), очікують його помірного зростання. Отже, сукупно 86,3% учасників опитування прогнозують підвищення загального рівня злочинності в Україні у перші три повоєнні роки.

Натомість, 176 респондентів (10,3%) вважають, що рівень злочинності залишиться приблизно на рівні воєнного часу. Лише незначна частина опитаних очікує зниження злочинності: 25 осіб (1,5%) прогнозують її помірне зниження, а 5 осіб (0,3%) – істотне зниження. Ще 19 респондентів (1,1%) не змогли визначитися з відповіддю. Таким чином, отримані результати свідчать про домінування у громадській думці очікування погіршення криміногенної ситуації одразу після завершення війни.

Водночас очікування зростання злочинності у повоєнний період має не лише загальний, а й локальний вимір. Песимістичні оцінки майбутньої криміногенної ситуації гіпотетично корелюють із побоюваннями респондентів щодо безпеки у безпосередньому середовищі проживання. Так, R. LaGrange, K. Ferraro та M. Supancic довели, що соціальні й фізичні ознаки неблагополуччя локального середовища пов'язані зі сприйняттям ризику стати жертвою злочину, а останнє, своєю чергою, впливає на страх перед злочинністю в цілому [5]. Для перевірки цієї гіпотези в анкеті було передбачено запитання спрямоване на з'ясування *рівня суб'єктивного занепокоєння населення щодо безпеки у населеному пункті перебування у перші три роки після завершення війни*.

Отримані результати свідчать про високий рівень тривожності респондентів: 640 осіб (37,6%) зазначили, що відчувають сильне занепокоєння, а ще 600 осіб (35,2%) радше відчувають занепокоєння. Отже, сукупно 72,8% опитаних тією чи іншою мірою висловили занепокоєння щодо безпеки у своєму населеному пункті у повоєнний період.

Натомість, 224 респонденти (13,1%) радше не відчувають занепокоєння, а 172 особи (10,1%) не відчувають його взагалі. Ще 68 респондентів (4,0%) не змогли визначитися з відповіддю або не замислювалися над цим питанням.

Окремий блок анкети був спрямований на з'ясування очікувань населення щодо *можливої динаміки окремих видів кримінальних правопорушень у перші три роки після завершення війни*. Респондентам було запропоновано оцінити, чи буде кількість відповідних правопорушень зростати, зменшуватися або залишиться приблизно на нинішньому рівні.

Найбільш виражені очікування зростання стосуються кримінальних правопорушень, безпосередньо пов'язаних із насильством, зброєю та адиктивною поведінкою. Так, 78,7% респондентів вважають, що зростатиме кількість кримінальних правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї у мирному житті. Також високими є очікування зростання насильницьких злочинів – 74,3%, домашнього насильства – 73,7%, а також кримінальних правопорушень, учинених особами у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, – 73,7%. Це свідчить про те, що в масовій суспільній свідомості повоєнний період насамперед асоціюється з ризиками ескалації фізичного насильства, включно із застосуванням зброї, на фоні посилення поведінкових девіацій, пов'язаних із алкоголем і наркотиками.

Іншу групу становлять кримінальні правопорушення, щодо яких очікування зростання також

переважають, однак не є настільки домінантними. Зокрема, 57,0% опитаних прогнозують зростання кількості хуліганств, 55,9% – організованої злочинності, 51,8% – кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків та наркоторгівлею, 50,6% – майнових кримінальних правопорушень. Близькими за показниками є очікування щодо корупційних кримінальних правопорушень: 49,1% респондентів вважають, що їх кількість зростатиме, тоді як 40,2% очікують збереження на нинішньому рівні.

Водночас щодо окремих видів кримінальних правопорушень переважає очікування збереження їх кількості на нинішньому рівні. Так, 63,4% респондентів вважають, що рівень кіберзлочинів істотно не зміниться, а 60,9% дотримуються такої самої думки щодо кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми. Подібна тенденція спостерігається і щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: 43,3% респондентів очікують збереження їх на нинішньому рівні, 38,2% – зростання, а 15,8% – зниження.

Отримані результати підтверджують, що суспільні уявлення про повоєнну злочинність мають диференційований характер: населення не очікує однакового зростання всіх видів кримінальних правопорушень, а виокремлює окремі види кримінальних правопорушень, щодо яких очікування зростання, є найбільш вираженими.

Окреме запитання було спрямоване на з'ясування того, *які саме види організованої злочинної діяльності, на думку населення, можуть набути поширення у перші три роки після завершення війни*. Оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді, отримані результати відображають частоту згадування відповідних видів організованої злочинної діяльності як потенційно ризикових.

Найбільш виражені очікування респондентів пов'язані з поширенням незаконного обігу зброї та пов'язаних із війною матеріальних ресурсів. Так, 1 535 респондентів (90,1% опитаних) вказали на можливе поширення контрабанди зброї, боєприпасів і вибухових речовин. Ще 1 341 респондент (78,7%) зазначив незаконний обіг військового майна. Таким чином, у масовій суспільній свідомості організована злочинність повоєнного періоду насамперед асоціюється з ризиками неконтрольованого обігу зброї, боєприпасів, військового спорядження та інших ресурсів, безпосередньо пов'язаних із наслідками війни.

Також високими є очікування щодо поширення організованої наркозлочинності, про що зазначили 1 305 респондентів (76,6%), а також організованого «кришування» бізнесу та рейдерства – 1261 респондент (74,0%). Більше половини опитаних – 1 014 осіб (59,5%) – вважають імовірним поширення створення фіктивних компаній для освоєння бюджетних коштів.

Меншою, але все ж помітною є частка відповідей щодо незаконних операцій з пальним і мастильними матеріалами, на що вказав 581 респондент (34,1%), незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів – 574 респонденти (33,7%), торгівлі людьми – 557 респондентів (32,7%), а також діяльності кіберзлочинних угруповань – 458 респондентів (26,9%).

Також респондентам було запропоновано *визначити області та міста України, які, на їхню думку, можуть мати найвищий рівень злочинності у перші три роки після завершення війни*. Оскільки це запитання передбачало можливість множинного вибору, отримані результати відображають не розподіл респондентів між окремими регіонами, а частоту згадування кожного з них як потенційно криміногенно вразливого.

Найчастіше респонденти називали Донецьку область – 1 017 осіб (59,7% опитаних), Дніпропетровську область – 993 особи (58,3%), Харківську область – 915 осіб (53,7%), м. Київ – 828 осіб (48,6%), Луганську область – 795 осіб (46,7%), а також Одеську область – 767 осіб (45,0%). Дещо рідше, але також досить часто згадувалися Київська область – 719 осіб (42,2%), Запорізька область – 677 осіб (39,7%) та Херсонська область – 640 осіб (37,6%).

Такий розподіл свідчить, що у суспільних уявленнях найвищі ризики повоєнної злочинності пов'язуються передусім із прифронтовими, деокупованими або найбільш постраждалими від війни регіонами, а також із великими урбанізованими центрами.

Окремий блок анкети стосувався того, *які групи населення, на думку респондентів, найімовірніше можуть поповнити склад правопорушників*

у перші три роки після завершення війни. Оскільки запитання передбачало можливість множинного вибору, отримані результати відображають частоту згадування відповідних груп як потенційно криміногенно ризикових.

Найчастіше респонденти вказували на колишніх військовослужбовців – 1430 осіб (83,9% опитаних). Також значна частка респондентів пов'язує відповідні ризики з особами з психічними розладами, які не виключають осудність, – 1 251 особа (73,4%). Більше половини опитаних назвали осіб, які не навчаються та не працюють, – 907 осіб (53,2%), а також осіб, що втратили житло або засоби до існування, – 856 осіб (50,2%).

Меншою, але все ж помітною була частка відповідей щодо осіб, які є суб'єктами корупційних правопорушень, – 683 респонденти (40,1%), внутрішньо переміщених осіб – 574 респонденти (33,7%), та цивільних осіб, які перебували в окупації, – 310 респондентів (18,2%).

Отже, у масовій суспільній свідомості ризик поповнення складу правопорушників у повоєнний період пов'язується передусім із групами, які можуть перебувати у стані соціальної, економічної або психологічної дезадаптації. Водночас високий показник щодо колишніх військовослужбовців потребує особливо обережної інтерпретації. З одного боку, дослідження вказують, що перехід від військової служби до цивільного життя може супроводжуватися труднощами реінтеграції, зниженням соціальної підтримки, проблемами психічного здоров'я та потребою у спеціалізованому супроводі. З іншого боку, стигматизація ветеранів, зокрема через сприйняття їх як потенційно небезпечних або нестабільних, сама по собі може ускладнювати їхню соціальну інтеграцію [6]. Тому отриманий результат доцільно розглядати не як підставу для стигматизації цієї групи, а як індикатор суспільного запиту на ефективну систему психологічної підтримки, соціальної адаптації, реінтеграції та супроводу демобілізованих осіб після завершення війни.

З метою з'ясування того, які саме чинники, на думку населення, можуть найбільше позначитися на зростанні злочинності у повоєнний період, респондентам було поставлено запитання: «*На вашу думку, які з наведених факторів можуть найбільше вплинути на зростання рівня злочинності у перші три роки після завершення війни?*». У межах відповіді дозволялося обрати не більше п'яти варіантів.

Отримані результати свідчать, що уявлення населення про чинники можливого зростання злочинності у перші три роки після завершення війни мають комплексний характер.

Найчастіше респонденти пов'язували таке зростання з психологічними наслідками війни (ПТСР, агресією, девіантною поведінкою), а також поширенням серед населення настроїв песимізму через невизначене майбутнє, розпач, недовіру до влади (92,8%); соціально-економічною кризою (бідністю, безробіттям) (85,6%); наявністю великої кількості вогнепальної зброї, вибухових речовин та боєприпасів в обігу серед населення України (82%); поширенням пияцтва та наркотизму (73,8%); демобілізацією військовослужбовців Сил оборони України та втратою ними попереднього рівня грошового забезпечення, а також відсутністю ефективної державної політики з ресоціалізації учасників бойових дій та демобілізованих (63,7%). Отже, у масовій суспільній свідомості основні криміногенні ризики повоєнного періоду концентруються у трьох площинах: психологічній, соціально-економічній та безпековій.

Меншою, але все ж помітною виявилася частка респондентів, які пов'язують можливе зростання злочинності зі зниженням рівня довіри до правоохоронної та судової систем (54,3%), знищенням та/або пошкодженням житлового фонду, об'єктів промисловості, сільського господарства, енергетичної, транспортної та іншої інфраструктури (37,8%); відсутністю ефективного контролю за злочинністю через надвелике навантаження на правоохоронні та судові органи (37,6%); відсутністю соціальної згуртованості та взаємоповаги з приводу різних аспектів соціального життя (зокрема, мовного питання, бачення майбутнього країни, курсу на євроінтеграцію) (37,1%); дестабілізацією політичної ситуації або зростанням політичного популізму (34,5%); зростанням тіньового сектору економіки внаслідок надмірного податкового та/або регуляторного тиску (32,8%); безкарністю представників країни-агресора та колаборантів (30,5%). Таким чином, певна частина опитаних убачає джерела повоєнної злочинності також у послабленні інституційної спроможності держави та суспільних механізмів контролю.

Водночас найменш значущими респонденти визнали окремі фактори, пов'язані з недостатнім контролем з боку держави на деокупованих територіях (23,3%); зменшенням рівня політичної, гуманітарної та фінансової підтримки з боку країн-партнерів (22,8%); масовим внутрішнім переміщенням населення та поверненням біженців (22%); послабленням інститутів соціального контролю (зокрема, сім'ї, громади, системи освіти) (15,6%). Зазначене може свідчити про другорядне місце цих чинників у структурі суспільних очікувань щодо повоєнної злочинності.

Окрім цього, у межах дослідження респондентам було поставлено окремі уточнювальні запитання щодо *впливу окремих чинників на криміногенну ситуацію у перші три роки після завершення війни*. Зокрема, йшлося про можливі наслідки масової демобілізації військовослужбовців, а також про вплив поширеності пияцтва та наркотизму серед населення на рівень злочинності. Такий підхід дав змогу не лише зафіксувати загальне місце відповідних чинників у структурі суспільних очікувань, а й глибше з'ясувати, якою мірою населення вважає їх самостійними «драйверами» можливого погіршення криміногенної ситуації у повоєнний період.

Результати показали, що масову демобілізацію військовослужбовців більшість респондентів розглядає як чинник, здатний негативно вплинути на криміногенну ситуацію. Так, 66,3% опитаних вважають, що вона істотно погіршить ситуацію, а ще 21,8% – що такий вплив матиме місце, хоча й буде незначним. Своєю чергою, лише 4,5% населення вказали, що масова демобілізація військовослужбовців не матиме помітного впливу, або взагалі сприятиме зменшенню злочинності (3,1%).

Подібним чином оцінено і вплив поширеності пияцтва та наркотизму. Зокрема, 51% респондентів вказали, що цей фактор суттєво сприятиме зростанню злочинності, а 36,6% – що він може стати одним із ключових чинників такого зростання злочинності серед демобілізованих осіб. Незначна частина респондентів (8,7%) зазначила, що вплив поширеності пияцтва та наркотизму буде обмеженим за умови вжиття профілактичних заходів, а інша частина – що не очікує значного впливу поширеності цих явищ на криміногенну ситуацію.

Висновки. За результатами проведеного дослідження висновки доцільно сформулювати у двох напрямах: по-перше, щодо змісту суспільних очікувань стосовно розвитку злочинності в Україні у повоєнний період; по-друге, щодо методологічних можливостей та обмежень використання соціологічного опитування як інструменту кримінологічного прогнозування.

1. Суспільні очікування щодо повоєнної злочинності в Україні.

Проведене дослідження засвідчило наявність у суспільній свідомості виразного очікування погіршення криміногенної ситуації в Україні у перші три роки після завершення війни. Більшість респондентів прогнозує зростання загального рівня злочинності, що дає підстави говорити про переважання песимістичного прогностичного фону щодо безпекової ситуації у повоєнний період.

Найбільш виражені очікування зростання стосуються кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством, застосуванням вогнепальної зброї, домашнім насильством, а також правопорушень, учинених особами у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Отже, уявлення населення про повоєнну злочинність значною мірою концентруються навколо ризиків фізичного насильства, неконтрольованого обігу зброї та поведінкових девіацій, зумовлених психологічними й соціальними наслідками війни.

Водночас результати опитування показали, що суспільні уявлення про повоєнну злочинність мають диференційований характер. Населення не очікує однакового зростання всіх видів кримінальних правопорушень, а виокремлює насамперед ті з них, які найбільш очевидно пов'язані з наслідками війни, соціально-економічною нестабільністю, поширенням зброї та послабленням звичних механізмів соціального контролю. Поряд із насильницькими проявами респонденти також пов'язують повоєнний період із можливим зростанням хуліганства, організованої злочинності, кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків, майнових і корупційних кримінальних правопорушень.

Основні чинники можливого зростання злочинності у повоєнний період, на думку респондентів, концентруються у трьох взаємопов'язаних площинах: психологічній, соціально-економічній та безпековій. Найбільш значущими серед них визначено психологічні наслідки війни, поширення песимізму, розпачу й недовіри до влади, соціально-

економічну кризу, бідність і безробіття, наявність значної кількості вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин в обігу, поширення пияцтва та наркотизму, а також проблеми, пов'язані з демобілізацією військовослужбовців і недостатністю ефективної державної політики їх ресоціалізації.

2. Методологічні висновки щодо використання соціологічного опитування у кримінологічному прогнозуванні.

Проведене дослідження підтвердило високий евристичний потенціал соціологічного опитування як допоміжного інструменту кримінологічного прогнозування. У періоди соціальних потрясінь, коли традиційні методи прогнозування можуть втрачати частину своєї надійності, такі дані мають важливе значення для формування ширшого уявлення про можливі сценарії розвитку криміногенної ситуації.

Водночас результати дослідження дозволили виявити низку методологічних обмежень соціологічного прогнозування злочинності.

По-перше, проведення повноцінного репрезентативного соціологічного опитування населення щодо прогнозів розвитку злочинності є організаційно складним і фінансово витратним. Замовлення такого дослідження у професійних соціологічних організацій потребує значних ресурсів, що в умовах наявного фінансування української науки є істотно ускладненим. У зв'язку з цим використання онлайн-опитування з невипадковою вибіркою може бути виправданим як дослідницький інструмент, спрямований на виявлення певного масиву суспільних очікувань і уявлень.

По-друге, відповіді респондентів дають змогу визначити переважно загальний напрям очікуваних змін – зростання, зниження або збереження на нинішньому рівні загальної злочинності та окремих видів кримінальних правопорушень. Поряд із цим такі відповіді не дають підстав для точного кількісного прогнозу, тобто не дозволяють встановити, на який саме відсоток може зрости або зменшитися рівень злочинності. Постановка таких питань перед широким колом респондентів була б надмірно складною і могла б знизити якість відповідей, оскільки потребувала б від учасників опитування спеціальних знань, доступу до статистичних даних і здатності здійснювати складне прогностичне оцінювання.

По-третє, прогностична сила соціологічних опитувань щодо майбутньої злочинності наразі залишається недостатньо верифікованою. Отримані результати відображають не саму майбутню криміногенну ситуацію, а суспільні очікування щодо її можливого розвитку. Тому їх не слід ототожнювати з точним кримінологічним прогнозом. Перевірка прогностичної цінності таких опитувань можлива лише в перспективі – шляхом порівняння отриманих очікувань із фактичним станом, структурою та динамікою злочинності у перші роки після завершення війни.

Отже, соціологічне опитування населення може бути корисним інструментом кримінологічного прогнозування, однак його результати мають розглядатися не як самодостатній прогноз, а як один із елементів ширшої прогностичної моделі. Найбільш продуктивним є поєднання соціологічного методу з аналізом офіційної кримінальної статистики, експертними оцінками, даними правоохоронної практики, дослідженнями соціально-економічних процесів і подальшою емпіричною перевіркою зроблених припущень.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Рудик М. Кримінологічне прогнозування, планування та програмування в сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки.* 2022. Вип. 2 (62). С. 105–110. DOI: https://doi.org/10.32689/2522–4603.2022.2.15.
2. Новіков О. В. Проблеми використання деяких методів прогнозування злочинності для передбачення криміногенної ситуації в україні у повоєнний період. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2025. Вип. 49. С. 43–55. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-43.
3. Ghani U., Toth P., Fekete D. Incorporating survey perceptions of public safety and security variables in crime rate analyses for the Visegrád Group (V4) countries of Central Europe. *Societies*. 2022. №12 (6). Article 156. DOI: https://doi.org/10.3390/soc12060156.
4. Батиргареєва В. С. Злочинність в Україні у воєнний та повоєнний період: досвід емпіричного дослідження. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2025. Вип. 50. С. 12–22. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-50-12.

5. LaGrange R. L., Ferraro K. F., Supancic M. Perceived risk and fear of crime: Role of social and physical incivilities. *Journal of Research in Crime and Delinquency.* 1992. №29 (3), 311–334. DOI: https://doi.org/10.1177/0022427892029003004.
6. Hipes C., Gemoets, D. Stigmatization of War Veterans with Posttraumatic Stress Disorder (PTSD): Stereotyping and Social Distance Findings. *Society and Mental Health.* 2019. №9 (2), 243–258. DOI: https://doi.org/10.1177/2156869318801889.

REFERENCES:

1. Rudyk, M. (2022). Criminological forecasting, planning and programming in the field of road safety and motor vehicle operation. *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Legal Sciences,* 2(62), 105–110. DOI: https://doi.org/10.32689/2522–4603.2022.2.15.
2. Novikov, O. V. (2025). Problems of using certain crime forecasting methods to predict the crime situation in Ukraine in the post-war period. Issues of Crime Prevention, 49, 43–55. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-43
3. Ghani, U., Toth, P., & Fekete, D. (2022). Incorporating survey perceptions of public safety and security variables in crime rate analyses for the Visegrád Group (V4) countries of Central Europe. Societies, 12(6), 156. DOI: https://doi.org/10.3390/soc12060156.
4. Batyrgareieva, V. S. (2025). Crime in Ukraine during the war and post-war period: empirical research experience. *Issues of crime prevention*, 50, 12–22. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-50-12.
5. LaGrange, R. L., Ferraro, K. F., & Supancic, M. (1992). Perceived risk and fear of crime: Role of social and physical incivilities. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 29(3), 311–334. DOI: https://doi.org/10.1177/0022427892029003004.
6. Hipes, C., & Gemoets, D. (2019). Stigmatization of War Veterans with Posttraumatic Stress Disorder (PTSD): Stereotyping and Social Distance Findings. *Society and Mental Health*, 9(2), 243–258. DOI: https://doi.org/10.1177/2156869318801889.

Oleg NOVIKOV,
Candidate of Legal Sciences
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine,
Department of Criminological Research,
Senior Research Fellow;
ORCID: 0000-0002-2047-1665;
e-mail: novikov.kh@gmail.com.

PUBLIC PERCEPTIONS ABOUT CRIME IN UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: RESULTS OF A SOCIOLOGICAL SURVEY OF THE POPULATION

The article examines public perceptions of possible trends in crime in Ukraine during the first three years after the end of the war. The relevance of the topic is determined by the need to develop a scientifically grounded understanding of criminogenic risks in the post-war period, as well as by the need to supplement traditional methods of criminological forecasting with sociological data on public opinion and social expectations. The empirical basis of the study is formed by the results of an online population survey conducted in 2025, involving 1,704 respondents. The article analyzes respondents' expectations regarding the general crime rate, the dynamics of specific types of criminal offences, regions of increased criminogenic risk, potentially vulnerable social groups, and the main factors that may affect the deterioration of the criminogenic situation in the post-war period. It is established that public consciousness is dominated by the expectation of an increase in crime after the end of the war. Respondents associate the most significant risks with violent criminal offences, the use of firearms, domestic violence, illegal arms trafficking, organized crime, and criminal offences committed under the influence of alcohol or drugs. The study finds that, in the respondents' view, the main criminogenic factors of the post-war period are concentrated in the psychological, socio-economic, and security dimensions. These include the psychological consequences of war, the spread of pessimism and distrust in the authorities, poverty, unemployment, the presence of a significant number of weapons in circulation, the spread of alcohol and drug abuse, and problems related to the social adaptation of demobilized persons. The article concludes that a sociological survey may

serve as a useful auxiliary tool of criminological forecasting; however, its results should be considered not as a self-sufficient forecast, but as one element of a broader prognostic model.

Keywords: *crime in Ukraine, post-war period, criminological forecasting, public opinion, social expectations, criminogenic factors, criminogenic situation, crime prevention.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.9.02
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.166

Максим КОЛОДЯЖНИЙ,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України,
завідувач відділу кримінологічних досліджень
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2149-9165
e-mail: mkolodyazhny@ukr.net

КОМПЛЕКСНИЙ ХАРАКТЕР ОБ'ЄКТІВ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

У статті актуалізовано пізнання проблеми комплексності у кримінології. Розглянуто одну із багатьох її граней, що стосується комплексності об'єктів кримінологічного впливу. Аргументовано, що міжсистемна інтеракція між кримінологічною системою та системою злочинності відбувається на підставі діалектичного закону єдності й боротьби протилежностей. З урахуванням результатів емпіричного та теоретичного дослідження виділено низку системних параметрів комплексного запобігання кримінальним правопорушенням. Наголошено, що різносторонність та багатоаспектність криміногенних об'єктів виражає окремий бік комплексності. Підтримано позицію про те, що не варто ототожнювати поняття об'єкта запобігання та об'єкта запобіжного впливу, які співвідносяться між собою як ціле і частина. Здійснено класифікацію об'єктів кримінологічного впливу за сферою їх поширення. Особливий наголос зроблено на відповідних об'єктах, що мають місце у воєнній сфері й пов'язані із російською військовою агресією проти України та її негативними соціальними наслідками. За допомогою даних кримінально-правової статистики констатовано, що злочинність в Україні протягом дії правового режиму воєнного стану зазнала істотних кількісно-якісних трансформацій. Об'єкти кримінологічного впливу у воєнній сфері доповнено об'єктами, що мають місце у суспільно-політичній, соціально-психологічній, соціально-економічній та організаційно-управлінській царинах. У висновках підкреслено, що злочинність як складна соціальна система не передбачає її повного подолання, що є системною утопією. Натомість, систему злочинності можна тримати у певних безпечних для суспільства межах, що передбачає комплексний кримінологічний вплив на відповідні криміногенні об'єкти. Виокремлено низку перспективних напрямів щодо пізнання проблеми кримінологічної комплексності.

Ключові слова: *комплексність, комплексний підхід, кримінологічна система, детермінація злочинності, криміногенні об'єкти, злочинність, кримінальні правопорушення.*

Постановка проблеми. Одним із законів діалектики, що набув широкого розповсюдження у Природі (день-ніч, життя-смерть) та застосування у суспільстві (стабільність-зміни, традиції-інновації) й державі (захист-обмеження прав людини, публічні-приватні інтереси), є закон єдності й боротьби протилежностей. Він проявляється, окрім іншого, у правовій сфері та у галузі кримінології. У царині запобігання правопорушенням цей діалектичний закон має місце під час міжсистемних зв'язків кримінологічної системи України із системою злочинності. Остання прагне до постійного розширення власних масштабів і внутрішньосистемної стабільності, тоді як кримінологічна система відповідно до закону єдності й боротьби протилежностей є своєрідним антиподом системи злочинності, адже спрямована на її фрагментацію, зменшення обсягів та послаблення внутрішньосистемних зв'язків між її детермінаційними комплексами.

Представлене питання є лише окремим аспектом, що відбиває методологічну глибину фундаментальної проблеми кримінологічної комплексності. Наукову конструкцію комплексності пропонується

трактувати подвійно (зовнішньосистемно й внутрішньосистемно). У межах предмета цього дослідження зовнішньо комплексність виявляється, як було описано вище, у міжсистемних зв'язках та взаємовпливі кримінологічної системи та системи злочинності. При цьому внутрішньо комплексність проявляється вже у детермінаційній повноті, кількісній багатоелементності криміногенних чинників, якості їх взаємодії, що у підсумку свідчить про відносну системну складність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комплексності в українській кримінології на теперішній час досліджена доволі фрагментарно. Окремі дотичні до неї питання вивчали, зокрема: В. Борисов, В. Голіна, Б. Головкін, А. Закалюк, О. Литвинов, П. Осіпов та ін. Об'єкти кримінологічного впливу, що можна розглядати у більш широкій дослідницькій палітрі кримінологічної детермінації злочинності, у тому числі під час російсько-української війни, ставали доробком, окрім зазначених вище, ще й таких учених, як: А. Бабенко, В. Батиргареєва, А. Блага, В. Василевич, О. Джужа, В. Дрьомін, О. Костенко, О. Кулик, С. Лукашевич, І. Медицький, С. Нежурбіда, Ю. Орлов, В. Туляков, П. Фріс, В. Шакун та ін. Разом із тим до теперішнього часу об'єкти кримінологічної діяльності не досліджуватись крізь призму саме пізнання проблеми кримінологічної комплексності з урахуванням її системної специфіки.

Мета статті – поглиблення знання про комплексність через низку об'єктів кримінологічного впливу та їх класифікація.

Виклад основного матеріалу. Комплексний характер запобігання злочинності є передумовою її результативності. Для цього кримінологічна діяльність має ураховувати низку аспектів, виділених кількома групами опитаних протягом травня-серпня 2025 р. респондентів. Зокрема, більшість із них указала, що комплексність практики запобігання злочинності виражається одночасно через:

а) запобігання злочинності на рівні усього суспільства, певних груп населення та окремих громадян;

б) запобігання злочинності у просторі – на рівні всієї держави, її регіонів, міст, підприємств та ін.;

в) запобігання злочинності у часі, тобто безперервно;

г) усунення різних причин та умов кримінальних правопорушень;

д) залучення до запобігання злочинності різних державних і недержавних суб'єктів;

е) вжиття різних за характером заходів запобігання;

є) застосування різних методів профілактики правопорушень.

Самий такий погляд на комплексний характер впливу на криміногенні об'єкти мають 65,4% із 27 опитаних експертів-учених у галузі наук кримінально-правового циклу, 64,5% із 31 опитаного судді, 43,8% із 692 опитаних прокурорів, 41,5% із 12 191 опитаного співробітника Національної поліції.

Комплексність кримінологічного впливу на криміногенні об'єкти означає їх вичленування з детермінаційного комплексу, оскільки сутність запобігання злочинності й полягає в обмеженні криміногенної дії об'єкта. Кримінологічний аналіз таких об'єктів передбачає, окрім іншого, з'ясування співвідношення понять об'єкта запобігання злочинності й об'єкта запобіжного впливу [1]. Звідси об'єкт запобігання та об'єкт запобіжного впливу співвідносяться між собою, відповідно, як загальне та конкретне. Наприклад, якщо об'єктом запобігання майновим кримінальним правопорушенням є прорахунки державної політики в соціально-економічній сфері, то об'єктом запобіжного впливу може теоретично бути складність вирішення фінансових проблем конкретної особи, яка виношує намір та у якої сформована готовність на вчинення корисливого правопорушення за конкретних сприятливих для неї умов об'єктивної дійсності.

Для цього дослідження набуває значення демонстрація прояву комплексності через внутрішньосистемний генетичний зв'язок детермінаційних комплексів явища кримінальної протиправності, відмінних як за своєю етіологією, ступенем криміногенності, динамічністю зовнішньосистемного негативного впливу на суспільство, так й сферами їх поширення.

Погляди науковців, які розглядали зазначені питання, загалом є тотожними. Це пояснюється тим, що вони так чи інакше розуміють під об'єктом запобігання злочинності негативні соціальні явища, деструктивні впливи на суспільні відносини, осіб, що характеризуються протиправною або девіантною поведінкою, а так само негативні явища і процеси, які детермінують учинення кримінальних правопорушень [11]. Якщо стоїть завдання дослі-

дження об'єктів запобіжного впливу саме на масовому рівні суспільних відносин, то у будь-якому разі вирішення цього питання зводиться до виділення низки негативних соціальних явищ, прорахунків у внутрішній державній соціальній політиці або недоліках у діяльності відповідних суб'єктів.

Основні детермінаційні комплекси доцільно об'єднати за їх поширенням та відтворенням, зокрема у таких сферах, як: воєнна; суспільно-політична; соціально-психологічна; соціально-економічна; організаційно-управлінська. Розкриємо такі об'єкти більш детально.

Об'єкти запобіжного впливу у воєнній сфері. На теперішній час існування України як держави й функціонування українського суспільства пов'язується із вирішенням проблеми війни та миру. Немає детермінантів, більш криміногенних, аніж війна та її жахливі наслідки. Широкомасштабна збройна військова російська агресія не минає безслідно для України. За даними Київської школи економіки, станом лише на кінець 2024 р. обсяг прямих збитків інфраструктурі нашої держави за три неповних роки російсько-української війни оцінювались майже у 170 млрд дол. США. Найбільша частка у загальному обсязі прямих збитків завдана житловим будівлям, транспортній інфраструктурі й енергетиці [5].

Найбільш тяжкі втрати пов'язуються із найціннішим благом, яким є життя і здоров'я громадян. За даними ООН, станом на січень 2025 р. в Україні загинуло майже 12,5 тис. цивільних осіб, з них 669 дітей [3]. Зазвичай міжнародні інституції мають справу з верифікованими даними. Звідси втрати цивільних осіб є набагато більшими. Відповідно до оцінок міського голови Маріуполя, лише у цьому місті від бомбардувань та воєнних злочинів російської армії загинуло понад 20 тис. осіб [22].

Згідно з інформацією, оприлюдненою Президентом України, на початок 2025 р. у перебігу війни загинуло 45,1 тис. військовослужбовців ЗС України [3]. Можна припустити, що за офіційною інформацією, безповоротні (чисельність загиблих) та санітарні (чисельність поранених) утрати особового складу ЗС України є у рази більшими. Ця теза доводиться результатами відповідних оцінок, здійснених вашингтонським Центром стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS). Зокрема, згідно із даними цієї аналітичної установи, на кінець літа 2025 р. утрати України оцінюються приблизно у 400 тис. військовослужбовців ЗСУ, серед яких безповоротні втрати сягають від 60 до 100 тис. осіб [25]. Очевидно, що українське суспільство може лише здогадуватись про реальні людські втрати. Вони з великою долею ймовірності будуть засекречені протягом кількох років, а може і десятиліть, після закінчення війни для уникнення небажаного суспільного резонансу.

Війна тягне не лише інфраструктурні руйнування та загибель людей. Вона загострює криміногенну обстановку, змінює у гірший бік її кількісно-якісні параметри. Зокрема, протягом 2021–2024 рр. відбулось істотне збільшення загального рівня злочинності в Україні у понад півтора рази. При цьому збільшення спостерігається й за низкою криміногенних маркерів, які вказують на істотний вплив війни та її наслідків на українське суспільство. Це стосується передусім військових кримінальних правопорушень, злочинів проти основ національної безпеки, кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи, особливо умисних вбивств, кримінальних правопорушень, учинених з використанням зброї і боєприпасів [2], та ін.

З урахуванням вищевикладеного можна констатувати, що для стабілізації стану злочинності в Україні першочергового значення набуває запобіжний вплив на криміногенні об'єкти військового характеру. Вони зводяться до питання завершення війни як у суто військовий, так й у політико-дипломатичний спосіб. Припинення «гарячої» фази російсько-української війни спочатку шляхом перемир'я, а потім досягненням повного її завершення з підписанням відповідного мирного договору є наріжним каменем не лише суспільного розвитку, а й подальшого існування нашої держави.

Об'єкти запобіжного впливу у суспільно-політичній сфері. Указана царина виділена однією із перших свідомо, адже від спрямованості зовнішньої та, особливо, внутрішньої державної політики, включаючи політику кримінологічну, залежать інші складові розвитку конкретної держави. Так сталося, що в Україні вплив політики та осіб, залучених до неї, на державу та українське суспільство проявляється якнайповніше. Це пов'язується передусім із комплексом різних негативних явищ і процесів, що мають місце у політичному середовищі. Недарма у кримінології набули широкого розпо-

всюдження такі поняття, як політична кримінологія, політична злочинність, політична корупція, політичний антикриміналізм, криміногенність політичного режиму [20, с. 68, 281–283, 324–326, 368–371; 12] та ін.

Від правильності політичного курсу держави, наявності політичної волі на реальне вирішення багатьох соціальних негараздів, включаючи проблему злочинності, залежить рівень соціально-економічного розвитку, загальний життєвий рівень громадян і, як підсумок, темпи соціально-економічного реформування України як умови для її повноправного членства в ЄС.

На значущість політичних детермінантів указує запущений у 2021 р. (із запізненням на 30 років) процес деолігархізації шляхом прийняття відомого антиолігархічного закону. У ньому надано поняття олігарха, під яким розуміється особа, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті. Для цілей цього Закону олігархом вважається фізична особа, яка одночасно відповідає щонайменше трьом із запропонованих ознак: 1) бере участь у політичному житті; 2) має значний вплив на ЗМІ; 3) є кінцевим бенефіціарним власником суб'єкта господарювання, який після дня введення в дію цього Закону є суб'єктом природних монополій або займає монопольне становище на ринку та протягом одного року поспіль підтримує або посилює таке становище; 4) підтверджена вартість активів особи та суб'єктів господарювання, бенефіціаром яких вона є, перевищує 1 млн прожиткових мінімумів, установлених для працездатних осіб на 1 січня відповідного року [15].

У зазначеному Законі передбачено також формування реєстру олігархів, які відповідають переліченим вище критеріям. Станом на середину 2022 р. під ознаки олігарха в Україні підпадало 86 осіб [13]. Однак попри це уряд відтермінував формування офіційного реєстру олігархів через війну в Україні [14]. Можна допустити, що це рішення було прийнято під політичним тиском представників потужних фінансово-промислових груп. Це свідчить, як мінімум, про те, що вплив олігархів на політичні процеси, що відбуваються в Україні, є дуже потужним і таким, що заважає розвиватись нашій державі на відкритих, транспарентних й соціально справедливих засадах.

Окреме місце у структурі криміногенних об'єктів у суспільно-політичній царині посідають детермінанти, пов'язані із незавершеністю, недосконалістю реформування правоохоронних органів, а так само здійснення модернізації діяльності останніх без урахування прогресивних міжнародних та європейських стандартів. Цю тезу виділили опитані респонденти. Так, 16,4% опитаних поліцейських наголосили, що ефективній діяльності підрозділів Національної поліції заважає незавершеність її реформування. При цьому 9,7% суддів вважають, що невисока результативність діяльності судових органів в Україні зумовлена прорахунками у їх реформуванні. Певна частка (7,1%) опитаних прокурорів також не виключає негативний вплив на їх роботу недосконалої модернізації органів прокуратури.

Зазначені вище негативні тенденції в політичній сфері трансформуються залежно від змісту політичних рішень, що ухвалюються під час реалізації державної політики в інших суспільних галузях. Тобто об'єкти запобіжного впливу політичної етіології конкретизуються за окремими напрямами суспільних відносин і, відповідно, за певними видами і групами кримінальних правопорушень.

Об'єкти запобіжного впливу у соціально-психологічній сфері. На соціальну значущість проблеми існування детермінаційного комплексу, який складають різні криміногенні чинники соціально-психологічного характеру, вказує відома теорія соціальної аномії, яку свого часу розробив Е. Дюркгейм. На переконання О. Кулика, зв'язок між станом суспільства та злочинністю є одним із кримінологічних постулатів. Саме уявлення, погляди, оцінки, установки, які поширені серед значної частини населення, й утворюють соціально-психологічні явища та процеси, що відбуваються у суспільстві й можуть впливати на злочинність [8].

Зазначені об'єкти тісно пов'язані з таким комплексом кримінологічної системи, як кримінологічний світогляд. Він виявляється у відповідному рівні правосвідомості та правової культури громадян, їх налаштованості на виконання конституційного обов'язку не порушувати права і свободи інших членів суспільства, дотримуватись правової самодисципліни й жити не лише за правовими законами, а й за вимогами етики, моралі та навіть заповідями Божими. Останні можна розглядати як соціально-психологічні та духовні орієнтири у житті кожної людини.

Результати опитування кількох груп респондентів довели значущість криміногенних чинників соціально-психологічної етіології та їх необґрунтовано недооцінену здатність негативно впливати на поширення багатьох кримінальних правопорушень. На запитання щодо найбільш ефективних заходів запобігання злочинності в Україні вагома частина опитаних указала саме на збільшення рівня правосвідомості та правової культури громадян України, починаючи з раннього дитинства. Так вважає 93,5% суддів, 68,7% прокурорів та 39,2% співробітників Національної поліції, які були опитані. Надаючи таку відповідь, перелічені групи респондентів фактично визнали значну криміногенність «людського» фактору в обоймі детермінації злочинності та її проявів.

Соціально-психологічна сфера є дуже складною, завуальованою, відзначається закритістю для зовнішнього наукового спостереження порівняно з іншими, більш відкритими, сферами соціуму. Своєрідним індикатором стану цієї суспільної царини є загальний рівень законності у державі, а також динаміка, характер і поширеність злочинності.

Здійснити певні висновки щодо рівня правової культури громадян можна також за ступенем проникнення правового нігілізму та інших деформацій правової свідомості громадян у соціальний організм. Річ у тім, що однією із особливостей такої сфери є те, що вона руйнується і погіршується поступово. Адже ставлення громадян до вимог законності та їх налаштованість на задоволення своїх потреб у незаконний спосіб видозмінюється протягом відносно тривалого часу. Динаміка трансформації соціально-психологічних процесів у суспільстві корелює з рівнем життя громадян, їх довірою до різних інституцій, загальним суспільним психологічним фоном. Аналогічно пролонгованим у часі є зворотній процес щодо кримінологічного запобіжного впливу на соціально-психологічні детермінанти злочинності. Мають минути десятиліття, щоб відтворилося кілька поколінь громадян, які сформують критичну масу людей з новими цінностями, установками й життєвими орієнтирами, що виявлятиметься фундаментом для ефективного запобігання кримінальній протиправності.

Доповнити перелік індикаторів психологічного здоров'я українського суспільства можна результатами міжнародного дослідження феномену щастя (World Happiness Report). За цим показником у 2024 р. Україна перебувала лише на 111 місці серед 147 вивчених країн [28]. Хоча для визначення цього індексу закладаються демографічні, економічні, екологічні та деякі інші параметри, однак у цілому його можна взяти за основу для здійснення відповідних суджень щодо оцінки загального соціально-психологічного фону українського суспільства. Враховуючи, що найбільше падіння індексу щастя в Україні відбулось у 2023 р., стає очевидним, що на психологічний стан наших громадян впливає російсько-українська війна, її негативні наслідки, а також стан подальшої невизначеності у розвитку соціальних подій у країні.

Кожен день війни погіршує соціально-психологічний стан українського суспільства та загальний рівень психічного здоров'я громадян. Зокрема, результати дослідження у межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я, проведеного компанією Gradus Research Company у березні 2024 р., показали таке:

– зростає частка респондентів, які визначають стан власного ментального здоров'я як незадовільний (з 9% у 2022 р. – до 13% у 2024 р.). Найбільш негативно оцінюють свій стан молоді люди віком від 25 до 34 років (14%) та люди віком 35–44 роки (14%);

– емоції, що переважають останнім часом у настроях респондентів: втома (46%), напруженість (44%) і надія (31%);

– збільшилась кількість тих, хто переживає напруженість, страх, гнів, роздратування, безсилля, розчарування та відчай;

– 77% опитаних українців переживали останнім часом стрес або сильну знервованість. Цей показник залишається незмінним з осені 2023 р.;

– серед основних причин стресу та сильної знервованості респонденти називають повномасштабну війну з рф (72%), фінансові труднощі (41%), соціально-політичну ситуацію в країні (38%), стан власного здоров'я (30%) [17].

Високий рівень психологічного напруження, тривожності, роздратованості у цивільних осіб, а також наявність посттравматичних стресових розладів у військовослужбовців ЗС України, підвищення у них порогу сприйняття агресії і насильства з великою часткою ймовірності може призвести до збільшення рівня насильницьких кримінальних правопорушень. Ця теза була доведена вище на прикладі порівняння рівня злочинності в Укра-

їні у 2021–2024 рр. У світлі викладеного можна стверджувати, що об'єктом запобіжного впливу у межах соціально-психологічного детермінаційного комплексу, за великим рахунком, є усі громадяни України, які переживають військовий час.

Об'єкти запобіжного впливу у соціально-економічній сфері. На цій групі об'єктів опитані респонденти здійснили особливий наголос. Зокрема, 66,6% прокурорів й 56,9% співробітників Національної поліції указали на недостатнє грошове, соціальне та ресурсне забезпечення правоохоронних органів. Насправді зазначені криміногенні чинники відіграють особливу роль у сучасному капіталістичному світі, де панують закони ринкової економіки. Від їх досконалості залежить добробут громадян й сталість соціально-економічного розвитку держави. Для України ці суспільні відносини мають велика значення через уразливість соціальної сфери та нестабільність економічного розвитку. При цьому зазначену сферу можна дослідити за допомогою різноманітних оглядів провідних міжнародних організацій.

Результати дослідження ООН «Перспективи народонаселення світу» (World Population Prospects) показують, що у 2024 р. в Україні населення складало лише 37 млн осіб, а до 2100 р. прогнозується зменшення його чисельності до 15 млн осіб. Показник смертності перевищує народжуваність у 2,5 рази: близько 500 проти 200 випадків на 1 тис. населення відповідно [29]. Результати останніх національних досліджень демографічної ситуації в Україні показують ще гіршу картину із рівнем смертності й народжуваності. Якщо 1991 р. в Україні народилося 630,8 тис. дітей, то у 2024 р. – лише 176,1 тис. (дані тільки з підконтрольних територій). Це означає зниження рівня народжуваності більше, ніж на 70%. Під час широкомасштабної російської військової агресії у нашій державі зафіксований такий рівень смертності: 2022 р. – 541,7 тис.; 2023 р. – 496,2 тис.; 2024 р. – 495,1 тис. [18]. Зниження показника смертності громадян України у 2022–2024 рр. можна пояснити тим, що він не включає статистичну інформацію з окупованих росією значних за розміром суверенних територій нашої держави.

Згідно з Індексом людського розвитку (Human Development Index), який узагальнює представництво ООН в Україні, у 2024 р. наша держава перебувала на 100-му місці серед 193 країн світу. Цей індекс визначається з урахуванням даних про тривалість здорового життя, його рівень та доступ до знань [27]. Попри те, що наша країна належить до країн з високим рівнем людського розвитку, його значення наразі є найменшим з 2004 р.

Відповідно до комплексного Глобального індексу соціального розвитку (Global Social Progress Index), який базується аж на 57 чинниках соціального та екологічного прогресу, Україна у 2025 р. опинилась на 63 сходинці серед 193 досліджених країн, продемонструвавши незначну позитивну динаміку порівняно з попередніми показниками. Четвірку лідерів очолюють такі скандинавські країни, як Норвегія, Данія, Фінляндія та Швеція [23].

Британський аналітичний центр «Інститут Легатум» готує міжнародний щорічний рейтинг у виді Індексу процвітання (Prosperity Index). Цей рейтинг охоплює 12 важливих індикаторів, як-то: безпека і захист; особиста свобода; управління; соціальний капітал; інвестиційне середовище; умови підприємництва; інфраструктура та доступ до ринку; економічна якість; умови проживання; здоров'я; освіта; природнє середовище. Україна станом на 2023 р. перебуває за рівнем процвітання на 74 місці серед 167 країн світу. Найгірші показники наша держава має за ступенем безпеки і захисту, інвестиційною привабливістю, а найкращі – за освітою, соціальним капіталом й умовами проживання [26]. На думку економістів, для отримання достовірних даних про обсяг прямих та опосередкованих втрат від війни, оцінювання має здійснюватися за трьома напрямами: аналіз локальних економічних збитків, розрахунок падіння фактичного ВВП та прогнозування втраченої вигоди – обсягу зростання, який був би можливий за відсутності збройної агресії рф [10]. Наприклад, за даними НБУ, у 2022 р. ВВП України скоротився майже на третину (28,8%) порівняно із 2021 р. У 2023–2024 рр. простежується позитивна динаміка його росту до 5,3% на рік [6], хоча і зумовлена штучною підтримкою економіки нашої держави з боку міжнародних партнерів і стратегічних союзників України.

Виходячи із вищевикладеного, об'єктом запобігання злочинності в Україні є негаразди, що відбуваються у соціально-економічній сфері. При цьому комплекс конкретних об'єктів запобіжного впливу у цій царині утворюють перелічені та чимало інших недоліків, зумовлених прорахунками

у формуванні та реалізації державної соціально-економічної політики України.

Об'єкти запобіжного впливу в організаційно-управлінській сфері. Детермінанти організаційно-управлінського характеру здебільшого зумовлені недоліками в діяльності суб'єктів, відповідальних за виявлення кримінальних правопорушень, їх оперативно-розшукове супроводження, досудове розслідування та судовий розгляд. Цей вектор правоохоронної та судової діяльності реалізується переважно підрозділами Національної поліції, органами прокуратури та судами.

Емпіричне пізнання цієї проблематики дозволило встановити низку організаційно-управлінських недоліків у роботі перелічених вище правоохоронних та судових органів під час війни в Україні. Такими є: прорахунки у кадровому, матеріально-технічному забезпеченні судів – на це указало 74,2% суддів; невідповідність реальної чисельності співробітників їх штатної чисельності – про це зазначили 59,9% прокурорів і 47,3% поліцейських; залучення підрозділів Національної поліції до здійснення невластивих їм завдань у період правового режиму воєнного стану в Україні (51,4% поліцейських); недостатня взаємодія правоохоронних органів з іншими державними суб'єктами запобігання злочинності (про це зазначили по 16,5% поліцейських й прокурорів); неповнота координуючої ролі органів прокуратури у сфері протидії кримінальним правопорушенням (18,3% прокурорів); формальне залучення громадськості до справи профілактики правопорушень (13,7% поліцейських і 11,5% прокурорів); недоліки у діяльності судового врядування й суддівського самоврядування (16,1% суддів); відсутність належної охорони судів і особистої безпеки суддів (9,7% опитаних суддів).

Загальний зріз стану функціонування правоохоронних органів можна здійснити на основі узагальнень, викладених у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр. У цьому нормативно-правовому акті наголошено, що органи правопорядку в ході збройної агресії рф проти України зіштовхнулись із безпрецедентними викликами у своїй діяльності. Головними серед них названо саме організаційні та деякі інші проблеми, що вплинули на здатність органів правопорядку ефективно виконувати свої функції із забезпечення національної безпеки України. До проблем організаційно-управлінського характеру віднесено: надмірну тривалість досудового розслідування внаслідок перевантаження органів досудового розслідування й прокуратури; нечіткість у розмежуванні повноважень органів правопорядку; дублювання їх функцій; наявність корупційних ризиків у діяльності таких органів; недосконалість механізмів призначення на посади й просування по службі тощо [16].

Згідно з інформацією, що міститься у щорічному звіті Національної поліції України про результати роботи у 2023 р., можна виокремити низку складнощів, що варто розглядати як відповідні виклики організаційно-управлінського характеру: постійне залучення поліцейських до виконання завдань територіальної оборони; здійснення заходів правового режиму воєнного стану (документування воєнних злочинів, протидія діяльності диверсійно-розвідувальних груп, несення служби на блокпостах, реагування на заяви в умовах війни, участь в евакуаційних заходах, забезпечення кібероборони держави) та ін. [4]. Зрозуміло, що перелічені напрями діяльності не є основними для поліції. Їх здійснення так чи інакше відволікає правоохоронців від виконання головної місії щодо профілактики правопорушень, їх розслідування та вжиття превентивних заходів.

Прорахунки в діяльності правоохоронних і судових органів уже ставали об'єктом наукового аналізу. Зокрема, дослідження участі прокурора у кримінальному провадженні засвідчили непослідовність та безсистемність реформування прокуратури. Це зумовило «кризу цілеспрямування», за якої цілісну обвинувальну модель, що мала б заступити наглядову, в Україні так і не було сформовано. Натомість створена «квазімодель» перехідного типу не має чітко визначеного призначення та місця в державному механізмі, залишається малоефективною і не відповідає тогочасним соціальним запитам. При цьому простежується низький рівень довіри населення до прокуратури. Крім цього, система функцій прокуратури *de lege lata* є недосконалою з точки зору їх змісту та обсягу, оскільки вона: 1) позбавлена єдиної концептуальної основи, якою у межах обвинувальної моделі має бути протидія злочинності; 2) не відображає всіх напрямів діяльності прокуратури; 3) перед-

бачає неконкретні формулювання тощо [9, с. 984, 986].

Низка організаційно-управлінських викликів характерна і для функціонування судових органів України, зокрема: недостатня законодавча урегульованість питання забезпечення неупередженості слідчих суддів; звуження сфери судового контролю з огляду на військові події в Україні [21, с. 369–377]; різноманітні посягання на незалежність судових органів, зумовлених зовнішніми та внутрішніми криміногенними чинниками [7, с. 256].

Як бачимо, в організаційно-управлінській сфері суспільних відносин об'єктами запобіжного впливу є низка недоліків у діяльності судових і правоохоронних органів, усунути які можна шляхом реформування та приведення їх роботи у відповідність до міжнародних і європейських стандартів.

У науці, як окремий різновид, виділяють рефлексивні (відбиваючі) системи [24]. Ученими-системологами серед принципів поведінки систем виділяється принцип рефлексії. Він полягає у тому, що система організує свою поведінку з урахуванням не лише минулого досвіду, а й можливої дії іншої системи, з якою вона взаємодіє. Тобто це поведінка систем, які наділені інтелектом, можливістю передбачати дії інших систем [19, с. 32]. Переконані, принцип рефлексії (адаптивності) є притаманним й кримінологічній системі України. Адже вона взаємодіє із системою злочинності, прогнозує її розвиток та будує свою роботу з урахуванням потенційних напрямів впливу на останню. Доцільно, щоб така рефлексія була запрограмованою і, за можливості, унеможливлювала хаотичність кримінологічної діяльності та безсистемність дій відповідних суб'єктів. Однак найбільш непродуктивним є нерефлексивний характер кримінологічної системи, який виявляється у максимальній нерезультативності запобігання кримінальній протиправності. На практиці це пов'язується із відносно масовими незаконними проявами, на які суб'єкти кримінологічної діяльності не реагують через різні обставини.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного, можна сформулювати такі концептуальні положення:

1. Комплексність є інтегративною системною властивістю усього кримінологічного знання, характеристикою, що пронизує і теорію, і практику запобігання правопорушенням. При цьому комплексний характер об'єктів кримінологічного впливу виражає лише одну із багатьох граней комплексності.

2. У кримінологічній науці акцент має зміститися з розмитого поняття «об'єкт запобігання злочинності» на більш конкретизовану соціальну матерію – об'єкт запобіжного впливу. Найбільш криміногенні об'єкти зосереджені у воєнній, суспільно-політичній, соціально-психологічній, соціально-економічній та організаційно-управлінській сферах.

3. Для досягнення реального ефекту недостатньо працювати з неконкретизованим об'єктом. Необхідно максимально звузити вплив на чітко визначену ділянку соціального простору, духовну складову суспільства, окремих груп або морально-психологічний стан конкретної особи. Це дозволить унеможливити подальше відтворення злочинності як явища чи протиправної поведінки певної особи.

4. Результативність кримінологічної діяльності корелює з її цілеспрямуванням, що охоплює суб'єктів та об'єкти впливу в межах їх комплексної взаємодії. Оскільки злочинність є складною соціальною системою з емерджентними властивостями, ідея її «повного подолання», «перемоги» чи «усунення» є утопічною. Завдання полягає в утриманні злочинності в відносно безпечних для соціуму межах, що неможливо без застосування комплексного підходу.

5. Ефективність кримінологічної системи як такої, а також кримінологічний вплив на відповідні криміногенні об'єкти залежить від ступеня її рефлексії (адаптивності). Це передбачає врахування ступеня трансформації та якісних перетворень системи злочинності, що відбулись, у тому числі, під час російсько-української війни.

6. Вектор подальших наукових розвідок щодо поглиблення знання про кримінологічну комплексність має спрямовуватись на дослідження глибини міжсистемних інтеракцій між кримінологічною системою України та європейською кримінологічною системою. Метою є адаптація вітчизняної доктрини, політики, законодавства та діяльності до стандартів провідних західних країн і розробка на цій основі цілісної моделі комплексного запобігання злочинності в Україні.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Голіна В. В. Об'єкт запобігання злочинності як фундаментальна кримінологічна проблема. *Проблеми законності.* 2017. Вип. 138. С. 150–160. DOI: 10.21564/2414-990x.138.103952
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у січні-грудні 2021 р. і 2024 р. (Форма № 1) / Офіс Генерального прокурора. Київ, 2025. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 1.02.2026).
3. Зануда А. Як змінилася Україна за три роки великої війни: 10 цифр. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c5y43ggzqglo (дата звернення: 1.02.2026).
4. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
5. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на листопад 2024 року / Київська школа економіки. Київ, 2025. 27 с. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-listopad-2024-roku/ (дата звернення: 1.02.2026).
6. Ігнатова І., Гайдук Ю. Що таке ВВП та який розмір валового продукту в Україні. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20250117-shho-take-vvp-ta-yakyj-rozmir-valovogo-produktu-v-ukrayini/ (дата звернення: 1.02.2026).
7. Колодяжний М. Г., Яковлева В. С. Втручання у діяльність судових органів: кримінологічне дослідження: монографія; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2024. С. 256.
8. Кулик О. Г. Соціально-психологічні фактори злочинності. *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С. 198–205.
9. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми: монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.
10. Лисенко С. М., Савченко М. О., Пітел Н. С. Економічні наслідки війни для України в умовах глобалізації. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. Вип. 8. С. 1–16. DOI: 10.5281/zenodo.12799349.
11. Лукашевич С. Ю. Наукові підходи до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності. *Форум права*. 2017. № 3. С. 109–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_3_20 (дата звернення: 1.02.2026).
12. Орлов Ю. В. Криміногенність політичного режиму: загальнотеоретична кримінологічна характеристика. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юрид. науки. 2016. Вип. 2. Т. 3. С. 7–11.
13. Під ознаки олігарха можуть підпадати близько 86 осіб – Данілов. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/07/20/novyna/polityka/oznaky-oliharxa-mozhut-pidpadaty-86-osib-danilov (дата звернення: 1.02.2026).
14. Про внесення змін до плану заходів щодо запобігання зловживанню надмірним впливом особами, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархами): розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.09.2023 р. № 827-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827–2023-%D1%80#Text (дата звернення: 1.02.2026).
15. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів): Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780–20#Text (дата звернення: 1.02.2026).
16. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 1.02.2026).
17. *Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги. URL: https://gradus.app/uk/open-reports/mental-hea). lth-and-attitudes-ukrainians-towards-psychological-assistance-during-war/ (дата звернення: 1.02.2026)*
18. Скільки людей народжується і помирає в Україні. URL: https://www.slovoidilo.ua/2025/05/13/infografika/suspilstvo/skilky-lyudej-narodzhuyetsya-pomyraye-ukrayini (дата звернення: 1.02.2026)
19. Сорока К. О. Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посіб. ХНАМГ, 2004.291 с.
20. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернєя, В. В. Сокуренка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. 804 с.
21. Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2021. 480 с.

22. Що заважає встановити точну кількість загиблих у Маріуполі? URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/shcho-zavazhaie-vstanovyty-tochnu-kilkist-zahyblykh-u-mariupoli/ (дата звернення: 1.02.2026).
23. Global Social Progress Index. URL: https://www.socialprogress.org/alti-global-social-progress-index (дата звернення: 1.02.2026)
24. Mathiassen L. Reflective Systems Development. *Scandinavian Journal of Information Systems*. 1998. Vol. 10. Iss. 1. Article 12. DOI: 10.17705/3sjis.01012. URL: https://aisel.aisnet.org/sjis/vol10/iss1/12 (дата звернення: 14.04.2025).
25. Smith A. Almost 1 million Russian troops killed or wounded in Ukraine war, study says. URL: https://www.nbcnews.com/world/ukraine/russia-ukraine-war-troop-casualties-1-million-report-csis-spiderweb-rcna210837 (дата звернення: 1.02.2026).
26. The Legatum Prosperity Index. URL: https://index.prosperity.com/rankings (дата звернення: 1.02.2026)
27. *Ukraine still a country with high Human Development Index, new UNDP report says. URL: https://www.undp.org/ukraine/press-releases/ukraine-still-country-high-human-development-index-new-undp-report-says (дата звернення: 1.02.2026)*
28. World Happiness Report. URL: https://data.worldhappiness.report/country/UKR (дата звернення: 1.02.2026).
29. World Population Prospects. URL: https://population.un.org/wpp/graphs?loc=804&type=Demographic%20Profiles&category=Line%20Charts (дата звернення: 1.02.2026)

REFERENCES:

1. Holina, V. V. (2017). The object of crime prevention as a fundamental criminological problem [in Ukrainian]. *Problems of Legality*, 138, 150–160. https://doi.org/10.21564/2414-990x.138.103952
2. Office of the Prosecutor General. (2025). *Unified report on criminal offenses in January – December 2021 and 2024 (Form No. 1)* [in Ukrainian]. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2
3. Zanuda, A. (n.d.). How Ukraine has changed over three years of the full-scale war: 10 figures [in Ukrainian]. https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c5y43ggzqglo
4. National Police of Ukraine. (2023). *Report on the results of activity in 2023* [in Ukrainian]. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf
5. Kyiv School of Economics. (2025). *Report on direct infrastructure losses caused by destruction due to Russia's military aggression against Ukraine as of November 2024* [in Ukrainian]. https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-listopad-2024-roku/
6. Ihnatova, I., & Haiduk, Yu. (n.d.). What is GDP and what is its size in Ukraine [in Ukrainian]. https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20250117-shho-take-vvp-ta-yakyj-rozmir-valovogo-produktu-v-ukrayini/
7. Kolodyazhny, M. G., & Yakovleva, V. S. (2024). *Interference in the activity of judicial bodies: A criminological study* [in Ukrainian]. Pravo.
8. Kulyk, O. H. (2016). Socio-psychological factors of crime [in Ukrainian]. *Science and Law Enforcement*, 3, 198–205.
9. Lapkin, A. V. (2020). *Prosecutor in criminal proceedings: Theoretical, legal and organizational-methodological issues* [in Ukrainian]. Pravo.
10. Lysenko, S. M., Savchenko, M. O., & Pitel, N. S. (2024). Economic consequences of the war for Ukraine in the context of globalization [in Ukrainian]. *Achievements of Economics: Prospects and Innovations*, 8, 1–16. https://doi.org/10.5281/zenodo.12799349
11. Lukashevych, S. Yu. (2017). Scientific approaches to defining the essence of the object of crime prevention [in Ukrainian]. *Forum of Law*, 3, 109–113. http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_3_20
12. Orlov, Yu. V. (2016). Criminogenic nature of the political regime: General theoretical criminological characteristics [in Ukrainian]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences*, 2(3), 7–11.
13. Slovo i Dilo. (2022, July 20). About 86 persons may fall under the definition of oligarch – Danilov [in Ukrainian]. https://www.slovoidilo.ua/2022/07/20/novyna/polityka/oznaky-oliharxa-mozhut-pidpadaty-86-osib-danilov
14. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023, September 19). On amendments to the action plan for preventing abuse of excessive influence… (No. 827-r) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827–2023-r
15. Law of Ukraine. (2021, September 23). On prevention of threats to national security related to excessive influence of persons with significant economic and political weight (No. 1780-IX) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780–20

16. President of Ukraine. (2023, May 11). On the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Bodies… (No. 273/2023) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023
17. Gradus Research. (n.d.). Mental health and attitudes of Ukrainians towards psychological assistance [in Ukrainian]. https://gradus.app/uk/open-reports/mental-health-and-attitudes-ukrainians-towards-psychological-assistance-during-war/
18. Slovo i Dilo. (2025, May 13). How many people are born and die in Ukraine [in Ukrainian]. https://www.slovoidilo.ua/2025/05/13/infografika/suspilstvo/skilky-lyudej-narodzhuyetsya-pomyraye-ukrayini
19. Soroka, K. O. (2004). *Fundamentals of systems theory and systems analysis* [in Ukrainian]. KhNAMH.
20. Chernyei, V. V., & Sokurenko, V. V. (Eds.). (2017). *Ukrainian criminological encyclopedia* [in Ukrainian]. KhNUVS; National Academy of Internal Affairs; Criminal Association of Ukraine; Zolota Mylya.
21. Sharenko, S. L. (2021). *Theoretical and applied foundations of the activity of an investigating judge in criminal proceedings* [in Ukrainian]. Pravo.
22. Ukrainian Helsinki Human Rights Union. (n.d.). What prevents establishing the exact number of deaths in Mariupol? [in Ukrainian]. https://www.helsinki.org.ua/articles/shcho-zavazhaie-vstanovyty-tochnu-kilkist-zahyblykh-u-mariupoli/
23. Social Progress Imperative. (n.d.). *Global Social Progress Index*. https://www.socialprogress.org/alti-global-social-progress-index
24. Mathiassen, L. (1998). Reflective systems development. *Scandinavian Journal of Information Systems*, 10(1), Article 12. https://doi.org/10.17705/3sjis.01012
25. Smith, A. (n.d.). Almost 1 million Russian troops killed or wounded in Ukraine war, study says. https://www.nbcnews.com/world/ukraine/russia-ukraine-war-troop-casualties-1-million-report-csis-spiderweb-rcna210837
26. Legatum Institute. (n.d.). *The Legatum Prosperity Index*. https://index.prosperity.com/rankings
27. United Nations Development Programme. (n.d.). Ukraine still a country with high Human Development Index, new UNDP report says. https://www.undp.org/ukraine/press-releases/ukraine-still-country-high-human-development-index-new-undp-report-says
28. World Happiness Report. (n.d.). https://data.worldhappiness.report/country/UKR
29. United Nations. (n.d.). *World Population Prospects*. https://population.un.org/wpp/graphs

Maxim KOLODYAZHNY,
Candidate of Law (PhD), Senior Research Fellow,
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Head of the Department of Criminological Research,
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2149-9165
e-mail: mkolodyazhny@ukr.net

THE COMPREHENSIVE NATURE OF OBJECTS OF CRIMINOLOGICAL INFLUENCE

The article brings into focus the understanding of the problem of complexity in criminology. One of its many facets is examined, namely the complexity of objects of criminological influence. It is argued that intersystem interaction between the criminological system and the system of crime occurs on the basis of the dialectical law of the unity and struggle of opposites. Taking into account the results of empirical and theoretical research, a number of systemic parameters of comprehensive prevention of criminal offenses are identified. It is emphasized that the diversity and multidimensionality of criminogenic objects express a distinct aspect of complexity. The position is supported that the concept of the object of prevention should not be equated with the concept of the object of preventive influence, as they correlate as a whole and a part. A classification of objects of criminological influence according to the sphere of their distribution is carried out. Special emphasis is placed on relevant objects existing in the military sphere, associated with Russia's military aggression against Ukraine and its negative social consequences. Using criminal law statistics, it is stated that crime in Ukraine during the period of the legal regime of martial law has undergone significant quantitative and qualitative transformations. Objects of criminological influence in the military sphere are supplemented by objects present in the

socio-political, socio-psychological, socio-economic, and organizational-managerial domains. The conclusions emphasize that crime as a complex social system does not imply its complete eradication, which would be a systemic utopia. Instead, the crime system can be kept within certain limits that are safe for society, which presupposes comprehensive criminological influence on relevant criminogenic objects. A number of promising directions for further understanding the problem of criminological complexity are identified.

Keywords: *complexity, comprehensive approach, criminological system, determination of crime, criminogenic objects, crime, criminal offenses.*

Стаття надійшла до редакції: 3.02.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.131:340.112:340.12
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.178

Едуард РАСЮК,
кандидат юридичних наук, професор,
Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України,
головний оперуповноважений 3-го відділу (стратегічного аналізу),
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4065-5266

Олександр КАЛИНОВСЬКИЙ,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України,
начальник 3-го відділу (стратегічного аналізу),
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3874-4585

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Організована злочинність у період воєнного стану завдає неабиякої шкоди українському суспільству і державі, а її зрощення з корупцією, яка як явище масштабується у воюючій країні, призводить до небезпечних наслідків. Організована корупційна злочинність у період дії воєнного стану в Україні викликана певними чинниками, зокрема: тривалою відсутністю конституційно забезпечених можливостей впливу громадян на органи державної влади й управління (через відсутність реалізації виборчого права), що породжує слабкість демократичних інституцій; позбавленням конституційної реалізації демократичних процесів у територіальних громадах через формування військових адміністрацій, які перебирають на себе функції органів місцевого самоврядування, що нівелює децентралізацію, руйнує інституційні засади самоврядування, погіршує довіру громадян до держави та знижує їх контроль за управлінням процесами у громаді; зміною у проведенні публічних закупівель в умовах воєнного стану, що призвело до спрощених процедур закупівель, прямих договорів, завищення вартості товарів і їх неринкової оцінки, тобто в обхід системи «Prozorro» та інших органів контролю; збільшенням протиріч і конфліктів на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях, які є джерелом причин та умов злочинності, зокрема й організованої корупційної. Організована корупційна злочинність, проникаючи в усі сфери людської життєдіяльності й на усіх рівнях (побутовому, діловому, політичному), ретельно планує злочинну діяльність, маскує її під легальний бізнес, використовує корумповані зв'язки в органах державної влади й управління, застосовуючи відомі і новітні способи корупції. Тому правоохоронні органи, що здійснюють заходи із запобігання та протидії корупції, повинні: встояти перед воєнними викликами; шляхом протидії мінімізувати її поширення в українському суспільстві; запобігти нанесенню нею непоправної шкоди соціально-економічній, політичній, організаційній, культурній сферам; нейтралізувати, усунути або заблокувати чинники, що сприяють вчиненню корупційних кримінальних правопорушень. Розробка і реалізація ефективних механізмів протидії організованій корупційній злочинності неможливі без комплексного кримінологічного аналізу та прогнозування такого суспільно небезпечного явища.

Наукова стаття присвячена дослідженню рівня суспільної небезпеки організованої корупційної злочинності, висвітленню окремих складових її кримінологічного аналізу, а також розкриттю негативних тенденцій даного негативного явища та прогнозуванню розростання його у короткостроковій перспективі.

Ключові слова: *організована корупційна злочинність, кількісно-якісний аналіз, організовані групи, злочинні організації, державна політика, запобігання і протидія.*

Постановка проблеми. Понад 12 років військової агресії, з них вже п'ятий рік повномасштабного воєнного вторгнення, тривають спроби сусідньої країни знищити незалежність України та стерти ідентичність українського народу. Окрім зовнішнього ворога, що завдає українській державі значної економічної і соціальної шкоди через ведення бойових дій й руйнування цивільної інфраструктури внаслідок постійних ракетно-дроново-бомбових обстрілів, перед українським суспільством постають неабиякі виклики боротьби зі зрощеним внутрішнім ворогом – організованою корупційною злочинністю, яка, попри воєнний стан, завдає значних збитків і відкидає економічне, культурне, духовне зростання на десятки років назад. Сьогодні, як і в післявоєнний період, в українського суспільства є і буде колективний запит на запобігання та протидію злочинності, зокрема організованій корупційній. Потрібні принципово нові світові (європейські) ефективні підходи у боротьбі з організованою корупційною злочинністю щодо напрямів, принципів, форм, методів роботи правоохоронних органів та їх взаємодії з іншими державними і недержавними установами, підприємствами, організаціями, незалежно від форм власності, які є суб'єктами такої діяльності; налагодження дієвої співпраці між центральними і місцевими органами виконавчої влади, а особливо – з громадськістю у сфері запобігання і протидії корупційній злочинності, особливо її організованим формам.

Основоположними засадами ефективності запобігання і протидії організованій корупційній злочинності є вивчення обсягу явища, якому потрібно протистояти, зокрема: з'ясування кількісно-якісних показників, тобто стану, рівня, ціни, структури, характеру, динаміки та географії корупційних кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами (ОГ) і злочинними організаціями (ЗО); систематичне дослідження причин і умов, що детермінують організовану корупційну злочинність; вивчення основних ознак особи-лідера та учасників ОГ та ЗО, тобто складання кримінологічного портрета особи злочинця; з'ясування ролі жертви у механізмі вчинення корупційного кримінального правопорушення, що вчиняється ОГ та ЗО, систематизація найбільш вразливих ознак потерпілих, їх класифікація за ступенем віктимності та розробка відповідної типології; аналіз заходів, що здійснюють суб'єкти запобігання і протидії організованій корупційній злочинності, з метою визначення їх ефективності та, у разі її відсутності, заміни іншими. Завершальним етапом має бути чіткий аналіз вищезазначених процесів та оцінка загроз серйозної та організованої злочинності, а кінцевим результатом (з урахуванням тенденцій та результатів прогнозування) – прийняття управлінських рішень у сфері формування та здійснення державної політики щодо запобігання і протидії організованій корупційній злочинності й механізму її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження окремих питань боротьби з корупційною злочинністю, зокрема у сфері економічної безпеки, здійснили такі вчені, як: В. С. Батиргареєва, Р. С. Веприцький, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Н. О. Гуторова, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, М. В. Корнієнко, В. Я. Конопельський, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк, Г. В. Новицький, О. Ю. Шостко та ін. Проте враховуючи воєнний стан у державі, потребують додаткового вивчення окремі питання запобігання та протидії сучасній організованій корупційній злочинності із застосуванням системних, інноваційних підходів до її комплексного стратегічного аналізу і прогнозування.

Мета статті. Визначити рівень суспільної небезпеки організованої корупційної злочинності через висвітлення окремих кількісно-якісних показників корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими злочинними групами, організаціями або спільнотами, а також на основі кримінологічного аналізу розкрити негативні тенденції даного явища та спрогнозувати його розростання у короткостроковій перспективі.

Виклад основного матеріалу. Корупція в Україні у період воєнного стану – досить стійке, небезпечне соціально-негативне явище, яке гальмує євроінтеграційні реформи та виконання міжнародних зобов'язань. Згідно з дослідженням Transparency International, наша країна посіла 104 місце з-поміж 182 країн, отримавши 36 балів зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2025 рік. Такі результати засвідчили, що ми робимо неправильні кроки у напрямку покращення державної антикорупційної політики, оскільки повернулись до показників CPI за 2023 рік [3]. Найнебезпечнішим проявом

корупції є організована корупційна злочинність, яка зазіхає на демократичні процеси в державі, створює ілюзію неефективності діяльності антикорупційних органів у боротьбі з кримінальною корупцією на політичному і діловому рівнях, скорочує громадський контроль за суб'єктами запобігання і протидії корупції та завдає значних збитків українському суспільству. Дуже часто, особливо в умовах воєнного стану, організовані корупційні злочини виходять за межі кордонів окремої держави, оскільки продукуються і переплітаються з трьома основними злочинними промислами, на яких тримається транснаціональна організована злочинність, зокрема: торгівля зброєю та боєприпасами; торгівля людьми й людськими органами; наркобізнес. Так, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності передбачає криміналізацію корупції і окреслює низку рекомендаційних заходів протидії корупції для держав-учасниць цього міжнародного документа [4].

Україна також ратифікувала даний міжнародний документ та низку інших, але не усунула чимало розбіжностей щодо трактування дефініцій, імплементації окремих заходів та впровадження методів кількісно-якісного аналізу й прогнозування організованої злочинності, зокрема корупційної, тощо. Попри необхідність осучаснення законодавчого забезпечення боротьби з організованою злочинністю (законів України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» й «Про оперативно-розшукову діяльність», схвалення «Концепції реалізації державної політики у сфері запобігання (превенції) правопорушень на період до 2030 року» та «Стратегії боротьби з організованою злочинністю на 2026–2030 роки», прийняття проєктів законів України «Про кримінальну розвідку» й «Про профілактику (превенцію) адміністративних і кримінальних правопорушень в Україні» тощо), в Україні впровадили і надалі удосконалюють у діяльності правоохоронних органів (суб'єктів боротьби з організованою злочинністю) запозичену найкращу європейську практику з оцінки загроз організованої злочинності – EU Serious and Organised Crime Threat Assessment (EU-SOCTA), з подальшою імплементацією в українське законодавство методики оцінки загроз серйозної та організованої злочинності [8].

Основоположними засадами ефективності запобігання і протидії організованій корупційній злочинності є вивчення обсягу явища, якому потрібно протистояти, зокрема: з'ясування кількісно-якісних показників, тобто стану, рівня, ціни, структури, характеру, динаміки та географії корупційних кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами (ОГ) і злочинними організаціями (ЗО); систематичне дослідження причин і умов, що детермінують організовану корупційну злочинність; вивчення основних ознак особи-лідера та учасників ОГ та ЗО, тобто кримінологічного портрета особи злочинця; з'ясування участі жертви у механізмі вчинення корупційного кримінального правопорушення, що вчиняється ОГ та ЗО, систематизація основних найбільш вразливих ознак, їх класифікація за ступенем віктимності та розробка відповідної типології; аналіз заходів, що здійснюють суб'єкти запобігання і протидії організованій корупційній злочинності, з метою визначення їх ефективності та, у разі її відсутності, заміни іншими. Завершальним етапом має бути чіткий аналіз вищезазначених процесів та оцінка загроз серйозної та організованої корупційної злочинності, а кінцевим результатом – прийняття управлінських рішень у сфері формування та здійснення державної антикорупційної політики щодо запобігання і протидії організованій корупційній злочинності та механізму її реалізації.

Так, проаналізуємо окремі показники. Зокрема, за 2021–2025 роки кількість ОГ та ЗО, щодо яких розслідувано кримінальні провадження, становила 2728 (з них злочинних організацій – 298). По роках: у 2021 р. – 499 (45); 2022 р. – 395 (40); 2023 р. – 494 (51); 2024 р. – 663 (72); 2025 р. – 677 (90) [7]. Тобто чітко прослідковуються тенденції щодо повернення показників до рівня довоєнного року (до повномасштабного вторгнення росії) вже у 2023 р., зі збільшенням кількості злочинних організацій на 13,3% та подальшим стрімким зростанням кількості ОГ і ЗО у 2024 та 2025 роках.

Сучасні дані про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі ОГ та ЗО, практично відображають загальні тенденції організованої злочинності: 2021 рік – 2 248 осіб (з них у складі злочинної організації – 360 осіб), 2022 р. – 1 637 (276), 2023 р. – 2 103 (358), 2024 р. – 3 035 (714), 2025 р. – 3 089 (693). Частка ОГ та ЗО з корумпованими

зв'язками коливається від 6,9% у 2024 р. (46 ОГ/ЗО) до 11,4% у 2021 р. (57). Зокрема, у 2022 р. цей показник становив 9,1% (36), у 2023 р. – 7,1% (35), а у 2025 р. – 8,2% (56). Це свідчить про тенденцію до зменшення показників із подальшим різким темпом зростання в останньому році звітного періоду на 1,3% відносно попереднього року та поступовим поверненням до рівня довоєнного року. При цьому частка злочинних організацій із корумпованими зв'язками має хвилеподібну криву з тенденціями зростання-зменшення-різкого зростання, а саме: 2021 р. – 4,4% (2 злочинні організації), 2022 р. – 10% (4), 2023 р. – 9,8% (5), 2024 р. – 8,3% (6), 2025 р. – 26,8% [див. рис. 1].

Рис.1. Динаміка організованих груп і злочинних організацій з корумпованими зв'язками за період 2021-2025 роки

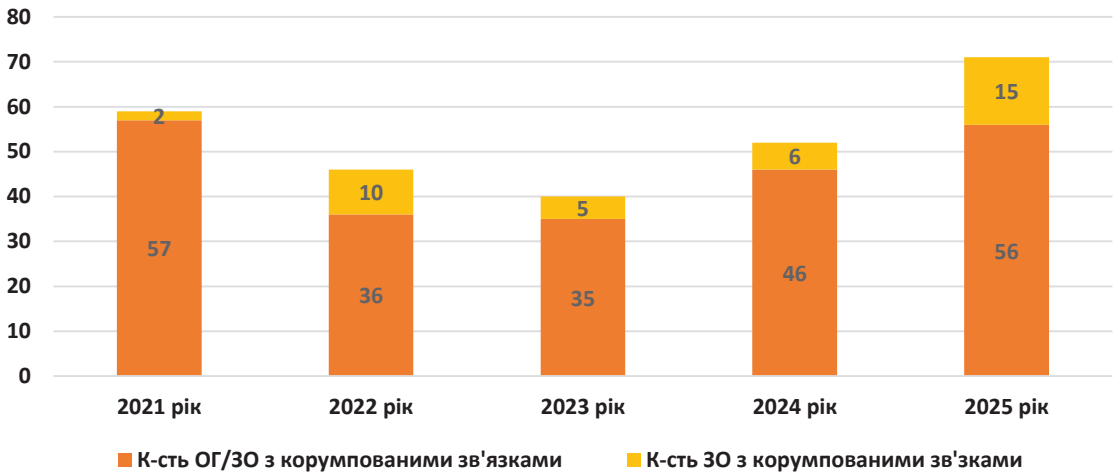

Щодо динаміки осіб, які були учасниками ОГ та ЗО з корупційними зв'язками, то їх кількість із 2021 по 2023 рік стрімко зменшувалася: з 244 осіб (у 2021 р.) та 149 осіб (2022 р.) до 130 осіб (2023 р.), з подальшим різким зростанням у 2024 р. до 220 осіб та у 2025 р. – до 238 осіб. Ідентичні тенденції спостерігаються і щодо питомої ваги учасників ОГ та ЗО з корумпованими зв'язками від їх загальної чисельності: зокрема, їх частка становила 10,9% у 2021 р., 9,1% – у 2022 р., 6,2% – у 2023 р., 7,2% – у 2024 р. та 7,7% – у 2025 р. Водночас тенденції щодо учасників злочинних організацій із корумпованими зв'язками відображають швидке кількісне зростання (2021 р. – 18 осіб, 2022 р. – 23, 2023 р. – 33, 2024 р. – 69, 2025 р. – 70), а їх питома вага від загальної кількості вказує на аналогічні процеси: 7,4% (у 2021 р.), 15,4% (2022 р.), 25,4% (2023 р.), 9,7% (2024 р.) та 10,1% (2025 р).

Підрахунок кількості корупційних кримінальних правопорушень (за даними, оприлюдненими на сайті Національного агентства з питань запобігання корупції [6]) показав, що у період з 2021 по 2025 рр. було обліковано 35 413 корупційних кримінальних правопорушень, за вчинення яких повідомлено про підозру 15 431 особі. Із них у 23 762 кримінальних провадженнях закінчено розслідування [2], зокрема: 2021 р. – 5 347 (відсутні статистичні дані про кількість тяжких і особливо тяжких корупційних злочинів); 2022 р. – 3161 (з них тяжких і особливо тяжких злочинів – 42,6% (1 347)); 2023 р. – 4 258 (43,8% (1908)); 2024 р. – 5 254 (48,9% (2570)); 2025 р. – 5 642 (46,5% (2 624)) [1]. Частка корупційних кримінальних правопорушень, вчинених ОГ та ЗО, у яких закінчено розслідування, складає 9,1% (2 156 злочинів) від загальної кількості й коливається за звітний період від 5,9% (2022 р.) до 11,8% (2024 р.). Зокрема: у 2021 р. – 9,9% (530 злочинів); 2022 р. – 5,9% (185); 2023 р. – 11,2% (486); 2024 р. – 11,8% (619); 2025 р. – 6% (336 злочинів). Тут чітко простежується тенденція до збільшення організованих форм корупційної злочинності, почина-

ючи з 2022 року, тобто з моменту повномасштабного вторгнення росії.

Щодо осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, у провадженнях за якими закінчено розслідування (16 566 осіб), то тут спостерігається чітка тенденція до поступового збільшення: 2021 р. – 2 228 осіб; 2022 р. – 2 569; 2023 р. – 3 373; 2024 р. – 3 867; 2025 р. – 4 529. У кримінальній статистиці за звітний період із загальної кількості виділимо осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення у складі ОГ та ЗО. Зокрема, у 2021 р. їх частка становила 11% (244 особи); у 2022 р. – 5,8% (149); у 2023 р. – 10,7% (360); у 2024 р. – 5,4% (208); у 2025 р. – 5,3% (238) [див. рис. 2].

Рис.2. Питома вага корупційних кримінальних правопорушень, вчинених ОГ/ЗО та осіб, які їх вчинили у їх складі за період 2021-2025 роки

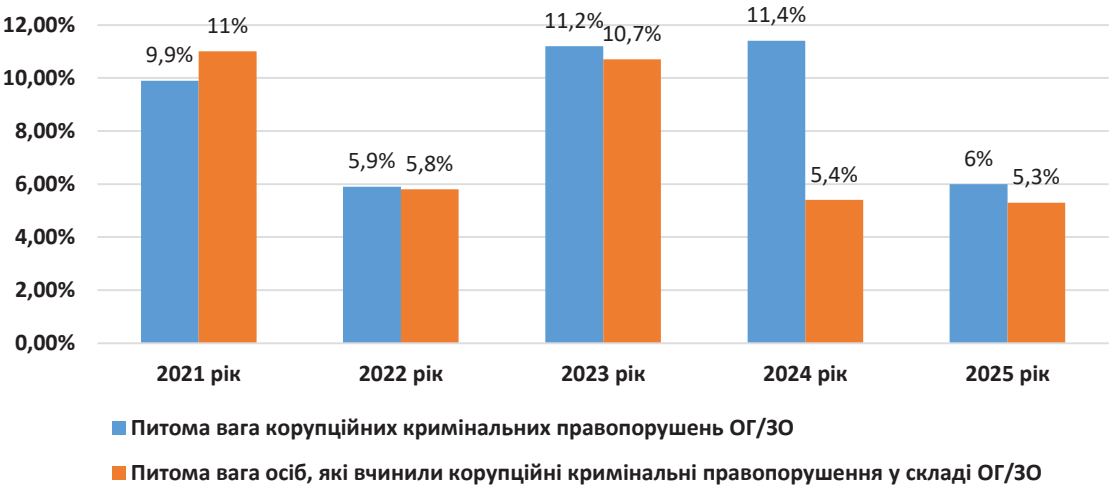

Збитки, завдані внаслідок вчинення корупційних кримінальних правопорушень за звітний період (окрім 2021 року, інформація за який відсутня), тобто за 2022–2025 рр., становлять 11 315 354 343 грн та мають тенденцію до щорічного зростання. Із них збитки, завдані корупційними кримінальними правопорушеннями, що були вчинені ОГ та ЗО, складають у середньому 7,8% від загальної суми, зокрема: у 2022 р. – 4,8% (загальна сума збитків – 1 833 053 782 грн, із них ОГ та ЗО – 88 137 521 грн); у 2023 р. – 8,2% (2 837 528 282 грн / 233 084 509 грн); у 2024 р. – 7,3% (3 359 991 773 грн / 244 256 400 грн), а у 2025 р. – 11% (3 284 780 506 грн / 362 434 359 грн). Відшкодування збитків, завданих кримінальними правопорушеннями, перебуває на невисокому рівні: зокрема, у 2022 р. воно становило 13,9% від загальної суми завданої шкоди, що складає 254 406 311 грн (при цьому за злочинами ОГ та ЗО – лише 1,9%, тобто 1 694 159 грн від суми завданих ними збитків); у 2023 р. – 31,2%, або 886 143 497 грн (за злочинами ОГ та ЗО – 16,6%, що становить 38 582 362 грн); у 2024 р. – 13,8%, або 462 402 762 грн (за злочинами ОГ та ЗО – 9,8%, що дорівнює 23 890 168 грн), а у 2025 р. – 31,7%, що становить 1 041 477 362 грн (за злочинами ОГ та ЗО – 1,5%, тобто 15 415 171 грн) [2].

На фоні збільшення прогнозованої корупційної злочинності в межах майже 15% за підсумками 2025 року, протягом двох наступних років простежуються аналогічні тенденції щодо збільшення кількості закінчених кримінальних проваджень за такими злочинами, вчиненими ОГ та ЗО: у межах 25% у 2026 р. та на 19% у 2027 р. порівняно з 2025 р. Це підтвердила проведена апроксимація даних із поліноміальною лінією тренду ($R^2 = 0{,}003$). [див.рис.3]

Національний склад учасників злочинної діяльності ОГ та ЗО, які вчиняють заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, свідчить про те, що домінуючу частку складають українці; також зафіксована невелика частка білорусів, грузинів, угорців, словаків та чехів. Однак останнім часом простежується тенденція до збільшення залучення іноземців до такої злочинної

Рис. 3. Прогнозування закінчених кримінальних проваджень за корупційні кримінальні правопорушення, вчинених ОГ/ЗО, з використанням поліноміальної лінії тренду

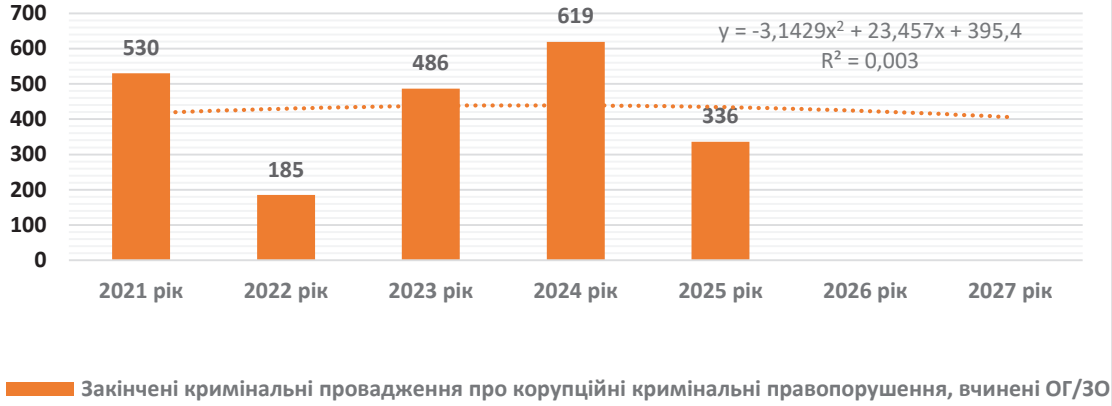

діяльності. Це ускладнює повну ідентифікацію та верифікацію бенефіціарних власників рахунків, які відкриваються у банківських установах, а також збільшує тривалість отримання відповідей на запити в межах міжнародної правової допомоги від окремих країн (Республіка Кіпр, Панама, Велика Британія, Гонконг, Нова Зеландія тощо).

Специфіка заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем із залученням іноземців охоплює низку дій як в Україні, так і за її межами. Дії залучених іноземців за межами України можуть мати як протиправний, так і формально правомірний характер – наприклад, коли функції виконують наймані працівники (зокрема номінальні директори панамських чи кіпрських компаній, які відіграють лише формальну роль і не обізнані ні з джерелами походження коштів на рахунках товариства, ні з напрямами їх подальшого використання). Вчинення ОГ та ЗО злочинів, передбачених ст. 191 КК України (що передбачають участь у тендерних закупівлях), вимагає ретельного підбору учасників, які знаються на тендерних процедурах, можуть забезпечити бажаний результат, здатні оцінити можливі наслідки злочинних дій та розробити механізми уникнення або мінімізації ризиків прискіпливої перевірки з боку контролюючих, правоохоронних органів та громадськості. Дещо інший підхід застосовується, якщо такі злочини вчиняються службовими особами: до складу ОГ та ЗО залучаються особи, які наділені певними повноваженнями, чітко орієнтуються в їх межах та усвідомлюють наслідки їх використання у злочинній діяльності задля кращого приховування слідів злочину.

Дії ОГ та ЗО у сфері фінансів характеризуються специфічними особливостями їх учасників. Не обов'язково всі члени групи, проте щонайменше один або кілька (залежно від масштабів злочинної діяльності) повинні мати фах фінансиста, володіти системними знаннями, управлінськими та аналітичними навичками щодо оцінки фінансового стану підприємств, бюджетування, прогнозування, контролю за витрачанням коштів та розробки заходів із мінімізації ризиків, а також уміло застосовувати ці навички як у легальній практиці, так і в нелегальній діяльності. Окрім цього, у зазначеній сфері ОГ та ЗО використовують різноманітні технології та знаряддя. Зокрема, фінансово-господарські операції з купівлі-продажу товарно-матеріальних цінностей, що здійснюються українськими державними підприємствами (де діють ОГ та ЗО) з юридичними особами-нерезидентами, зовні мають вигляд цілком законних. Контрагенти за цими договорами можуть бути зареєстровані в розвинутих країнах, наприклад у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії; вони можуть мати директорів-іноземців та подавати звітність до органів контролю. Однак їх справжнім бенефіціарним власником часто є публічна особа, яка завуальовано

відігравала вирішальну роль у виборі цього контрагента державним підприємством. У таких випадках закупівлю здійснюють за завищеними цінами, що включають «особистий інтерес» бенефіціара, тоді як фактичне постачання матеріальних цінностей здійснює суб'єкт господарювання з реального сектору економіки. Тут край важливо для правоохоронних органів на початковому етапі розслідування кримінального провадження – задля ефективного його проведення та надання правової оцінки діям усіх учасників вчинення заволодіння коштами з використанням іноземців – провести аналіз та дослідити законодавства країн, у яких зареєстровані компанії, що фігурують у розслідуванні, та країни, у банківських установах яких відкриті рахунки цих компаній. [9, с. 145].

Також ОГ та ЗО використовують інноваційні технології під час проведення тендерних закупівель, де переможцем обирається «конкретний» суб'єкт господарювання. Іншим проявом такої діяльності є внесення недостовірних відомостей до офіційних документів (актів виконаних робіт) та отримання «відкатів» за укладання договорів із підрядниками. Суб'єкти господарювання, діючи в різних сферах економіки, здійснюють привласнення коштів, зокрема з місцевого та державного бюджетів, шляхом підроблення документів або внесення до них завідомо неправдивих даних про обсяги фактично виконаних робіт, вартість використаних матеріалів тощо. Прикладом такої діяльності є привласнення бюджетних коштів через складання завідомо підроблених документів про обсяги та вартість робіт із капітального ремонту автомобільних доріг. В іншому випадку привласнення дизельного пального державного підприємства здійснювалося шляхом його зливання з паливних баків транспорту з подальшою реалізацією споживачам за готівку, яка розподілялася між учасниками організованої злочинної групи.

Кількісний склад та структура ОГ та ЗО, що вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, варіюються залежно від конкретного випадку та сфери, у якій вони вчиняються (приватний або державний сектор). Проте, переважно, це стійкі об'єднання, зазвичай у складі трьох і більше осіб, що характеризуються ієрархічною побудовою та сталими особистими зв'язками. Такі об'єднання створюються з метою систематичного вчинення корупційних злочинів, а також супутніх їм кримінальних проступків та інших правопорушень.

Найбільшого корупційного впливу та, відповідно, злочинної привабливості для ОГ та ЗО зазнає сфера будівництва, земельних відносин та відбудови інфраструктури. Зокрема, це виявляється через: закупівлю енергообладнання за завищеними цінами з подальшим поверненням різниці у вигляді неправомірної вигоди особам, які приймали рішення про виділення коштів із державного бюджету; відбудову інфраструктури, пошкодженої внаслідок російських ракетно-дроново-бомбових обстрілів, шляхом маніпуляцій на тендерах, коли перемогу здобувають компанії з дорожчими пропозиціями, а різниця повертається як «відкат» особам, відповідальним за вибір об'єктів; реалізацію урядових будівельних проєктів, за яку окремі держслужбовці вимагали від компаній 10% комісії за вибір та подання проєктів на затвердження, акумулюючи значні суми необлікованих коштів для їх подальшого розподілу через неофіційних «волонтерів-радників»; отримання дозволів у місцевих адміністраціях на реалізацію погоджених проєктів будівництва, де чиновники вимагають перерахування коштів на підконтрольні рахунки за позитивне вирішення питання; а також зловживання під час публічних закупівель робіт і послуг із будівництва, ремонту та утримання автомобільних доріг, що полягають у штучному завищенні їх вартості з метою незаконного збагачення тощо.

На загальнодержавному рівні корупція тісно пов'язана з екологічною злочинністю, зокрема: порушенням правил охорони або використання надр, а також незаконним видобутком корисних копалин (нафти, каоліну, піску, вапняку); незаконним видобуванням, збутом, придбанням, передачею, пересиланням, перевезенням та переробкою бурштину; незаконною порубкою, перевезенням, зберіганням або збутом лісу; незаконним полюванням; незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Службові особи державних органів і установ, на яких законодавством покладено здійснення контролю у цій сфері, досить часто вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, переважно у сфері службової діяльності. Так, учасники ОГ з метою одержання неправомірної вигоди здійснювали розкрадання корисних копалин загальнодержавного значення, а саме каоліну з родовища, що належало

державному підприємству. Злочинна схема реалізовувалася шляхом реорганізації цього підприємства у підконтрольне ТОВ та надання безперешкодного доступу до вказаного родовища іншим підконтрольним структурам, які здійснювали необлікований видобуток каоліну, переробку сировини на готову продукцію та її подальшу реалізацію за світовими цінами у міжнародних масштабах.

Однією з найбільш корумпованих сфер є державна та комунальна медицина. У період дії воєнного стану значно збільшилася кількість осіб, які з різних причин (здебільшого з метою ухилення від мобілізації військовозобов'язаних до лав Збройних Сил України) прагнуть незаконно отримати групу інвалідності. Це породжує низку службових корупційних правопорушень, зокрема: незаконне збагачення голів та членів медико-соціальних експертних комісій (МСЕК); одержання неправомірної вигоди лікарями, які встановлюють фіктивні діагнози для подальшого оформлення статусу особи з інвалідністю, а також інші зловживання службовим становищем.

Простежується очевидна злочинна діяльність ОГ та ЗО й в інших сферах, оскільки корупція тісно взаємопов'язана з багатьма аспектами життєдіяльності суспільства. Реалізація злочинних схем у бізнесовому середовищі (реєстрація фіктивних фірм, внесення неправдивих відомостей до офіційних документів, підроблення документів) із використанням спеціальних знань у певних секторах чи галузях економіки, що є вразливими до корупції, стає дедалі привабливішою для організованої злочинності. Наприклад, з огляду на режим державної таємниці та значні обсяги замовлень у період воєнного стану, сфера військового постачання є особливо вразливою до службової злочинності, а оборонна промисловість зазнає високих корупційних ризиків. Крім того, недоліки в організації мобілізаційних процесів під час воєнного стану детермінували вчинення корупційних службових злочинів керівниками та працівниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (незаконне збагачення, недостовірне декларування тощо). Зокрема, учасники ОГ на чолі з командиром однієї з військових частин та чотирма його підлеглими протиправно нараховували та виплачували «бойові» доплати військовослужбовцям підрозділу, які фактично не несли службу на передовій. Це завдало державі збитків на суму понад 3,5 млн грн. Організатори розробили злочинну схему для привласнення частини з нарахованих виплат військовим свого підрозділу, які перебували за межами зони бойових дій.

Висновок. Серйозною загрозою для обороноздатності держави та її стійкості у війні проти російського агресора залишається організована корупційна злочинність, зокрема та, що має транснаціональний характер. У зв'язку з цим вкрай важливим є застосування ефективних заходів, спрямованих на запобігання кримінальним загрозам, що походять від корупційної діяльності організованих груп та злочинних організацій. Одним із таких дієвих інструментів є системний кількісно-якісний аналіз організованої корупційної злочинності, і в цьому напрямі правоохоронними органами вже досягнуто значних результатів. Однак ця діяльність, а саме процес здійснення такого аналізу, не позбавлена певних розбіжностей та неузгодженостей. Зокрема, це стосується підходів до підготовки Звіту з оцінювання загроз тяжкій та організованій злочинності (SOCTA Україна). Під час його розробки необхідно використовувати значно більший обсяг інформації про діяльність організованих корупційних угруповань, яка є багатогранною та перебуває у володінні різних державних і правоохоронних органів.

Майбутнє України безпосередньо залежить від злагодженої та ефективної діяльності сил безпеки й оборони, органів державної влади та громадянського суспільства. Водночас запобігання організованій корупційній злочинності та протидію їй мають забезпечувати правоохоронні органи, функціонуючи як єдиний взаємодоповнюючий механізм. На жаль, на сьогодні існують певні труднощі щодо чіткої взаємодії між правоохоронними структурами у цій сфері. Вона потребує суттєвого покращення та узгодження – наприклад, у межах співпраці членів міжвідомчої аналітичної групи зі здійснення оцінювання загроз тяжкій та організованій злочинності за системою SOCTA Україна. Зокрема, це стосується аналізу та опису різних сфер злочинної діяльності, які є підслідними різним правоохоронним органам (таких як «Корупція», «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» тощо).

Криміногенна ситуація в умовах повномасштабної збройної агресії рф проти України залишається складною. У зв'язку з цим, на основі підготовленого Звіту про результати оцінювання загроз

тяжкій та організованій злочинності (SOCTA Україна) за період 2021–2024 рр., має бути розроблена нова Стратегія боротьби з організованою злочинністю на 2026–2030 рр. Висновки щодо загальної оцінки загроз тяжкій та організованій злочинності повинні стати підґрунтям для прийняття управлінських рішень керівниками правоохоронних органів щодо прогнозування та планування заходів із запобігання організованій корупційній злочинності та протидії їй.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями (картка 1 – ОЗ) за 2021–2025 роки. URL.: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2.
2. Звіт про стан протидії корупції за 2021–2025 роки (картка 1 – КОР). URL.: https://mvs.gov.ua/activity/prevention-corruption/statistika).
3. Індекс сприйняття корупції – 2025. Дослідження Transparency International (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2025 рік. URL.: https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2025/.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року, ратифікована із застереженнями і заявами Законом № 1433-IV (1433-15) від 04.02.2004. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.
5. Наказу Міністерства внутрішніх справ від 08 листопада 2023 року № 902 «Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «SOCTA» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»». URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2041-23/stru/sp:dark?lang=en.
6. Обрахунок кількості корупційних кримінальних правопорушень, за даними оприлюдненими на сайті Національного агентства з питань запобігання корупції. URL.: https://dap.nazk.gov.ua/kpi/2/info/1/.
7. Обрахунок кількості організованих груп та злочинних організацій за даними сайту Офісу Генерального прокурора (Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями (картка 1 – ОЗ (2021–2025 роки)). URL.: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2).
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2022 року № 59 «Деякі питання запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна». URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59–2022-%D0%BF#Text.
9. Дерновий В. В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння чужим майном, вчиненого шляхом зловживання службовим становищем із залученням іноземців. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 3. С. 140–147. (Серія «Юридичні науки»). DOI:10.26661/2616-9444-2020-3-20.

REFERENCES:

1. Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiiamy (kartka 1 – OZ) za 2021–2025 roky. URL.: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2.
2. Zvit pro stan protydii koruptsii za 2021–2025 roky (kartka 1 – KOR). URL.: https://mvs.gov.ua/activity/prevention-corruption/statistika).
3. Indeks spryiniattia koruptsii – 2025. Doslidzhennia Transparency International (Corruption Perceptions Index – CPI) za 2025 rik. URL.: https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2025/.
4. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. Pryiniata rezoliutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15 lystopada 2000 roku, ratyfikovana iz zasterezhenniamy i zaiavamy Zakonom № 1433-IV (1433-15) vid 04.02.2004. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.
5. Nakazu Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 08 lystopada 2023 roku № 902 «Pro zatverdzhennia Instruktsii z formuvannia ta vedennia informatsiinoi pidsystemy «SOCTA» informatsiino-komunikatsiinoi systemy «Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy»». URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2041-23/stru/sp:dark?lang=en.
6. Obrakhunok kilkosti koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen, za danymy opryliudnenymy na saiti Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii. URL.: https://dap.nazk.gov.ua/kpi/2/info/1/.
7. Obrakhunok kilkosti orhanizovanykh hrup ta zlochynnykh orhanizatsii za danymy saitu Ofisu Heneralnoho prokurora (Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiiamy (kartka 1 – OZ (2021–2025

roky)). URL.: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2).
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 sichnia 2022 roku № 59 «Deiaki pytannia zaprovadzhennia v diialnist tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady systemy otsinky SOCTA Ukraina». URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59–2022-%D0%BF#Text.
9. Dernovyi V. V. (2020) Obstavyny, shcho pidliahaiut vstanovlenniu na pochatkovomu etapi rozsliduvannia zavolodinnia chuzhym mainom, vchynenoho shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyshchem iz zaluchenniam inozemtsiv. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 3. 140–147. (Seriia «Iurydychni nauky»). DOI:10.26661/2616-9444-2020-3-20.

Eduard RASIUK,
Chief Operations Officer of the 3rd Department (Strategic Analysis) of the Strategic Investigations Department of the National Police of Ukraine, Candidate of Law, Professor, Police Colonel
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4065-5266

Oleksandr KALYNOVSKYI,
Head of the 3rd Department (Strategic Analysis) of the Strategic Investigations Department of the National Police of Ukraine, Candidate of Law, Senior Researcher, Police Lieutenant Colonel
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3874-4585

CRIMINOLOGICAL ANALYSIS AND FORECASTING OF CORRUPTION-RELATED ORGANISED CRIME IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Organised crime during martial law causes significant damage to Ukrainian society and the state. Moreover, its convergence with corruption, an increasingly pervasive phenomenon in a country at war, leads to the most severe consequences. Corruption-related organised crime in Ukraine under martial law has been driven by certain factors, in particular: the prolonged absence of constitutionally guaranteed opportunities for citizens to influence state authorities and governance, due to the inability to exercise the electoral rights, which leads to the weakness of democratic institutions; the deprivation of the constitutional implementation of democratic processes in territorial communities, due to the establishment of military administrations which assume the functions of local self-government bodies, thereby undermining decentralisation, eroding the institutional foundations of self-government, reducing citizens' trust in the state and diminishing their control over the management of community processes; a change in public procurement procedures under martial law, leading to simplified procurement procedures, direct contracts, inflated prices for goods and their non-market valuation, thus bypassing the «Prozorro» system and other supervisory bodies; an increase in contradictions and conflicts at the national, regional and local levels, which constitutes both a source and a condition for the growth of crime, including corruption-related organised crime. Penetrating all spheres of social life at all levels (including domestic, business, and political), corruption-related forms of criminality are characterised by careful planning, concealment under the guise of legitimate business activities, and the exploitation of corrupt ties within state authorities and administrative bodies, employing both established and emerging forms of corruption. Therefore, law enforcement agencies that carry out measures to prevent and combat corruption shall: withstand military challenges; minimise its spread within Ukrainian society by counteracting it; prevent it from causing irreparable damage to the socio-economic, political, organisational, and cultural spheres; neutralise, eliminate, or block factors that contribute to the commission of corruption-related criminal offences. The development and implementation of effective mechanisms to counter corruption-related organised crime are impossible without a comprehensive criminological analysis and forecasting of such a socially dangerous phenomenon. The scientific article is devoted to researching the level of public danger posed by corruption-related organised crime, highlighting specific components of its criminological analysis, as well as revealing the negative trends of this negative phenomenon and forecasting its growth in the short term.

Keywords: *corruption-related organised crime, quantitative and qualitative analysis, organised groups, criminal organisations, state policy, prevention and counteraction.*

Стаття надійшла до редакції: 20.03.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 344.3 : 343.19 : 343.163
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.188

Армен НЕРСЕСЯН,
кандидат юридичних наук,
відділ проблем кримінальної юстиції та кримінології
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
старший науковий співробітник ,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0890-283X
e-mail: sabiry4@gmail.com

ВІЙСЬКОВА ЮСТИЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглядається проблема формування військової юстиції в Україні. Автор визначає, що військова юстиція є організаційно-правовим механізмом для забезпечення належного дотримання законності в сфері національної безпеки та оборони України. Констатується що станом на сьогодні військова юстиція як система відповідних державних органів в Україні відсутня, фактично створено лише Військову службу правопорядку, яка має обмежені правоохоронні функції у військовій сфері. Автор зазначає про необхідність створення належної системи військової юстиції в умовах широкомасштабного російського вторгнення в Україну. Водночас, навіть після завершення воєнних дій і скасування воєнного стану в Україні потреба у відповідних органах не зникне, оскільки залишиться потреба в юридичному забезпеченні боєздатності ЗСУ та в урегулюванні відносин у військовій сфері.

Проаналізовані основні законопроєкти щодо відновлення функціонування військової юстиції в Україні. Зроблено наголос, що законотворча діяльність парламенту в згаданій сфері є недостатньою в нинішніх умовах. Визначено, що законодавцеві варто було б, у першу чергу, розглянути питання створення в Україні повноцінної військової поліції та військової прокуратури як органів, що мали б належну кваліфікацію для протидії військовим кримінальним правопорушенням та інших кримінальним правопорушенням в секторі безпеки та оборони.

На підставі аналізу наукових праць визначено, що поняття «військова юстиція» може сприйматись як у широкому (доктринальному), так і у вузькому (інструментальному) розумінні. У широкому (доктринальному) розумінні військова юстиція є елементом державного механізму забезпечення правопорядку в секторі національної безпеки та оборони України, спрямованим на запобігання та протидію правопорушенням (адміністративним та кримінальним) у цій сфері, а також на захист прав, свобод та законних інтересів учасників відповідних правовідносин.

Військова юстиція, як зазначалося вище, у вузькому (інструментальному) розумінні являє собою саме систему окремих спеціалізованих органів, покликаних врегульовувати та охороняти правові відносини в окремому державному секторі – секторі безпеки і оборони України. І доцільність створення кожного окремого органу військової юстиції в Україні потребує додаткової аргументації і більш глибокого вивчення, у тому числі й кількісно-якісних показників та динаміки кримінальних правопорушень у секторі безпеки та оборони.

Ключові слова: *юстиція, військова юстиція, військові правопорушення, військові злочини, військова поліція, військова прокуратура, Сили оборони України, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Актуальність досліджень військової юстиції в Україні визначається тими об'єктивними обставинами, в яких опинилась наша держава. З початком російсько-української війни у 2014 році та переростанням її в широкомасштабне вторгнення у 2022 році питання національної безпеки, оборони та розвитку оборонних індустрій почали ставати першочерговими для української держави. Водночас слід констатувати, що правове забезпечення відповідних правовідносин суттєво відстає від їх фактичного змісту.

Радикальне збільшення чисельності Збройних Сил України, Національної гвардії України та інших складових Сил оборони України, проведення мобілізаційних заходів неминуче спричинили зростання проблем правничого характеру в сфері національної безпеки та оборони. Так, на порядок зросла кількість військових кримінальних правопорушень, в першу чергу, самовільного залишення військової частини (СЗВЧ) та дезертирства. За даними Міністра оборони України, станом на січень 2026 р. у СЗВЧ перебувало понад 200 тис. осіб [1], що перевищує чисельність збройних сил Великої Британії. Також значною є кількість інших військових кримінальних правопорушень, таких як непокора, невиконання наказу тощо.

Ненабагато кращою є ситуація і в адміністративно-деліктній сфері. Так, за перший квартал 2026 р. судами України (згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень) винесено 17 845 постанов у справах про адміністративні правопорушення щодо військових адміністративних правопорушень (Глава 13-Б КУпАП) [2].

Вказані обставини та їх вплив на внутрішню стійкість в українському суспільстві ставлять перед вітчизняним державним апаратом цілком конкретну вимогу належного правового реагування. Таке реагування має включати в себе не лише притягнення винних до відповідальності (дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної), а й належне встановлення причин та умов таких правопорушень. При цьому важливим аспектом такого реагування є поєднання принципів професійності та об'єктивності у правозастосуванні.

Організаційно-правовим механізмом для забезпечення належного дотримання законності у сфері національної безпеки та оборони є військова юстиція. Зазначене явище в переважній більшості сприймається як «органи військової юстиції», тобто суто в інструментальному плані. При цьому в українській науці акцентується увага на практичному значенні таких органів.

Натомість, в даній статті пропонуємо, власне, теоретичне бачення та розуміння такого явища, як військова юстиція в контексті забезпечення правопорядку в системі національної безпеки та оборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями військової юстиції в українській правовій науці займалися чимало вчених, зокрема М. В. Беланюк, П. П. Богуцький, В. О. Вдовитченко, М. З. Луців, С. М. Мельник, Б. Б. Мельниченко, В. Г. Пилипчук, М. І. Хавронюк тощо. Праці перелічених фахівців стали доктринальною основою цієї статті. Водночас тематика військової юстиції у процесах запобігання та протидії злочинності є надзвичайно широкою, адже в умовах широкомасштабної війни проблеми у секторі безпеки та оборони надзвичайно актуалізуються. Крім того, було проаналізовано законопроєктну роботу українського парламенту та констатовано неналежний рівень зацікавленості законотворців у розвитку аналізованої сфери.

Метою статті є дослідження теоретичних засад функціонування військової юстиції як складової частини системи протидії злочинності в секторі безпеки та оборони. Поставлена мета реалізується в таких завданнях: 1) встановити теоретичні ознаки військової юстиції у державному механізмі протидії злочинності; 2) визначити особливості сектору безпеки та оборони як предмета охорони засобами військової юстиції; 3) встановити особливості законотворчої діяльності щодо розбудови системи органів військової юстиції; 4) проаналізувати актуальний та корисний для України зарубіжний досвід функціонування військової юстиції, насамперед серед країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека України є поняттям, яке має досить велику кількість вимірів, аспектів та компонентів, які, незважаючи на різні сфери суспільних відносин, є тісно взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Так, у найбільш загальному розумінні національна безпека являє собою певний стан, ступінь захищеності найбільш важливих інтересів особи, суспільства та держави. Як зазначають Б. Мельниченко та Н. Фігель, національна безпека – це «багаторівневе й багатокомпонентне явище, що відображає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від реальних і потенційних загроз. Вона тісно пов'язана з усіма аспектами життя людини, суспільства і держави та є складовою їх існування і розвитку» [3]. Виходячи з цього, вона зумовлюється безпекою в усіх найбільш важливих сферах суспільного життя і державного регулювання – компонентах цього явища. Зокрема, такими є громадська безпека, обороноздатність та національна безпека як дещо вуж-

чі поняття, що охоплюють відносини у сфері забезпечення конституційного ладу та територіальної цілісності.

Такий стан захищеності найважливіших цінностей та інтересів особи, суспільства і держави залежить від державної політики у різних сферах, яка й покликана забезпечувати належний рівень захисту прав, свобод та інтересів людей. І в умовах воєнного стану, збройної агресії і постійної загрози з боку окупаційних військ та держави-агресора одне із чільних місць у національній політиці посідає державна політика у сфері безпеки та оборони України. І така політика має реалізуватися за допомогою органів військової юстиції, діяльність яких, на жаль, є наразі недостатньо ефективною.

Але на сьогодні, по суті, військова юстиція як система відповідних державних органів в Україні відсутня. Наприклад, військові суди були ліквідовані у 2010 р.; військова прокуратура – у 2012 р. Її замінила Спеціалізована прокуратура у сфері оборони. Наразі наявна лише Військова служба правопорядку, яка не наділена достатніми повноваженнями для вирішення питань регулювання відносин у військовій сфері, зокрема щодо досудового розслідування кримінальних правопорушень. Що ж стосується адміністративних правопорушень, то вона займається лише тими, що вчиняються військовослужбовцями ЗСУ. У свою чергу, щодо військовослужбовців СБУ, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби, Державної спеціальної служби транспорту тощо повноважень вона не має [4]. Такий стан речей у сфері діяльності військової юстиції негативно впливає на реалізацію основних завдань щодо забезпечення безпеки та оборони нашої країни. В умовах реальних бойових дій на території нашої країни, стрімкого збільшення кількості військових і, відповідно, військових злочинів, активізації в цілому всієї організованої злочинності це вимагає актуалізації діяльності державних органів та структур, науковців та практиків щодо відновлення в Україні військової юстиції в цілому.

Вказане зумовлює увагу науковців, практичних працівників щодо доцільності поновлення органів військової юстиції як окремих взаємопов'язаних складових механізму регулювання відносин у військовій сфері. Їх діяльність має бути законодавчо врегульована, а тому розробляються і вносяться на розгляд відповідні законопроєкти. Так, зокрема, були підготовлені і подані на розгляд до Верховної Ради України проєкти законів:

– Щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України (№ 3 196-д від 26.10.2020 р., який 28.01.2021 р. прийнято в першому читанні;

– Про Державне бюро військової юстиції (№ 6 569 від 28.01.2022 р.; 03.06.2024 р. профільним Комітетом надано висновок про відхилення);

– Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України (№ 10 042 від 13.09.2023 р.; 03.09.2024 р. знято з розгляду);

– Щодо удосконалення діяльності органів прокуратури в умовах збройної агресії проти України (№ 7 058 від 16.02.2022 р.; 15.04.2022 р. ветовано Президентом України);

– Щодо забезпечення діяльності спеціалізованих військових прокуратур (№ 7 576 від 21.07.2022 р.; 22.07.2022 р. надано для ознайомлення);

– Щодо забезпечення діяльності спеціалізованих військових прокуратур (№ 7 576–1 від 05.08.2022 р.; 09.08.2022 р. надано для ознайомлення);

– Про Військову поліцію (№ 6 569-д від 31.05.2024 р.; 19.06.2024 р. прийнято за основу (по теперішній час));

– Про внесення змін до КУпАП, КК та КПК України щодо запровадження діяльності Військової поліції (№ 6 570-д від 31.05.2024 р.; 19.06.2024 р. прийнято за основу (по теперішній час));

– Щодо функціонування військових судів (№ 13 048 від 27.02.2025 р.; 04.03.2025 р. надано для ознайомлення);

– Щодо створення та діяльності організації військових судів (№ 13 048–1 від 11.03.2025 р.; 13.03.2025 р. надано для ознайомлення).

Як зазначає М. І. Хавронюк, «жоден із них не було ініційовано і жоден із них не став законом» [4]. Тож тут цілком логічно постають запитання: що являє собою військова юстиція і що зумовлює необхідність її створення в Україні? Чим же конкретно зумовлена потреба у військовій юстиції в Україні в цілому?

Логічно, що у країні, яка перебуває в стані миру, якій не загрожує зовнішня агресія та внутрішні масові збройні конфлікти, потреба у військовій юстиції не є такою гострою, ба більше – вона прак-

тично відсутня. І якщо навіть окремі складові системи військової юстиції існують, вони виконують функції відповідних цивільних органів. По-іншому постає питання існування такої юстиції у період, коли країна стає об'єктом військової агресії іншої держави. Тому в Україні питання відновлення військової юстиції з початком збройної агресії російської федерації і окупації частини її території, а тим більше – з початком повномасштабного вторгнення і введення воєнного стану, кратним збільшенням кількості військовослужбовців та військових формувань, стало надзвичайно гостро, потребуючи свого розв'язання. Адже стрімке зростання кількості військовослужбовців потягло за собою відповідне зростання кількості військових кримінальних правопорушень. Це, у свою чергу, актуалізувало необхідність у слідчих, прокурорах, суддях, адвокатах, які мають глибокі спеціалізовані знання щодо військових статутів та іншого військового адміністративного і кримінального законодавства, питань ведення бойових дій, використання озброєння тощо [5]. І навіть після завершення воєнних дій і скасування воєнного стану в Україні потреба у відповідних органах не зникатиме, оскільки залишатиметься потреба в юридичному забезпеченні боєздатності ЗСУ та врегулюванні відносин у військовій сфері.

Доцільно почати із розуміння сутності та значення військової юстиції, системи її органів і сфери їх діяльності. У найбільш загальному розумінні військова юстиція – це окрема правова підсистема у межах національної правової системи [6]. Військова юстиція визначається як правовий механізм, покликаний виконувати правоохоронну функцію у військових формуваннях та функцію правосуддя щодо військовослужбовців. Вона має складатися із спеціалізованих органів правопорядку; прокуратури, органів виконання покарань та пробації; адвокатів, які здійснюють захист військовослужбовців від кримінального обвинувачення та їх представництво в суді; судів загальної юрисдикції, які розглядають справи про кримінальні та адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями; органів відповідної інфраструктури кадрового, фінансового, інформаційного, науково-методичного, криміналістичного, військового та іншого забезпечення [5].

Згідно із визначенням, наведеним у проєкті Закону України «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» №10 042 від 13.09.2023 р., система військової юстиції України «складається із сукупності державних органів, побудованих за нормами, принципами і стандартами НАТО, в рамках реформи в сфері сектору безпеки і оборони та правосуддя, а також з правової системи, що має визначену законодавством нормативну, спеціалізовану інституційну складові та діє, використовуючи правові засоби, відповідно до встановлених законом процедур у секторі безпеки та оборони для забезпечення правосуддя й захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» (ст. 1 Розділу І проєкту) Відповідно, систему органів військової юстиції складають: військова поліція; військова контррозвідка та орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України; військова прокуратура; військова адвокатура; військовий суд (ст. 4 Розділу ІІ проєкту) [7].

Очевидно, що сутність військової юстиції практично розуміється однаково, так само як і система її органів, покликаних реалізувати її основні функції для досягнення поставленої перед нею мети. Як зазначається у відповідних джерелах, її метою є «збереження дисципліни, належного порядку в збройних силах та забезпечення їх боєздатності» [8, с. 3], щоб гарантувати високий рівень обороноздатності в цілому [5]. Відповідно до визначеної мети однією з функцій військової юстиції є досягнення справедливості, а не просто забезпечення належного порядку та високого рівня дисципліни [9]. Вказують й інші функції військової юстиції: запобігання, виявлення, припинення кримінальних, адміністративних, дисциплінарних правопорушень військовослужбовців; розслідування правопорушень, вчинених військовослужбовцями; розшук і затримання військовослужбовців, які порушують порядок несення військової служби (самовільне залишення військової частини, ухилення від виконання кримінального покарання); виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень щодо військовослужбовців [5]. Як нам видається, вони дуже тісно пов'язані із попередньо вказаною та навіть випливають із її сутності.

Доцільність функціонування кримінальної юстиції у країні, яка перебуває в умовах воєнного стану з 2022 року, не викликає сумнівів. Це підтверджується тим фактом, що навіть у тих країнах, які не перебувають у стані війни / воєнному стані, військова юстиція в цілому (або принаймні її окремі органи) існують і виконують свої функції.

Зазначається, що, виходячи із зарубіжного досвіду, військова юстиція, її система є однією із ключових складових національної безпеки досить великої кількості країн [10]. Як таких міжнародних стандартів щодо побудови та функціонування військової юстиції не існує, тому кожна країна має право сама для себе обирати форму та специфіку військової юстиції та її окремих органів. У спеціальних джерелах зазначається, що органи військової юстиції функціонують у понад 60 країнах світу, серед яких багато держав НАТО [5].

Наприклад, військова юстиція діє в таких країнах, як: Ізраїль (функціонують переважно такі органи військової юстиції, як військові суди, що діють в межах Армії Оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ)) [10]; Канада (у системі кримінальної юстиції діють військові прокуратури (Канадська служба військової прокуратури), у складі якої працюють, у тому числі, й юристи, що вивчають справи і встановлюють, чи є обґрунтованою перспектива засудження військовослужбовця; військова поліція як складова Збройних Сил Канади; 5 типів військових судів (загальні, дисциплінарні, спеціальні, звичайні, апеляційні), що підпорядковані Верховному Суду Канади) [11, С. 57–64]; Республіка Болгарія (діють три військові місцеві суди і один військовий апеляційний, що підпорядковані Вищій судовій раді та юрисдикція яких визначається кримінальним процесуальним законодавством; три військові окружні прокуратури та одна військова апеляційна прокуратура; військова поліція, яка здійснює оперативно-розшукову діяльність, діяльність із запобігання, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень військовослужбовців, військових авіаційних інцидентів та аварій) [12]; Республіка Польща (існують окремі органи військової юстиції (прокуратура, поліція і суди. Крім того, передбачена дволанкова система військових судів – військові суди гарнізонів та військові окружні суди (суди апеляційної інстанції). У системі органів прокуратури діють чотири управління з військових справ в окружних прокуратурах та дванадцять відділів з військових справ у районних прокуратурах, а також одним із заступників Генерального прокурора є заступник Генерального прокурора з військових справ. Військова поліція (жандармерія) – окремий спеціалізований правоохоронний орган, що є складовою частиною Збройних Сил Республіки Польща) [13]; Румунія (діє розгалужена система органів, що здійснюють правосуддя у військовій сфері (військові суди; територіальний військовий трибунал (Бухарест); військовий апеляційний суд (Бухарест); районні військові суди; військові суди, які мають статус військової частини), а також Дирекція військових судів та Управління військових судів, що є структурними частинами Міністерства національної оборони Румунії) [14]; США (військова юстиція діє на основі Кодексу військової юстиції (правосуддя), прийнятого у 1950 р., який «забезпечує незалежне слідство, прокуратуру та судочинство, а система апеляції та захисту прав підсудних забезпечує баланс між дисципліною та правами людини». Тут діють дисциплінарні військові суди (розглядають справи про незначні правопорушення військовослужбовців); спеціальні військові суди (розглядають справи про малозначущі та тяжкі злочини військовослужбовців, але певним чином обмежені у призначенні покарання), загальні військові суди (розглядають справи про всі злочини військовослужбовців, а також цивільних осіб, що перебувають на службі у Збройних Силах США), військово-апеляційні суди Збройних Сил США) [5].

Також варто зауважити, що досить велика кількість країн не мають спеціальних органів військової юстиції і спеціалізованих військових судів, а тому всі військові правопорушення підпадають під юрисдикцію цивільних судів та органів правопорядку. Як приклад дослідниками наводиться Федеративна Республіка Німеччина, де відсутні постійно діючі військові суди. У свою чергу, переважна більшість країн пострадянського простору після здобуття незалежності скасували військові суди, військові прокуратури, військові служби правопорядку тощо [8, С. 8–9]. І, відповідно, будь-які військові правопорушення розглядають цивільні структури.

Незважаючи на такий досить неоднозначний підхід в інших країнах щодо наявності і функціонування військової юстиції та її окремих складових, ми все ж таки вважаємо, що Україна потребує створення цих органів, адже відсутність військової

юстиції та спеціального закону, який регламентуватиме їх діяльність, є суттєвим недоліком.

Висновки. На підставі викладеного слід констатувати, що поняття «військова юстиція» може трактуватися як у широкому (доктринальному), так і у вузькому (інструментальному) розумінні. При цьому у широкому (доктринальному) розумінні військова юстиція є елементом державного механізму забезпечення правопорядку в секторі національної безпеки та оборони України, спрямованим на запобігання та протидію правопорушенням (адміністративним та кримінальним) у цій сфері, а також на захист прав, свобод та законних інтересів учасників відповідних правовідносин

Військова юстиція у вузькому (інструментальному) розумінні являє собою систему окремих спеціалізованих органів, покликаних урегульовувати та охороняти правові відносини в окремому державному секторі – секторі безпеки та оборони України. І доцільність створення будь-якого окремого органу військової юстиції в Україні потребує додаткової аргументації і більш глибокого вивчення, у тому числі й кількісно-якісних показників відповідних кримінальних правопорушень.

Законодавцю необхідно передусім розглянути питання щодо створення в Україні повноцінної військової поліції та військової прокуратури як органів, що володіють належною кваліфікацією для протидії військовим кримінальним правопорушенням, а також іншим суспільно небезпечним діянням у секторі безпеки та оборони.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. 200 тис. військових самовільно залишили місце служби. Zahid.net. URL: https://zaxid.net/200_tis_viyskovih_samovilno_zalishili_mistse_sluzhbi_n1628008 (дата звернення – 15.04.2026)
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення – 15.04.2026)
3. Мельниченко Б., Фігель Н. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». № 2 (30), 2021.* DOI: http://doi.org/10.23939/law2021.30.068 (дата звернення – 15.04.2026)
4. Хавронюк М. Щодо системи військової юстиції. URL: https://uplan.org.ua/shhodo-systemy-vijskovoyi-yustycziyi/
5. Військова юстиція України. Зелена книга. Парламентський центр та Лабораторія законодавчих ініціатив. 2024. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book-15-07-2024.pdf (дата звернення – 15.04.2026)
6. Богуцький П., Назарчук І.. Чи вдасться Україні розбудувати повноцінну систему військової юстиції? // Юридична газета online, 23 січня 2024. URL: https://yur-gazeta.com/interview/chi-vdastsya-ukrayini-rozbuduvati-povnocinnu-sistemu-viyskovoyi-yusticiyi.html (дата звернення – 15.04.2026)
7. Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України. Проєкт Закону України від 13.09.2023 № 10042. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JI09943A?an=2 (дата звернення – 15.04.2026)
8. Військова юстиція в Україні: історичний аспект; міжнародний досвід; проблематика становлення та перспектив в Україні; сучасне правове регулювання; особливості та виклики воєнного стану. К.: ВД «Професіонал», 2024. 446 С.
9. Rachel E. VanLandingham, Dr. Grazvydas Jasutis, Kristina Cernejute. Military Justice. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/MilitaryJusticeFundamentals.pdf (дата звернення: 15.04.2026)
10. Беланюк М. В. Теоретичне визначення поняття «військова юстиція» в Україні. *Інформація і право. № 2 (53).* 2025. DOI: https://doi.org/10.37750/2616–6798.2025.2(53).334262 (дата звернення: 15.04.2026)
11. Мельник С. Система військової юстиції в країнах членах НАТО: теоретичні та практичні аспекти. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / Упорядники: Пилипчук В. Г., Коваль В. П., Богуцький П. П., Беланюк М. В., Дорогих С. О., Доронін І. М., Радзієвська О. Г.* – К.: Видавничий дім «АртЕк». 2019. 358 С.
12. Луців Микола. Військова юстиція: Болгарія та Україна. *Українське право. 16.06.2021.* URL: https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/publication_media.html?_m=publications&_t=rec&id=298078&fp=20&s=print (дата звернення: 15.04.2026)
13. Вдовитченко В. Організація правоохоронної діяльності у сфері оборони: досвід Республіки Польща для України. Армія-inform, 27 квітня 2021. URL: https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/publication_media.html?_m=publications&_t=rec&id=294024&fp=20 (дата звернення: 15.04.2026).

14. Савицький І. Система військової юстиції у світі та в Україні: аналіз та перспективи реформування. 2020. URL: https://resonance.ua/sistema-viyskovoi-yusticii-u-sviti-ta/ (дата звернення: 15.04.2026).
15. Військова юстиція в Україні: історичний аспект; міжнародний досвід; проблематика становлення та перспектив в Україні; сучасне правове регулювання; особливості та виклики воєнного стану. К.: ВД «Професіонал», 2024. С. 8–9.
16. Богуцький П. П. Воєнна політика і система військової юстиції: синергія воєнної безпеки. *Наука і оборона. 2022.* №1. С.10–15. DOI 10.33099/2618-1614-2022-18-1-10-15 (дата звернення: 15.04.2026).
17. Богуцький П. П. Система військової юстиції України: теоретико-прикладний аспект. *Інформація і право. 2023. №3 (46). С. 215–223* DOI: URL: https://il.ippi.org.ua/article/view/287256 (дата звернення: 15.04.2026).
18 Вдовитченко В. О. Система військової юстиції як частина військової організації України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2019. №2. С. 16–27.
19. Пилипчук В. Г., Богуцький П. П., Беланюк М. В. Проблеми становлення системи військової юстиції України. *Вісник Національної академії правових наук України. 2024 р. №2, С. 96–113.* DOI https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-2-96 (дата звернення: 15.04.2026).

REFERENCES:

1. 200 thousand military personnel left their place of service without authorization. (2024, May 15). Zaxid.net. Retrieved from https://zaxid.net/200_tis_viyskovih_samovilno_zalishili_mistse_sluzhbi_n1628008
2. Unified State Register of Court Decisions. (n.d.). Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua
3. Melnychenko, B., & Fihel, N. (2021). Basic approaches to understanding the concept of «national security». Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: «Yurydychni nauky», 2(30). doi:10.23939/law2021.30.068
4. Khavroniuk, M. Regarding the system of military justice. UPLAN. Retrieved from https://uplan.org.ua/shhodo-systemy-vijskovoyi-yustycziyi/
5. Parliamentary Center & Laboratory of Legislative Initiatives. (2024). Military Justice of Ukraine. Green Paper. Retrieved from https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book-15-07-2024.pdf
6. Bohutskyi, P., & Nazarchuk, I. (2024, January 23). Will Ukraine succeed in developing a full-fledged military justice system? Yurydychna Hazeta online. Retrieved from https://yur-gazeta.com/interview/chi-vdastsya-ukrayini-rozbuduvati-povnocinnu-sistemu-viyskovoyi-yusticiyi.html
7. On organizational and legal foundations of the construction and functioning of the Military Justice of Ukraine, Draft Law of Ukraine No. 10042 (2023). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/JI09943A?an=2
8. Military justice in Ukraine: Historical aspect; international experience; problems of formation and prospects in Ukraine; modern legal regulation; features and challenges of martial law. (2024). Kyiv, Ukraine: VD «Profesional».
9. VanLandingham, R. E., Jasutis, G., & Cernejute, K. (n.d.). Military Justice. DCAF. Retrieved from https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/MilitaryJusticeFundamentals.pdf
10. Belaniuk, M. V. (2025). Theoretical definition of the concept of «military justice» in Ukraine. Informatsiia i pravo, 2(53). doi:10.37750/2616–6798.2025.2(53).334262
11. Melnyk, S. (2019). Military justice system in NATO member countries: Theoretical and practical aspects. In V. G. Pylypchuk et al. (Eds.), Military justice system in ensuring national security of Ukraine: Conference proceedings (pp. 358). Kyiv, Ukraine: ArtEk.
12. Lutsiv, M. (2021, June 16). Military justice: Bulgaria and Ukraine. Ukrainske pravo. Retrieved from https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/publication_media.html?_m=publications&_t=rec&id=298078&fp=20&s=print
13. Vdovytchenko, V. (2021, April 27). Organization of law enforcement activities in the field of defense: Experience of the Republic of Poland for Ukraine. Armia-inform. Retrieved from https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/publication_media.html?_m=publications&_t=rec&id=294024&fp=20
14. Savytskyi, I. (2020). Military justice system in the world and in Ukraine: Analysis and prospects of reform. Retrieved from https://resonance.ua/sistema-viyskovoi-yusticii-u-sviti-ta/
15. Military justice in Ukraine: Historical aspect; international experience; problems of formation and prospects in Ukraine; modern legal regulation; features and challenges of martial law. (2024). Kyiv, Ukraine: VD «Profesional», pp. 8–9.
16. Bohutskyi, P. P. (2022). Military policy and military justice system: Synergy of military security. Nauka i oborona, (1), 10–15. doi:10.33099/2618-1614-2022-18-1-10-15
17. Bohutskyi, P. P. (2023). Military justice system of Ukraine: Theoretical and applied aspect. Informatsiia i pravo, 3(46), 215–223. Retrieved from https://il.ippi.org.ua/article/view/287256

18. Vdovytchenko, V. O. (2019). Military justice system as part of the military organization of Ukraine. Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, (2), 16–27.
19. Pylypchuk, V. G., Bohutskyi, P. P., & Belaniuk, M. V. (2024). Problems of formation of the military justice system of Ukraine. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 31(2), 96–113. doi:10.31359/1993-0909-2024-31-2-96

Armen NERSESIAN,
PhD in Law,
at the Department of Criminal Justice and Criminology Problems,
V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Senior Researcher,
e-mail: sabiry4@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0890-283X

-MILITARY JUSTICE AS A COMPONENT OF THE FIGHT AGAINST CRIME IN UKRAINE

The article examines the issues surrounding the formation of military justice in Ukraine. The author defines military justice as an organizational and legal mechanism designed to ensure proper compliance with the rule of law within the sphere of Ukraine's national security and defense. It is established that, as of today, a comprehensive military justice system as a network of specialized state bodies is absent in Ukraine; in practice, only the Military Law Enforcement Service has been established, which possesses limited law enforcement functions in the military sphere. The author emphasizes the necessity of creating a proper military justice system in the context of the full-scale Russian invasion of Ukraine. Furthermore, even after the cessation of hostilities and the lifting of martial law, the need for such bodies will remain, as there will be a continued requirement for legal support of the Armed Forces' combat readiness and the regulation of legal relations in the military sector.

The article analyzes the primary draft laws regarding the restoration of military justice in Ukraine. It is highlighted that the Parliament's current legislative activity in this field is insufficient under present conditions. The author determines that the legislator should prioritize the establishment of a full-fledged Military Police and Military Prosecutor's Office as bodies possessing the necessary qualifications to combat military criminal offenses and other crimes within the security and defense sector.

Based on the analysis of scholarly works, it is determined that the concept of «military justice» can be perceived in both a broad (doctrinal) and a narrow (instrumental) sense. In the broad sense, military justice is an element of the state mechanism for ensuring law and order in Ukraine's national security and defense sector, aimed at preventing and countering offenses (administrative and criminal) in this area, as well as protecting the rights, freedoms, and legitimate interests of the participants in relevant legal relations. In the narrow (instrumental) sense, military justice represents a specific system of specialized bodies designed to regulate and protect legal relations within a distinct state sector – the security and defense sector of Ukraine. The expediency of creating each individual military justice body in Ukraine requires additional substantiation and deeper study, including the analysis of quantitative and qualitative indicators and the dynamics of criminal offenses in the security and defense sector.

Keywords: *justice, military justice, military offenses, war crimes, military police, military prosecutor's office, Defense Forces of Ukraine, martial law.*

Стаття надійшла до редакції: 14.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.326:351.86
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.196

Володимир КОМАШКО,
доктор філософії в галузі права, старший дослідник,
Заслужений юрист України,
Національний інститут стратегічних досліджень,
завідувач відділу правової та антикорупційної політики центру безпекових досліджень
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1851-8548

Олександр ШАМАРА,
доктор філософії в галузі права, старший дослідник, доцент,
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових України»,
радник директора
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0571-0437

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ІСНУВАННЯ КООРДИНАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ

Наукова стаття містить результати аналізу антитерористичного законодавства України та законодавчих ініціатив Верховної Ради України, а саме проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом»» № 13694 від 25.08.2025 р., зокрема щодо наділення Кабінету Міністрів України повноваженнями щодо створення Координаційного центру з питань запобігання тероризму, визначення його структури та порядку функціонування. Констатовано, що Служба безпеки України законодавчо визначена як головний орган у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, висловлено обґрунтовані сумніви щодо законодавчого закріплення за Кабінетом Міністрів України права і обов'язку організації боротьби з тероризмом в Україні і, як наслідок, фактичного підпорядкування Служби безпеки України у цих питаннях Кабінету Міністрів України.

Наголошено, що запропонований народними депутатами України підхід є недостатньо вдалим та не призведе до отримання очікуваних результатів, у тому числі й через свою неузгодженість із вимогами чинного законодавства. Констатовано, що з урахуванням завдань, законодавчо закріплених за Антитерористичним центром при Службі безпеки України, його структурними підрозділами та їх функціональними спроможностями, утворення Кабінетом Міністрів України Координаційного центру з питань запобігання тероризму, визначення його структури та порядку функціонування без внесення відповідних змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо конкретизації/визначення функцій цього Координаційного центру є неприпустимим і таким, що може призвести до дублювання чи виникнення неузгодженостей у діяльності органів державної влади, а підхід розробників законопроєкту № 13694 прямо суперечить Указу Президента України «Про заходи для скорочення бюрократичних процедур та проведення негайного аудиту державних видатків» від 23.07.2025 р. № 544.

Ключові слова: *верховенство права, тероризм, терористична діяльність, антитерористичне законодавство, організація боротьби з тероризмом, загальнодержавна система боротьби з терористичною діяльністю.*

Постановка проблеми. У науковій публікації продовжено наукову дискусію щодо ефективних шляхів уніфікації законодавства України у сфері протидії терористичній діяльності з урахуванням

положень Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023, Указу Президента України «Про заходи для скорочення бюрократичних процедур та проведення негайного аудиту державних видатків» від 23.07.2025 р. № 544, а також положень Дорожньої карти з питань верховенства права «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 р. № 475-р, у контексті виконання пункту 4.4 (Боротьба з тероризмом та попередження радикалізації) Дорожньої карти з питань верховенства права, яким, зокрема, передбачено розроблення та прийняття нової редакції Концепції боротьби з тероризмом в Україні на 2025–2030 роки й відповідного Плану заходів з її реалізації згідно з *acquis* ЄС у цій сфері, а також розроблення та прийняття Стратегії та плану дій з попередження і протидії радикалізації та насильницьким проявам, що можуть призвести до тероризму, відповідно до політики ЄС та основних принципів попередження і протидії в цій сфері.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами і ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції, а Служба безпеки України є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю.

У цьому зв'язку потребують аналізу законодавчі ініціативи Верховної Ради України, зокрема проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» № 13 694 від 25.08.2025 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям досліджуваної теми стали: чинне законодавство України у сфері протидії терористичній діяльності, проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом»» № 13 694 від 25.08.2025 р., праці вітчизняних учених-правознавців, які досліджували проблеми протидії тероризму та терористичній діяльності. До науковців, праці яких використано при написанні цієї статті, слід віднести: О. Бантишева, О. Кириченко, Б. Леонова, В. Ємельянова, О. Титаренка, Ю. Ірху, А. Данилевського, А. Ізетова, В. Кубальського, О. Семенюка, М. Семикіна, С. Мохончука, Л. Новікову, М. Рибачука, В. Тихого, О. Чорного та інших провідних науковців України.

Метою статті є дослідження проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом»» № 13 694 від 25.08.2025 р. через призму чинного законодавства України та існуючої моделі загальнодержавної системи боротьби з тероризмом.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Преамбули Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [1] цей Закон із метою захисту особи, держави і суспільства від тероризму, виявлення та усунення причин і умов, які його породжують, *визначає правові та організаційні основи боротьби з цим небезпечним явищем, повноваження та обов'язки органів виконавчої влади,* об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, *порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку з участю у боротьбі з тероризмом.* Положення цього Закону не можуть бути застосовані як підстава для переслідування громадян, які, діючи в межах закону, виступають на захист своїх конституційних прав і свобод.

За приписами ст. 2 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» правову основу боротьби з тероризмом становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, цей Закон, інші закони України, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом, 1977 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом, 1997 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, 1999 р., інші міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, резолюції Ради Безпеки ООН та інших міжнародних безпекових організацій, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Суб'єктом законодавчої ініціативи – групою народних депутатів України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» № 13694 від 25.08.2025 р. (далі – Законопроект № 13 694)[2].

Задекларованою метою Законопроєкту № 13 694 є удосконалення існуючої системи боротьби з тероризмом на національному рівні та наближення правових актів України до Дорожньої карти з питань верховенства права. Зокрема, розпорядженням Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС» від 14 травня 2025 р. № 475-р передбачено заходи щодо приведення законодавчих актів України у цій сфері у відповідність до актів права ЄС [3]. Також метою Законопроєкту є удосконалення механізму боротьби з тероризмом шляхом розбудови національної системи запобігання тероризму із визначенням координуючого органу у цій сфері відповідно до зобов'язань України в межах процесу вступу до Європейського Союзу.

На думку авторів Законопроекту № 13694 *існуюча загальнодержавна система боротьби з тероризмом не охоплює всі проблемні напрямки, необхідні для реалізації ефективної державної політики по запобіганню тероризму, оскільки коло державних органів у цій сфері є ширшим, ніж перелік суб'єктів боротьби з тероризмом, який визначено у Законі України «Про боротьбу з тероризмом».*

Законопроектом пропонується внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо:

– визначення терміна «запобігання тероризму»;

– наведення переліку суб'єктів, уповноважених проводити діяльність, спрямовану на запобігання тероризму, та визначення їх повноважень у відповідній сфері;

– наділення Кабінету Міністрів України повноваженнями по створенню Координаційного центру з питань запобігання тероризму, визначення його структури та порядку функціонування.

Крім цього, слід звернути увагу, що 28.08.2025 р. Комітет Верховної Ради України з питань молоді і спорту розглянув проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом»», поданий народним депутатом України А. А. Кожем'якіним та іншими народними депутатами України [2]. Під час розгляду Законопроекту народні депутати України – члени Комітету Верховної Ради України з питань молоді і спорту зазначили, що прийняття цього Законопроекту дозволить забезпечити узгодженість усіх заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, які породжують тероризм. Крім того, було зазначено, що до реалізації таких заходів будуть залучені не лише правоохоронні органи, а й заклади освіти, заклади культури, заклади фізичної культури і спорту, центри соціальних служб, органи учнівського та студентського самоврядування, молодіжні й дитячі громадські об'єднання, інші інститути громадянського суспільства [4,5].

Однак запропонований народними депутатами України підхід є не достатньо вдалий та не призведе до отримання очікуваних результатів, у тому числі й через свою неузгодженість із вимогами чинного законодавства.

У цьому зв'язку доцільно зауважити, що розробниками Законопроекту № 13694, на жаль, не взято до уваги численні наукові публікації із зазначеної тематики [6,7,8,9,10], а також документи консультативно-дорадчого органу при Президентові України, які були скеровані на адресу Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Офісу Президента України та Служби безпеки України (зокрема Антитерористичного центру при СБУ). Окрім того, поза увагою залишилися напрацювання експертів, які входять до складу міжвідомчої робочої групи Міжвідомчої координаційної комісії Антитерористичного центру при Службі безпеки України, підготовлені у межах її діяльності [11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21].

Слід констатувати, що авторами Законопроекту № 13694 залишено поза увагою те, що відповідно до законодавчого визначення «боротьба з тероризмом» – це діяльність щодо 1) запобігання; 2) виявлення; 3) припинення; 4) мінімізації наслідків терористичної діяльності (ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»).

Згідно з положеннями ст. 3 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» (Основні принципи боротьби з тероризмом), боротьба з тероризмом ґрунтується, зокрема, на таких принципах: законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина; поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників; єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій.

У свою чергу, за приписами ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» (Суб'єкти боротьби з тероризмом) *організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами і ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції*. Державні органи беруть участь у боротьбі з тероризмом у межах своєї компетенції, визначеної законами та виданими на їх основі іншими нормативно-правовими актами. Суб'єктами, *які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції,* є: Служба безпеки України, *яка є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю;* Міністерство внутрішніх справ України; Національна поліція; Міністерство оборони України; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері *цивільного захисту*; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері *захисту державного кордону*; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері *виконання кримінальних покарань*; Управління державної охорони України; Збройні Сили України; Національна гвардія України.

До участі у здійсненні заходів, пов'язаних із попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності, залучаються (за погодженням з керівниками відповідних державних органів у разі необхідності) також: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; Служба зовнішньої розвідки України; Міністерство закордонних справ України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в електроенергетичному, вугільно-промисловому та нафтогазовому комплексах; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах транспорту; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну фінансову політику; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну аграрну політику; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику; Державне бюро розслідувань; Національне антикорупційне бюро України; Бюро економічної безпеки України; Служба судової охорони. У разі реорганізації або перейменування державних органів, їх функції у сфері боротьби з тероризмом переходять до їх правонаступників. До участі в антитерористичних операціях за рішенням керівництва антитерористичної операції можуть бути залучені з дотриманням вимог цього Закону й інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості і форми власності, їх посадові особи, а також громадяни за їх згодою. Координацію діяльності суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом, здійснює Антитерористичний центр при Службі безпеки України.

Тобто існуючий в Україні законодавчо визначений механізм протидії тероризму не розчленовує поняття боротьби з тероризмом окремо на 1) запобігання, 2) виявлення, 3) припинення, 4) мінімізацію наслідків терористичної діяльності для якихось окремих суб'єктів протидії тероризму наділяючи їх певними правами і обов'язками. Натомість він визначає головний орган у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, органи, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, та органи, що залучаються до участі у здійсненні заходів, пов'язаних із попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності (що фактично і є боротьбою з тероризмом). Отже, за існуючої конструкції загальнодержавної системи боротьби з терористичною діяльністю всі учасники цієї системи мають спільні завдання щодо боротьби з тероризмом у формах запобігання, по-

передження та припинення такої діяльності залежно від власних повноважень.

Дослідження семантичного походження слів *«запобігання», «попереджати» та «попередження»* засвідчує про таке.

Так, зокрема: запобігання/запобігати: 1. Не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане [22, с. 414]. Попереджати – попереджувати: 1. Наперед повідомляти кого-небудь про щось // Сповіщати що-небудь комусь передусім, щонайперше // Вказувати на що-небудь; означати що-небудь // Застерігати кого-небудь від чогось. 2. Своєчасними заходами запобігати здійсненню або виникненню чого-небудь, переважно небажаного. 3. Передувати чому-небудь // Здійснювати що-небудь раніше від когось // Здійснювати рух, яку-небудь дію швидше від когось; випереджати // Пришвидшувати здійснення чого-небудь. Попередження. 3. Запобігання вияву чого-небудь небажаного. Фактично терміни «запобігання/запобігти» та «попередження/попереджати» є словами, що різняться за звучанням і написанням, проте мають дуже близьке або тотожне лексичне значення, тобто є синонімами [22, с. 1053–1054].

При цьому доволі сумнівним видається і наведення у Законопроекті №13 694 переліку суб'єктів, уповноважених проводити діяльність, спрямовану на *запобігання тероризму та визначення їх повноважень окремо у відповідній сфері.* Це, зокрема, полягає й у відсутності пропозицій щодо внесення конкретизованих змін до галузевих законодавчих актів, що регулюють діяльність відповідних органів державної влади у різних сферах суспільних відносин.

Крім того, така пропозиція *не враховує чинного нині уніфікованого підходу* щодо участі в антитерористичних операціях за рішенням керівництва такої операції. Вона також не бере до уваги можливість залучення – з дотриманням вимог Закону України «Про боротьбу з тероризмом» – інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від підпорядкованості й форми власності, їхніх посадових осіб, а також громадян за їх згодою. При цьому, у разі реорганізації або перейменування державних органів, їх функції у сфері боротьби з тероризмом переходять до їх правонаступників (ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»).

Дещо поверхневим є підхід, запропонований розробниками Законопроекту №13 694, й щодо наділення Кабінету Міністрів України повноваженнями по створенню Координаційного центру з питань запобігання тероризму, визначення його структури та порядку функціонування. Так, контроль за дотриманням законодавства при проведенні боротьби з тероризмом здійснюється Верховною Радою України в порядку, визначеному Конституцією України. Контроль за діяльністю суб'єктів боротьби з тероризмом здійснюється Президентом України та Кабінетом Міністрів України в порядку, визначеному Конституцією і законами України (ст. 30 «Контроль за здійсненням боротьби з тероризмом»).

Служба безпеки України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. Служба безпеки України підпорядкована Президенту України (ст. 1 «Служба безпеки України» Закону України «Про Службу безпеки України») [23]. Отже, Верховна Рада України Законом №2469-VIII від 21.06.2018 р. частину першу статті 1 Закону України «Про Службу безпеки України» виклала у новій редакції, відповідно до якої «Служба безпеки України – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України».

Тобто Служба безпеки України не належить до системи органів виконавчої влади, а отже, не підлягає координації та контролю з боку Кабінету Міністрів України.

Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає поняття «організатор» як той, хто організовує, засновує, налагоджує або впорядковує що-небудь. Своєю чергою, поняття «організовувати» трактується як: 1. Створювати, засновувати що-небудь, залучати до цього інших, спираючись на них. 2. Здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку і проведення. 3. Згуртовувати, об'єднувати кого-небудь із певною метою; зосереджувати, мобілізовувати, спрямовувати когось на що-небудь. 4. Чітко налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь» [22, С. 853].

Певним преюдиційним фактом щодо впорядкування управлінської компетенції Кабінету Міністрів України та неможливості поширення його рішень на органи державної влади поза системою

органів виконавчої влади є рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2009 р. № 27-рп/2009. Ця справа розглядалася за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про скасування наказу Служби безпеки України» [24]. Так, абзацом п'ятим цього рішення Конституційного Суду України передбачено, що Кабінет Міністрів України *не має визначених Конституцією та законами України повноважень скасовувати акти Служби безпеки України*, в тому числі накази Голови Служби безпеки України, зокрема на підставі ч. 8 ст. 22 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [25]. Скасувавши наказ Служби безпеки України, Кабінет Міністрів України вийшов за межі своїх повноважень, передбачених ст. 116 Конституції України.

Слід врахувати, що здійснення керівництва у сферах національної безпеки та оборони держави є виключною функцією Президента України (п. 17 ч. 1 ст. 106 Конституції України).

У свою чергу, Служба безпеки України, зокрема: забезпечує через Антитерористичний центр при Службі безпеки України організацію і проведення антитерористичних заходів, *координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом відповідно до визначеної законодавством України компетенції*; *здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із терористичною діяльністю; ініціює питання накладення на невизначений строк арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН*, зняття арешту з таких активів та надання доступу до них за зверненням особи, яка може документально підтвердити потреби в покритті основних та надзвичайних витрат; *надає рекомендації, пропозиції, застереження та приписи іншим суб'єктам боротьби з тероризмом з питань боротьби з тероризмом, які є обов'язковими для врахування та виконання* (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»).

Крім того, за приписами ст. 7 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» Антитерористичний центр при Службі безпеки України складається з Міжвідомчої координаційної комісії та штабу, а також координаційних груп та їх штабів, які створюються при регіональних органах Служби безпеки України. У складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України можуть створюватися і діяти військово-цивільні адміністрації – тимчасові державні органи, які призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі проведення антитерористичної операції. Організація, повноваження і порядок діяльності військово-цивільних адміністрацій визначаються законом.

Міжвідомча ж координаційна комісія Антитерористичного центру при Службі безпеки України формується у складі керівника Антитерористичного центру, його першого заступника та його заступників; заступників керівників суб'єктів боротьби з тероризмом; заступників керівників інших державних органів та органів місцевого самоврядування. Персональний склад комісії, сформований за поданням керівництва суб'єктів боротьби з тероризмом та інших державних органів і органів місцевого самоврядування, затверджується керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України, про що невідкладно інформується Президент України.

Положення про Антитерористичний центр при Службі безпеки України та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України затверджується Президентом України [26]. Керівник Антитерористичного центру при Службі безпеки України призначається Президентом України за поданням голови Служби безпеки України. *Поточну роботу з виконання завдань, покладених на Антитерористичний центр при Службі безпеки України, організовує його штаб.* До складу координаційних груп при регіональних органах Служби безпеки України входять керівники регіональних органів Служби безпеки України, територіальних органів Національної поліції, регіональних органів та територіальних підрозділів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, відповідних органів з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення Автономної Республіки Крим, обласних,

Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, у регіонах, де дислоковано органи охорони державного кордону, підрозділи Управління державної охорони України, – їх керівники, а також представники інших місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій. Координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України очолюють відповідно начальник Головного управління Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, начальник управління Служби безпеки України в області, містах Києві та Севастополі. Склад координаційних груп при регіональних органах Служби безпеки України затверджується відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, головою обласної державної адміністрації, головою виконавчого органу Київської чи Севастопольської міської ради. Організаційне забезпечення роботи координаційних груп здійснюється регіональними органами Служби безпеки України. Антитерористичний центр при Службі безпеки України утримується за рахунок коштів, передбачуваних окремим рядком у Державному бюджеті України, а також інших джерел, передбачених законами України.

Отже, з урахуванням завдань, що законодавчо закріплені за Антитерористичним центром при Службі безпеки України, його структурними підрозділами та їхніми функціональними спроможностями, утворення Кабінетом Міністрів України Координаційного центру з питань запобігання тероризму, визначення його структури та порядку функціонування без внесення відповідних змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо конкретизації чи визначення функцій цього Координаційного центру є неприпустимим. Така ініціатива може призвести до дублювання повноважень або виникнення неузгодженостей у діяльності органів державної влади.

Такий підхід розробників Законопроекту №13 694 прямо суперечить Указу Президента України «Про заходи для скорочення бюрократичних процедур та проведення негайного аудиту державних видатків» від 23.07.2025 р. №544, яким доручено Кабінету Міністрів України забезпечити відповідно до повноважень та з урахуванням загроз національній безпеці проведення аналізу інституційної та функціональної спроможності органів державної влади в інтересах національної безпеки та оборони України і вжити за результатами аналізу заходів, спрямованих насамперед на недопущення дублювання ними повноважень, виконання невластивих функцій і неефективного використання кадрового та бюджетних ресурсів [27].

За таких обставин та за умови того, що Служба безпеки України законодавчо визначена головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, доволі сумнівним є законодавче закріплення за Кабінетом Міністрів України права й обов'язку щодо організації боротьби з тероризмом в Україні та фактичне підпорядкування Служби безпеки України у цих питаннях Кабінету Міністрів України.

Згідно з п. 14 цього Положення про Антитерористичний центр при Службі безпеки України та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України, серед іншого, визначено, що Штаб Антитерористичного центру при Службі безпеки України відповідно до покладених на нього завдань, зокрема:

1) розробляє концептуальні засади та програми боротьби з тероризмом, рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності заходів щодо виявлення та усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою;

2) збирає в установленому порядку, узагальнює, аналізує та оцінює інформацію про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами;

3) готує і подає в установленому порядку керівникові Антитерористичного центру при Службі безпеки України пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері боротьби з тероризмом[26].

Відповідно до п. 13 Положення визначено, що Штаб Антитерористичного центру при Службі безпеки України відповідно до покладених завдань забезпечує наукове, організаційне, документальне, інформаційне, експертно-аналітичне, фінансове, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності Антитерористичного центру при Службі безпеки України[7,10].

Висновок. Виявлені суперечності та неузгодженості в Законопроєкті №13694 потребують логічного й послідовного законодавчого врегулювання. Це має стосуватися визначення головного органу у загальнодержавній системі боротьби

з терористичною діяльністю як суб'єкта, відповідального за організацію цієї діяльності. Такий підхід має бути реалізований шляхом забезпечення дієвої, ефективної та фахової роботи Штабу Антитерористичного центру при Службі безпеки України, а також міжвідомчої робочої групи Міжвідомчої координаційної комісії Антитерористичного центру при Службі безпеки України та налагодження відповідної комунікації з Верховною Радою України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638–15#Text (дата звернення: 04.03.2026).
2. Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом»: проект Закону України № 13694 від 25.08.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57137 (дата звернення: 04.03.2026).
3. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС». розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 № 475-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475–2025-%D1%80#Text (дата звернення: 04.03.2026).
4. Комітет Верховної Ради України з питань молоді і спорту підтримав законопроект (реєстр. № 13694) щодо удосконалення боротьби з тероризмом. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/265524.html (дата звернення: 04.03.2026).
5. Лист Комітету Верховної Ради України з питань молоді і спорту № 04–21/21–2025/199273. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/2e344dec-a7cc-43e4-a009-898d9641428b(дата звернення: 04.03.2026).
6. Shamara O. V., Komashko V. V. Supervision of the legality of the implementation of anti-terrorist measures. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «*Scientific Progress: Theories, Applications and Global Impact*» (October 27–29, 2025. Braga, Portugal). European Open Science Space, 2025. P. 91–94. https://doi.org/10.70286/EOSS-27.10.2025.001.
7. Шамара О. В., Комашко В. В. Окремі питання організації наукового забезпечення діяльності Антитерористичного центру при Службі безпеки України**.** *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку:* матеріали круглого столу (м. Острог, 16 травня 2025 р.) / за ред. проф. М. С. Романова, доц. Р. С. Мартинюка, доц. О. О. Дацюка. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2025. С.55–60.
8. Шамара О. В., Комашко В. В. Інституційність Служби безпеки України та її органів в розроблені концептуальних засад та програм протидії терористичній діяльності. *Актуальні проблеми теорії та практики службово-бойової діяльності складових сектору безпеки та оборони в сучасних умовах*: матеріали ІІІ Всеукр. наук. практ. конф. (м. Київ, 30 травня 2025 року). Київ: Київський інститут Національної гвардії України, 2025. – С.123–129 с.
9. Шамара О. В. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: законодавчі шляхи реалізації (частина перша). *Право і суспільство. Науковий журнал*. 2025. № 4, том № 2. С.108–117. https://doi.org/10.32842/2078–3736/2025.4.2.17.
10. Shamara O. V., Komashko V. V. Institutionalization of the Security Service of Ukraine and its bodies in the development of conceptual principles and programs for countering terrorism: Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences:Collection of scientific papers «ΛΌГОΣ»with Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference, Cambridge, May 9, 2025. Cambridge: P. C. Publishing House & UKRLOGOS Group LLC, 2025. P.188–198. https://doi.org/10.36074/logos-09.05.2025.037.
11. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень № 293/496 від 22.06.2023 «Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень терористичної спрямованості, скоюваних організованими злочинними угруповуваннями».
12. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень № 293/354 від 13.05.2025 «Організаційні аспекти у питаннях розробки концептуальних засад та програм протидії тероризму».
13. Лист Національного інституту стратегічних досліджень № 293/299 від 16.04.2024.
14. Лист Національного інституту стратегічних досліджень № 293/490 від 20.06.2024.
15. Лист Національного інституту стратегічних досліджень № 293/535 від 12.07.2024.
16. Лист Національного інституту стратегічних досліджень № 293/382 від 26.05.2025.

17. Лист Національного інституту стратегічних досліджень № 293/535 від 12.07.2025.
18. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень а також аналітичні записки № 293/231 від 26.03.2024 «Актуальні проблеми організаційно-правового забезпечення боротьби з тероризмом в умовах війни».
19. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень а також аналітичні записки № 293/147 від 17.02.2025 «Деякі аспекти міжнародного досвіду організації боротьби з тероризмом».
20. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень а також аналітичні записки № 293/759 від 06.11.2025 «Проблемні аспекти нормативно-правового регулювання протидії тероризму та його стратегічні орієнтири».
21. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень а також аналітичні записки № 293/815 від 10.12.2025 «Органи державної влади у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом. Законодавче визначення організаційних основ функціонування».
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000728%5F4.
23. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229–12#Text (дата звернення: 04.03.2026).
24. У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про скасування наказу СБУ». Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2009 року № 27-рп/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v027p710-09#Text (дата звернення: 04.03.2026).
25. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794–18#Text (дата звернення: 04.03.2026).
26. Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України»: Указ Президента України від 14 квітня 1999 року № 379/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/99#Text (дата звернення: 04.03.2026).
27. Про заходи для скорочення бюрократичних процедур та проведення негайного аудиту державних видатків: Указ Президента від 23.07.2025р. № 544/2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/544/2025#Text (дата звернення: 04.03.2026).

REFERENCES:

1. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2003 roku № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638–15#Text
2. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro borotbu z teroryzmom»: proekt Zakonu Ukrainy № 13694 vid 25.08.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57137
3. Deiaki pytannia zabezpechennia perehovornoho protsesu pro vstup Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu za klasterom 1 «Osnovy protsesu vstupu do YeS». rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.05.2025 № 475-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475–2025-%D1%80#Text
4. Komitet Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan molodi i sportu pidtrymav zakonoproekt (reiestr. № 13694) shchodo udoskonalennia borotby z teroryzmom. Ofitsiinyi portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/265524.html (data zvernennia: 04.03.2026).
5. Lyst Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan molodi i sportu № 04–21/21–2025/199273. Ofitsiinyi portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/2e344dec-a7cc-43e4-a009-898d9641428b
6. Shamara O. V., Komashko V. V. (2025) Supervision of the legality of the implementation of anti-terrorist measures. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Scientific Progress: Theories, Applications and Global Impact» (October 27–29, 2025. Braga, Portugal). European Open Science Space, P.91–94. https://doi.org/10.70286/EOSS-27.10.2025.001.
7. Shamara O. V., Komashko V. V. (2025) Okremi pytannia orhanizatsii naukovoho zabezpechennia diialnosti Antyterorystychnoho tsentru pry Sluzhbi bezpeky Ukrainy // Osvita i nauka u sferi natsionalnoi bezpeky: problemy ta priorytety rozvytku : materialy kruhloho stolu (m. Ostroh, 16 travnia 2025 r.) / za red. prof. M. S. Romanova, dots.

R. S. Martyniuka, dots. O. O. Datsiuka. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», S.55–60.
8. Shamara O. V., Komashko V. V. (2025) Instytutsiinist Sluzhby bezpeky Ukrainy ta yii orhaniv v rozrobleni kontseptualnykh zasad ta prohram protydii terorystychnii diialnosti. Aktualni problemy teorii ta praktyky sluzhbovo-boiovoi diialnosti skladovykh sektoru bezpeky ta oborony v suchasnykh umovakh: materialy III Vseukr. nauk. prakt. konf. (m. Kyiv, 30 travnia 2025 roku). Kyiv: Kyivskyi instytut Natsionalnoi hvardii Ukrainy, 2025. S.123–129 s.
9. Shamara O. V. (2025) Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky: zakonodavchi shliakhy realizatsii (chastyna persha). *Pravo i suspilstvo. Naukovyi zhurnal*. 4, tom 2 108–117. https://doi.org/10.32842/2078–3736/2025.4.2.17.
10. Shamara O. V., Komashko V. V. (2025) Institutionalization of the Security Service of Ukraine and its bodies in the development of conceptual principles and programs for countering terrorism: Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences:Collection of scientific papers «ΛΌΗΟΣ»with Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference, Cambridge, May 9, 2025. Cambridge: P. C. Publishing House & UKRLOGOS Group LLC, 2025. P.188–198. https://doi.org/10.36074/logos-09.05.2025.037.
11. Analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen № 293/496 vid 22.06.2023 «Problemy kvalifikatsii kryminalnykh pravoporushen terorystychnoi spriamovanosti, skoiuvanykh orhanizovanymy zlochynnymy uhrupovuvanniamy».
12. Analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen № 293/354 vid 13.05.2025 «Orhanizatsiini aspekty u pytanniakh rozrobky kontseptualnykh zasad ta prohram protydii teroryzmu».
13. Lyst Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen № 293/299 vid 16.04.2024.
14. Lyst Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen № 293/490 vid 20.06.2024.
15. Lyst Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen № 293/535 vid 12.07.2024.
16. Lyst Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen № 293/382 vid 26.05.2025.
17. Lyst Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen № 293/535 vid 12.07.2025.
18. Analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen a takozh analitychni zapysky № 293/231 vid 26.03.2024 «Aktualni problemy orhanizatsiino-pravovoho zabezpechennia borotby z teroryzmom v umovakh viiny».
19. Analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen a takozh analitychni zapysky № 293/147 vid 17.02.2025 «Deiaki aspekty mizhnarodnoho dosvidu orhanizatsii borotby z teroryzmom».
20. Analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen a takozh analitychni zapysky № 293/759 vid 06.11.2025 «Problemni aspekty normatyvno-pravovoho rehuliuvannia protydii teroryzmu ta yoho stratehichni oriientyry».
21. Analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen a takozh analitychni zapysky № 293/815 vid 10.12.2025 «Orhany derzhavnoi vlady u zahalnoderzhavnii systemi borotby z teroryzmom. Zakonodavche vyznachennia orhanizatsiinykh osnov funktsionuvannia».
22. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy : 250000 / uklad. ta holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2005. VIII, 1728 s. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000728%5F4.
23. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229–12#Text (data zvernennia: 04.03.2026).
24. U spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skasuvannia nakazu SBU». Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20 zhovtnia 2009 roku № 27-rp/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v027p710-09#Text (data zvernennia: 04.03.2026).
25. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27 liutoho 2014 roku № 794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794–18#Text (data zvernennia: 04.03.2026).
26. Polozhennia pro Antyterorystychnyi tsentr ta yoho koordynatsiini hrupy pry rehionalnykh orhanakh Sluzhby bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 kvitnia 1999 roku № 379/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/99#Text (data zvernennia: 04.03.2026).
27. Pro zakhody dlia skorochennia biurokratychnykh protsedur ta provedennia nehainoho audytu derzhavnykh vydatkiv: Ukaz Prezydenta vid 23.07.2025r. № 544/2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/544/2025#Text (data zvernennia: 04.03.2026).

Volodymyr KOMASHKO,
Doctor of Philosophy in Law, Senior Researcher,
Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Legal and Anti-Corruption Policy of the Center for Security Studies of the National Institute for Strategic Studies
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1851-8548

Oleksandr SHAMARA,
Doctor of Philosophy in Law, Senior Researcher, Associate Professor,
Advisor to the Director of the State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Law of Ukraine»
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0571-0437

ON THE ADVISABILITY OF THE CREATION AND EXISTENCE OF A COORDINATION CENTER FOR THE PREVENTION OF TERRORISM

This scientific article presents the results of an analysis of Ukraine's counterterrorism legislation and legislative initiatives of the Verkhovna Rada of Ukraine, specifically Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine 'On Combating Terrorism'" No. 13694 dated August 25, 2025, in particular regarding the granting of powers to the Cabinet of Ministers of Ukraine to establish a Coordination Center for Terrorism Prevention and to define its structure and operating procedures. It was noted that the Security Service of Ukraine is legally designated as the principal body in the nationwide system for combating terrorist activities; well-founded doubts were expressed regarding the legislative assignment to the Cabinet of Ministers of Ukraine of the right and duty to organize the fight against terrorism in Ukraine and, consequently, the de facto subordination of the Security Service of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine in these matters.

It was emphasized that the approach proposed by the People's Deputies of Ukraine is insufficiently effective and will not yield the expected results, in part because it is inconsistent with the requirements of current legislation. It was noted that, given the tasks assigned by law to the Anti-Terrorism Center under the Security Service of Ukraine, its structural units, and their functional capabilities, the establishment by the Cabinet of Ministers of Ukraine of a Coordination Center for Terrorism Prevention, the definition of its structure and operating procedures without making corresponding amendments to the Law of Ukraine «On Combating Terrorism» to specify/define the functions of this Coordination Center is impermissible and may lead to duplication or inconsistencies in the activities of state authorities, and the approach of the drafters of Bill No. 13694 directly contradicts the Decree of the President of Ukraine «On Measures to Reduce Bureaucratic Procedures and Conduct an Immediate Audit of State Expenditures» dated July 23, 2025, No. 544.

Keywords: *rule of law, terrorism, terrorist activity, anti-terrorist legislation, organization of the fight against terrorism, nationwide system of combating terrorist activity.*

Стаття надійшла до редакції: 5.03.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 341.13
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.207

Наталія ГЛИНСЬКА,
доктор юридичних наук, професор,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
завідувачка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5835-3798,
E-mail: nataglynska@gmail.com

МЕЖІ СУДОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ VS PRAETER LEGEM ЧИ CONTRA LEGEM

У статті здійснено доктринальний аналіз проблеми меж судової правотворчості у кримінальному провадженні крізь призму сучасних викликів правозастосування, зокрема в умовах правової невизначеності, інтрузивності кримінальної процедури та дії воєнного стану. Вихідною є теза про те, що дефекти законодавчого регулювання неминуче проявляються на рівні практики й об'єктивно спонукають суд до активнішої ролі у формуванні правових підходів, спрямованих на забезпечення ефективного правосуддя та реального захисту прав і свобод людини. Водночас така активність ставить суд на межу між допустимим тлумаченням закону та його фактичним виправленням або добудовою (contra legem), що зумовлює потребу окреслення критеріїв допустимості судової правотворчості.

Обґрунтовується, що формальний підхід або надмірна судова стриманість є шкідливими у правових ситуаціях, котрі є чутливими для забезпечення прав та свобод людини, особливо в інтрузивному сегменті кримінальної процедури, тоді як активна судова позиція, заснована на принципах верховенства права, розумності та процесуальної доброчесності, є необхідною умовою ефективного захисту. Водночас наголошується, що судова активність «на боці прав людини» не означає ігнорування закону чи підміну законодавця, а має реалізовуватися в межах, визначених Конституцією України та стандартами Європейського суду з прав людини.

У статті проаналізовано співвідношення підходів infra legem, praeter legem і contra legem, а також окреслено ризики трансформації допустимого тлумачення або застосування аналогії у фактичний відступ від закону. На прикладах практики Верховного Суду продемонстровано неоднорідність судових підходів у ситуаціях правової невизначеності або нормативної «нерозумності», що дозволило виокремити різні моделі судової поведінки – від сутнісного, людиноцентристського підходу до формалізованого. Окремо розглянуто значення конституційного контролю як інституційно коректної форми реагування судової влади на системні дефекти кримінального процесуального закону.

Зроблено висновок, що ключовим критерієм допустимості судової правотворчості у кримінальному провадженні мають залишатися права і свободи людини, які виконують роль базового обмежувача судової дискреції. Аргументовано, що розумність і процесуальна доброчесність виступають необхідними методологічними орієнтирами для розмежування виправданої судової активності та судового свавілля, а пошук балансу між ними й принципом законності є складним, але неминучим завданням сучасного кримінального правосуддя.

Ключові слова: *судова правотворчість; межі судової правотворчості; кримінальне провадження; практика contra legem; інтрузивний сегмент; судова активність; процесуальна доброчесність*

Постановка проблеми. Дефекти нормативного регулювання насамперед виявляються на рівні правозастосування, спонукаючи шукати шляхи їх подолання з метою належного виконання функцій правосуддя та забезпечення прав і законних інтересів учасників правовідносин. Оскільки правозастосовна практика не може бути поставлена в залежність від темпів законодавчих змін, вона змушена компенсувати прогалини та неузгодженості шляхом тлумачення норм, застосування ана-

логії або формування усталених підходів до їх реалізації. У цьому контексті особливу роль відіграє судова влада, адже саме в умовах змагального процесу та здійснення правосуддя Верховний Суд (далі – ВС) найбільш безпосередньо стикається з недоліками законодавства, що регулює діяльність як сторін процесу, так і самого суду.

Водночас, компенсуючи дефекти законодавства, суд об'єктивно опиняється на межі між тлумаченням і нормотворчістю, що зумовлює потребу окреслення допустимих меж такого впливу на нормативну основу кримінальної процедури.

Особливої гостроти ця проблема набуває в інтрузивному сегменті кримінального провадження, де процесуальні рішення мають безпосередній і часто незворотний вплив на приватну сферу особи. У таких умовах судова пасивність або надмірний формалізм здатні призвести до легітимації порушень прав людини, тоді як активна судова позиція – за умови дотримання принципів розумності та процесуальної доброчесності – постає необхідною передумовою ефективного правового захисту.

Додатковим чинником актуалізації є сучасний соціально-політичний контекст, зокрема функціонування кримінального правосуддя в умовах воєнного стану. Потреба в оперативному реагуванні на злочини, у тому числі воєнні, необхідність ухвалювати процесуальні рішення «тут і зараз» об'єктивно розширює сферу та обсяг судової дискреції і водночас підвищує ризик відступу від вимог розумності, належного мотивування та процесуальної доброчесності, чим загострює питання меж допустимої судової активності. За таких умов особливого значення набуває пошук балансу між ефективністю кримінального переслідування та дотриманням стандартів належної правової процедури (*due process*), сформульованих у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

У цьому контексті актуальним є доктринальне осмислення співвідношення процесуальної доброчесності, розумності та пропорційності як багаторівневої системи орієнтирів для правозастосування, а також визначення допустимих меж судової правотворчості. Саме така аргументована концептуалізація дозволяє відмежувати необхідну судову активність, спрямовану на захист прав людини, від ризиків судового свавілля та підміни законодавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судової правотворчості та визначення її допустимих меж посідає помітне місце у сучасній юридичній доктрині й традиційно розглядається крізь призму співвідношення законності, справедливості та принципу розподілу влади. У працях вітчизняних і зарубіжних учених (С. Завальнюк, В. Кононенко, М. Козюбри, Ю. Кривицького, О. Петришина, Ю. Притики, О. Святоцького, Я. Романюка, С. В. Шевчука, Д. Ясинока та ін.) судова правотворчість осмислюється як об'єктивно зумовлений феномен, що виникає внаслідок неминучої неповноти та динамічності правового регулювання, а також як інструмент подолання законодавчих прогалин і правової невизначеності.

У наукових дослідженнях М. Козюбри судова правотворчість обґрунтовується як іманентна властивість правосуддя, невід'ємно пов'язана з тлумаченням права та його актуалізацією відповідно до конституційних цінностей і принципу верховенства права. Автор послідовно наголошує на неможливості повного усунення правотворчого елементу з діяльності суду, водночас підкреслюючи необхідність чітких обмежень такої активності задля збереження правової визначеності та єдності правової системи.

Суттєвий внесок у розробку проблеми меж судової правотворчості зроблено Д. Ясинюком, який запропонував деталізовану систему критеріїв обмеження судової дискреції залежно від форм правозастосування (тлумачення, аналогія закону, аналогія права, вирішення виключних правових проблем). Його підхід має виразний методологічний характер і спрямований на розмежування допустимого судового розвитку права та недопустимого виходу за межі нормативного змісту закону.

Окрему групу досліджень становлять праці, присвячені ролі Верховного Суду у формуванні єдності судової практики та розвитку права в умовах реформування судової системи. У роботах Ю. Кривицького, Я. Романюка, С. Шевчука судова правотворчість розглядається як інституційний чинник трансформації правової системи України, що поєднує стабілізаційну функцію з функцією адаптації права до нових соціальних викликів.

Разом із тим у доктрині простежується і критичний підхід до надмірного розвитку судової правотворчості, зокрема у площині практик *contra legem*. У цьому контексті науковці застерігають від

ризиків підміни законодавця судом, підриву принципу правової визначеності та нормалізації виняткових рішень. Водночас окремі автори (зокрема Р. Майданик) допускають можливість обмеженого застосування *contra legem* у виняткових ситуаціях з метою захисту фундаментальних прав людини та запобігання очевидній несправедливості.

Попри значну кількість наукових праць, більшість досліджень зосереджені переважно на цивільному або конституційному судочинстві, тоді як кримінальне провадження з його іманентною інтрузивністю та підвищеними ризиками втручання у права людини досі залишається недостатньо систематизованим у цьому контексті. Недостатньо розробленими залишаються також питання співвідношення судової правотворчості з принципами розумності, процесуальної доброчесності та стандартами ЄСПЛ в умовах воєнного стану.

Таким чином, наявний рівень наукової розробки проблеми свідчить про її доктринальну значущість і водночас про наявність суттєвих лакун, що зумовлює необхідність подальшого дослідження меж судової правотворчості у кримінальному провадженні з акцентом на практику ВС, інтрузивний сегмент кримінальної процедури та людиноцентричну ієрархію цінностей.

Метою статті є доктринальне осмислення ролі судової правотворчості у кримінальному провадженні крізь призму захисту прав людини, а також визначення її допустимих меж з урахуванням принципів процесуальної доброчесності, розумності та пропорційності у світлі Конституції України та практики ЄСПЛ, а також аналіз практики Верховного Суду під кутом зору сформованих підходів до врегулювання правових ситуацій, коли існуючі нормативні положення не відповідають цілям ефективного правосуддя та захисту прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що феномен судової правотворчості[1] є надто дискусійним на доктринальному рівні і не має свого прямого закріплення в процесуальному законодавстві, втім, «… в силу надстрімкого розвитку суспільних відносин ми уже сьогодні вимушені рахуватись із цим процесуально-правовим явищем. Модератором нових підходів в цьому питанні став Верховний Суд. Саме його правові позиції щодо того чи іншого правового питання сьогодні закладаються в основу судових рішень як районної, так і апеляційної ланок загальних судів [1, с. 123]. На теперішній час вплив і значення практики ВС є екстраординарними. Ніколи раніше увага правничої спільноти не була так прикута до того, що робить ВС. Він задає тренди та перебуває в авангарді як судової практики, так і доктринальних пошуків у сфері права [3, с. 95]. Зароджена в країнах загального права, судова правотворчість об'єктивно існує і розвивається у країнах континентальної системи права, зокрема в Україні.

З позиції розуміння, що суттю правотворчої активності суду є ідея справедливості, що закріплено в ст. 129 Конституції України (суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права, а не законом, як це було унормовано в попередній редакції цієї конституційної норми), не можна не погодитись із М. Козюброю в тому, що пошук судом права – це не результат делегованих йому повноважень чи офіційного визнання за судом поряд із правозастосовною правотворчої функції. Адже ніхто, як він зазначає, суддів правових систем, що належать до сім'ї загального права (common law), на ґрунті якої сформувалася і концептуально оформилася судова правотворчість (judicial law making) як феномен, до неї офіційно не уповноважував. На його думку, судова правотворчість – це не аномалія, а іманентна властивість правосуддя, яка хоча і має свої межі, проте вилученою з діяльності суду бути не може, оскільки закладена в самій сутності правосуддя. Однією з основних причин, які зумовлюють необхідність судової правотворчості, є потреба в конкретизації норм законів та інших нормативних актів, прийнятих офіційними суб'єктами нормотворчості, або ж точніше – їх актуалізації, тобто пристосування до конкретних ситуацій, що є предметом розгляду суду, з урахуванням безлічі чинників, які впливають на ухвалення судового рішення. Без

[1] Примітка. Так, наприклад, С. Шевчук розглядає судову правотворчість як особливий вид правотворчості, який є результатом здійснення судовою владою правотворчої функції в поєднанні з її правозастосовною та інтерпретаційною функціями у процесі розгляду конкретної справи, що міститься у сформульованих судом у мотивувальній частині рішення правоположеннях, які мають обов'язкову силу не тільки для сторін у справі, але й для інших суб'єктів права відповідно до закону або в силу принципу ієрархічності судової системи (обов'язковість рішень вищих судів для нижчих) або в силу їх переконливості при розгляді аналогічних справ. Поняття судової правотворчості також є схожим із поняттям судової практики у вузькому значенні цього терміна, як воно вживається в нормативно-правових актах та юридичній літературі [2, с. 548–549].

елементів правотворчості не може обійтися також процес судового тлумачення Конституції, законів та інших нормативних актів, яке є такою ж невід'ємною властивістю правосуддя, як і правотворчість (по суті – її складовою) [4; с. 40–41].

Щодо меж правотворчої дискреції ВС. Звісно, що межі правотворчої дискреції є дуже тонкими й рухливими, тому вони не можуть бути чітко визначені в законі. Не претендуючи на ґрунтовне дослідження ключового питання судової правотворчості – її меж, виокремимо основні обмежуючі вектори у контексті царини кримінального провадження. М. Козюбра виділяє такі аспекти обмеженості судової правотворчої дискреції у вимірі верховенства права: 1) судова правотворчість не може порушувати єдності правової системи, тобто має узгоджуватися із загальними цілями права та цінностями, закладеними у правову систему, уособленням яких у демократичному суспільстві є насамперед Конституція; 2) судова правотворчість не повинна йти далі, ніж це потрібно для забезпечення стабільності права. Вона має підпорядковуватися утвердженню принципу правової певності, тобто впевненості людей у тому, що їх правове становище залишатиметься стабільним і не буде погіршеним. По-третє, винятковою сферою законодавця є також усунення певних прогалин у законах. Автор вказує, що «у кращому разі законом можуть бути зафіксовані лише загальні критерії – орієнтири, які б суди брали за основу при визначенні меж своєї інтерпретаційної і правотворчої діяльності» [4; с. 45]. Більш технічно підійшов до цього питання Д. Ясинок, надавши у своєму дисертаційному дослідженні такий перелік обмежувачів правотворчості: а) при подоланні законодавчих прогалин їх межею є інтерпретація загальних засад законодавства в межах дії конституційних принципів права; б) при тлумаченні норм права межею є горизонт змістовно-юридичної суті норми права; в) при застосуванні аналогії права межею є буквальний змістовно-правовий зміст загальних засад законодавства, принципів права, способів захисту тощо; г) при аналогії закону, за відсутності галузевої аналогії, міжгалузева аналогія права має місце в межах змістовно-правової суті загальних засад обох галузей права; ґ) при наявності виключної правової проблеми та забезпеченні розвитку права, а так само формуванні єдиної правозастосовчої практики межею є інтерпретація змістовної суті предмету спірних правовідносин по відношенню як до загальних засад законодавства певної галузі права, так і до загальноконституційних принципів, що дає можливість сформулювати нові правові позиції, заповнюючи в такий спосіб законодавчі прогалини та формуючи нові напрямки розвитку права [1, с. 175].

Якщо узагальнено підійти до питання, що розглядається, з урахуванням іманентної інтрузивності кримінального провадження, видається головним обмежувачем правозастосовної дискреції є права та свободи людини. Цей обмежувач задає й основні вектори судової правотворчості, що стали вже аксіоматичними у практиці ЄСПЛ: права і свободи людини не можуть зазнавати обмежень унаслідок судового тлумачення, оскільки інтерпретація норм не повинна звужувати їх зміст чи обсяг або викривляти розуміння їх сутності; усі сумніви, що виникають під час тлумачення норм, які регулюють взаємовідносини між державою та особою, мають вирішуватися на користь останньої; відповідно, надані громадянам дозволи підлягають буквальному або розширювальному тлумаченню, тоді як їх обмеження можливе виключно на підставі закону і належить до компетенції законодавця.

І що дуже важливо для царини кримінального провадження, «…недопустиме для суду й створення у процесі застосування закону правових підстав для втручання у сферу прав і свобод інших осіб, якщо відсутні застереження щодо допустимості подібних втручань у конституції [5, с. 75].

Типізація основних підходів ВС у реагуванні на об'єктивні потреби корегування недоліків закону у дусі принципу справедливості. Розглянемо проблему судової правотворчості в двох площинах: правової невизначеності та нерозумності закону з позиції потреб ефективного правового регулювання.

Щодо першої ситуації – ч. 6 ст. 9 КПК дозволяє застосовувати загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК, що є підтвердженням відходу від формальних позитивістських традицій. При цьому у контексті загальної правозахисної ідеології кримінального судочинства офіційні суб'єкти кримінального провадження при застосуванні правової аналогії мають керуватися принципом верховенства права та виходити з пріоритетності забезпечення прав та свобод учасників

кримінального провадження – з двох однаково можливих варіантів правової поведінки віддавати перевагу тому, за якого права та свободи людини будуть забезпечені у спосіб, який є найбільш сприятливим для особи (*in dubio pro tributario).*

Інша площина стосується ситуацій, коли закон містить чіткі приписи, але вони в сучасних умовах не забезпечують ефективне правосуддя і захист прав людини. Виникає запитання: *чи може суд, виходячи з позиції розумності та процесуальної доброчесності, корегувати закон, зокрема у спосіб розширювального тлумачення імперативних приписів, які мають вичерпний характер*?

Про те, що судова правотворчість не може змінювати закон, нещодавно наголосив ЄСПЛ у справі «ТОВ «Укркава» проти України» (case of Ukrkava, TOV v. Ukraine). В своєму рішенні Суд підсумував, що у цій справі Велика Палата Верховного Суду по-новому розтлумачила чіткий і однозначний однорічний строк, встановлений Верховною Радою України для вчинення виконавчих написів нотаріусами на документі, якщо сторонами провадження були юридичні особи, у спосіб, що суперечив самому положенню, і зробила це без будь-якої вагомої причини та без урахування впливу зміни тлумачення на юридичну визначеність, що *зробило результат провадження непередбачуваним і суперечило принципу юридичної визначеності* (курсив наш – Н. Г.). Європейський суд констатував порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Інакше кажучи, в аспекті забезпечення правильних пріоритетів кримінальної процедури судова практика не змінює, а лише уточнює норми закону, конкретизує їх зміст. Попри необхідність «прилаштування» закону до реалій, спроби гнучкого підходу до тлумачення категоричних законодавчих приписів підривають імперативний характер правових норм і суперечить вимозі законності у правовій державі, що може призвести до правової невизначеності та вибіркового правосуддя.

Принагідно нагадаємо одну з тез формули Г. Радбруха про те, що законодавство там, де воно не перетворюється на свавілля, створює чи принаймні намагається створити справедливі правила поведінки через розумне, компетентне врахування протилежних інтересів. Тому за загальним правилом законодавство повинно застосовуватися навіть тоді, коли у правозастосовувача існують певні сумніви щодо справедливості його змісту. Недопустимо щоразу відкидати закон з метою втілення справедливості[1].

Водночас сучасні соціально-політичні реалії, зокрема дія режиму воєнного стану, зумовлюють появу значної кількості проблемних питань правового регулювання, з якими стикається Верховний Суд як суд права під час здійснення правосуддя. Їх вирішення потребує більш гнучких і адаптивних процесуальних підходів, здатних відповідати викликам сьогодення, від чого безпосередньо залежать оперативність кримінального провадження та ефективність притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів. За цих умов саме перед законодавцем постає об'єктивна потреба у коригуванні кримінального процесуального законодавства в напрямі впровадження більш гнучких механізмів кримінального переслідування, які, з одного боку, підвищуватимуть його результативність, а з іншого – не руйнуватимуть базові гарантії судочинства, не порушуватимуть концепцію належної правової процедури (*due process*) та мінімізуватимуть ризики скасування судових рішень у майбутньому. Зазначимо, що в практиці міжнародних судових органів існує три способи застосування справедливості: *infra legem, praeter legem і contra legem.* Справедливість *infra legem* належить до права суду вибирати одне з кількох можливих тлумачень закону для досягнення найбільш справедливого результату, в той час як справедливість *praeter legem* належить до використання

[1] Примітка. Формулою Радбруха вважається викладене ним положення про те, що конфлікт між справедливістю та правопевністю (міг би бути вирішений так, що позитивне і гарантоване приписами та державною владою право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе і недоцільне; однак якщо суперечність діючого закону щодо справедливості сягне такого нестерпного рівня, що закон як «неправильне право» має поступитися справедливості. Неможливо провести чіткої межі між випадками «законного неправа» і законами, які залишаються чинними, незважаючи на їх неправильний зміст. Однак можна провести іншу межу з усією чіткістю: там, де ніколи не прагнули до справедливості, де при встановленні позитивного права свідомо зрікалися рівності, яка є ядром справедливості, тоді закон – не лише якесь «неправильне право», але більше того, він є неправовим за своєю природою, бо право, зокрема й позитивне, не можна визначити інакше, ніж як порядок і сукупність законів, покликаних за своєю суттю служити справедливості [6, с. 89]. Розглядаючи конфлікт між двома елементами з «тріади» ідеї права – принципом правопевності та справедливості або між «спірним за змістом діючим законом і справедливим, але не вираженим у формі закону правом», Ґ. Радбрух зазначає, що його неможливо вирішити однозначно на користь правопевності, хоча й констатує, що «наявність закону завжди краще, ніж його відсутність [7, с. 81].

справедливості для заповнення прогалини в законі, а справедливість *contra legem* – це використання справедливості на відступ від закону [8, с.168–169].

Між тим, розширення судової дискреції підвищує ризик трансформації допустимого тлумачення або застосування аналогії *(praeter legem)* у фактичне «виправлення» або «добудову» закону під час правозастосування *(contra legem).* Межа між тлумаченням *praeter legem* та застосуванням *contra legem* стає особливо крихкою у випадках, коли буквальне застосування процесуальної норми унеможливлює досягнення завдань кримінального провадження або призводить до очевидно непропорційних наслідків.

Як зазначає Р. Майданик, суди створюють «нове право» не лише з метою тлумачення неоднозначних для розуміння правових норм при вирішенні конфлікту правових норм, заповненні прогалин тощо, а й для захисту концепції справедливості діють проти закону *(contra legem),* що розширює зміст нормативних положень, розкриває та підтверджує фундаментальні надпозитивні принципи правової системи». Також учений зазначає, що «ідеї судової правотворчості *contra legem* з метою захисту концепції справедливості в суспільстві реалізовані в судовій практиці окремих країн континентального права» [9, с. 46].

Втім, практика *contra legem* постає як крайній інструмент реагування на системні дефекти правового регулювання, оскільки її використання неминуче породжує питання сумісності з принципами верховенства права, правової визначеності та належної правової процедури *(due process)*. Виправлення чи добудова закону під час правозастосування, на думку сучасних дослідників, є допустимим лише у двох випадках. По-перше, це ситуації, коли чинний нормативно-правовий акт стає настільки несумісним зі справедливістю, що «закон як «несправедливе право» заперечує справедливість (зокрема, нацистські закони)». По-друге, це ситуації, коли несправедливі нормативно-правові акти з'являються внаслідок помилок законодавця. Як правило, такі акти непропорційно обмежують свободу особи та порушують принцип рівності. У цих випадках визнавати несправедливі закони нечинними можуть відповідні судові органи (в Україні висновок про втрату чинності закону через його несправедливість може робити лише Конституційний Суд України) [10, с. 66].

Виникає запитання: *чи може еволюційне тлумачення закону (у світлі умов сьогодення, відповідно до духу часу),* що цілком відповідає практиці ЄСПЛ, *перерости в contra legem та якими є маркери цього переходу, якщо відштовхнутись від сутнісного бачення ролі суду в сучасних умовах*? При цьому нагадаємо, що кримінальне провадження, з огляду на його іманентну інтрузивність, традиційно залишається однією з найбільш консервативних сфер правового регулювання, оскільки будь-які відступи від встановлених процесуальних форм і гарантій об'єктивно підвищують ризики порушення прав і свобод людини. На думку судді ККС ВС А. Бущенка, у складних ситуаціях краще дотримуватися консервативного підходу в тлумаченні норм права. На його переконання, важливо не піддаватися суспільним настроям і керуватися принципами, на яких ґрунтується право. Іноді чітке застосування норми закону також буде суддівським активізмом [11].

Не намагаючись надати вичерпну відповідь на поставлене запитання, на цих сторінках проілюструємо неоднорідність практики ВС у випадках, коли буквальне застосування закону виявляється недостатньо розумним для забезпечення ефективного правосуддя та захисту прав і свобод людини, умовно виділивши три підходи Суду на практиці.

1. Сутнісний підхід – розумність, замість закону.

Останнім часом в судовій практиці відсутньою виявилась єдність підходів щодо такої дилеми, як визначення підсудності до та після початку судового розгляду. Пункт 1 ч. 1 ст. 34 КПК України передбачає, що кримінальне провадження передається на розгляд іншого суду, якщо до початку судового розгляду виявилося, що воно надійшло до суду з порушенням правил підсудності. Якщо ж таке порушення, як помилкове визначення територіальної юрисдикції, виявляється після початку судового розгляду, це не може бути підставою для передачі кримінального провадження до іншого суду та не може свідчити про порушення права засудженого на розгляд справи законним складом суду [12] (постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 3 березня 2020 р. у справі № 569/6966/16, провадження № 51-4668км19). Схожої думки дотримувалася і колегія суддів Третьої судової палати ККС Верховного Суду у своєму рішенні від 17 липня 2024 р. у справі № 199/7836/23

(провадження № 51–1003 км 24) [13]. Водночас об'єднана палата ККС Верховного Суду за результатами розгляду справи № 357/10207/21 резюмувала, що у разі виявлення обставин, що можуть вплинути на визначення підсудності, після початку судового розгляду, продовження розгляду справи судом, який розпочав такий розгляд, не становить «порушення правила підсудності», зазначеного в п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК України, і не є підставою для скасування судових рішень. Визначення підсудності може не бути очевидним до початку розгляду, оскільки, залежно від характеру і складності обвинувачення, воно значною мірою залежить не лише від тлумачення застосовного національного законодавства, а й від встановлення фактів. Виявлення певних обставин під час розгляду справи або зміна позиції сторін можуть зумовити ситуацію, коли первісне визначення підсудності може виявитися помилковим»[14] (постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 лютого 2025 р. у справі № 357/10207/21, провадження № 51-4924кмо23). Причому формулювання цього висновку щодо застосування норми права стало для Верховного Суду складним завданням. Це підтверджується тим, що троє суддів висловили окрему розбіжну думку, яка за своєю суттю є протилежною ухваленому рішенню, та резюмували: розгляд кримінального провадження, здійснений місцевим судом з порушенням правил підсудності, за приписами п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та підставою для скасування судового рішення безвідносно того, на якому етапі судового розгляду було порушено питання про недотримання вказаних правил [15] (Окрема (б) розбіжна думка суддів від 24 лютого 2025 р. у справі № 357/10207/21, провадження № 51-4924кмо23). Аналогічну позицію аргументовано нами у спільній науковій статті, присвяченій цій проблематиці [16]. Дійсно, виходячи з аксіоматичності правила «істотності порушень як безумовної підстави для скасування судового рішення» та відсутності диференціації порушень у царині неправильної підсудності (розподілу їх на «істотні» та «неістотні») у діючому законодавстві, порушення правил підсудності, відповідно до положень п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК України, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та безумовною підставою для скасування судового рішення. Тож у цій справі ВС всупереч закону фактично «знизив» імперативність вказаного нормативного положення. Інша річ, чи релевантні ці імперативи потребам, які склалися із початком повномасштабного вторгнення росії на українські терени, через що робота чималої кількості судів із відправлення правосуддя була паралізована, а життя суддів та працівників судів, як і учасників судових проваджень опинилися під загрозою? Як бути, якщо порушення підсудності виявлене у перебігу судового розгляду? [16].

2. Сутнісний підхід: шлях конституційного оскарження.

Нещодавно Голова ВС звернувся до КСУ з конституційним поданням щодо перевірки конституційності положень статей 309 та 392 КПК України в частині неможливості апеляційного оскарження ухвали слідчого судді, суду, постановленої в порядку пункту 2 частини шостої та частини сьомої статті 100, статей 170–173 Кримінального процесуального кодексу України під час кримінального провадження.

На справедливу думку ВС, надання особі права на апеляційний перегляд ухвали слідчого судді про передачу майна (речових доказів) для реалізації на підставі пункту 2 частини шостої статті 100 КПК під час досудового розслідування кримінального провадження, де нікому не повідомлено про підозру, є проявом гарантії виконання державою міжнародних зобов'язань зі створення умов із забезпечення кожному дієвого і ефективного юридичного засобу захисту його конституційних прав і свобод відповідно до міжнародних стандартів, потрібною гарантією відновлення порушених прав, свобод і інтересів людини, додатковим механізмом усунення помилок, допущених слідчим суддею, до ухвалення судом рішення по суті під час розгляду кримінальних справ або закриття кримінального провадження за спливом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

У поданні обґрунтовується, що така законодавча модель, особливо у провадженнях без повідомлення особі про підозру, створює ризик невиправданого та невідворотного втручання у право власності без ефективного судового контролю. Верховний Суд виходить із того, що відсутність завчасного апеляційного перегляду не відповідає принципам верховенства права, справедливого балансу та пропорційності, порушує право на ефек-

тивний судовий захист і не забезпечує розумної мінімізації втручання, що суперечить статтям 3, 8, 41, 55 і 129 Конституції України та стандартам ЄСПЛ щодо захисту майнових прав.

Аргументації Верховного Суду щодо неконституційності зазначених положень, на наше переконання, є вичерпною та цілком переконливою. Підтримуючи неконституційність заборони оскарження вказаних рішень слідчого судді, додатково з позиції аргументу непропорційності обмеження вкажімо на такий індикатор, як очевидна нерозумність кримінального процесуального закону у наданні дозволу на апеляційне оскарження, виходячи зі шкали інтрузивності обмежень, арешту майна та реалізації арештованого майна: КПК передбачає апеляційний перегляд менш інтрузивного способу втручання у право власності – арешту майна (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК), втім, не передбачає такого перегляду у разі реалізації майна, що фактично припиняє право власності. Хоча це й різні за процесуальним характером способи втручання у право власності, проте така диференціація не має очевидного виправдання та суперечить системному підходу та внутрішній узгодженості правового регулювання.

Внаслідок реалізації речових доказів право власності на них припиняється, а власник фактично позбавляється права власності (хоча законодавством і передбачено можливість виплати вартості реалізованого майна, проте є зауваження як щодо справедливої ціни, так і щодо зарахування й отримання відповідних коштів [17, с.184–186].

У реаліях законодавства України наведений приклад активності ВС на благо реалізації пріоритету забезпечення прав та свобод людини цілком корелює з наданими суду повноваженнями та на сьогодні є однією з оптимальних форм участі судової влади у «негативному» законотворенні.

3. І наприкінці на прикладі наступної ситуації проілюструємо прояв *судової стриманості*, що, на наш погляд, у контексті справи виглядає як формальний, протилежний підхід верховенству права.

Так, вже сталою стала позиція Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ОП ККС) щодо неможливості апеляційного оскарження відмови в скасуванні арешту майна. Зокрема, постановою від 20 травня 2024 р. у справі №712/191/23 ОП ККС дійшла висновку, що «ухвали слідчого судді про відмову в скасуванні арешту майна, а також про повне або часткове скасування арешту майна відповідно до положень п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК у взаємозв'язку зі статтями 170, 173, 174 КПК апеляційному оскарженню не підлягають». При цьому ОП ККС зазначила таке: «Перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування в апеляційному порядку, визначено в ст. 309 КПК».

ОП ККС виходила з того, що встановлення законодавцем такого обмеження права на апеляційне оскарження рішень слідчих суддів має легітимну мету, не порушує принципу пропорційності між гарантованими правами особи у ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і суспільною необхідністю, а також відповідає принципу правової визначеності.

Така позиція Об'єднаної палати щодо вказаних правовідносин у цьому кримінальному провадженні узгоджується з висновком про застосування норми права, який міститься в постанові ОПККС від 19 лютого 2019 р. у справі №569/17036/118 (провадження №51–598 кмо 19) та доповнює цей висновок.

Аналогічну позицію нещодавно розвинуто в постанові колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 11 грудня 2025 р. у справі №761/16312/25 (провадження №51-2354км25), зокрема Суд виснував про те, що ухвала слідчого судді про відмову в скасуванні арешту майна, постановлена в порядку ст. 174 КПК, не підлягає апеляційному оскарженню. Однак це не позбавляє особу права звернутися до суду з повторним клопотанням про скасування арешту майна як на досудовому розслідуванні, так і під час судового провадження. Причому в контексті цієї справи кримінальне провадження, в межах якого накладено арешт на майно, було закрито у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення, при цьому не вирішено питання про скасування арешту на майно [18].

З другого боку, не можна констатувати єдність судової практики з цього питання на рівні самого ВС. Не вдаючись до докладного аналізу «боротьби за справедливе судове тлумачення», наведемо приклад сутнісного підходу до потреби апеляційного оскарження відмови в скасуванні арешту майна, що, зокрема, викладений у рішенні Першої судової палати ККС ВС від 23 січня 2024 р. у справі

№ 569/19829/21, в якому сформульовано «революційний» правовий висновок такого змісту: «Ухвала слідчого судді про скасування арешту майна або про відмову у такому скасуванні призводить до таких же правових наслідків, як і ухвала про арешт майна або відмову в арешті майна, тому положення пункту 9 частини 1 статті 309 у їх взаємозв'язку зі статтями 170, 173, 174 КПК передбачають право на апеляційне оскарження не лише ухвали слідчого судді про арешт майна або відмову у ньому, а також і ухвали про скасування або про відмову у скасуванні арешту майна».

Дотримуючись сутнісного підходу, який базується на з'ясуванні змісту, мети і спрямованості обмежень на апеляційне оскарження, та враховуючи характер втручання в особисті права і свободи, Суд в обґрунтування своєї позиції навів мотиви, що базуються на міжнародно-правових стандартах та демонструють його неформальне ставлення до вирішення чутливих до прав людини питань. У контексті сутнісної аргументації особливо звернемо увагу на акценти Суду щодо ранжування значимості процесуальних рішень, що є підставою для втручання в права особи. Так, зокрема, Суд, послідовно наголошуючи, що арешт майна є триваючим втручанням, вказує на те, що помилкове рішення про скасування арешту майна може спричинити не менш серйозні наслідки, ніж відмова у застосуванні такого арешту, що, врешті, може позначитися як на забезпеченні можливості успішного кримінального провадження, так і на правах інших осіб, на забезпечення яких спрямований такий арешт. Враховуючи складність встановлення справедливого балансу у таких справах, апеляційний перегляд таких рішень є не менш важливим, ніж перегляд рішення про відмову у застосуванні такого заходу [19]. У свою чергу, рівнозначність як первісного, так і наступного рішення в контексті права на володіння майном свідчить про те, що сторонам має бути доступним їх апеляційне оскарження.

На думку Суду, хоча рішення, що стосуються подальшої долі арештованого майна, – про скасування або відмову у скасуванні арешту майна, – прямо не згадані в статті 309 КПК, це не свідчить про абсолютну заборону їх оскарження, оскільки такий підхід «важко обґрунтувати, виходячи із завдань кримінального судочинства, і колегія суддів вважає, що право на таке оскарження імпліцитно міститься у пункті 9 частини 1 статті 309 КПК».

Суд також релевантно звернув увагу в своєму рішенні на аксіоматичне в практиці КСУ положення про необхідність ґрунтувати тлумачення закону не на формальному розрізненні назв процесуальних рішень, а на з'ясуванні суті правових питань, поставлених перед судом, що узгоджується зі справедливістю як складовою принципу верховенства права та визначеними в частині третій статті 129 Конституції України основними засадами судочинства. У своїх рішеннях КСУ визнає, що, виходячи із засад і завдань судочинства, можливість оскарження всіх видів рішень, що стосуються одного питання, імпліцитно міститься у відповідному положенні закону, навіть якщо не всі з них поіменовані у відповідному положенні закону [20,21].

Тому, незважаючи на різні назви рішень щодо арешту майна, що зумовлюється тим, що одні з них є первісними, а інші – наступними, вони всі стосуються одного і того ж питання і тягнуть за собою подібні правові наслідки для права на мирне володіння майном.

Водночас ОП ККС за результатом розгляду відповідного подання палати ВС ухвалою від 13 березня 2024 р. не відступила від своєї позиції та зазначила про те, що підтримує сформовану сталу практику ККС, відповідно до якої ухвали слідчого судді про відмову в скасуванні арешту майна (ухвали про відмову в задоволенні клопотань про скасування арешту майна), постановлені в порядку ст. 174 КПК, апеляційному оскарженню не підлягають, а підхід щодо правозастосування, який міститься в ухвалі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 січня 2024 р. у справі № 569/19829/21 (провадження № 51–1344 км 22) та постанові колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 лютого 2024 р. у справі № 154/2859/18 (провадження № 51–4545 км 23), вважає необґрунтованим»[22].

Не порушуючи питання протирічності практики на рівні ВС (що є шкідливим явищем з позиції принципу правової визначеності), у контексті викладеного обмежимось констатацією недостатньої, на наш погляд, правової активності ОП ККС у контексті вдосконалення правового регулювання чутливого для прав людини правового питання, обумовленого недостатньою якістю кримінального процесуального закону.

Як вдало ілюструє сенс цієї ситуації В. Лемак, «…немає іншого виходу ніж знайти компроміс «між фальшивими негативами та помилковими позитивами» в рішеннях Суду, і правильною в цьому питанні є думка Сюзанни Шеррі (Suzanna Sherry) з Вандербільтського університету (США), яка говорить, що «занадто мало судової активності гірше, ніж занадто багато». Справді, суспільство, критика якого є значимою для суддів, набагато більше жалкує про випадки, коли Суд не захотів (не зміг) зупинити публічну владу в неконституційних діях …, ніж навпаки – перейшов якусь формальну межу в захисті прав людини. Відтак, я підтримую позицію, за якою нам необхідно більше судової активності у захисті прав людини, проте більше «стриманості» – в політичних питаннях «спорів про компетенції» [23].

Підсумовуючи, наголосимо, що у контексті реалізації судом свого призначення в кримінальному судочинстві ключовим стає питання не допустимості судової активності як такої, а критеріїв виправданості судового відступу від букви закону, що зумовлює необхідність подальшого доктринального аналізу практики *contra legem* з позицій ЄСПЛ, Конституції України та концепції процесуальної доброчесності. При цьому з урахуванням Конституції України та релевантних міжнародно-правових актів допустимі межі судової правотворчості визначаються вимірами функціональної необхідності, людиноцентричної спрямованості, передбачуваності, гармонійого поєднання «м'якої» судової активності з судовою стриманістю. Пошук балансу між судовою активністю та стриманістю з метою ефективного забезпечення прав та свобод людини у царині правового регулювання кримінальних процесуальних відносин має складний і контекстуально зумовлений характер. Його знаходження вимагає високого рівня процесуальної доброчесності та методологічної чутливості. Суд може розвивати право лише настільки, наскільки це потрібно для забезпечення ефективного правосуддя і захисту прав людини, не підміняючи при цьому законодавця і не розширюючи межі державного втручання.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що у сучасному кримінальному провадженні формальне, буквальне застосування процесуальних норм не завжди забезпечує реальний захист прав і свобод людини. За наявності законодавчих прогалин, колізій або нормативних конструкцій, які в конкретних обставинах справи не забезпечують ефективний захист прав та свобод людини, зокрема призводять до непропорційного втручання, суд не може залишатися пасивним спостерігачем. Формалізм у правозастосуванні особливо небезпечний в інтрузивному сегменті кримінального провадження, де наслідки процесуальних рішень є негайними та часто незворотними.

Активна, відповідальна судова позиція, зорієнтована на змістовну справедливість і людиноцентричні цінності, дозволяє трансформувати закон із сукупності формальних приписів у дієвий механізм захисту прав людини. У складних правових ситуаціях саме пасивність суду, а не його активність, створює найбільші ризики порушення прав людини, оскільки залишає без корекції нормативні конструкції, які в конкретному випадку працюють проти суті правового захисту.

Водночас активність суду «на боці прав людини» не означає ігнорування закону, а передбачає його застосування через призму Конституції, принципів верховенства права, розумності та процесуальної доброчесності. Судова правотворчість, спрямована на захист прав людини, застосовується виключно тоді, коли ефективний захист права людини неможливий без виходу за межі суто формального тлумачення. У цій ієрархії саме права і свободи людини виступають базовим критерієм допустимості судової правотворчої активності, а формалізм – тим ризиком, який правосуддя покликане долати, а не відтворювати. Інакше кажучи, активна судова позиція, заснована на принципах верховенства права, розумності та процесуальної доброчесності, є не відхиленням від законності, а єдиним способом зберегти її людиноцентричний зміст.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Ясинок Д. М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України : дис. … д-ра філософії : 081 «Право», галузь знань 08 «Право». Суми, 2023. 241 с.

2. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
3. Кривицький Ю. В. Теоретичні та практичні аспекти впливу судової правотворчості на судову реформу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 82, ч. 1. С. 89–97. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/14.pdf
4. Козюбра М. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Право України*. 2016. № 10. С. 38–48.
5. Циппеліус Р. Юридична методологія. Київ, 2004. 176 с.
6. Radbruch G. Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*. 1946. Vol. 1, No. 5. P. 105–108. URL: http://www.jstor.org/stable/20800812
7. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с.
8. Бігняк О. В. Право справедливості в міжнародному праві. *Права людини – пріоритет сучасної держави :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 10 груд. 2021 р. Одеса, 2021. С. 166–171.
9. Майданик Р. Загальна характеристика судового прецеденту в праві України. *Юридична Україна.* 2012. № 12. С. 41–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_12_9
10. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
11. Суддівський активізм: судді ВС взяли участь у засіданні дискусійного клубу URL: https://expertize-journal.org.ua/zovnishni-novyny/13848-suddivskij-aktivizm-suddi-vs-vzyali-uchast-u-zasidanni-diskusijnogo-klubu
12. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 03.03.2020 у справі № 569/6966/16, провадження № 51-4668км19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/8832260 (дата звернення: 22.01.2026).
13. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17.07.2024 у справі № 199/7836/23, провадження № 51-1003км24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88322601 (дата звернення: 22.01.2026).
14. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24.02.2025 у справі № 357/10207/21, провадження № 51-4924кмо23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125736610 (дата звернення: 22.01.2026).
15. Окрема думка суддів від 24.02.2025 у справі № 357/10207/21, провадження № 51-4924кмо23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125711137 (дата звернення: 22.01.2026).
16. Басиста І. В., Дроздов О. М., Глинська Н. В. Визначення підсудності до та після початку судового розгляду: окремі проблеми, зумовлені запровадженням воєнного стану в Україні. *Європейський правничий часопис.* 2025. № 8. С. 143–154.
17. Туманянц А. Р., Крицька І. О. Вирішення питання про речові докази в кримінальному провадженні: окремі проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 5. С. 183–186. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2017/49.pdf
18. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11.12.2025 у справі № 761/16312/25, провадження № 51-2354км25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132556404 (дата звернення: 22.01.2026).
19. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23.01.2024 у справі № 569/19829/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116607288 (дата звернення: 22.01.2026).
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина ОСОБА_8 щодо офіційного тлумачення положення пункту 10 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України, справа № 1–5/201 від 22 квітня 2014 р. № 4-рп/2014 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-14;
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина ОСОБА_9 щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду), справа № 1–7/2010 від 27 січня 2010 р. № 3-рп/2010).
22. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.05.2024 у справі № 712/191/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119535382 (дата звернення: 22.01.2026).

23. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В. В. щодо Ухвали про закриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України положень підпункту 17 пункту 10 постанови Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 641. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb02d710-21#Text (дата звернення: 22.01.2026).

REFERENCES:

1. Yasynok, D. M. (2023). *Sudova pravotvorchist ta yii mezhi v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy* (Doctoral dissertation, Sumy).
2. Shevchuk, S. (2007). *Sudova pravotvorchist: Svitovyi dosvid i perspektyvy v Ukraini*. Referat.
3. Kryvytskyi, Y. V. (2024). Teoretychni ta praktychni aspekty vplyvu sudovoi pravotvorchosti na sudovu reformu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 82(1), 89–97. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/14.pdf
4. Koziubra, M. (2016). Sudova pravotvorchist: Anomaliia chy imanentna vlastyvist pravosuddia. *Pravo Ukrainy*, (10), 38–48.
5. Zippelius, R. (2004). *Yurydychna metodolohiia*.
6. Radbruch, G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1(5), 105–108. http://www.jstor.org/stable/20800812
7. Bihun, V. S. (2011). *Filosofiia pravosuddia: Ideia ta zdiisnennia*.
8. Bihniak, O. V. (2021, December 10). Pravo spravedlyvosti v mizhnarodnomu pravi. In *Prava liudyny – priorytet suchasnoi derzhavy* (pp. 166–171). Odesa.
9. Maidanyk, R. (2012). Zahalna kharakterystyka sudovoho pretsedentu v pravi Ukrainy. *Yurydychna Ukraina*, (12), 41–50. http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_12_9
10. Pohrebniak, S. P. (2008). *Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka)*. Pravo.
11. Suddivskyi aktyvizm: suddi VS vzialy uchast u zasidanni dyskusiinoho klubu URL: https://expertize-journal.org.ua/zovnishni-novyny/13848-suddivskij-aktivizm-suddi-vs-vzyali-uchast-u-zasidanni-diskusijnogo-klubu
12. Supreme Court. (2020, March 3). Decision in case No. 569/6966/16 (Proceeding No. 51–4668 km19). https://reyestr.court.gov.ua/Review/8832260
13. Supreme Court. (2024, July 17). Decision in case No. 199/7836/23 (Proceeding No. 51–1003 km24). https://reyestr.court.gov.ua/Review/88322601
14. Supreme Court. (2025, February 24). Decision in case No. 357/10207/21 (Proceeding No. 51-4924kmo23). https://reyestr.court.gov.ua/Review/125736610
15. Supreme Court. (2025, February 24). Dissenting opinion in case No. 357/10207/21 (Proceeding No. 51-4924kmo23). https://reyestr.court.gov.ua/Review/125711137
16. Basysta, I. V., Drozdov, O. M., & Hlynska, N. V. (2025). Vyznachennia pidsudnosti do ta pislia pochatku sudovoho rozghliadu: Okremi problemy, zumovleni zaprovadzhenniam voiennoho stanu v Ukraini. *Yevropeiskyi pravnychyi chasopys*, (8), 143–154.
17. Tumaniants, A. R., & Krytska, I. O. (2017). Vyrishennia pytannia pro rechovi dokazy v kryminalnomu provadzhenni: Okremi problemy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (5), 183–186. http://www.lsej.org.ua/5_2017/49.pdf
18. Supreme Court. (2025, December 11). Decision in case No. 761/16312/25 (Proceeding No. 51–2354 km25). https://reyestr.court.gov.ua/Review/132556404
19. Supreme Court. (2024, January 23). Decision in case No. 569/19829/21. https://reyestr.court.gov.ua/Review/116607288
20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna OSOBA_8 shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia punktu 10 chastyny pershoi statti 293 Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy u vzaiemozv'iazku z polozhenniamy punktu 8 chastyny tretoi statti 129 Konstytutsii Ukrainy, chastyny druhoi statti 293 Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, sprava № 1–5/201 vid 22 kvitnia 2014 r. № 4-rp/2014 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-14;
21. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna OSOBA_9 shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia punktu 18 chastyny pershoi statti 293 Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy u vzaiemozv'iazku zi statteiu 129 Konstytutsii Ukrainy (pro apeliatsiine oskarzhennia ukhval sudu), sprava № 1–7/2010 vid 27 sichnia 2010 r. № 3-rp/2010).
22. Supreme Court. (2024, May 20). Decision in case No. 712/191/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/119535382
23. Constitutional Court of Ukraine. (2020, July 22). Dissenting opinion regarding the closure of constitutional proceedings. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb02d710-21#Text

Natalia HLYNSKA,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Research on Problems of Criminal Procedure and Judicial System of the Academician V. V. Stashys Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5835-3798
Email: nataglynska@gmail.com

LIMITS OF JUDICIAL LAW-MAKING IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PRAETER LEGEM OR CONTRA LEGEM

The article provides a doctrinal analysis of the limits of judicial law-making in criminal proceedings through the prism of contemporary challenges to law enforcement, particular in situations of legal uncertainty, the intrusive nature of criminal procedure and the functioning of justice under martial law. The starting premise is that defects in legislative regulation inevitably manifest themselves at the level of judicial practice and objectively encourage courts to assume a more active role in shaping legal approaches aimed to ensuring effective justice and the real protection of human rights and freedoms. At the same time, such activity position court on the boundary between permissible interpretation of the law and its actual correction or supplementation (contra legem), which necessitates the development of clear criteria for determining the admissibility of judicial law-making.

It is argued that a purely formal approach or excessive judicial restraint may be detrimental in legal situations that are sensitive to the protection of human rights and freedoms, particularly within the intrusive segment of criminal procedure. Conversely, an active judicial position grounded in the principles of the rule of law, reasonableness, and procedural integrity constitutes a necessary precondition for effective protection. At the same time, judicial activity «on the side of human rights» does not imply disregard for statutory law or substitution of the legislature, but must be exercised within the limits defined by the Constitution of Ukraine and the standards developed by the European Court of Human Rights.

The article analyses the correlation between infra legem, praeter legem, and contra legem approaches, and outlines the risks of transforming permissible interpretation or the use of analogy into a de facto departure from the law. Drawing on examples from the practice of the Supreme Court, the author demonstrates the heterogeneity of judicial approaches in situations of legal uncertainty or normative «unreasonableness,» identifying different models of judicial behavior – from a substantive, human-centered approach to a highly formalized one. Particular attention is paid to constitutional review as an institutionally appropriate mechanism for addressing systemic defects in criminal procedural legislation.

The study concludes that human rights and freedoms must remain the key criterion for assessing the admissibility of judicial law-making in criminal proceedings, functioning as a fundamental constraint on judicial discretion. It is substantiated that reasonableness and procedural integrity serve as essential methodological guidelines for distinguishing justified judicial activism from judicial arbitrariness, while the search for a balance between these principles and the principle of legality remains a complex yet unavoidable task of contemporary criminal justice.

Keywords: *judicial law-making; limits of judicial law-making; criminal proceedings; contra legem practice; intrusive segment; judicial activism; procedural integrity.*

Стаття надійшла до редакції: 13.03.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.163 (477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.220

Андрій ЛАПКІН,
доктор юридичних наук, професор,
Науково-дослідна лабораторія Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
старший науковий співробітник
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3240-6377

АДВОКАТУРА В СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ

У науковій статті досліджується проблема визначення місця адвокатури в системі військової юстиції. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю розвитку системи військової юстиції в Україні в умовах воєнного стану.

Метою наукової статті є визначення концептуальних основ місця і ролі адвокатури у системі військової юстиції України, а також можливості та доцільність створення в Україні «військової адвокатури».

Аргументовано, що адвокатура є невід'ємною складовою будь-якої юстиції, у тому числі і військової юстиції як підсистеми кримінальної юстиції. Водночас, її належність до військової юстиції є суто функціональною та не має необхідних ознак «організаційної» складової такої системи.

Виокремлено проблеми створення «військової адвокатури», а саме: 1) при її організаційному відокремленні буде втрачено сутнісні ознаки адвокатури як такої; 2) «військові адвокати» позбудуться низки гарантій своєї діяльності та будуть обмежені вузькою категорією справ; 3) створення «військової адвокатури» не надасть системі військової юстиції будь-яких істотних переваг, натомість, поглибить ризики «корпоративної замкнутості».

Доведено, що поняття «військовий адвокат» може розглядатися лише в контексті спеціалізації адвокатської діяльності, однак це створює ризики порушення вимог щодо рекламування адвокатської діяльності, ставить під загрозу принципи незалежності адвокатури, поваги до адвокатської професії, компетентності та добросовісності тощо.

Визначено альтернативні створенню «військової адвокатури» перспективні напрями забезпечення законності у військовій сфері та надання правової допомоги її суб'єктам, а саме: практичне забезпечення гарантій адвокатської діяльності у військовій сфері; залучення адвокатів до захисту прав військовослужбовців у межах системи безоплатної вторинної правової допомоги; розвиток юридичної служби Міністерства оборони України.

***Ключові слова**: військова юстиція, адвокатура, «військова адвокатура», «військовий адвокат», гарантії адвокатської діяльності, прокуратура, суд, військова сфера, військовослужбовець.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнного стану в Україні актуалізується питання розвитку системи військової юстиції. Важливим елементом, що забезпечує ефективність цієї системи, є адвокатура, яка на професійній основі покликана надавати правову допомогу, у тому числі у військовій сфері. Разом із тим специфіка військових правовідносин створює додаткові виклики для реалізації адвокатської діяльності у цій сфері. Крім того, правовий статус адвокатури як незалежного правозахисного інституту визначає її особливе місце в системі військової юстиції порівняно з іншими її складовими. У цьому контексті актуальним є дослідження організаційних та функціональних аспектів адвокатури в системі військової юстиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адвокатури та адвокатської діяльності досліджувалися такими ученими, як Н. М. Бакаянова, Т. В. Варфоломеєва, В. О. Святоцька та ін. Питання військової юстиції аналізували М. В. Беланюк, П. П. Богуцький, С. М. Мельник, Ю. Є. Полянський та інші дослідники. Тематику військової адвокатури вивчали С. С. Бандурка, С. О. Іваницький, М. Й. Кулик, В. В. Пахомов, Е. О. Пушканен-

ко та інші вчені. Разом Із тим, попри зростання практичної значущості зазначеної проблематики, питання місця та ролі адвокатури в системі військової юстиції залишаються недостатньо розробленими у науковому дискурсі. Зокрема, потребують уточнення організаційні аспекти відношення адвокатів до військової служби, особливості залучення адвокатів до військових проваджень, гарантії адвокатської діяльності у військовій сфері та ін.

Метою статті є визначення концептуальних основ місця і ролі адвокатури у системі військової юстиції України, а також можливості та доцільності створення в Україні «військової адвокатури».

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи систему військової юстиції Україні, слід відмітити, що на момент проголошення незалежності Україна успадкувала від Радянського Союзу такі органи військової юстиції, як військові трибунали і військову прокуратуру. У 2002 році було утворено Військову службу правопорядку у Збройних Силах України як своєрідний аналог військової поліції. Однак Україна обрала шлях поступового демонтажу цієї системи. Так, у період 2010–2014 років військові суди та військову прокуратуру було ліквідовано, а Військова служба правопорядку не набула функції досудового розслідування, залишаючись здебільшого дисциплінарним органом [1, с. 133–134]. Такий підхід у вказаний період зумовлювався загальним курсом на демілітаризацію України, оскільки в умовах скорочення воєнних формувань потреби в утриманні відповідної системи військової юстиції не було. У зв'язку із початком військової агресії з боку Російської Федерації з 2014 року питання відродження інститутів військової юстиції знову з'явилося на порядку денному. Особливої актуальності воно набуло в умовах повномасштабної війни, коли військові правовідносини значно урізноманітнилися, а кількість військових кримінальних правопорушень стрімко зросла. Однак, починаючи з 2022 року, належних реформ у цій сфері, спрямованих на організаційне оформлення військової юстиції як єдиної інституційної системи, так і не було здійснено.

На сьогодні сама дефініція військової юстиції залишається нормативно невизначеною. Спроба її врегулювання містилася у проекті Закону України «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування військової юстиції України» (реєстр. № 10 042 від 13.09.2023), відповідно до ст. 1 якого система військової юстиції України складається із сукупності державних органів, побудованих за нормами, принципами і стандартами НАТО, в межах реформи в сфері сектору безпеки і оборони та правосуддя, а також з правової системи, що має визначену законодавством нормативну, спеціалізовану інституційну складові та діє, використовуючи правові засоби, відповідно до встановлених законом процедур у секторі безпеки і оборони для забезпечення правосуддя та захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз [2]. Разом із тим наведене визначення фактично не містить специфічних ознак системи військової юстиції.

В юридичній літературі вона розглядається, зокрема, як окрема правова система, яка застосовується до правовідносин у військовій сфері, суб'єктно – до військовослужбовців, а в деяких випадках – і до цивільних осіб, діяльність яких тісно пов'язана зі збройними силами, метою якої є збереження дисципліни, належного порядку в збройних силах та забезпечення їх боєздатності [3, с. 3]. На думку В. І. Вдовитченка, військова юстиція – це спеціалізований інститут правосуддя, що функціонує в умовах воєнної специфіки [4, с. 37]. М. В. Беланюк визначає військову юстицію як інституційно-правову систему спеціалізованих органів (військових судів, прокуратури, слідства, адвокатури), що забезпечує реалізацію функції правосуддя щодо військовослужбовців та осіб, прирівняних до них, у мирний і воєнний час, відповідно до норм національного та міжнародного права [5, с. 241].

Слід звернути увагу, що термін «військова юстиція» найчастіше застосовують до правовідносин, які пов'язані з правопорушеннями, вчиненими військовослужбовцями та/або у військовій сфері, передусім кримінальними. Значною мірою це зумовлено тим, що саме особливості реагування на кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, найбільшою мірою визначають необхідність створення окремих органів, які б займалися цими справами в умовах недостатньої ефективності загальної системи «цивільної» юстиції. У цьому значенні наявні підстави вважати систему військової юстиції підсистемою кримі-

нальної юстиції, що виокремлюється за спеціальною предметно-суб'єктною ознакою (військові правовідносини та військовослужбовці як їх учасники). Такий підхід можна вважати вузьким, адже правові спори у військовій сфері не вичерпуються лише кримінальними правопорушеннями і також стосуються адміністративних, цивільних та господарських справ. Таким чином, розуміння системи військової юстиції потенційно може розширюватися до значення міжгалузевої системи, що виступає підсистемою всіх або кількох видів правосуддя.

Розглядаючи військову юстицію як складову кримінальної юстиції, слід звернути увагу на визначення останньої, наведене у Концепції реформування кримінальної юстиції від 2008 року, відповідно до якої її утворюють кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, а також органи та установи кримінальної юстиції, які розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратура), органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування, органи та установи виконання кримінальних покарань, адвокатура [6]. Хоча наведена дефініція не є досконалою, вона чітко визначає основні елементи (складові) системи кримінальної юстиції за організаційно-інституційною ознакою, відносячи до їх числа суди, прокуратуру, органи досудового розслідування, органи та установи виконання кримінальних покарань, а також адвокатуру.

Отже, систему військової юстиції можна визначити як впорядковану (об'єднану зв'язками субординації та координації) сукупність судових, правоохоронних та інших органів, предметною сферою компетенції яких є правовідносини, що виникають у військовій сфері, зокрема щодо організації та діяльності Збройних Сил України та інших воєнізованих формувань та органів, а також осіб, які мають статус військовослужбовців, та спрямовані на вирішення правових конфліктів у цій сфері, зокрема кримінально-правового характеру.

Характерними ознаками, що дозволяють віднести той чи інший орган до системи військової юстиції, є:

– спеціальна предметна сфера компетенції. Це військова сфера, що стосується як воєнізованих формувань, так і забезпечувальної діяльності (військового управління, військово-промислового комплексу, військової науки та військової освіти);

– особливості організації та діяльності. Органи військової юстиції є воєнізованими органами. Їх структура будується з урахуванням військово-політичного, а не адміністративно-територіального устрою держави. Їх співробітники мають статус військовослужбовців. Самі ці органи, будучи частиною відповідної судової системи чи перебуваючи у структурі певного правоохоронного органу, функціонують із значним ступенем автономності;

– зв'язок з іншими органами військової юстиції. Військова юстиція стає системою саме завдяки субординаційним та координаційним зв'язкам з іншими органами військової юстиції. Ці органи є інституційно незалежними один від одного, оскільки належать до різних правоохоронних систем чи навіть гілок влади. Однак вони здійснюють свої функції взаємопов'язано і водночас самостійно від інших органів, які не входять до системи військової юстиції.

Керуючись цими ознаками, до системи військової юстиції можна зарахувати такі органи:

(1) орган правосуддя у військових справах – військові суди, які також здійснюють функцію судового контролю над іншими органами військової юстиції;

(2) орган обвинувачення у військових справах – військову прокуратуру, яка здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням військових кримінальних правопорушень, підтримує публічне обвинувачення у суді у цих справах, а також здійснює нагляд за діяльністю органів правопорядку у військовій сфері;

(3) орган розслідування у військових справах – військову поліцію, яка здійснює досудове розслідування злочинів, скоєних військовослужбовцями, а також інші правоохоронні функції у військовій сфері [7, с. 652–653].

Наведену модель системи військової юстиції можна вважати типовою, однак в окремих країнах вона може набувати своїх особливостей, доповнюватися окремими елементами або, навпаки, бути представленою в обмеженому форматі. Наприклад, в Україні відсутні військові суди, функції військової поліції фактично розподілені між Військовою службою правопорядку та Державним бюро розслідувань, а компетенцію військової прокуратури виконують спеціалізовані прокуратури у сфері оборони (які діють як «цивільні», а не військові органи).

Питання про віднесення до елементів системи військової юстиції адвокатури є дискусійним. Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України – це недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі. При цьому адвокатура є складовою будь-якої системи юстиції, оскільки адвокати беруть участь у здійсненні всіх видів судочинства. Керуючись принципом «адвокатської монополії», лише адвокати можуть бути захисниками або представниками у кримінальному провадженні.

Зважаючи на це, твердження про належність адвокатури до системи військової юстиції є достатньо очевидним. Питання, яке потребує наукового аналізу, полягає в іншому: який характер цієї належності та чи можна, зокрема, вважати адвокатуру специфічним елементом такої системи, поряд з військовими судами чи військовою прокуратурою?

Слід відмітити, що останнім часом формуються певні передумови для позитивної відповіді на це питання. Так, серед широкого загалу, у науковому дискурсі й навіть у законопроєктній роботі з'явилися терміни «військова адвокатура» та «військовий адвокат».

Так, у згаданому вище законопроєкті «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування військової юстиції України» (реєстр. № 10042 від 13.09.2023 р.) військова адвокатура була віднесена до системи державних органів, які входять до військової юстиції України, поряд із військовою поліцією, військовою контррозвідкою та органом досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України, військовою прокуратурою та військовим судом (ст. 4). Відповідно до ст. 8 «Військова адвокатура» цього законопроєкту, діяльність та статус військових адвокатів визначається Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Законом України «Про державну таємницю».

Військові адвокати здійснюють професійну діяльність виключно з метою захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнтам: військовослужбовцям військових формувань, утворених відповідно до законів України; військовослужбовцям військових формувань іноземних держав, а також працівникам оборонно-промислового комплексу України [2]. Хоча вказаний законопроєкт було знято з розгляду, він досить наочно відображає прагнення окремих народних депутатів задовольнити суспільний запит на розбудову системи військової юстиції в Україні, зокрема в частині включення до неї військової адвокатури.

На сьогодні контент-аналіз матеріалів в мережі інтернет з тегом «військовий адвокат» показує наявність десятків оголошень про послуги «військових адвокатів», до кола яких належать, зокрема: «визволення з ТЦК», «оформлення відстрочки», «оскарження ВЛК», «звільнення з ЗСУ», «послуги при СЗЧ», «допомога військовим у справах про дезертирство, невиконання наказу, інші правопорушення», надання інших видів правової допомоги військовослужбовцям, мобілізованим, ветеранам, а також їхнім родинам тощо.

У 2025 році широкого резонансу набуло поширення у соціальних мережах відео й повідомлень про так званих військових адвокатів на мікроавтобусах, які за гроші «відбивають» людей у службовців територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. З цього приводу Національна асоціація адвокатів України зробила офіційну заяву, згідно з якою в Україні не існує ані «військової адвокатури», ані осіб із правовим статусом «військові адвокати», та наголосила на тому, що «створення «військової адвокатури» як окремої інституції несе ризики усталеним професійним стандартам адвокатури та загрожує незалежності правозахисної діяльності й ефективному захисту прав військовослужбовців» [8].

Ідея «військової адвокатури» обговорюється й серед науковців. При цьому низка вчених вважають за доцільне виокремлення військової адвокатури як складової системи військової юстиції.

Наприклад, М. В. Беланюк включає до структури військової юстиції військову адвокатуру, яка забезпечує правовий захист підозрюваних, обвинувачених та інших учасників процесу [5, с. 240–241].

В. В. Пахомов та Р. А. Дегтяр, виходячи з аналізу позитивного досвіду зарубіжних країн, обґрунтовують, що в Україні також можливе функціонування такого інституту, як військова адвокату-

ра, та військових адвокатів, робота яких полягатиме у консультації, представництві інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження ними зборів під юрисдикцією військових судів та які можуть працювати у будь-якому військовому формуванні [9, с. 63].

О. Л. Коломієць вказує на те, що військова адвокатура могла б стати важливою ланкою, яка забезпечувала б правовий захист військовослужбовців у судових провадженнях та була б необхідною як для обстоювання інтересів військових у випадку необґрунтованих обвинувачень, так і для гарантування прав осіб, які постраждали внаслідок дій армії, та вказує на доречність створення окремої структури, яка б спеціалізувалась за цим напрямком [10, с. 100–101].

Показово, що прихильники такого підходу не наводять достатніх аргументів необхідності створення «військової адвокатури», окрім посилань на іноземний досвід чи необхідність захисту прав військовослужбовців, а також не аналізують можливих негативних наслідків такої моделі.

Інша група дослідників, використовуючи вказані терміни, розуміє під ними спеціалізацію адвокатів, а не окрему організаційну структуру.

Так, С. С. Бандурка, розглядаючи питання військових адвокатів, вказує, що їх основною задачею є захист права військовослужбовця, тобто відстоювання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та ін. Водночас надання вказаних послуг дослідник розглядає в контексті вузької спеціалізації адвокатів [11, с. 28–29].

На думку Ю. Є. Полянського, пропозиція про створення спеціальної військової адвокатури, яка повинна зайняти особливе місце у системі військової юстиції, не є обґрунтованою, оскільки в жодній країні світу немає військової адвокатури. Натомість, реально можлива лише спеціалізація адвокатів із військових злочинів [12, с. 9].

С. О. Іваницький та інші дослідники вказують на неможливість перебування адвокатів на військовій службі та вбачають подальший розвиток військової адвокатури у спеціалізації адвокатської діяльності та розбудові інших елементів системи військової юстиції [13, с. 51–52].

Формулюючи власну позицію з цього питання, слід зауважити, що адвокатура, безумовно, є невід'ємною складовою системи військової юстиції, однак у суто функціональному аспекті. Це передбачає участь адвокатів у розгляді й вирішенні військових справ, зокрема шляхом здійснення захисту від обвинувачення у військових судах, представництво інтересів в суді, органах військової прокуратури чи військової поліції, правове консультування військовослужбовців тощо. Тобто це загалом всі ті види і форми професійної правничої допомоги, які уповноважені надавати адвокати своїм клієнтам, однак здійснювані у спеціальній військовій сфері, що потребує додаткових гарантій виконання адвокатами своїх професійних обов'язків (наприклад, щодо безперешкодного доступу до клієнтів, які примусово утримуються у приміщеннях ТЦК та СП, перебувають у навчальних центрах, військових частинах тощо).

Водночас організаційне виокремлення «військової адвокатури» видається недоцільним. Передусім, це суперечить самій природі інституту адвокатури, який є незалежним і недержавним. Натомість реалізація ідеї «військової адвокатури» в тому чи іншому форматі означатиме інтеграцію адвокатів до складу Збройних Сил України чи інших військових формувань, підпорядкування їх військовому командуванню та обмеження їхньої незалежності й самоврядності. Слід враховувати, що несумісність статусу адвоката та військовослужбовця, закріплена законом, обумовлена як неможливістю для військовослужбовця «відволікатися» на зайняття адвокатською діяльністю, так і недопустимістю для адвоката перебувати в суворо ієрархічній структурі військових формувань, що може посягати на його незалежність та створює конфлікт інтересів. Крім того, модель діяльності військової адвокатури, яка передбачає обмеження діяльності військових адвокатів захистом, представництвом та наданням інших видів правової допомоги клієнтам лише з числа військовослужбовців та працівників оборонно-промислового комплексу чи участю тільки у справах «військової» категорії, значно обмежує свободу адвокатської діяльності [14, с. 18–19].

Отже, у випадку організаційного відокремлення «військової адвокатури» вона втратить сутнісні ознаки адвокатури як такої, а «військові адвокати» позбудуться низки гарантій своєї діяльності та будуть обмежені вузькою категорією справ. З другого боку, створення «військової адвокатури» не на-

дасть системі військової юстиції будь-яких істотних переваг, натомість поглибить тенденцію «корпоративної замкнутості» та супутні їй ризики.

При цьому посилання дослідників на досвід зарубіжних країн, де існують моделі «військової адвокатури», не враховують того факту, що такий досвід не є достатньо релевантним для України. Більшою мірою він міг би стосуватися перспектив удосконалення діяльності юридичної служби Міністерства оборони України, певним аналогом якої можна вважати «військову адвокатуру» в США, Ізраїлі, Канаді, Великобританії та деяких інших країнах. При цьому в Україні заміна юридичної служби «військовою адвокатурою» не матиме практичного сенсу з огляду на ширший обсяг завдань першої, тоді як створення «військової адвокатури» поряд з юридичною службою призведе до часткового дублювання їх функцій та паралелізму в роботі.

Нарешті, розглядаючи проблему «військової адвокатури» в аспекті спеціалізації адвокатів, слід зауважити, що остання не є врегульованою чинним законодавством України. У зв'язку із цим окремі дослідники, зокрема С. О. Іваницький, пропонують застосування апробованого в країнах розвиненої демократії стандартизованого підходу, який передбачає чітку правову регламентацію процедури ідентифікації адвоката як спеціалізованого [13, с. 53]. Разом із тим подібні пропозиції вочевидь стосуються будь-якої спеціалізації адвоката, а не тільки військової. Загалом, спеціалізація адвокатів з будь-якого кола справ (сімейних, податкових, адміністративних, кримінальних тощо) не означає створення «сімейної» чи «податкової» адвокатури. Так само не є доречним вести мову про «військову адвокатуру» в аспекті спеціалізації деяких адвокатів на наданні правничої допомоги з питань військового права, хай навіть і в умовах стрімкого розширення такої практики з огляду на значний попит з боку населення. Тому будь-яке спеціальне регулювання в цій сфері, окрім рішень органів адвокатського самоврядування, видається зайвим.

Крім того, варто зазначити, що використання терміна «військовий адвокат» у маркетингових цілях містить ознаки порушення адвокатської етики. Так, кваліфікація більшості таких «військових адвокатів» обмежується наявністю певного практичного досвіду надання професійної правничої допомоги військовослужбовцям, адже жодного іншого відношення до військової сфери вони, як правило, не мають і не можуть мати. При цьому вимоги до рекламування адвокатської діяльності передбачають, зокрема, що рекламні матеріали про діяльність адвоката мають бути об'єктивними, достовірними, чіткими та зрозумілими й не повинні містити натяків, двозначностей або іншим чином утворювати підґрунтя для введення потенційних клієнтів в оману, а також мають відповідати розумним естетичним вимогам (ч. 3 ст. 13 Правил адвокатської етики) [15]. Отже, позиціонування адвоката як «військового» здатне ввести клієнта в оману з приводу належності такого адвоката до військової сфери. Також цьому сприяє носіння адвокатами одягу у «military-style», що нагадує військову форму, чи розміщення відповідних зображень у своїх рекламних матеріалах, та загалом використання будь-яких інших атрибутів, що можуть створити уявлення про статус адвоката як військовослужбовця тощо.

Висновки. Адвокатура є невід'ємною складовою будь-якої юстиції, у тому числі і військової юстиції як підсистеми кримінальної юстиції. Водночас її належність до військової юстиції є суто функціональною та не має необхідних ознак «організаційної» складової такої системи. При відокремленні «військової адвокатури» вона, з одного боку, втратить сутнісні ознаки адвокатури як такої, а «військові адвокати» позбудуться низки гарантій своєї діяльності та будуть обмежені вузькою категорією справ. З іншого боку, створення «військової адвокатури» не надасть системі військової юстиції будь-яких істотних переваг, натомість поглибить ризики «корпоративної замкнутості». Тому ідея створення в Україні «військової адвокатури» видається необґрунтованою та не має надійних концептуальних засад. Отже, поняття «військових адвокатів» може розглядатися лише в контексті спеціалізації адвокатської діяльності, однак і в цій площині воно видається недоречним, оскільки створює ризики порушення вимог щодо рекламування адвокатської діяльності, ставить під загрозу принципи незалежності адвокатури, поваги до адвокатської професії, компетентності та добросовісності та ін.

Тому більш перспективним напрямом інтеграції адвокатури до системи військової юстиції вбачається практичне забезпечення гарантій адвокатської діяльності у військовій сфері, а також залучення

адвокатів до захисту прав військовослужбовців в рамках системи безоплатної вторинної правової допомоги. Іншим важливим напрямом забезпечення законності у військовій сфері та надання правової допомоги її суб'єктам (задля чого, власне, й обговорюється ідея «військової адвокатури») є розвиток юридичної служби Збройних Сил України та інших військових формувань.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Лапкін А. В. Генезис системи військової юстиції в Україні. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива* : Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції 27 листопада 2020 р. К. : НУОУ, 2020. С. 133–134.
2. Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України: проект Закону України реєстр. №10042 від 13.09.2023. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/e0dfd6b4-2453-446c-9dad-6cfbec5a71e5
3. Військова юстиція в Україні: історичний аспект; міжнародний досвід; проблематика становлення та перспектив в Україні; сучасне правове регулювання; особливості та виклики воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2024. 446 с.
4. Вдовиченко В. І. Теоретичні засади військової юстиції. *Право і безпека*. 2022. №1. С. 36–40.
5. Беланюк М. В. Теоретичне визначення поняття «військова юстиція» в Україні. *Інформація і право*. 2025. №. 2 (53). С. 234–243.
6. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року №311/2008. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008
7. Lapkin A. The System of Military Justice in Ukraine in a War. *The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War*. Monograph / ed. byT. Davulis, L. Gasparėnienė. Kraków: Księgarnia Akademicka Publishing, 2023. Pp. 651–697. DOI: https://doi.org/10.12797/9788381388887.08
8. «Військові адвокати» не мають нічого спільного з адвокатурою – заява НААУ. URL: https://unba.org.ua/news/10111-vijs-kovi –
9. Пахомов В. В., Дегтяр Р. О. Військова адвокатура. *Юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. 61–63.
10. Коломієць О. Л. Філософсько-правовий аналіз формування системи військової юстиції України. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2025. №2(65). С. 95–106. DOI: https://doi.org/10.21564/2663–5704.65.331778.
11. Бандурка С. С. Роль і місце військової адвокатури у наданні правових послуг у воєнний час. *Особистість, суспільство, війна*: тези доп. учасників міжнар. психолог. форуму (м. Харків, Україна, 26 квіт. 2024 р.). Харків: ХНУВС, 2024. С. 28–31.
12. Полянський Ю. Військова юстиція в Україні: проблемні питання. *Юридичний вісник*. 2019. №3. С. 5–11. DOI https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.927
13. Іваницький С., Кулик М., Ушканенко Е. Військова адвокатура: pro et contra. *Наука і правоохорона*. 2026. Т. 1. №71. С. 46–56. DOI: https://doi.org/10.33270/05267101.4
14. Лапкін А. В. Військова адвокатура як елемент системи військової юстиції. *Місце військового права в системі підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України :* Перша науково-практична конференція Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого : тези доп. (м. Харків, 21 берез. 2024 р.). Харків : Право, 2024. С. 18–19.
15. Правила адвокатської етики: затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року 09 червня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text

REFERENCES:

1. Lapkin, A. V. (2020). Henezys systemy viys′kovoyi yustytsiyi v Ukrayini [Genesis of the military justice system in Ukraine]. *Ukrayins'ke viys'ko: suchasnist' ta istorychna retrospektyva [Ukrainian army: modernity and historical retrospect]*: Collection of materials of the 1st International Scientific and Practical Conference November 27, Kyiv [in Ukrainian]..
2. Draft Law of Ukraine «Pro orhanizatsiyno-pravovi osnovy pobudovy ta funktsionuvannya Viys′kovoyi yustytsiyi Ukrayiny [On the organizational and legal foundations of the construction and functioning of the Military Justice of Ukraine]» №10042 (2023, September 13). URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/e0dfd6b4-2453-446c-9dad-6cfbec5a71e5 3 [in Ukrainian].
3. Aliiev, R. V., Vitvitskyi, S. S. (2024). *Viys'kova yustytsiya v Ukrayini: istorychnyy aspekt; mizhnarodnyy dosvid; problematyka stanovlennya ta perspektyv v Ukrayini; suchasne pravove rehulyuvannya; osoblyvosti ta vyklyky*

voyennoho stanu [Military justice in Ukraine: historical aspect; international experience; issues of formation and prospects in Ukraine; modern legal regulation; features and challenges of martial law]. Professional [in Ukrainian]..
4. Vdovychenko, V. I. (2022). Teoretychni zasady viys′kovoyi yustytsiyi [Theoretical foundations of military justice]. *Pravo i bezpeka*, 1, 36–40 [in Ukrainian].
5. Belanyuk, M. V. (2025). Teoretychne vyznachennya ponyattya «viys′kova yustytsiya» v Ukrayini [Theoretical definition of the concept of «military justice» in Ukraine]. *Informatsiya i pravo,* 2 (53), 234–243 [in Ukrainian].
6. Kontseptsiya reformuvannya kryminal′noyi yustytsiyi Ukrayiny: zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrayiny [Concept of reforming the criminal justice system of Ukraine: approved by the Decree of the President of Ukraine] №311/2008 (2008, April 8). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008 [in Ukrainian].
7. Lapkin, A. (2023). The System of Military Justice in Ukraine in a War. *The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War*. T. Davulis & L. Gasparėnienė ed. Kraków: Księgarnia Akademicka Publishing. DOI: https://doi.org/10.12797/9788381388887.08 [in English].
8. National Bar Association of Ukraine (2025). «Viys′kovi advokaty» ne mayut′ nichoho spil′noho z advokaturoyu [Military lawyers» have nothing to do with the bar]. URL: https://unba.org.ua/news/10111-vijs-kovi- [in Ukrainian].
9. Pakhomov, V. V., Degtyar, R. O. (2018). Viys′kova advokatura [Military bar]. *Yurydychnyy visnyk,* 2, 61–63 [in Ukrainian].
10. Kolomiets, O. L. (2025). Filosofs′ko-pravovyy analiz formuvannya systemy viys′kovoyi yustytsiyi Ukrayiny [Philosophical and legal analysis of the formation of the military justice system of Ukraine]. *Bulletin of the Yaroslav the Wise National University of Law. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 2 (65), 95–106 DOI: https://doi.org/10.21564/2663–5704.65.331778 [in Ukrainian].
11. Bandurka, S. S. (2024). Rol′ i mistse viys′kovoyi advokatury u nadanni pravovykh posluh u voyennyy chas [The Role and Place of Military Advocacy in the Provision of Legal Services in Wartime]. *Osobystist', suspil'stvo, viyna [Personality, Society, War]*: Theses of Additional Participants of the International Psychological Forum (Kharkiv, Ukraine, April 26, 2024) [in Ukrainian].
12. Polyanskyi, Y. (2019). Viys′kova yustytsiya v Ukrayini: problemni pytannya [Military Justice in Ukraine: Problematic Issues]. *Yurydychnyy visnyk,* 3, 5–11. DOI https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.927 [in Ukrainian].
13. Ivanytskyi, S., Kulyk, M., Ushkanenko, E. (2026). Viys′kova advokatura: pro et contra [Military advocacy: pro et contra]. *Nauka i pravookhorona,* 1, 71, 46–56. DOI: https://doi.org/10.33270/05267101.4 [in Ukrainian].
14. Lapkin, A. V. (2024). Viys′kova advokatura yak element systemy viys′kovoyi yustytsiyi [Military advocacy as an element of the military justice system]. *Mistse viys'kovoho prava v systemi pidhotovky kadriv dlya sektoru bezpeky i oborony Ukrayiny [The place of military law in the system of training personnel for the security and defense sector of Ukraine]:* First scientific and practical conference of the Military Law Institute of the Yaroslav the Wise National Law University: abstracts (Kharkiv, March 21, 2024). [in Ukrainian].
15. Pravyla advokat·s′koyi etyky: zatverdzheni Zvitno-vybornym z'yizdom advokativ Ukrayiny 2017 roku [Rules of lawyer ethics: approved by the 2017 Report and Election Congress of Lawyers of Ukraine] (2017, June 9). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text [in Ukrainian].

Конфлікту інтересів немає

Andrii LAPKIN,
Doctor of Law, Professor,
Senior Researcher of the Research Laboratory of the
Military Law Institute of the Yaroslav the Wise
National Law University
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3240-6377

THE BAR IN THE MILITARY JUSTICE SYSTEM

This academic article examines the issue of defining the role of the legal profession within the military justice system. The relevance of this topic stems from the need to develop the military justice system in Ukraine under martial law.

The aim of this academic article is to define the conceptual foundations of the place and role of the legal profession within Ukraine's military justice system, as well as the feasibility and advisability of establishing a 'military legal profession' in Ukraine.

It is argued that the legal profession is an integral component of any justice system, including military justice as a subsystem of criminal justice. At the same time, its affiliation with military justice is purely functional and lacks the necessary characteristics of an 'organisational' component of such a system.

The problems associated with the creation of a 'military legal profession' are highlighted, namely: 1) its organisational separation would result in the loss of the essential characteristics of the legal profession as such; 2) 'military lawyers' would lose a number of guarantees regarding their practice and would be restricted to a narrow category of cases; 3) the creation of a 'military legal profession' would not provide the military justice system with any significant advantages, but would instead exacerbate the risks of 'institutional insularity'.

It has been demonstrated that the concept of a 'military lawyer' can only be considered in the context of specialisation within the legal profession; however, it creates risks of breaching the requirements governing the advertising of legal services and jeopardises the principles of the independence of the legal profession, respect for the legal profession, competence and integrity, and so on.

Promising alternative approaches to ensuring the rule of law in the military sphere and providing legal assistance to its subjects, rather than establishing a 'military bar', have been identified, namely: the practical provision of guarantees for legal practice in the military sphere; the involvement of lawyers in defending the rights of military personnel within the framework of the free secondary legal aid system; and the development of the legal service of the Ministry of Defence of Ukraine.

***Keywords**: military justice, legal profession, 'military legal profession', 'military lawyer', guarantees of legal practice, public prosecutor's office, court, military sphere, military personnel.*

Стаття надійшла до редакції: 14.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.98
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.229

Віталій ЛІСОГОР,
кандидат юридичних наук, доцент,
Національна академія внутрішніх справ,
кафедра криміналістики Навчально-наукового інституту права та психології,
професор,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2169-346X,
e-mail: mars_70@ukr.net

ОСОБА ПРАВОПОРУШНИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 156[1] КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто окремі питання, пов'язані з особою правопорушника як елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156[1] Кримінального кодексу України. Визначено ознаки, властиві особі, яка вчинила таке кримінальне правопорушення. Під час дослідження було виявлено, що встановлення ознак особи правопорушника як основного елемента криміналістичної характеристики та їх врахування під час розслідування дозволяє правильно окреслити його напрям, сформулювати слідчі версії, використовувати відповідні тактичні прийоми під час слідчих (розшукових) дій тощо. Також було встановлено, що аналіз соціально-демографічних, біологічних, психологічних і цифрових ознак, властивих особі правопорушника, дозволяє з'ясувати мотиви, причини та умови вчиненого кримінального правопорушення, визначити ступінь його суспільної небезпеки та завданої шкоди тощо. Встановлено соціально-демографічні та психологічні ознаки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156[1] Кримінального кодексу України. Зазначено, що визначення біологічних характеристик особи під час розслідування цих кримінальних правопорушень дає можливість встановити та ідентифікувати її і, таким чином, встановити правопорушника, який його вчинив. Зазначено, що оскільки домагання дитини для сексуальних цілей може здійснюватися, у тому числі, з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, тому розглянуті й цифрові ознаки особи правопорушника. При цьому підкреслено, що роль цифрових ознак у криміналістичній характеристиці особи правопорушника по цій категорії кримінальних правопорушень зростає. Наголошується, що встановлення соціально-демографічних, біологічних, психологічних та цифрових ознак особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156[1] Кримінального кодексу України, дозволяє скласти її криміналістичний портрет, з'ясувати мотив та спосіб дій і відповідно визначити правильний напрям розслідування.

Ключові слова: *правопорушник, ознаки особи, статева свобода, домагання, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Проблема кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх є однією з найбільш складних і чутливих. Так, заступник Генерального прокурора України В. Логачов звертає увагу на те, що особливо тривожною є тенденція до зростання кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості дітей. У 2025 році кількість постраждалих від таких правопорушень зросла на 27% порівняно з попереднім роком [1].

Начальник ювенальної поліції України В. Богдан зазначив: «Лише у 2024 році ми зафіксували 546 випадків сексуального насильства, розбещення чи дій сексуального характеру щодо осіб, які не досягли 16 років. Це – дуже чутлива категорія злочинів, яка становить значну частку від загальної кількості правопорушень, вчинених щодо дітей» [2].

Як зазначається, однією з поширених проблем є порушення прав дітей на статеву свободу та статеву недоторканість, а отже, їх захист від сексуаль-

ної експлуатації та сексуального насильства потребує свого переосмислення, виходячи з обставин, що існують сьогодні (зміни законодавства, бойові дії, масова еміграція дітей за кордон тощо) [3].

Захист дітей від сексуальних домагань є пріоритетом кримінальної політики та діяльності правоохоронних органів. Включення в Кримінальний кодекс України статті 156[1], що криміналізує домагання дитини для сексуальних цілей, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій (ІКТ), висуває нові вимоги до методики побудови криміналістичної характеристики особи правопорушника.

Особа правопорушника є одним із важливих елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, інформація про яку дозволяє встановити дані, необхідні для організації ефективного розслідування кримінального правопорушення. Ознаки, що характеризують особу, мають безпосереднє відношення до мотивів і способів вчиненого кримінального правопорушення, а їх встановлення має важливе значення для розслідування. Тому дослідження особи правопорушника у криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості дітей є актуальним у сучасній криміналістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх присвячені наукові праці М. Денисовського і І. Федчака, які розглянули сутність та профілактику кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх [4]; Г. Нікітіної-Дудікової, яка запропонувала криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей [5]; В. Омецинської , яка дослідила кримінально-правову охорону статевої свободи та статевої недоторканості дитини [6]; О. Гуміна та В. Петрик, які обґрунтували криміналістичну характеристику сексуального насильства, вчиненого групою осіб щодо неповнолітнього [7]; В. Сенько, яка проаналізувала склад кримінального правопорушення за ст. 156[1] Кримінального кодексу України [8]; Г. Попова, який розглянув питання захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [9] та новели національного законодавства щодо відповідальності за «грумінг» [10]; А. Тищенко, яка дослідила характеристику суб'єкта складу злочину домагання дитини для сексуальних цілей [11]; О. Алексійчука, який розглянув домагання дітей для сексуальних цілей як об'єкт кримінально-правового регулювання та криміналістичного дослідження [12], та ін.

Дослідження особи правопорушника як елемента криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх посідає важливе місце у сучасній криміналістиці. У наукових працях останніх років простежується тенденція до комплексного аналізу соціально-демографічних, психологічних та криміналістичних ознак правопорушників.

Мета статті. Визначити ознаки особи правопорушника як елемента криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156[1] КК України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз ст. 156[1] КК України [13] свідчить, що особою правопорушника цього кримінального правопорушення є повнолітня особа, яка вчиняє протиправні дії одноособово або в складі групи. У Цивільному кодексі України зазначено, що повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття) (ст. 34) [14]. Згідно з Кримінальним кодексом України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність (ст. 18) [13].

Отже, особою правопорушника за ст. 156[1] КК України є повнолітня особа. Ця особа знає або припускає, що потерпіла особа не досягла шістнадцятирічного віку. Це стосується і випадків, коли правопорушник міг та повинен був це передбачити. При цьому винна особа усвідомлювала (достовірно знала або припускала), що потерпілий не досяг шістнадцятирічного віку, або ж повинна була і могла це усвідомлювати за обставин справи

Кримінологічна наука виділяє такі групи ознак, притаманних особі, яка вчинила кримінальне правопорушення:

1) соціально-демографічні;
2) кримінально-правові;
3) морально-психологічні [15, с. 96].

Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, розглядається як:

а) особа індивіда, що вчинила конкретне кримінальне правопорушення;

б) особа окремих категорій (видів) злочинців (наприклад, убивць, хабарників та ін.);

в) особа злочинця загалом [16, с. 357–361].

Криміналістика особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, зазвичай розглядає з точки зору її криміналістичної характеристики, яка має відображати людину як соціально-біологічну систему з притаманними їй властивостями, серед яких є фізичні, біологічні та соціальні [17, с. 422]. Також звертається увага на наявність в особи певних даних демографічного характеру, деяких моральних якостей і психологічних особливостей [18, с. 278].

У науковій літературі зазначається, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, як елемент криміналістичної характеристики, – це сукупність соціально значущих ознак і відносин, які характеризують винну в порушенні кримінального закону людину в поєднанні з іншими умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [19, с. 181–184].

Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, – це стійка сукупність криміналістично значущих психофізичних властивостей, рис, мотиваційних установок, емоційної та раціональної сфер людської свідомості, що відобразилися в слідах кримінального правопорушення в процесі підготовки, вчинення, приховання слідів кримінального правопорушення та подальшої поведінки після вчинення кримінального правопорушення, і мають значення для розслідування кримінального правопорушення [5, с. 260].

Оскільки домагання дитини для сексуальних цілей здійснюється, у тому числі, з використанням ІКТ, слід розглянути й цифрову ознаку. Варто зазначити, що цифрові сліди дедалі частіше відіграють вирішальну роль в установленні контактів і присутності підозрюваних, проте їх інтеграція в традиційні криміналістичні підходи потребує стандартизації та методичної підтримки.

Отже, для визначення особливостей особи правопорушника як елемента криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156[1] КК України, встановимо її ознаки: 1) соціально-демографічні; 2) психологічні; 3) біологічні та 4) цифрові.

Соціально-демографічні та психологічні ознаки правопорушників мають системне значення для розуміння механізму кримінального правопорушення. Вік, стать, рівень освіти та соціальний статус формують базовий профіль, який може бути використаний для прогнозування ризику вчинення кримінального правопорушення. Психологічні особливості, зокрема девіантна поведінка та наявність психічних розладів, визначають мотивацію та спосіб дій правопорушника.

На відміну від загальнокримінальних (наприклад, крадіжок чи грабежів), кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх характеризуються високим рівнем латентності та специфічними психологічними мотивами. Це вимагає від криміналістики особливих методів дослідження особи правопорушника, включаючи психологічне профілювання та аналіз соціальних зв'язків.

Соціальне середовище відіграє ключову роль у формуванні поведінки правопорушників. Більшість кримінальних правопорушень вчиняються у знайомому соціальному контексті – серед родичів, знайомих або сусідів. Це підтверджує тезу про те, що профілактика має бути спрямована не лише на індивідуальний рівень, а й на сімейне та освітнє середовище.

Щодо соціально-демографічних ознак статистичні дані, а також результати окремих наукових досліджень вказують на те, що статеві кримінальні правопорушення, у тому числі й передбачені ст. 156[1] КК України, у переважній більшості вчиняють чоловіки [20; 21; 22; 23; 5]. Переважну частину таких правопорушень вчинили особи віком від 18 до 45 років [24, с. 19; 25, с. 246; 5, с. 265; 26, с. 95].

Щодо освіти, то особи, які вчиняють статеві кримінальні правопорушення, характеризується доволі низьким її рівнем. Так, відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора більшість таких правопорушень вчинено особами з базовою середньою та профільною середньою освітою, а також професійною (професійно-технічною) освітою [20].

Окремі наукові дослідження вказують на те, що 51,6% правопорушників мають повну загальну середню освіту, 36,1% – базову загальну середню освіту, 6,4% – початкову загальну освіту, 3,2% – незакінчену вищу, 1,6% – повну вищу освіту, 0,7% – неписьменні [25, с. 247].

У наукових працях зазначається, що статеві кримінальні правопорушення характеризуються низькою культурою та проблемами інтелектуального розвитку осіб, які їх вчиняють [27, с. 128–132].

Щодо зайнятості осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення, статистичні дані Офісу Генерального прокурора свідчать, що у переважній більшості ними є працездатні особи, які не працюють і не навчаються [20].

Особи, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 156[1] КК України, мають певні психологічні ознаки. Ці ознаки (девіантна поведінка, психічні розлади, мотивація) мають вирішальне значення для розуміння мотиваційної сфери та вибору способів дій правопорушника.

У наукових джерелах зазначається, що особи, які вчиняють статеві кримінальні правопорушення, характеризуються примітивними поглядами на інтимні стосунки як на фізіологічний акт, низьким рівнем культури й освіти [28, с. 58].

Слід зазначити, що особи, які вчиняють кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх, характеризуються схильністю до порушення соціальних норм, агресивністю, низьким рівнем самоконтролю. У частини правопорушників діагностуються розлади особистості, сексуальні девіації. Їх мотивацією є задоволення сексуальних потреб, прагнення домінувати, іноді – помста чи компенсація власних комплексів.

Психологічні ознаки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлюються під час його розслідування. Для цього проводяться окремі слідчі (розшукові) дії, призначаються відповідні судові експертизи. Так, наприклад, під час розслідування кримінального провадження по обвинуваченню громадянина у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 156, ч. 1 ст. 156[1], ч. 2 ст. 301 та ч. 1 ст.301[1] КК України, була призначена і проведена судово-психіатрична експертиза [29].

Слід зазначити, особи, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 156[1] КК України, належать до різних типів. Є випадкові правопорушники, які вчинили правопорушення внаслідок випадкового збігу обставин. Є системні, тобто особи з усталеними девіантними моделями поведінки, що мають схильність до маніпуляцій та планування контактів із дітьми. Також є особи з попередніми судимостями та високим ризиком повторного вчинення кримінального правопорушення. Ці фактори треба враховувати.

Щодо біологічних ознак особи, їх з'ясування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156[1] КК України, дає можливість встановити та ідентифікувати її і у такий спосіб встановити правопорушника, який вчинив це кримінальне правопорушення.

Оскільки домагання дитини для сексуальних цілей може здійснюватися, зокрема, з використанням ІКТ, тому слід розглянути й цифрові ознаки особи правопорушника.

Сучасна цифрова криміналістика акцентує увагу на метаданих, геолокації та інших цифрових даних як на джерелах, що часто мають вирішальне значення для встановлення інформації про особу та ознаки її дій. Слід зазначити, що роль цифрових ознак у криміналістичній характеристиці особи правопорушника по цій категорії кримінальних правопорушень зростає. Звісно ж, що цифрові докази самі по собі не завжди є достатніми, їх доказова сила значно зростає при поєднанні з іншими ознаками, що характеризують таку особу.

Отже, встановлення соціально-демографічних, біологічних, психологічних і цифрових ознак особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156[1] КК України, дає можливість скласти її криміналістичний портрет, зрозуміти мотив і спосіб дій та відповідно визначити правильний напрям розслідування.

Висновки. Особа правопорушника як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156[1] КК України, характеризується певними ознаками: соціально-демографічними, психологічними, біологічними та цифровими. Встановлення цих ознак та визначення їх характеристик має значення як з наукової точки зору, так і для практики розслідування кримінальних правопорушень. Слід враховувати, що дані, які характеризують цю особу, будуть змінюватися, на них будуть впливати різні фактори, тому це потребує подальших досліджень.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. В Україні зросла кількість злочинів проти дітей: за рік постраждали понад 7 тисяч неповнолітніх. URL: https://zmina.info/news/v-ukrayini-zrosla-kilkist-zlochyniv-proty-ditej-za-rik-postrazhdaly-ponad-7-tysyach-nepovnolitnih/.
2. Василь Богдан: Кількість злочинів щодо дітей і скоєних дітьми наразі зменшується. URL: https://mvs.gov.ua/news/vasil-bogdan-kilkist-zlociniv-shhodo-ditei-i-skojenix-ditmi-narazi-zmensujetsia.

3. Попов Г. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: окремі особливості захисту прав дітей. URL: https://jurfem.com.ua/kryminalni-pravoporushennya-proty-statevoi-svobody-nedotorkanosti-zakhyst-prav-ditey/.
4. Денисовський М. Д. Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх і малолітніх : посібник / М. Д. Денисовський, І. А. Федчак. Львів, Тернопіль : ЛьвДУВС, 2018. 132 с.
5. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей [Текст] : монографія / Г. Ю. Нікітіна-Дудікова. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 624 с.
6. Омецинська В. Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів: 2019. 265 с.
7. Гумін О., Петрик В. Криміналістична характеристика сексуального насильства, вчиненого групою осіб щодо неповнолітнього. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 3 (31), 2021. С. 252–259. https://doi.org/10.23939/law2021.31.252.
8. Сенько В. Аналіз складу кримінального правопорушення за ст. 156[1] Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (119). С. 427–432. https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-4-427-432.
9. Попов Г. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: що нового? URL: https://www.hsa.org.ua/blog/zahyst-ditej-vid-seksualnoyi-ekspluatatsiyi-ta-seksualnogo-nasylstva-shho-novogo.
10. Попов Г. Новели національного законодавства щодо відповідальності за «грумінг». URL: https://www.hsa.org.ua/blog/zahyst-ditej-vid-seksualnoyi-ekspluatatsiyi-ta-seksualnogo-nasylstva-shho-novogo.
11. Тищенко А. Д. Домагання дитини для сексуальних цілей: характеристика суб'єкта складу злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. № 2 (2024). С. 91–97. https://doi.org/10.32782/2311–8040/2024-2-13.
12. Алексійчук О. Домагання дітей для сексуальних цілей як об'єкт кримінально-правового регулювання та криміналістичного дослідження. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 4 (70). С. 61–70. https://doi.org/10.33270/05257004.6.
13. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text.
14. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435- IV. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text.
15. Курс кримінології : Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. К.: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
16. Маханьков Д. Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології. *Форум права*. 2009. № 1. С. 357–361.
17. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. К. : Кондор, 2005. С. 588 с.
18. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]. Харків : Право, 2008. 464 с.
19. Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2019. С. 181–184. https://doi.org/10.15421/3919122.
20. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.
21. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, 2009. 240 с.
22. Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.
23. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. … канд. пед. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 21 с.
24. Джужа А. О. Запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 20 с.
25. Козлюк Л. Г. Соціально-демографічна характеристика злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 10. С. 245–248.
26. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 176 с.
27. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 53. С. 128–132. DOI https://doi.org/10.32841/2307–1745.2021.53.25.

28. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л. С. Волинець, Л. П. Гурковська, І. В. Савчук. Київ : К. І. С., 2011. 132 с.
29. Вирок Харківського апеляційного від 5 серпня 2025 року у провадженні № 11-кп/818/275/25. URL : https://www.data-ua.com/doc/2342552353/persons.

REFERENCES:

1. V Ukraini zrosla kilkist zlochyniv proty ditei: za rik postrazhdaly ponad 7 tysiach nepovnolitnikh. URL: https://zmina.info/news/v-ukrayini-zrosla-kilkist-zlochyniv-proty-ditej-za-rik-postrazhdaly-ponad-7-tysyach-nepovnolitnih/.
2. Vasyl Bohdan: *Kilkist zlochyniv shchodo ditei i skoienykh ditmy narazi zmenshuietsia*. URL: https://mvs.gov.ua/news/vasil-bogdan-kilkist-zlociniv-shhodo-ditei-i-skojenix-ditmi-narazi-zmensujetsia.
3. Popov H. *Kryminalni pravoporushennia proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby: okremi osoblyvosti zakhystu prav ditei*. URL: https://jurfem.com.ua/kryminalni-pravoporushennya-proty-statevoi-svobody-nedotorkanosti-zakhyst-prav-ditey/.
4. Denysovskyi M. D. *Sutnist ta profilaktyka zlochyniv proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkannosti nepovnolitnikh i malolitnikh* : posibnyk / M. D. Denysovskyi, I. A. Fedchak. Lviv, Ternopil : LvDUVS, 2018. 132.
5. Nikitina-Dudikova H. Yu. *Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti ditei* [Tekst] : monohrafiia / H. Yu. Nikitina-Dudikova. Vinnytsia : TVORY, 2022. 624.
6. Ometsynska V. Yu. *Kryminalno-pravova okhorona statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti dytyny* : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Lviv: 2019. 265.
7. Humin O., Petryk V. *Kryminalistychna kharakterystyka seksualnoho nasylstva, vchynenoho hrupoiu osib shchodo nepovnolitnoho*. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: «Yurydychni nauky». № 3 (31), 2021. S. 252–259. https://doi.org/10.23939/law2021.31.252.
8. Senko V. *Analiz skladu kryminalnoho pravoporushennia za st. 156[1] Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2022. № 4 (119). S. 427–432. https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-4-427-432.
9. Popov H. *Zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva: shcho novoho?* URL: https://www.hsa.org.ua/blog/zahyst-ditej-vid-seksualnoyi-ekspluatatsiyi-ta-seksualnogo-nasylstva-shho-novogo.
10. Popov H. *Novely natsionalnoho zakonodavstva shchodo vidpovidalnosti za «hruminh»*. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/zahyst-ditej-vid-seksualnoyi-ekspluatatsiyi-ta-seksualnogo-nasylstva-shho-novogo.
11. Tyshchenko A. D. *Domahannia dytyny dlia seksualnykh tsilei: kharakterystyka subiekta skladu zlochynu*. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna. № 2 (2024). S. 91–97. https://doi.org/10.32782/2311–8040/2024-2-13.
12. Aleksiichuk O. *Domahannia ditei dlia seksualnykh tsilei yak obiekt kryminalno-pravovoho rehuliuvannia ta kryminalistychnoho doslidzhennia*. Nauka i pravookhorona. 2025. Vyp. 4 (70). S. 61–70. https://doi.org/10.33270/05257004.6.
13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2341-III. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text.
14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sich. 2003 r. № 435- IV. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text.
15. *Kurs kryminolohii : Zahalna chastyna* : pidruchnyk : u 2 kn. / O. M. Dzhuzha, P. P. Mykhailenko, O. H. Kulyk ta in.; za zah. red. O. M. Dzhuzhi. K.: Yurinkom Inter, 2001. 352.
16. Makhankov D. H. *Osobystist zlochyntsia yak kliuchove poniattia kryminolohii.* Forum prava. 2009. № 1. 357–361.
17. Saltevskyi M. V. Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi) : pidruchnyk. K. : Kondor, 2005. 588.
18. *Kryminalistyka* : pidruchnyk / [V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel ta in.]. Kharkiv : Pravo, 2008. 464.
19. Chaplynska Yu. A. *Osoba zlochyntsia yak element kryminalistychnoi kharakterystyky zlochyniv.* Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii. № 6. 2019. S. 181–184. https://doi.org/10.15421/3919122.
20. *Pro osib, yaki vchynyly kryminalni pravoporushennia*. Ofis Heneralnoho prokurora. URL : https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.
21. Dzhuzha O. M. *Zapobihannia zlochynam, poviazanym iz seksualnym nasylstvom* : monohrafiia. Kyiv : Atika, 2009. 240.
22. Kozliuk L. H. *Kryminolohichna kharakterystyka osobystosti zlochyntsia, yakyi vchynyv statevyi zlochyn shchodo nepovnolitnoho* : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2009. 16.
23. Kosenko S. S. *Viktymolohichna profilaktyka statevykh zlochyniv shchodo nepovnolitnikh* : avtoref. dys. … kand. ped. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2004. 21.

24. Dzhuzha A. O. *Zapobihannia zlochynam proty statevoi nedotorkanosti dytyny* : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2012. 20.
25. Kozliuk L. H. *Sotsialno-demohrafichna kharakterystyka zlochyntsiv, yaki vchynyly statevyi zlochyn shchodo nepovnolitnoho*. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2010. № 10. 245–248.
26. Romantsova S. V. *Zapobihannia seksualnomu nasylstvu shchodo ditei v Ukrain*i : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Lviv, 2018. 176.
27. Nikitina-Dudikova H. Yu. *Osoba zlochyntsia yak element kryminalistychnoi kharakterystyky u zlochynakh proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti ditei*. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. 2021. № 53. S. 128–132. https://doi.org/10.32841/2307–1745.2021.53.25 .
28. *Nadannia dopomohy ditiam-zhertvam zlochyniv, poviazanykh iz torhivleiu ditmy, dytiachoiu prostytutsiieiu, dytiachoiu pornohrafiieiu, proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti dytyny, z urakhuvanniam natsionalnoi ta mizhnarodnoi praktyk* / L. S. Volynets, L. P. Hurkovska, I. V. Savchuk. Kyiv : K. I. S., 2011. 132.
29. *Vyrok Kharkivskoho apeliatsiinoho vid 5 serpnia 2025 roku u provadzhenni* № 11-kp/818/275/25. URL : https://www.data-ua.com/doc/2342552353/persons.

Vitalii LISOHOR,
Candidate of Law, Associate Professor,
National Academy of Internal Affairs,
Department of Criminalistics, Educational and
Scientific Institute of Law and Psychology,
professor,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2169-346X,
e-mail: mars_70@ukr.net

THE PERSONALITY OF THE OFFENDER AS AN ELEMENT OF THE CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES PROVIDED FOR IN ARTICLE 156[1] OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article considers certain issues related to the identity of the offender as an element of the forensic characteristics of criminal offenses provided for in Article 156[1] of the Criminal Code of Ukraine. The main features inherent in persons who commit these criminal offenses are identified. During the study, it was found that establishing the features of the offender's identity as the main element of the forensic characteristics and taking them into account during the investigation allows you to correctly outline its direction, formulate investigative versions, use appropriate tactical techniques during investigative (search) actions, etc. It was also established that the analysis of socio-demographic, biological, psychological and digital characteristics inherent in the offender allows to clarify the motives, causes and conditions of the committed criminal offense, to determine the degree of its social danger and the harm caused, etc. The socio-demographic and psychological characteristics of persons who commit criminal offenses provided for in Article 156[1] of the Criminal Code of Ukraine have been established. It is noted that the determination of the biological characteristics of a person during the investigation of these criminal offenses makes it possible to establish and identify him and, thus, to establish the offender who committed it. It is noted that since the sexual harassment of a child can be carried out, including using information and telecommunications systems or technologies, digital signs of the offender's identity are also considered. It is emphasized that the role of digital signs in the forensic characterization of the offender's identity in this category of criminal offenses is increasing. It is emphasized that establishing socio-demographic, biological, psychological and digital characteristics of a person who committed a criminal offense, as provided for in Article 156[1] of the Criminal Code of Ukraine, makes it possible to create a forensic portrait of him, understand the motive and method of action, and accordingly determine the correct direction of the investigation.

Keywords: *offender, personality traits, sexual freedom, harassment, criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редакції: 14.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК:343.983
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.236

Олег КРАВЧУК,
доктор наук з державного управління,
кандидат юридичних наук, професор,
Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова,
професор кафедри кримінального права
та процесу,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7002-4070,
e-mail: olega_kravchuk@ukr.net

Володимир МИХАЙЛОВ,
доктор філософії,
Навчально-науковий інститут управління технологій
та правових наук Національного транспортного університету,
доцент кафедри правосуддя,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0892-1694,
e-mail: v3270823@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИНЦИПІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

У статті досліджено трансформацію основних принципів судово-експертної діяльності в Україні у контексті історичного розвитку та сучасної правозастосовної практики. Актуальність теми обумовлена зростанням ролі судової експертизи у судовому процесі як інструменту доказування та необхідністю адаптації її принципів до сучасних реалії, зокрема цифровізації, євроінтеграції та умов воєнного стану. Метою дослідження є комплексний аналіз еволюції принципів судово-експертної діяльності, визначення їх сучасного змісту та тенденцій трансформації в Україні.

У роботі розглянуто історичні етапи становлення судово-експертної діяльності в Україні. Особливу увагу приділено законодавчому закріпленню принципів судово-експертної діяльності у Законі України «Про судову експертизу», в якому визначено такі базові принципи, як законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження.

На основі аналізу сучасних наукових досліджень встановлено, що трансформація принципів відбувається у напрямку їх розширення та ускладнення, зокрема шляхом інтеграції принципів науковості, достовірності, технологічності та відповідності міжнародним стандартам. У статті проаналізовано, що сучасна українська практика судово-експертної діяльності характеризується переходом від класичної моделі до інноваційної, яка базується на цифрових технологіях, міждисциплінарності та підвищених вимогах до якості експертних досліджень. Розглянуто також принципи судово-експертної діяльності, які пропонуються новими проєктами профільного Закону про судово-експертну діяльність.

Результати дослідження дозволяють сформулювати висновок про необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності, зокрема шляхом гармонізації з європейськими стандартами, впровадження новітніх технологій та посилення гарантій незалежності експертів.

Принципи судової експертизи – це основні засади, на яких ґрунтується вся судово-експертна діяльність. Вони виступають орієнтиром для розвитку та вдосконалення судової експертизи. У практичній роботі суб'єкти судової експертизи стикаються із низкою різних проблем. Знання основних принципів судової експертизи дозволяє

іншим учасникам судового процесу (адвокатам, слідчим, суддям) приймати правильні та законні рішення. Через це постійний перегляд, аналіз та систематизація засад судово-експертної діяльності грає важливу роль для забезпечення законності, об'єктивності, незалежності і повноти судової експертизи.

Ключові слова: *принципи, спеціальні знання, експертиза, експерт, судово-експертна діяльність.*

Постановка проблеми. Судово-експертна діяльність була і є важливим елементом механізму забезпечення правосуддя. Результати експертного дослідження мають вирішальне значення при встановленні істини у судових справах. Сучасні умови розвитку правової системи України підвищують роль судової експертизи, що зумовлює необхідність модернізації та переосмислення її принципів.

На проблему трансформації принципів судово-експертної діяльності впливає низка чинників: зміни у правовій системі України, які пов'язані з євроінтеграційними процесами та необхідністю гармонізації законодавства із законодавством ЄС; розвиток цифрових технологій, що зумовлює появу нових методів дослідження та вимагає перегляду традиційних підходів до експертної діяльності. До того ж воєнний стан та майбутня повоєнна відбудова актуалізують питання оперативності, ефективності та достовірності судових експертиз.

Законодавче закріплення принципів судово-експертної діяльності здійснене у Законі України «Про судову експертизу» [1], яким визначено основні засади діяльності судових експертів. Проте, незважаючи на наявність нормативної бази, існує низка проблем, пов'язаних із реалізацією цих принципів на практиці. В практичному аспекті виникають труднощі стосовно забезпечення незалежності експертів, об'єктивності досліджень та дотримання стандартів науковості. Відсутність єдиного підходу до трактування принципів судово-експертної діяльності призводить до неоднозначності їх застосування. Таким чином, необхідним є комплексний аналіз трансформації принципів судово-експертної діяльності з урахуванням сучасних викликів та тенденцій розвитку правової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судово-експертної діяльності активно досліджується сучасними українськими науковцями. Принципи судово-експертної діяльності знайшли своє відображення у працях вітчизняних теоретиків судової експертології, таких як: Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, П. В. Цимбал, А. М. Бабенко, О. В. Матвєєвський, І. В. Федоров, Д. В. Журавльов та ін. Дослідженням змін, що відбуваються в судово-експертній діяльності, присвячені праці науковців та практиків судової експертизи, зокрема В. В. Бондаренка-Береговича, А. В. Остропільця, В. Хомутенко, А. Хомутенко, А. Гайченка, О. В. Кравчука, В. О. Копанчука, М. О. Остапчук, А. В. Шульженко. Водночас аналіз наукових публікацій свідчить, що недостатньо дослідженими залишаються: трансформація принципів у контексті цифровізації; вплив воєнного стану на судово-експертну діяльність та інтеграція міжнародних стандартів у національну практику.

Метою статті є комплексний аналіз трансформації принципів судово-експертної діяльності в Україні, визначення їх історичної еволюції, сучасного змісту та перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі зазначається, що термін «принцип» (*principium*) у перекладі з латинської мови означає «основа», «начало». Під ним розуміють «основне вихідне положення наукової теорії, системи, ідеологічного напряму тощо; винятковість, на якій ґрунтується створення або здійснення чого-небудь тощо» [2, с. 39]. Зазначене свідчить, що принципи можуть належати або до науки як певної системи знань, або до практичної діяльності людини. Не виключенням у такому випадку буде й судово-експертна діяльність. Принципи судово-експертної діяльності є керівними основоположними теоретичними та практичним засадами, що становлять основу судової експертизи і практичної діяльності судового експерта в межах його законних прав, повноважень та обов'язків [3, с. 9].

Судово-експертна діяльність в Україні має тривалу історію, яка бере початок ще з радянського періоду. На цьому етапі основними принципами були централізованість, підпорядкованість державі та формалізований підхід до проведення експертиз. Зі здобуттям незалежності України відбулося формування національної системи судової експертизи. У 1994 році був прийнятий Закон України «Про судову експертизу» [1], яким закріплено базові принципи діяльності експертів:

1. Законність – усі дії стосовно підготовки, призначення та проведення судової експертизи у процесі доказування мають відбуватися лише згідно з вимогами законодавчих та підзаконних нормативних актів, якими регламентовані підстави та цілі проведення процесуальних дій, визначена компетенція осіб, які наділені правом проведення таких дій, порядок їх проведення, оформлення результатів, зміст процесуальних документів, що відображають відповідні процесуальні дії [4, с. 51].

2. Незалежність судового експерта – забезпечується процесуальним порядком призначення судового експерта. Тобто експерт не має права обирати собі конкретну справу для проведення судової експертизи. Таким підходом чітко розділяється судова експертиза та висновок спеціаліста, а так само їх ролі для доказування у судовому процесі. Крім того, законодавцем при розкритті дії принципу незалежності судового експерта накладається заборона на будь-які втручання сторонніх осіб у процес проведення судової експертизи [5, с. 198]. Саме завдяки незалежності та незацікавленості судового експерта можна говорити про об'єктивність наданого ним висновку, що є наступним принципом.

3. Об'єктивність та повнота експертного дослідження – визначається відповідністю методів та висновків експерта сучасному рівню наукового і технічного знання. В судово-експертній діяльності об'єктивність забезпечується: кримінальною відповідальністю судового експерта за надання свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків; можливістю призначення повторної експертизи; присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи. Принцип об'єктивності нерозривно пов'язаний із принципом повноти дослідження, який полягає у необхідності вирішення питань, поставлених експерту, і дослідження усіх об'єктів, наданих на експертизу, у повному обсязі із використанням всіх наявних, рекомендованих для практичного застосування методик експертного дослідження [2, с. 41].

Кожен із принципів судово-експертної діяльності є самостійним, але між зазначеними принципами існує зв'язок та взаємодія, що визначені єдністю мети та завдань судової експертизи. Дія одного принципу зумовлює дію інших. Будь-який принцип не може існувати окремо від інших, а лише у взаємодії із ними. Зміст окремих принципів розкривається, враховуючи зміст інших принципів. Тобто принципами судової експертизи формується система, порушення будь-якого елемента якої автоматично є порушенням усіх інших.

А. В. Остропілець зазначає, що, окрім визначених Законом України «Про судову експертизу» принципів, судово-експертна діяльність як частина системи адміністративно-правових відносин в Україні регулюється також загальними та спеціальними принципами адміністративно-правового регулювання. Так, до загальних принципів судово-експертної діяльності теорією адміністративного права найчастіше відноситься принцип верховенства права, принцип законності, принцип гласності, принцип зв'язаності публічної адміністрації законом і підконтрольності суду, принцип відповідальності тощо. Спеціальні принципи – принцип комплексності (поєднує в дослідженні конкретного об'єкта необхідну сукупність сучасних методів та технічних засобів), принцип оптимального використання усієї доказової інформації, що міститься в об'єкті; принцип самостійності у прийнятті рішень (виключає будь-яке втручання інших органів у адміністративно-процедурну діяльність); принцип загальнодоступності результатів експертизи; принцип особистої відповідальності експерта за проведення експертизи тощо [6, с. 115].

Принципи судово-експертної діяльності, визначені Законом України «Про судову експертизу», мають публічно-правовий характер та слугують для забезпечення балансу між інтересами правосуддя, держави та особи.

Формування принципів судово-експертної діяльності в Україні відбувалося за такими етапами:

1. Радянський період (до проголошення незалежності України). У зазначений етап принципи судово-експертної діяльності чітко систематизовані не були, але фактично діяли (принцип державного контролю; принцип службової підпорядкованості та принцип формальної доказовості). Судово-експертна діяльність того часу ґрунтувалася на жорсткій централізації, підпорядкованості державним органам та домінуванні формального підходу. Недоліком зазначеного періоду була відсутність незалежності експерта.

2. Період становлення незалежної України (1991–2000 роки). Цей період характеризується

активним формуванням національної законодавчої бази. Винятком не стала й судово-експертна діяльність. У 1994 році відбулося прийняття Закону України «Про судову експертизу», основними новаціями якого стали: закріплення принципу незалежності; визначення статусу судового експерта; формування системи державних експертних установ. Незалежність судового експерта забезпечувалася через заборону втручання, процесуальні гарантії та наявність відповідальності за неправдивий висновок. Зазначений етап характеризується формуванням класичної моделі принципів судово-експертної діяльності.

3. Етап реформування (2000–2014 роки). У цей період відбувається значне розширення переліку спеціальностей судових експертиз (екологічні, економічні, комп'ютерно-технічні). У зазначений період відбулося розширення системи принципів судово-експертної діяльності, що, однак, не знайшло прямого відображення у Законі України «Про судову експертизу». Нові принципи (науковості, достовірності, професійної компетентності) були імплементовані через підзаконні нормативно-правові акти, зокрема Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз [7], а також спеціалізовані методики проведення експертних досліджень. Разом із тим процесуальні кодекси, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року [8], закріпили принципи змагальності та процесуальної рівності сторін у сфері судово-експертної діяльності. Таким чином, трансформація принципів у зазначений період мала комплексний характер, хоча й здійснювалася переважно на рівні підзаконного регулювання та наукової доктрини.

4. Сучасний етап (2014–2026 роки). З початком реформування системи правосуддя у 2016 році, розпочався новий етап у розвитку судово-експертної діяльності. Експерт починає виступати не як «помічник слідства», а як незалежний учасник процесу. Відбувається орієнтація на міжнародні стандарти (ISO/IEC 17025, рекомендації Європейської мережі судово-експертних інститутів (ENFSI)), робиться акцент на прозорості та змагальності.

Наразі вживаються численні спроби прийняття нового профільного закону в галузі судово-експертної діяльності. Спочатку у 2017 році було розроблено Законопроєкт України «Про судово-експертну діяльність в Україні» № 6264, який у 2019 році з невідомих причин був відкликаний. У 2018 році на розгляд Верховної Ради України подано проєкт Закону «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів» № 8223. Згодом, у 2021 році, розроблено чотири альтернативні проєкти профільного закону (три концептуально нові: № 6284, № 6284–1 та № 6284–2 та один – щодо внесення змін до наявного Закону України «Про судову експертизу» (№ 6284–3)). Однак до сьогодні жоден із наявних законопроєктів прийнятий так і не був [9, с. 41].

Серед інших важливих змін новими законопроєктами (окрім проєкту № 6284–3, в якому перелік принципів залишається незмінним) планується нормативне закріплення розширеного списку принципів судово-експертної діяльності. Зокрема, пропонується нормативно закріпити принцип верховенства права, який є загальним принципом правового регулювання будь-якої сфери суспільних відносин. Крім того, новелами законопроєктів є такі принципи судово-експертної діяльності:

1. *Принцип наукової обґрунтованості.* Сутність принципу полягає в тому, що судово-експертне дослідження має здійснюватися на основі наукових знань, методів та методик, які є перевіреними, визнаними та такими, що відповідають сучасному рівню розвитку науки. Тобто експертом повинні використовуватися апробовані методики та стандартизовані процедури, а результати висновку експерта повинні підтверджуватися доказами та бути однаковими у випадку здійснення експертизи іншим судовим експертом. Цей принцип охоплює, зокрема, діяльність експертів, спрямовану на підвищення їх професійного рівня: ознайомлення з новими досягненнями науки й техніки, розширення об'єктивного сприйняття наукових фактів, узагальнення власного експертного досвіду, а також коригування знань, здобутих за власною ініціативою, за допомогою методичної, наукової та нормативно-правової літератури й аналізу перспектив розвитку науки.

2. *Принцип допустимості використання методів проведення судової експертизи.* Даний принцип тісно переплітається із попереднім та є одним із ключових спеціальних принципів, що безпосередньо пов'язаний із доказовою силою експертного висновку та його процесуальною придатністю. Сутність принципу полягає в тому, що у судово-

експертній діяльності можуть застосовуватися лише ті методи, які є законними, науково обґрунтованими, апробованими та такими, що не порушують прав людини і процесуальних норм.

3. *Принцип максимального збереження об'єктів судової експертизи*. Зазначений принцип полягає у необхідності проведення експертного дослідження у такий спосіб, щоб забезпечити найменше можливе втручання в об'єкт та його збереження у придатному для подальшого використання стані. Тобто експертом повинні використовуватися неруйнівні або малоруйнівні методи та забезпечуватися уникнення повного знищення об'єкта. Руйнування може допускатися лише при об'єктивній необхідності та відсутності альтернативних методів.

4. *Принцип дотримання правил професійної етики* судового експерта полягає у здійсненні експертної діяльності відповідно до морально-етичних стандартів, що забезпечують неупередженість, добросовісність, об'єктивність і професійну відповідальність експерта.

5. *Принцип дотримання прав і свобод людини та громадянина*. Це відносно новий принцип, що покликаний гармонізувати вітчизняне законодавство з європейським. Відповідно до цього принципу експерт зобов'язаний не допускати приниження честі та гідності людини та уникати методів, що мають дискримінаційний або образливий характер. Забезпечується дія такого принципу шляхом нерозголошення персональних даних, збереження конфіденційності інформації та обмеженістю використання даних рамками експертизи.

Українська експертна система цілком відповідає загальноприйнятим цінностям та принципам у здійсненні судово-експертної діяльності, що застосовуються у країнах-членах ЄС. Цю тезу можна підтвердити наявністю чинної законодавчої бази, яка загалом узгоджується та відповідає міжнародним стандартам організації та провадження судово-експертної діяльності; міжнародною співпрацею суб'єктів судово-експертної діяльності, які досягли значних успіхів у розвитку цього напряму; процесом підготовки та підвищення кваліфікації експертних кадрів, який змінюється і стає більш транспарентним [10, с. 8]. Разом із тим при формулюванні нового переліку принципів судово-експертної діяльності не слід забувати і про міжнародні стандарти. Так, за міжнародними підходами (узагальнено на основі ENFSI, ISO, РЄ, ООН), судово-експертна діяльність має здійснюватися на засадах: незалежності, неупередженості, компетентності, конфіденційності, об'єктивності, прозорості, дотримання прав людини, що випливає, зокрема, зі стандартів якості та етичних кодексів [11, с. 31]. У свою чергу, питання щодо ефективної інтеграції принципів та вимог міжнародних стандартів якості (ISO, ENFSI) до чинного Закону «Про судову експертизу» або прийняття з їх врахуванням нового законодавчого акта, а також існування механізмів для регулярного оновлення законодавчої бази відповідно до міжнародних розробок, залишається відкритим і потребує подальшого аналізу та удосконалення.

Порівняно із попередніми періодами розвитку судово-експертної служби, сучасний етап характеризується інноваційними підходами та застосуванням інформаційних технологій під час проведення судових експертиз, що виявилось наслідком рушійного впливу глобалізації сучасного світу [12, с. 323]. Тому останні роки трансформації судово-експертної діяльності характеризуються впливом: а) цифровізації (розвиток електронних реєстрів, використання цифрових методів дослідження, автоматизація експертиз); б) євроінтеграційного вектору розвитку; в) воєнного стану (виникають нові види експертиз).

Кожен із перерахованих вище впливів певним чином трансформує принципи судово-експертної діяльності. Так, цифровізація приводить до зростання об'єктивності висновків експертів та підвищення їх точності, однак разом із тим несе загрозу нових ризиків (втрата електронної інформації, збої у роботі алгоритмів тощо). Євроінтеграційний вплив призводить до необхідності розширення принципів відповідно до міжнародних стандартів та підвищує вимоги до якості експертиз. Виклики воєнного стану змушують дотримуватися нових принципів у судово-експертній діяльності, таких як: оперативність, адаптивність та пріоритет суспільних інтересів.

Висновки. Трансформація принципів судово-експертної діяльності в Україні є закономірним процесом, що зумовлений розвитком правової системи, впливом міжнародних стандартів та технологічними змінами. Встановлено, що сучасна модель судово-експертної діяльності характеризується: розширенням системи принципів, підвищенням ролі науковості, впровадженням цифрових технологій та адаптацією до вимог воєнного стану.

Невирішеними залишаються проблеми удосконалення законодавства в сфері судової експертизи (прийняття нового профільного закону), посилення незалежності експертів та адаптації до стандартів ЄС. Ефективне врегулювання суспільних відносин у сфері судово-експертної діяльності України (визначення правових, науково-методичних, організаційно-управлінських основ та принципів судово-експертної діяльності) потребують чіткого закріплення в законодавстві України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Про судову експертизу. Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038–12#Text (дата звернення: 21.03.2026).
2. Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Фундаментальні принципи судово-експертної діяльності: теоретичні та практичні аспекти. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.*. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. Вип. 67. 704 с. URL : https://ndekc.lviv.ua/pdf/18.pdf (дата звернення: 22.03.2026).
3. Судова експертиза: навчальний посібник. Укл. : Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков. Київ. КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2023. 99 с.
4. Цимбал П. В. Судово-експертна діяльність в Україні : навчальний посібник. Київ : ПВНЗ «Європейський університет», 2024. 188 с. URL : http://dspace.e-u.edu.ua/handle/123456789/634 (дата звернення: 22.03.2026).
5. Шульженко А. В. Принципи та особливості судово-експертної діяльності. *Право і суспільство*. 2016. № 2(2). С. 195–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2%282%29__37 (дата звернення: 22.03.2026).
6. Остропілець А. В. Судово-експертна діяльність: зміст та принципи. *Правові механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави*. Харків, 2019. С. 113–117. URL : https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20190614/article/view/ostropilets/pdf (дата звернення: 25.03.2026).
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. наказ Міністерства юстиції України; Інструкція, Форма типового документа, Картка, Рекомендації від 08.10.1998 № 53/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 25.03.2026).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text (дата звернення: 12.03.2026).
9. Кравчук О. В., Копанчук В. О., Остапчук М. О. Законодавче регулювання судово-експертної діяльності в Україні. *Університетські наукові записки*, 2023, № 5 (95), С. 37–48. DOI 10.37491/UNZ.95.4 (дата звернення: 12.03.2026).
10. Бабенко А. М., Матвєєвський О. В., Федоров І. В. Судові експертизи у кримінальному провадженні: навчальний посібник. Одеса : ОДУВС, 2026. 241 с. URL : https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cd6f6a0c-b978-45da-ac8c-eaad15053ff7/content
11. Гайченко А. Сфера експертного забезпечення правосуддя в умовах європейської інтеграції. *Forensic Science*, № 1. 2025. С. 7–12. DOI https://doi.org/10.32782/forensic.science.2025.1.1 (дата звернення: 10.03.2026).
12. Бондаренко-Берегович В. В. Сучасний стан розвитку судово-експертної діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2024. С. 322–325. DOI https://doi.org/10.32782/2524–0374/2024–6/80 (дата звернення: 10.03.2026).

REFERENCES:

1. Law of Ukraine «On Forensic Examination», No. 4038-XII (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038–12#Text.
2. Khomutenko, V. P., & Khomutenko, A. V. (2022). Fundamentalni pryntsypy sudovo-ekspertnoi diialnosti: teoretychni ta praktychni aspekty [Fundamental principles of forensic activity: theoretical and practical aspects]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*, (67). https://ndekc.lviv.ua/pdf/18.pdf.
3. Lukianchykov, Ye. D., & Lukianchykov, B. Ye. (2023). *Sudova ekspertyza* [Forensic examination]. Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute.
4. Tsymbal, P. V. (2024). *Sudovo-ekspertna diialnist v Ukraini* [Forensic activity in Ukraine]. European University. http://dspace.e-u.edu.ua/handle/123456789/634.
5. Shulzhenko, A. V. (2016). Pryntsypy ta osoblyvosti sudovo-ekspertnoi diialnosti [Principles and features of forensic activity]. *Pravo i suspilstvo*, 2(2), 195–199. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2%282%29__37.

6. Ostropilets, A. V. (2019). Sudovo-ekspertna diialnist: zmist ta pryntsypy [Forensic activity: content and principles]. In *Pravovi mekhanizmy zabezpechennia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna, interesiv suspilstva ta derzhavy* (pp. 113–117). https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20190614/article/view/ostropilets/pdf.
7. Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 53/5 «On approval of the Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations…» (1998). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.
8. Criminal Procedure Code of Ukraine, Law No. 4651-VI (2012). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text.
9. Kravchuk, O. V., Kopanchuk, V. O., & Ostapchuk, M. O. (2023). Zakonodavche rehuliuvannia sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini [Legislative regulation of forensic activity in Ukraine]. *Universytetski naukovi zapysky*, 5(95), 37–48. DOI 10.37491/UNZ.95.4 https://share.google/xe1Qs2XPxAfkXntXB.
10. Babenko, A. M., Matvieievskyi, O. V., & Fedorov, I. V. (2026). *Sudovi ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni* [Forensic examinations in criminal proceedings]. Odesa State University of Internal Affairs. https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cd6f6a0c-b978-45da-ac8c-eaad15053ff7/content.
11. Gaichenko, A. (2025). Sfera ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia v umovakh yevropeiskoi intehratsii [The field of expert support of justice in the context of European integration]. *Forensic Science*, (1), 7–12. DOI https://doi.org/10.32782/forensic.science.2025.1.1 https://share.google/WxJbZwCLmxvgHJV7Y.
12. Bondarenko-Berehovych, V. V. (2024). Suchasnyi stan rozvytku sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini [Current state of development of forensic activity in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (6), 322–325. DOI https://doi.org/10.32782/2524–0374/2024–6/80 https://lsej.org.ua/6_2024/82.pdf.

Oleh KRAVCHUK
Doctor of Science in Public Administration,
Candidate of Legal Sciences, professor,
Professor of the Department of Criminal Law
and Procedure, Faculty of Law,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi
University of Management and Law
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7002-4070,
e-mail: olega_kravchuk@ukr.net

Volodymyr MYKHAILOV,
Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Justice
Educational and Scientific Institute of Management Technologies
and Legal Sciences of the National Transport University
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0892-1694,
e-mail: v3270823@gmail.com

TRANSFORMATION OF THE PRINCIPLES OF FORENSIC EXPERT ACTIVITY: HISTORY AND MODERN UKRAINIAN PRACTICE

The article examines the transformation of the fundamental principles of forensic activity in Ukraine in the context of historical development and contemporary law enforcement practice. The relevance of the topic is due to the growing role of forensic examination as a key tool of evidence in legal proceedings, as well as the need to adapt its principles to modern challenges, including digitalization, European integration, and the functioning of the legal system under martial law conditions.

The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of the evolution of the principles of forensic activity, to determine their current content, and to identify the main directions of their transformation in Ukraine. The paper considers the historical stages of the development of forensic activity and analyzes the legislative consolidation of its basic principles in the Law of Ukraine «On Forensic Examination», in particular the principles of legality, independence, objectivity, and completeness of research.

Based on the analysis of contemporary scientific approaches, it is substantiated that the transformation of principles occurs in the direction of their expansion and complication, particularly through the integration of the principles of scientific validity, reliability, technological advancement, and compliance with international standards. It is established

that modern forensic practice in Ukraine is characterized by a transition from a classical model to an innovative one, based on the use of digital technologies, interdisciplinary approaches, and increased requirements for the quality of expert research. Special attention is paid to the analysis of principles proposed in recent draft legislation in the field of forensic activity.

The results of the study make it possible to conclude that there is a need to improve the regulatory framework governing forensic activity, particularly through harmonization with European standards, implementation of innovative technologies, and strengthening guarantees of expert independence.

Keywords: *principles of forensic activity, forensic examination, special knowledge, forensic expert, evidence.*

Стаття надійшла до редакції: 8.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.8
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.244

Володимир ПИВОВАРОВ,
кандидат юридичних наук, доцент,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
відділ дослідження проблем кримінально-виконавчого права,
завідувач відділу
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3754-8099
WoS: AFL-0437–2022
Scopus ID: 57811756800
e-mail: vpyvovarov@gmail.com

Вікторія ВОРОЖБІТ-ГОРБАТЮК,
доктор педагогічних наук, доктор PhD з права, професор,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
відділ дослідження проблем кримінально-виконавчого права,
головний науковий співробітник
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5138-9226
WoS: ABB-6705–2021
Scopus ID: 57215829466
e-mail: gorbatykvv@ukr.net

ПРЕДИКТОРИ ЄВРООРІЄНТОВАНИХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню предикторів євроорієнтованих концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності в Україні. Автори визначають предиктори як прогнозовані чинники, передбачувані параметри досягнення мети й очікуваних результатів виконання кримінальних покарань. Стверджується, що формулювання предикторів надає можливість науково-теоретичної оцінки відповідності імплементаційних правових практик національним інтересам України, релевантності запозичень з європейської пенітенціарної системи та пробації, а також інтерполяції реалій воєнного стану в прогностичному розумінні повоєнного відновлення України. Актуальність теми обґрунтовується тим, що концептуальне реформування кримінально-виконавчої системи в Україні відбувається в суперечливих умовах, супроводжується суперечливими, ситуативними або невчасними рішеннями, однак проведення реформування цієї сфери є важливою частиною зобов'язань України перед ЄС. На основі репрезентативних результатів авторського дослідження у формі анонімного опитування-самоспостереження запропоновано й обґрунтовано два блоки предикторів євроорієнтованих концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності – загальноправові предиктори та ціннісно-гуманістичні предиктори, а так само деталізовано їх зміст. Обидві групи предикторів спираються на принципи державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, а також загальнолюдські гуманістичні традиції. Наголошується, що науково обґрунтовані предиктори мають стати фундаментом для забезпечення від-

критості, прозорості та підзвітності системи виконання покарань, що сприятиме досягненню очікуваних результатів виконання покарань у контексті підтримання стабільної безпеки суспільства. Обговорюються перспективи продовження наукового пошуку євроорієнтованих предикторів кримінально-виконавчої діяльності та їх закріплення у законодавстві України.

***Ключові слова**: кримінально-виконавча діяльність, концептуальні засади, предиктори, ресоціалізація засудженої особи, безпека суспільства, євроінтеграція.*

Постановка проблеми. Порівняльно-правовий аналіз, компаративістські узагальнення при вирішенні завдань імплементації кращих практик країн Європейського Союзу не лише сприяють зближенню і гармонізації ціннісних орієнтирів, державних політик і процедур виконання покарань у нашій державі, а й системно забезпечують позитивні трансформації безпеки в українському громадянському суспільстві. Загальновизнано, що реальний стан кримінально-виконавчої системи є дієвим і реальним індикатором стану дотримання демократичних цінностей та утвердження верховенства права в державі.

Визначення та наукове формулювання предикторів (від англ. predictor – провісник, прогностичний параметр) слід розглядати як обґрунтовану методологічну базу для розв'язання актуальних завдань наукового пошуку. Як чинники прогнозованої дії, предиктори водночас виступають параметрами досягнення мети та критеріями очікуваних результатів виконання покарань, насамперед тих, що не пов'язані з позбавленням волі (зокрема заходів пробаційного впливу). Такий підхід дає можливість ефективно прогнозувати розвиток і формувати сучасні концептуальні засади кримінально-виконавчої діяльності в Україні. Головне в тому, що з'ясування, формулювання і нормативне закріплення предикторів концептуального характеру надає можливість вирішити складне й актуальне науково-практичне завдання: оцінити релевантність (від англ. *relevance* – доречність, витребуваність) імплементації європейських пенітенціарних і пробаційних практик до національної кримінально-виконавчої системи. В узагальненому розумінні, наявність сформованих концептуальних предикторів кримінально-виконавчої діяльності надає цінну можливість превентивного уникнення реформаторських рішень сумнівного характеру – екзотичних, реактивних і просто недоречних; натомість, здійснити попередню оцінку міри відповідності пропонованих правових новацій бажаному ефекту в майбутньому.

Концептуальне реформування кримінально-виконавчої системи в нашій державі часто супроводжується суперечливими, ситуативними або відверто невчасними рішеннями. Такі умови посилюють увагу академічної і професійної спільнот до ролі громадянської ідентичності як рушійної сили та ціннісного орієнтиру усіх демократичних перетворень, реформ у різних сферах суспільно-правових відносин, у тому числі у сфері кримінально-виконавчої діяльності.

Автори стоять на позиції, що саме *громадянська ідентичність* як своєрідна сумарна динамічна характеристика особистісного і соціального рівнів самоусвідомлення людини (розуміння ціннісних орієнтирів, когнітивна здатність у діяльності демонструвати чіткі відповіді на запитання «Хто я?», «Яка моя роль в суспільстві?», «Що я – громадянин України – роблю для збереження і забезпечення благополуччя і безпеки суспільства?») є основою визначення смислоутворюючих предикторів євроорієнтованих концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності в Україні. Зазначимо також, що вживання предикторних конструкцій цілком узгоджується із чинними нормами кримінального законодавства України, зокрема статтями 50, 59[1] та ін. Розділу X Кримінального кодексу України [5]. Відтак, твердження про необхідність чіткого визначення предикторів як норм однозначно передбачуваного результату стає очевидним.

Новації та імплементації прогресивних пенітенціарних практик, практик пробаційного впливу на правопорушника в Україні мають бути прийнятними і зрозумілими широким верствам українського суспільства, що дозволить повноцінно задіяти у цьому процесі громадянське суспільство; а основою такої активності стають ціннісний і діяльнісний компоненти громадянської ідентичності. Отже, реалізація таких прийнятних, зрозумілих, ідентично узгоджених новацій у кримінально-виконавчій діяльності, безумовно, сприятиме виконанню Україною зобов'язань, визначених Угодою про асоціацію між Україною, та Європейським Союзом, Єв-

ропейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами [16].

Окреслена проблематика імплементації кращих пенітенціарних і пробаційних практик країн Європейського Союзу відповідає завданням фундаментального дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (державний реєстраційний номер: 0124U005234), що виконується у відділі дослідження проблем кримінально-виконавчого права у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України та передбачена технічним завданням на 2026 рік по вказаній темі, зокрема, в частині дослідження рівнів та умов формування готовності суспільства до ціннісного сприйняття засуджених та готовності засуджених визначити своє продуктивне місце в суспільстві (на основі проведеного емпіричного дослідження) [8, с. 2].

У свою чергу, логіка фундаментального дослідження зумовлена положеннями ст. 3 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» в частині забезпечення сталого розвитку нашої держави [12]. Вказаний аспект у межах заявленого технічного завдання корелює з приписами Указу Президента України «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки», зокрема, в частині приписів щодо забезпечення відкритості, прозорості, підзвітності та доброчесності під час активної участі громадянського суспільства у взаємодії з органами правопорядку і прокуратури для вирішення актуальних аспектів безпеки суспільства [11], Планом відновлення України за напрямом «Юстиція» Розділу «Безпека суспільства та соціальна адаптація засуджених і ув'язнених. Забезпечення утримання військовополонених» [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний блок проведеної розвідки та загальні правові предиктори сформовано з урахуванням напрацювань провідних науковців, зокрема В. Батиргареєвої, В. Борисова, А. Степанюка, інших учених, що привернули увагу академічної і професійної спільнот до проблематики аналізу міжнародної практики реалізації реінтеграційної політики, створення умов успішної ресоціалізації осіб, які відбували покарання за кримінальні правопорушення; зокрема, досліджували ставлення громадянського суспільства до можливостей і ресурсів соціальної адаптації, підготовки засуджених до звільнення, здійснення соціального патронажу таких осіб після звільнення [15]. Фундаментальні положення і бачення сутності концептуального підходу в компаративістських дослідженнях кримінально-виконавчої діяльності окреслено у науковій публікації В. Пивоварова [9]. Актуальними з методологічної точки зору видаються міркування і висновки А. Сідєльнікова, який надав авторську позицію щодо компаративістського аналізу конституційних приписів щодо дотримання прав людини на правову допомогу, визначив два підходи в такому аналізі [14, с. 201, 206].

Теоретичний блок дослідження сформовано також з урахуванням пропозицій та висновків Д. Мураускас щодо дієвості Європейської конвенції з прав людини у сфера забезпечення прав на захист, справедливий суд [17]. Автори послуговувалися й результатами компаративістських наукових розвідок Д. Ягуновим, зокрема щодо оцінки адекватності українських пенітенціарних і пробаційних практик вимогам сучасного етапу державного розвитку, проведеної на основі відкритих статистичних даних про пенітенціарну систему України, відомостей з ресурсів Ради Європи, Європейського комітету з запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, інших міжнародних і громадських інституцій [20]. Крім того, теоретичний блок дослідження передбачає урахування міркувань, пропозицій і висновків М. Романова, який докладно розкрив низку позитивних успіхів реформування української пенітенціарної системи, а також конкретизував недоліки, виявлені за результатами моніторингових візитів до виправних колоній по всій території України під час воєнного стану [13, с. 146].

Практичний блок матеріалів дослідження та зміст ціннісно-гуманістичних предикторів сформовано з урахуванням доробку науковців: І. Богатирьова, який підкреслив значущість покращення системи співпраці з громадським сектором та розвитку комунікацій із суспільством при розробленні уніфікованої моделі Пенітенціарного кодексу України [2, с. 16]; О. Кулика, який дослідив загальні тенденції трансформації кримінальної активності правопорушників за різними критеріями диференціації, вплив на динаміку параметрів кри-

мінологічної характеристики кримінальних правопорушників в умовах воєнного стану [7]; В. Ворожбіт-Горбатюк, яка в монографічному дослідженні окреслила євроінтеграційний вектор в розвитку національної пробації і реалізації пробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації [3]. Також практичної спрямованості набули наукові положення, обґрунтовані дослідниками Josanne D. M. van Dongen, Yudith Haveman, Carmen S. Sergiou, Olivia Choy щодо сучасних підходів до прогнозування кримінальної поведінки на прикладі Нідерландів [19]. Дослідження цих авторів має істотне значення для розроблення методик оцінки постпенітенціарної та післяпробаційної поведінки правопорушників, змістовно-методичного забезпечення кримінально-виконавчої діяльності в умовах воєнного стану, в тому числі, на основі новітніх, неординарних і активно досліджуваних наукових теорій (наприклад, концепція нейророзмаїття).

Проведений авторами попередній аналіз наукових джерел показав, що проблематика предикторів прослідковується у панорамі різноманітних за змістовним наповненням і широтою охоплення наукових праць, а також підтвердив доцільність угрупування визначених в цій роботі цільових предикторів задля мети обґрунтування євроорієнтованих концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності в Україні.

Мета статті: на основі синтезу науково-теоретичних напрацювань та результатів проведеного емпіричного дослідження сформулювати й описати першочергові групи предикторів кримінально-виконавчої діяльності в контексті євроорієнтованих концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності

Виклад основного матеріалу. Як зазначалось вище у постановці проблеми, *громадянська ідентичність* виступає своєрідним синтезуючим чинником розуміння предикторів євроорієнтованих концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності в Україні в цілісному контексті, логічній послідовності і практичній доцільності засад відбування і виконання кримінальних покарань, які визначені у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України: «…невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, *участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань*» (*курсив* – авт.) [6]. Особливо гострим, на думку авторів, постає питання участі громадськості на основі усвідомленої і діяльної громадянської ідентичності саме в таких сферах, як-от: пенітенціарна пробація, пробаційний нагляд, виконання інших видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі – тобто тих, які є найбільш соціально інтегрованими. Адже рішення суду про такий вид покарання визначає можливість виправлення особи правопорушника, його ресоціалізацію і формування в такої особи правопорушника законослухняної, соціально прийнятної поведінки без ізоляції, а точніше – без «вилучення» правопорушника із суспільства, в якому було вчинено злочин. Відтак, стає зрозумілою важлива і першочергова місія – залучення громадянського суспільства до процесів виправлення, ресоціалізації, реадаптації правопорушників задля убезпечення і благополуччя цього ж суспільства.

Протягом 2025 р. науковцями відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права було проведено анонімне опитування-самоспостереження з використанням інструментарію гугл-форми за тематикою «Участь суспільства в реінтеграції засуджених та звільнених від відбування покарання осіб в Україні». Мета опитування – оцінити рівень розуміння ролі і залученості громадськості до процесу реінтеграції засуджених осіб (поновлення правослухняного життя засудженої та/або звільненої особи в громаді, різноманітна допомога у набутті такою особою соціально-схвального статусу, громадянської, соціальної, культурної та інших ідентичностей), визначити очікування та бар'єри у процесах залученості громадськості до реінтеграції [8].

Респондентами виступили фахівці і персонал Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної установи «Центр пробації», слухачі Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України (у межах реалізації угоди про співпрацю з Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності імені академіка

В. В. Сташиса НАПрН України). Всього в опитуванні взяли участь 1 608 респондентів [8]. Програма дослідження передбачала використання опитувальника за 12 розділами. У межах цієї статті не ставиться ціль деталізованого розкриття методології, програмно-статистичних, організаційних моментів дослідження, поточного контролю і перевірки репрезентативності. Тому авторами наводяться результати обробки інформації лише тих розділів, які безпосередньо впливають на визначення предикторів євроорієнтованих концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності в Україні. Йдеться про дані з розділу 2 «Сприйняття проблем реінтеграції», частково – з розділу 3 «Участь у процесі реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб в Україні» [8]. За результатами зазначеного досілдження автори отримали можливість запропонувати й обґрунтувати два блоки предикторів євроорієнтованих концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності.

Перший блок «Загальноправові предиктори». Вони визначені першочергово з урахуванням вимог і структури дорожньої карти реформування пенітенціарної системи України, активності інституцій (зокрема представництв громад), які долучаються до процесів виконання кримінальних покарань. Поступ України в Європейський Союз зобов'язує гармонізувати законодавство України з європейськими стандартами. Як позитивне слід відмітити, що дедалі ширшою стає судова і позасудова практика вирішення системних проблем з урахуванням рішень ЄСПЛ, що, в свою чергу, привертає значну увагу до заходів і засобів превенції та процедур компенсаційного змісту (зокрема, для забезпечення дотримання основоположних прав людини в установах виконання покарань). У цьому плані важливим нормативним дороговказом постають Європейські пенітенціарні правила. Згідно з частиною 1 цих Правил з-поміж основних принципів визначено такі: «7. Варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, *залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя*. 8. Персонал пенітенціарних установ виконує *важливу суспільну функцію*, і тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поводження з ув'язненими» (*курсив* – авт.) [4].

Передусім, отримані в ході дослідження емпіричні дані вказали на вельми позитивний факт – розуміння вагомості і значущості участі суспільства серед фахівців установ виконання кримінальних покарань. Так, на запитання «Наскільки, на Ваш погляд, є важливою проблема реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб у суспільство у повній мірі?» відповіді розподілились у такий спосіб: «важлива» – 913 відповідей (56,8%), «дуже важлива» – 350 відповідей (19,3%), «скоріше «так», ніж «ні»» – 210 відповідей (13,1%), не визначилися 42 респонденти (2,6%), «скоріше «ні», ніж «так» – 74 відповіді (4,6%), «зовсім не важлива» – 19 відповідей (близько 1%) [8]. Таким чином, питома вага респондентів із скептичним і негативним відношенням до поставленого запитання становить близько 8,4%. Абсолютна більшість позитивних відповідей на запитання (понад 90%) підтверджує доцільність систематичного вживання заходів гармонізації національного законодавства з Європейськими пенітенціарними правилами в операційно-діяльнісному аспекті. Окрім цього, близько 8,3% опитаних респондентів, які безпосередньо дотичні до практики реалізації європейських стандартів у кримінально-виконавчій діяльності, вказали на нагальність потреби організаційного, змістовно-методичного супроводу в царині кримінально-виконавчої діяльності, і передусім – пробації. Варто зауважити: хоча частка «скептиків», які не вбачають цінності в реінтеграції засуджених, становить лише 8%, цей показник заслуговує на увагу. Попри те, що він лише вдвічі перевищує допустиму похибку репрезентативності (3–5%), сталість таких результатів може свідчити про формування у професійному середовищі стійкої категорії осіб із подібними поглядами [8]. Відтак, цей емпіричний результат викриває потребу вивчення причин стійкого скептицизму та актуалізує питання наукового і методичного супроводу кримінально-виконавчої діяльності.

Також вагомими для нашого дослідження є відповіді на запитання: «Чи вважаєте Ви, що засуджені та/або звільнені особи дійсно прагнуть стати повноцінними членами своєї громади?». Отримані відповіді розподілились у такий спосіб: «Так» – 1 036 респондентів (64,4%), решта респондентів, по суті, залишаються у невизначеності: відповіді тяжіють до оціночно-ситуативних міркувань, на кшталт, «Не всі», «50/50», «залежить від люди-

ни» і т.п. Отримані результати нами розцінені як суспільне «віддзеркалення» певною мірою протистояння між суспільною гуманістичною ідеєю та недовірою і низькою оцінкою ефективності діючої пенітенціарної системи, коли бачення готовності засудженої особи до реінтеграції і реадаптації є нечітким, призводячи до «самоусунення» суб'єктів реінтеграційної роботи, перенесення відповідальності виключно у сферу «вільного вибору» засуджених. Для ілюстрації наведемо кілька відкритих відповідей респондентів (граматику і орфографію збережено – авт.): «Всі засуджені хочуть жити життя на волі, не всі готові змінювати себе і свої звичні способи взаємодії з оточуючими. Реінтеграція в суспільство – це обов'язкова умова, щоб перебувати в суспільстві. Тож незалежно від бажання вони мають це зробити. Але лише 33% мотивовані для роботи над собою»; «Більшість – так. Але самих лише прагнень не завжди вистачає»; «Є різні випадки, у кожної особи – власний вибір, інколи вони себе не бачать повноцінними у своїх громадах»; «Якщо у засуджених є підтримка в родині та громаді»; «У переважній більшості особи, які були неодноразово засуджені до покарання у виді позбавлення волі, не знають, як жити на волі, і відверто прагнуть повернутись до установ виконання покарань»; «Більшість засуджених/звільнених влаштовує їх спосіб життя»; «Залежить від засудженого, на це запитання може відповісти тільки він, а саме: наскільки він розуміє і відчуває, чи потрібна йому громада; і ще, на мою думку, важливо таке запитання: що він може запропонувати громаді? Бо якщо він не буде працювати та приносити якусь користь громаді, то навіщо він потрібен громаді» [8].

Огляд варіантів відкритих відповідей свідчить про необхідність системної взаємодії закладів і установ пенітенціарної системи, науковців і громади. У цьому аспекті важливо здійснювати наукові розвідки компаративного аналізу, формувати банк соціально орієнтованих проєктів, що дасть можливість підтримати персональні та групові ініціативи фахівців-практиків та забезпечити системну участь громади в ресоціалізації та реадаптації осіб правопорушників.

Наведені пропозиції (як загальні правові предиктори) сприятимуть реалізації Європейських пенітенціарних правил у частині визначеної обов'язковості інформування громадськості, зокрема, правила 90.2: «Пенітенціарне керівництво мусить сприяти скрізь, де це доречно, *залученню громадян добровільно працювати* в пенітенціарних установах» (*курсив* – авт.) [4].

Другий практичний блок «Ціннісно-гуманістичні предиктори». Реалізація євроінтеграційної спрямованості концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності потребує зосередження уваги фахівців і персоналу пенітенціарної системи, волонтерів і представників громадськості на визнанні важливості громадянської ідентичності в питаннях суворого дотримання прав людини в установах виконання покарань. У цьому аспекті Європейські пенітенціарні правила акцентують увагу на визнанні суспільством значущості ролі персоналу, як-от, правило 76: «Персонал повинен ретельно підбиратися, мати належну підготовку, яка повинна надаватися як на початку, так і надалі, оплачуватися на рівні фахівців і *мати статус, який поважається в громадянському суспільстві*» [4]. Цей предиктор узгоджується з правилом 90.1: «Пенітенціарне керівництво повинно постійно *інформувати громадськість* про цілі пенітенціарної системи та про роботу, виконувану персоналом пенітенціарних установ, аби сприяти кращому *розумінню громадськістю ролі пенітенціарних установ у суспільстві*» (*курсив* – авт.) [4].

Безумовно, ціннісно-гуманістичні предиктори неможливо вичерпно визначити й описати у межах однієї статті. Відповідно до мети і змісту проведеного нами дослідження, вважаємо за доцільне насамперед спрямувати увагу на вузлові ціннісні аспекти, які прослідковуються у відповідях респондентів на запитання: «Які, на Вашу думку, існують найбільші перешкоди для успішної реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб у суспільство?» (діаграма 1)[1].

Варто підкреслити, що ціннісно-гуманістичні предиктори тісно пов'язуються і консолідуються із базовими, такими, що забезпечують функціонування гуманістичної компоненти, соціально-рольовими і економічними цінностями суспільства, як-от: постійна робота і стабільний доход, наявність постійного житла, систематична робота з попередження і подолання стигматизації і дискримінації

[1] Діаграми 1, 2 наводяться для мети ілюстрації загальної тенденції, та не відбиває повністю програмні питання й отримані результати дослідження.

раніше засуджених осіб, соціально-психологічна підтримка в роботі з негативним соціальним досвідом та зневірою, пов'язаною із нестабільністю і труднощами воєнного стану, тощо.

Діаграма 1

Перешкоди успішної реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб у суспільство

Певна консолідація і переплетіння ціннісно-гуманістичних предикторів із соціально-економічними цінностями і ролями є не лише цілком природною; такий симбіоз цінностей варто розглядати і в продуктивному сенсі реінтеграції засуджених, наприклад, через механізми добровільного перерозподілу суспільного блага і грошового доходу, пошуку нових сфер продуктивності трудової зайнятості. Наприклад, досвід пробації Нідерландів вказує на успішність реалізації суспільної настанови щодо престижу участі громадськості в програмах підтримки колишніх засуджених задля економії витрат на виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, заохочення до працевлаштування цих осіб тощо. Досвід і проєкти Нідерландів можуть бути вдало синтезовані з традиціями українського тюремного благодійництва, які ведуть історію з XIX ст., наприклад, родини Терещенків[1] та інших меценатів. Так, дослідником П. Біліченком у дисертації розкрито участь родини меценатів Терещенків в організації і утриманні закладів для неповнолітніх правопорушників та дітей, чиї батьки були ув'язнені: «У вересні 1874 р. було засновано Товариство землеробних колоній і ремісничих притулків, мета якого полягала в опіці та вихованні таких дітей. Для досягнення поставленої мети цих дітей залучали до землеробської праці та навчали різним видам ремесел. Для цього, 26 серпня 1876 р. у с. Рубежове під Києвом було відкрито виправно-виховний заклад – колонію» [1, с. 128]. На жаль, у реаліях

[1] Примітка. Нікола і Михайло Терещенки виступали активними благодійниками Тюремних комітетів у Києві і Глухові, зокрема фінансували в'язничні лікарні та виділяли кошти для задоволення релігійних потреб ув'язнених.

сьогодення втрачено добру практику підтримки вразливих категорій населення, що мало місце в історії українського благодійництва. Втім, автори обґрунтовано стверджують, що згадування у цій статті про меценатство і благодійність – не данина славетній історії Української нації. Сучасне благодійництво і меценатську підтримку у контексті кримінально-виконавчої діяльності можна і треба реалізувати у межах високих демократичних стандартів і цінностей верховенства права та справедливості. Так, ресурсний потенціал сучасного меценатства і благодійництва в кримінально-виконавчій діяльності потужно представлено на прикладі системної роботи пробації в Нідерландах, зокрема діяльності Нідерландської служби пробації, Служби догляду за молоддю та пробації Армії спасіння, Служби боротьби з психічними залежностями. Крім того, для українського наукового і професійного простору будуть цікаві напрацювання щодо використання концепції нейророзмаїття у роботі з правопорушниками [18], що стане в нагоді при конструктивній імплементації практик організації соціальної роботи, формуванні відповідних державних політик, забезпеченні психологічної допомоги з попередження та подолання стигматизації колишніх правопорушників. Затребуваність цих аспектів кримінально-виконавчої діяльності засвідчена результатами нашого дослідження, зокрема, відповідями респондентів на запитання «Яка найважливіша умова успішної реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб в Україні?» (діаграма 2).

Діаграма 2

Пріоритетні умови успішної реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб в Україні

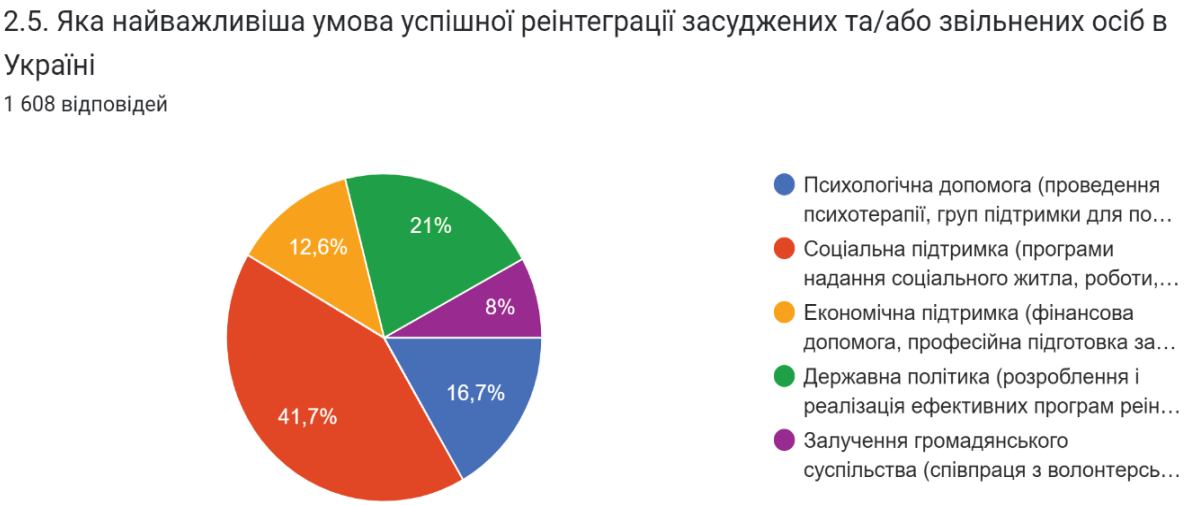

Висновки. Преамбула Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначає мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері. Відповідно до п. 16 ст. 1 Закону українська громадянська ідентичність – стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством. Згідно з ч. 2 ст. 12 Закону одним із ключових індикаторів ефективності реалізації цієї державної політики є зменшення кількості правопорушень, вчинених громадянами України.

Відтак, розробка національних стратегій безпеки та захисту прав людини, зокрема євроорієн-

тованих засад кримінально-виконавчої діяльності, актуалізує системну роботу, що ґрунтується на значущості громадянської ідентичності. Остання, будучи визначеною на державному рівні, є основою для гуманізації та індивідуалізації виконання покарань у контексті гармонізації українського законодавства із правом ЄС. Визначення концептуальних предикторів дає можливість закласти наукове підґрунтя для прогнозування результатів виконання покарань, вирішення завдань нормотворчості та оцінки релевантності реформ. Предикторний підхід дозволяє реалізувати модель прогнозованого руху до мети, яка базується на зворотньому зв'язку із суспільством та його підтримці.

Таким чином, реальний перехід від каральної радянської до просоціальної ресоціалізуючої пенітенціарно-пробаційної моделі має ґрунтуватися передусім на концептуальному впровадженні двох груп предикторів, що спираються на принципи державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності – загальноправових та ціннісно-гуманістичних.

До першої групи *(загальноправових предикторів)* належать: підвищення рівня участі громадськості у прийнятті управлінських рішень в установах виконання покарань; розширення залучення волонтерів до безпосередньої роботи в таких установах; впровадження економічних стимулів для пенітенціарного благодійництва та меценатства на засадах соціально відповідального бізнесу, зокрема через податкові та ліцензійні пільги. Ці предиктори мають факторне значення, оскільки вони безпосередньо впливають на формування суспільно-позитивного ефекту кримінально-виконавчої діяльності. В ідеалі вони підлягають моніторингу та можуть бути виміряні за допомогою спеціальних статистичних методик. До другої групи *(ціннісно-гуманістичних предикторів)* належать: якість соціального рейтингу персоналу пенітенціарної системи; ступінь і глибина розуміння громадськістю цілей та результатів роботи цієї системи, її внеску в безпеку суспільства; утвердження престижності в'язничного благодійництва в бізнес-середовищі, а також формування культури співучасті громадян у реалізації пробаційних програм. Предиктори другої групи є прогностичними (показниками екстраполяції), адже вони дають можливість оцінювати й передбачати загальні тренди взаємодії у координатах «громадянське суспільство – громадянська ідентичність – пенітенціарна система». Це дозволяє вчасно коригувати таку взаємодію в межах середньострокового прогнозування та планування на 5–10 років.

Найкращою науково-практичною перспективою для втілення предикторів євроорієнтованих засад кримінально-виконавчої діяльності в Україні є подальше розроблення їх змістовних блоків. Ці показники потребують обов'язкового закріплення в національному законодавстві на рівні стратегічних актів, зокрема у проєкті Пенітенціарного кодексу України та перспективній Концепції кримінально-виконавчої діяльності. Науково обґрунтовані предиктори мають стати фундаментом для забезпечення відкритості, прозорості та підзвітності системи на всіх рівнях. Загалом це сприятиме досягненню очікуваних результатів виконання покарань у контексті підтримання стабільної безпеки суспільства. Оскільки саме безпека громади визначена пріоритетною ціллю в стратегічних документах національного рівня, її забезпечення стане ключовим свідченням успішного виконання зобов'язань України на шляху євроінтеграції.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Біліченко П. Г. Просвітницька діяльність українських меценатів родини Терещенків (друга половина XIX – поч. XX століття). Дисертація…канд.пед.наук. 13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2008 р. 204 с.
2. Богатирьов І. Г. Пріоритетні напрями формування уніфікованої моделі пенітенціарного кодексу України: інноваційний проєкт. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* 2025. №2 (25). С.7–19. DOI: https://doi.org/10.32755/sjlaw.2025.02.007
3. Ворожбіт-Горбатюк В. В. Пробаційні програми для повнолітніх суб'єктів пробації: євроінтеграційний вектор національного дискурсу: монографія. Харків: Право. 2025. 226 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617127
4. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація Rec(2006)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам). *Прийнято Комітетом Міністрів 11 січня 200броку на 952-й зустрічі Заступників Міністрів*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (Дата звернення: 12.04.2026)

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001р. №2341-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text (Дата звернення: 12.04.2026)
6. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003р. №1129-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129–15#Text (Дата звернення: 12.04.2026)
7. Кулик О. Г. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушників в Україні: усталені параметри та параметри, що змінюються. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск №06. Ч. 3. С. 63–69. DOI https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.06.3.9
8. Локальна документація відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-до-слідного інституту вивченні проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України. 2026. URL: https://docs.google.com/document/d/1AfsWOg0HRbXB5EDXRh_9JIURiqYi9C48/edit ; https://docs.google.com/forms/d/1gxoyID_B6VkGTa9qh7wauYs6wS9x7HXRC-UoC8sXLDM/edit (дата звернення: 12.04.2026)
9. Пивоваров В. В. Концептуальний підхід у кримінально-виконавчій діяльності: етап аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2025. Вип. 49. С. 62–70. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-62
10. План відновлення України за напрямом «Юстиція» Розділу «Безпека суспільства та соціальна адаптація засуджених і ув'язнених. Забезпечення утримання військовополонених» (проєкт). Липень 2022. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf (Дата звернення: 12.04.2026)
11. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки»: Указ Президента України від 11 травня 2023р. №273/2023 / Президент України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (Дата звернення: 12.04.2026)
12. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11 липня 2001р. №2623-III / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623–14#Text (Дата звернення: 12.04.2026)
13. Романов М. В. Щодо деяких причин невдач упровадження міжнародних стандартів і дотримання прав людини у пенітенціарній системі України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 47. С. 141–150. DOI : 10.31359/2079-6242-2024-47-140
14. Сідельніков А. В. Конституційні засади кримінально-правової охорони права на захист в Україні та країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. *Серія Право*. 2026. Випуск 93. Ч. 4. С. 200–209. DOI : https://doi.org/10.24144/2307–3322.2026.93.4.29
15. Теоретичні та прикладні проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць обмеження або позбавлення волі: монографія. В. І. Борисов, А. Х. Степанюк, В. С. Батиргареєва та ін. /За заг. ред. В. І. Борисова, А. Х. Степанюка/. Київ: Право України; Харків: Право, 2013. 152 с.
16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Розділ III «Свобода, юстиція, безпека». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n182 (Дата звернення: 12.04.2026)
17. Donatas Murauskas. Predictive analytics in crime prevention and the European Convention on Human Rights: tackling risks in privacy and fair trial frameworks. *ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA IURIDICA*. 2021. №97. DOI:10.18778/0208–6069.97.13
18. Conflicten regelen – Oorzaken aanpakken. RESTORATIVE JUSTICE NEDERLAND. URL: https://restorativejustice.nl/ (Дата звернення: 12.04.2026)
19. Josanne D. M. van Dongen, Yudith Haveman, Carmen S. Sergiou, Olivia Choy. Neuroprediction of violence and criminal behavior using neuro-imaging data: From innovation to considerations for future directions. *Aggression and Violent Behavior*, 2025. Volume 80. DOI : https://doi.org/10.1016/j.avb.2024.102008
20. Yagunov D. The Ukrainian Prison and Probation Policy (1991–2024): Modulations and Key Indicators. Evropský časopis ekonomiky a managementu, 2024. №10. P. 17–86. DOI : https://doi.org/10.46340/eujem.2024.10.4.2

REFERENCES:

1. Bilichenko, P. H. (2008). *Prosvitnytska diialnist ukrainskykh metsenativ rodyny Tereshchenkiv (druha polovyna XIX – poch. XX stolittia)* [Educational activities of Ukrainian patrons of the Tereshchenko family (second half of the nineteenth to the early twentieth century)]. (Candidate's thesis). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.
2. Bohatyrov, I. H. (2025). Priority areas for forming a unified model of the penitentiary code of Ukraine: An innovative project. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia: Pravo* [Scientific Bulletin of Sivershchyna. Series: Law], *2*(25), 7–19. https://doi.org/10.32755/sjlaw.2025.02.007

3. Vorozhbit-Horbatiuk, V. V. (2025). *Probatsiini prohramy dlia povnolitnikh sub'iektiv probatsii: yevrointehratsiinyi vektor natsionalnoho dyskursu* [Probation programs for adult probation subjects: The European integration vector of national discourse]. Kharkiv: Pravo. https://doi.org/10.31359/9786178617127
4. Council of Europe Committee of Ministers. (2006, January 11). *European Prison Rules (Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text
5. Criminal Code of Ukraine No. 2341-III (2001, April 5). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text
6. Criminal Executive Code of Ukraine No. 1129-IV (2003, July 11). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129–15#Text
7. Kulyk, O. H. (2025). *Kryminolohichna kharakterystyka kryminalnykh pravoporushnykiv v Ukraini: Ustaleni parametry ta parametry, shcho zminiuiutsia* [Criminological characteristics of criminal offenders in Ukraine: Stable and changing parameters]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo* [Analytical and Comparative Jurisprudence], 6, pt. 3, 63–69. https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.06.3.9
8. *Lokalna dokumentatsiia viddilu doslidzhennia problem kryminalno-vykonavchoho prava Naukovo-doslidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy* [Local documentation of the Department for Research on Problems of Criminal Executive Law of the Academician V. V. Stashys Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine]. (2026). Retrieved from https://docs.google.com/document/d/1AfsWOg0HRbXB5EDXRh_9JIURiqYi9C48/edit ; https://docs.google.com/forms/d/1gxoyID_B6VkGTa9qh7wauYs6wS9x7HXRC-UoC8sXLDM/edit
9. Pyvovarov, V. V. (2025). *Kontseptualnyi pidkhid u kryminalno-vykonavchii diialnosti: Etap analityky i teoretychnykh komparatyvistskykh uzahalnen* [Conceptual approach in criminal-executive activity: The stage of analytics and theoretical comparative generalizations]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* [Issues of Crime Prevention], 49, 62–70. https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-62
10. *Plan vidnovlennia Ukrainy za napriamom «Yustytsiia» rozdilu «Bezpeka suspilstva ta sotsialna adaptatsiia zasudzhenykh i ув'язнених. Zabezpechennia utrymannia viiskovopolonenykh» (proiekt)* [Ukraine Recovery Plan in the field of justice under the section «Public safety and social adaptation of convicts and prisoners. Ensuring the detention of prisoners of war» (draft)]. (2022, July). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf
11. Decree of the President of Ukraine «On the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027» No. 273/2023 (2023, May 11). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text
12. Law of Ukraine «On Priority Areas of Science and Technology Development» No. 2623-III (2001, July 11). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623–14#Text
13. Romanov, M. V. (2024). *Shchodo deiakykh prychyn nevdach uprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv i dotrymannia prav liudyny u penitentsiarnii systemi Ukrainy* [On some reasons for failures in implementing international standards and observing human rights in Ukraine's penitentiary system]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* [Issues of Crime Prevention], 47, 141–150. https://doi.org/10.31359/2079-6242-2024-47-140
14. Sidelnikov, A. V. (2026). *Konstytutsiini zasady kryminalno-pravovoi okhorony prava na zakhyst v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu* [Constitutional principles of criminal-law protection of the right to defense in Ukraine and the countries of the European Union]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia: Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law], 93, pt. 4, 200–209. https://doi.org/10.24144/2307–3322.2026.93.4.29
15. Borysov, V. I., Stepaniuk, A. Kh., Batyrhareieva, V. S., et al. (2013). *Teoretychni ta prykladni problemy sotsialnoi adaptatsii osib, zvilnenykh z mists obmezhennia abo pozbavlennia voli* [Theoretical and applied problems of social adaptation of persons released from places of restriction or deprivation of liberty]. Kyiv: Pravo Ukrainy; Kharkiv: Pravo.
16. *Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. Section III «Justice, Freedom and Security»*. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n182
17. Murauskas, D. (2021). Predictive analytics in crime prevention and the European Convention on Human Rights: Tackling risks in privacy and fair trial frameworks. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*, 97. https://doi.org/10.18778/0208–6069.97.13

18. Restorative Justice Nederland. (n.d.). *Conflicten regelen – Oorzaken aanpakken*. Retrieved April 12, 2026, from https://restorativejustice.nl/
19. van Dongen, J. D. M., Haveman, Y., Sergiou, C. S., & Choy, O. (2025). Neuroprediction of violence and criminal behavior using neuro-imaging data: From innovation to considerations for future directions. *Aggression and Violent Behavior*, 80. https://doi.org/10.1016/j.avb.2024.102008
20. Yagunov, D. (2024). The Ukrainian prison and probation policy (1991–2024): Modulations and key indicators. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*, 10, 17–86. https://doi.org/10.46340/eujem.2024.10.4.2

Volodymyr PYVOVAROV,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Department of Research into Problems of Criminal-Executive Law, Head of the Department
ORCID* ID*: https://orcid.org/0000-0003-3754-8099
WoS: AFL-0437–2022
Scopus ID: 57811756800
e-mail: vpyvovarov@gmail.com

Viktoriia VOROZHBIT-HORBATIUK,
Doctor of Pedagogical Sciences, PhD in Law, Professor,
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Department of Research into Problems of Criminal-Executive Law, Chief Researcher
ORCID* ID*: https://orcid.org/0000-0002-5138-9226
WoS: ABB-6705–2021
Scopus ID: 57215829466
e-mail: gorbatykvv@ukr.net

PREDICTORS OF EURO-ORIENTED CONCEPTUAL BASIS OF CRIMINAL-EXECUTIVE ACTIVITIES IN UKRAINE

The article is devoted to the study of predictors of European-oriented conceptual foundations of criminal-executive activities in Ukraine. The authors define predictors as predicted factors, predicted parameters of achieving the goal and expected results of the execution of criminal sentences. It is argued that the formulation of predictors provides the opportunity for a scientific and theoretical assessment of the compliance of implementation legal practices with the national interests of Ukraine, the relevance of borrowings from the European penitentiary system and probation, as well as the interpolation of the realities of martial law in the prognostic understanding of the post-war restoration of Ukraine. The relevance of the topic is justified by the fact that the conceptual reform of criminal-executive activities in Ukraine is taking place in controversial conditions, accompanied by contradictory, situational or untimely decisions, however, the reform of this area is an important part of Ukraine's obligations to the EU. Based on the representative results of the author's research, two blocks of predictors of European-oriented conceptual foundations of criminal-executive activities are proposed and substantiated – general legal predictors and value-humanistic predictors, and their content is also detailed. Both groups of predictors are based on the principles of state policy in the field of establishing Ukrainian national and civic identity, as well as universal humanistic traditions. It is emphasized that scientifically based predictors are the foundation for ensuring openness, transparency and accountability of the penal system, which will contribute to achieving the expected results of penal execution in the context of maintaining stable security in society. The prospects for continuing the scientific search for European-oriented predictors of criminal-executive activities and their consolidation in the legislation of Ukraine are discussed.

***Key words**: criminal-executive activities, conceptual principles, predictors, resocialization of a convicted person, public safety, European integration.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.8
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.256

Mykhailo ROMANOV,
Candidate of Law, Associate Professor,
Senior Researcher, Department of Criminal Enforcement
Law Studies, Academician V. V. Stashys Research Institute for the Study of Crime Problems,
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8236-5780
e-mail: rmih@ukr.net

CONCEPTUAL APPROACH TO REFORMING THE FINNISH PENITENTIARY SYSTEM

In Ukraine, the process of reforming the penitentiary system has been revitalised. A draft law 'On the Penitentiary System' is currently being prepared. In this regard, it is particularly important to study and take into account the positive experience of other countries that have successfully gone down this path.

This study examines the approaches and methods used in the implementation of reforms in the Finnish prison system. Fifty years ago, this country had the highest rate of prisoners in Europe. However, pragmatic approach to reforms, their clear conceptual understanding and justification, and consistent implementation have led to this country now being one of the models of a functioning and effective penal service. Moreover, this system does not have any signs of punitiveness or a high level of human rights violations.

The article notes that it was precisely the formulation of the concept and expectations of the penitentiary system, as well as taking into account the willingness of society to support this particular direction of activity, that led to the success of the reforms. The Finnish penitentiary system is based on the principles of reducing prison terms and reducing the use of this punishment. In most cases, it is replaced by fines, and in cases of actual application, it provides for the possibility of transition to milder sanctions or release. The system is based on a humane attitude towards convicts, their full support and readiness to accept them into a free society without significant objections. The Finnish version of a 'welfare society' has a complex and well-developed social support system that is ready to work with convicts. It is also emphasised that this approach is largely the result of Finland being one of the so-called consensual democracies, which generally necessitates the use of different methods to address social problems and challenges. The overall conclusion of the article is that the experience of other countries is extremely important for successful reforms and changes. At the same time, Ukraine has significant social and political differences, which are now compounded by the current state of war. All these features must certainly be taken into account, but this does not mean that positive examples cannot be considered. Therefore, it is proposed to begin the reform of the penitentiary service by defining a long-term and sustainable concept for the functioning of this service, consistently integrating the penitentiary system into the overall structure of social institutions, and establishing stable and reliable links between these institutions.

Keywords: *penitentiary system, prison system reform in Finland, penitentiary system concept, penitentiary system reform in Ukraine.*

Problem statement. The penitentiary system of Ukraine has been and remains one of the most painful issues for the Ukrainian state. Ukraine has been making attempts to reform this system since gaining independence. At the same time, it is impossible to speak of the success of these efforts. The enforcement of criminal penalties remains in an inadequate state to this day.

Currently, initiative groups from various social institutions have begun preparing and reviewing a draft law on the penitentiary system. However, even a brief review of the draft shows that it has been poorly designed and will not resolve the issue of reforming and implementing a system that meets democratic standards of legality and humanism. We have already noted this earlier [1].

The central issue in connection with the reformatting of the penitentiary system is to clarify why this system exists, what goals it seeks to achieve, what methods it will use to achieve them, what society expects from it, and what society is prepared to do to achieve this goal.

We believe that in order to answer certain questions, it is advisable to refer to the experience of other countries that have faced similar problems. Studying this experience will be useful for developing our own approach that takes into account Ukrainian realities and characteristics. After all, we propose to study the experience of reforming the prison system of the Republic of Finland.

State of development of the issue. The issue of studying the experience of European countries in reforming their prison systems has always been the focus of research by domestic lawyers. At the same time, we have almost no comprehensive and systematic studies of these issues. There are only a few publications that provide examples of prison systems in individual European countries, in particular Sweden, Norway, Italy, Belgium, etc. Among the authors are Y. P. Krysiuk, O. V. Lysoded, M. V. Romanov, A. Kh. Stepanuk, I. S. Yakovets. However, in all of their works, researchers usually focused on specific features of the penitentiary systems of other countries, on the types of punishments and alternative sanctions that exist there, and on the measures of influence applied to convicts. And they almost never paid attention to the conceptual differences in approaches to building the system, to the idea underlying the enforcement of criminal penalties.

The purpose of this article is to examine, first and foremost, the conceptual basis of the Finnish prison system, which 'worked' both during the active phase of reforms and has been preserved to this day, creating a reliable and stable social background for the entire prison system as a social institution in Finland.

Presentation of the main material In the early 1950s, there were about 200 prisoners per 100,000 inhabitants in Finland, compared to about 50 in Sweden, Denmark, Norway and Japan. Even in the 1970s, the proportion of prisoners in the Finnish population remained the highest in Western Europe. But then the situation changed: while the prison population was growing in most European countries, the number of prisoners in Finland was declining. In the early 1990s, Finland reached the Scandinavian level of 60 prisoners per 100,000 inhabitants. The first thing to note is that such a radical change cannot be explained, as is often assumed, by a decline in crime. As the number of prisoners in Finland decreased, the crime rate increased [2; p.4].

This quote from the work of Finnish researcher Tapio Lappi-Seppälä clearly illustrates the situation with the Finnish penal system, which between 1970 and 1990 went from having the highest rate of imprisonment per 100,000 inhabitants to one of the lowest rates in Europe.

We are well aware that statistical indicators do not always reflect the success of reforms and their positive social impact. And although in the case of Finland all these indicators coincided (the reform was successful and its social impact was positive), when planning any changes, it is necessary to take into account the aspirations and expectations associated with them, as well as their consequences. This indicates the need for an ideology of future transformations. A major impetus for the formation of an ideology, or rather a concept (since the word 'ideology' currently has negative connotations), is the social demand for transformation, the desire and readiness of society to change the situation.

Finnish researchers understood this key condition well and considered it to be the main prerequisite for future success. The possibility of implementing a series of reforms aimed at reducing the level of repression became a reality only because the groups of experts responsible for planning the reforms or those who dealt with the issue of crime control in research institutes and universities were almost unanimous in their conviction that the high proportion of prisoners in the Finnish population compared to other countries is a disgrace; the number of prison sentences and their length can be significantly reduced without worsening the crime situation. This belief was shared by civil servants, the judiciary, prison authorities and, not least, politicians, notes Patrick Tornudd [3; p. 5].

Such unanimity in views on the penitentiary system already indicated the future success of the reform, as it reflected the existence of social demand for change and readiness for it. Unfortunately, we cannot say that such an attitude towards similar issues exists in Ukraine.

As we begin this brief study, we would like to emphasize once again that we believe in the decisive role of developing and implementing a concept for the

enforcement of sentences. Moreover, we are not talking about a 'transitional' concept, the main idea of which is that we expect rapid changes in the current situation or demonstrate vigilance and attention to the problem, and then we are not very interested in what will happen because we will no longer be managing this system and researching it. We mean a concept that will lay the foundation for this activity for a more or less long period of time. And that is why it must first be thought out, researched, formulated, and then properly implemented and supported. This will allow the reforms to remain sustainable.

I started with this in order to focus immediately on the methodological approaches used by lawyers and academics in other countries and the narratives they used as a basis for reforming prison systems. It is important to keep this emphasis in mind because legal systems are different, and we are not trying to compare them or draw parallels regarding possible borrowings.

We are trying to demonstrate something else, namely how the thinking of lawyers and academics evolved during the reform of the prison system.

In connection with the success of the Finnish reform, Patrick Tormund notes: countries… differ sharply in terms of political culture, people's fear of crime, levels of institutional and interpersonal trust, social policy, income distribution, and the nature of media reporting on crime. Research by criminologists shows that these factors determine criminal policy.

Furthermore, it is more important to understand the ideological factors behind the reduction in the prison population than to delve into its technical details [3; p. 7].

Here we see an example of prioritising conceptual and methodological approaches. After all, the concept behind the construction of a new penitentiary system is its non-mass nature. Finnish lawmakers seek to create a system that is not focused on isolating people who have committed crimes from society. This conceptual approach also determines the methods and strategy for further action.

As another Finnish researcher, Tapio Lappi-Seppälä, confidently notes, the number of prisoners and their share of the population cannot be explained by the state of crime. This is the result of political processes, but they can also be influenced [2; p. 9].

It should be noted, and we consider this extremely important for understanding and comprehending the failures of almost all efforts at reform, particularly of Ukraine's penitentiary system, that national legislators never begin with such steps. In Ukraine, any reform is carried out in a 'plugging holes' mode. They are reactive. There is an urgent need, it is solved in the short term, creating a quick but, unfortunately, unsustainable effect that disappears very quickly and sometimes even leads to unexpected negative consequences. Unfortunately, there are many such examples in Ukraine. In particular, the reform of prison medicine, which resulted in the creation of the Central Medical Centre of the State Penitentiary Service as a separate autonomous structural unit of the State Penitentiary Service. Today, we can see that this reform has failed for a number of reasons. Firstly, it does not comply with European standards, according to which medical care for prisoners should not differ from medical care for free people in terms of its source, scope or quality. Secondly, the special medical structure of the State Penitentiary Service was not adequately equipped and in fact does not have the capacity to actually perform the tasks assigned to it. After all, the need to reform the healthcare system for convicts is currently being discussed again.

Another striking example is the introduction of probation in Ukraine. Although it has been in place for over a decade, probation has unfortunately failed to become a transformative tool for the penal system or to exert a significant impact on it. This is largely due to the fact that probation is still perceived as a mere 'continuation' of administrative supervision, conflated with the legacy of correctional labour.

Let's return to the Finnish experience. The next important point in their approach is a list of very meaningful criteria that help to determine the direction and path of change and fill it with relevant content. As Tormund notes, criminological criteria are key in this regard. Research into relevant social relations based on these criteria can provide information that is necessary not only to clarify the differences between countries and approaches, but also to understand the needs of Ukrainian society and formulate a concept for the future penitentiary system and the enforcement of sentences.

Take, for example, the type of political culture. According to research by Gabriel A. Almond and Sidney Verba [4], there are three types of political culture: patriarchal – citizens have little interest in politics and do not participate in it; subservient –

people are aware of the authorities but are passive and do not influence political processes; activist (participatory) – citizens actively participate in political life.

Based on this classification, it is evident that depending on the political culture prevailing in a particular country, the measures implemented, the methods of their implementation, the mechanisms ensuring the functioning of the relevant institutions, and society's expectations of the measures introduced will vary. To characterise Ukraine according to these groups, of course, a thorough study is needed, but in any case, it can be said with confidence that the current national political culture is mixed with a significant tendency towards activity. This is especially noticeable during the war, when society is in a state of mobilisation. Therefore, Ukrainian society is far from calm, which leads to rather chaotic and hasty responses to challenges.

Ukraine also exhibits signs of so-called 'majoritarian' democracies, which are characterised by populism, reactionary methods of action, and speculation on crisis issues. In fact, since the last years of the USSR and up to the present day, the topic of crisis, the need for immediate change and reform has remained at the forefront of the political and media space. This is almost always the topic of discussion.

In majority democracies, there is more 'talk of crisis', more criticism, more short-term decisions, and more direct appeals to public demands.

Consensus democracies, on the other hand, soften contradictions, generate less 'crisis talk', prevent dramatic upheavals, and promote long-term consistent policies. In other words, consensus democracies are less susceptible to political populism. In fact, low incarceration rates are a by-product of consensual, corporatist political cultures in which negotiation practices play an important role [5; p. 64].

The same is true of the other criteria highlighted by Tormund. These include the level of fear of crime, the state of social policy, the distribution of wealth, and the nature of media reports on crime. All these factors make it clear that it is very difficult to draw parallels between reforms in different countries, and even more difficult to do so when it comes to prison systems. The latter are always sore points in society, because it is in prison systems that those who are in conflict with the law and society find themselves, and therefore are by default in a state of dissonance.

However, I would particularly like to focus on one factor that determines approaches to reforming the prison system, namely the level of institutional and interpersonal trust.

Therefore, when discussing Ukraine and taking into account the above-mentioned feature, it must be acknowledged that institutional trust is lacking at the national level. In my article The Carceral Continuum and the Penitentiary System in Ukraine [6], I described how the failure of Ukrainian reforms in the penitentiary sphere is largely due to the lack of institutional links between law enforcement agencies and other social infrastructure entities.

As for interpersonal trust, it is the basis of any successful interaction in any social relationship. Finnish criminologists were well aware of this. Tapio Lappi-Seppälä notes that trust also has a social dimension. Trust in people, fears and calls for severity are interrelated. The decline in trust in many Western countries since the 1960s is linked to the weakening of community ties, the rise of individualism and the 'culture of fear'. In a world where bonds of solidarity are weakening, other people begin to seem like strangers rather than friends. We don't know who to trust [5; p.62].

In this sense, the events of recent years have worked against the expansion and strengthening of trust. The past 'pandemic', which introduced processes of alienation, as well as the total obsession with 'digitalization', reinforces this trend and deepens both general and individual mistrust. Incidentally, against the backdrop of these events, as well as the war, we are already seeing an increase in repression and a rollback of the idea of human 'rights'.

Ukrainian society is steeped in mistrust. In the context of this study, the main point is that there is a deep distrust of the authorities and the actions they implement[1]. The lack of trust in government institutions leads to each of these institutions becoming 'encapsulated', forming a small but highly autonomous micro-system that begins to 'work' for self-preservation. This is clearly evident in the actions of the prison system. Its apologists actively resist any

[1] Примітка. На нашу думку, це є однією з головних причин стійкості феномену корупції. Саме недовіра до влади, небажання контактувати з суб'єктами владної діяльності, зневірення в те, що влада буде дотримуватися вимог закону та діяти належним чином, викликає потребу «вирішувати питання» в інший спосіб: громадяни шукають інші шляхи досягнення цілей, уникаючи прямих контактів із представниками влади.

changes that could threaten the integrity of the system or actively interfere with its activities.

There are many similar examples in Ukraine. Among them are the constant attempts by the Ministry of Justice of Ukraine and the State Penitentiary Service to restrict the right to visit penal institutions with monitoring visits, which is enshrined in Article 24 of the Penal Code of Ukraine and which today is not only an effective mechanism for influencing the administration of institutions, but also a lever for positive changes throughout the system [7]. Incidentally, the possibility of visiting penal institutions, provided for in Article 24 of the Criminal Executive Code of Ukraine, can be called one of the most striking achievements of Ukraine's criminal executive legislation. In many Western European countries, it is much more difficult for representatives of civil society to visit prisons than in Ukraine.

Another example is the recent trend towards the creation of separate operational and investigative units within the structure of the State Penitentiary Service [8]. The creation of such units is contrary to European standards in the field of human rights and the principles of operation of penitentiary institutions (prisons). As a general rule, the function of enforcing sentences cannot be combined with the function of investigation. After all, the investigating body must be independent of the prison administration (in the broadest sense). European prison rules also require the separation of prison staff and investigative bodies in order to avoid conflicts of interest and the concealment of violations.

The examples given clearly illustrate the attempts of the Ukrainian prison system to become autonomous and separate itself from society, to remain a closed system.

Each country has its own specific characteristics and peculiarities, which must be taken into account when implementing reforms. However, this does not mean or deny that the experience of other countries is not acceptable. Quite the contrary. We must use this experience and formulate our own concept for reforming the penitentiary system, which will be based on the objectives set for the enforcement of sentences and the expectations of the activities of the bodies and institutions that carry out this activity.

Finland acted very pragmatically. A general goal was set – to reduce the number of convicts serving long prison sentences. Moreover, it seems that in formulating this goal, the Finns were not particularly concerned with linking it to the overall goal of crime control and had no illusions that reducing the number of prisoners serving long sentences would have any lasting correlation with the crime situation or a significant impact on crime rates. They were and remain very sober in their approach and understand that the phenomena of crime and criminal punishment are not closely linked. Therefore, in this sense, they did not have any excessive hopes or expectations.

At the same time, it should be emphasized that this campaign was conducted under the leadership of expert researchers, in particular criminologists. They provided the conceptual basis by researching and explaining all the main features and social trends, identifying influential factors and circumstances, and the characteristics of criminal policy.

As a result, the Finnish Criminal Law Committee, which in 1976 presented its plan for a radical change to the Finnish Criminal Code, expressed its confidence that the criminal justice system is not the only, or even the main, instrument of social control over people's behaviour [9; p.41].

A very important feature, which in a sense may surprise Ukrainian lawyers, is that criminal legislation in Finland had a fairly high punitive threshold before the reforms. In particular, criminal law provided for sanctions in the form of imprisonment for drinking alcohol in public places (places of general use), and imprisonment was also possible for non-payment of fines and driving a vehicle while intoxicated (even without consequences), etc. The terms of punishment were long. Of course, under such conditions, the statistics on imprisonment were negative.

But despite this, the Finns did not turn the reform of criminal law and the penitentiary system into something it was not and could not become. Namely, the 'fight against crime'. It seems that this was one of the components of the success of the Finnish reform. After all, it did not turn into a slogan, and very pragmatic results were expected from it.

Thus, Scandinavian criminal policy is an example of a pragmatic and non-moralising approach with a clear focus on social policy. It reflects the values of the Scandinavian ideal of a welfare state and adheres to the principle that measures against social marginalization and inequality are also measures against crime.

Very frank questions were asked: if in all other respects we advocate policies based on the principles of social equality, integration of citizens, solidarity, respect for equality and humanity, why do we make

exceptions for convicts, why do we pay so little attention to those same values when implementing criminal policy?

It is emphasized that crime control and criminal policy are matters of social justice, not simply a matter of controlling dangerous individuals. Such liberal policies are in many ways a feature of developed welfare states and political cultures based on consensus and corporatism. These structural conditions have enabled (and support) tolerant policies, the development of alternatives to imprisonment, and promote trust and legitimacy. All this reduces the tension in the political system associated with the need for symbolic actions and makes it possible to comply with norms based on legitimacy and consent rather than fear.

Inkeri Anttila notes that it is important to remember that prisoners are the scapegoats of the existing system. Firstly, they suffer for all those offenders who will never be arrested and brought to justice. Secondly, they are sent to prison for all those members of society who did not become offenders because they received a better education or live in more favorable social conditions. Since prisoners serve as a warning to everyone else, the burden placed on their shoulders must be lightened. The average length of prison sentences should be reduced. Prisoners should be provided with good conditions in prisons and should be able to receive psychological and psychiatric help if they want it. They should be helped when they are released, and some of them may even be provided with a pension after very long prison terms that have led to social incapacity. We should also focus our efforts on minimizing the negative effects of imprisonment, 'prisonization' (something like resocialisation inside the prison). The longer the prison term, the more important it is to ensure normal prison conditions [10; p. 193].

Patrick Tornud adds: Unfortunately, there is a common misconception that helping victims always or in most cases means that something must be taken away from the perpetrator. Rhetorical questions about whose side we are on, the victims' or the perpetrators', are usually irrelevant, especially when considering the need to improve the victim's situation. We should not take something away from someone in order to help a victim of crime [11; p.175].

Other factors contributing to Scandinavian leniency include the strong influence of experts, the balanced position of the media and demographic homogeneity [2; p. 17].

Incidentally, all of the outlined features and differences between various conceptual and political approaches are based on solid research. Joachim Vogel distinguishes between Northern European, Southern European and Western European clusters. The Northern European cluster (Scandinavian countries) is characterised by 'high levels of social spending and labour market participation, weak family ties, relatively low levels of class and income inequality, low poverty rates, but high levels of inequality between younger and older generations'. The Southern European cluster (Greece, Italy, Portugal and Spain) is characterised by significantly lower spending on general welfare, lower employment rates, stronger family ties, higher levels of class and income inequality, higher poverty rates, but low levels of intergenerational inequality. The Western European cluster (Austria, Belgium, Great Britain, Germany, Ireland, Luxembourg, the Netherlands, France) occupies a middle position. However, Great Britain is on the borderline with the southern cluster in terms of income equality, poverty and class inequality [12, 13].

Therefore, the approach taken by the Scandinavian countries, and Finland in particular, is based on a conceptually different view of people who have committed crimes, an understanding of their place in the social architecture and an attempt to keep them as members of society. The Finns do not seek to distance themselves from such people or exclude them from social life. They recognise and accept the fact that these people are, in a sense, a product of social life, that they fulfil their function in it, live the life that is available to them, and cannot in any way be considered superfluous, unnecessary, useless, or something to be got rid of. After all, the view is humanistic.

From the point of view of viewing such people as a 'burden' on the state and society, a very pragmatic approach is again professed. Tapio Lappi-Seppälä explains this approach: the link between the costs of ensuring general welfare and the number of prisoners is well conveyed by the old slogan: 'The best criminal policy is good social policy.' This is just a different way of saying that it would be better for society to invest more money in schools, social work and family support than in prisons. Criminal policy that adheres to the principles of general welfare is, by definition, less repressive [5; p. 52].

Looking at the situation in Ukraine through this prism, we are unfortunately forced to conclude that

there is currently no unified concept for reforming the penitentiary system in Ukraine. Even the existence of such acts as the Strategy for Reforming the Penitentiary System for the Period until 2026 (Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1153-r of 16 December 2022) and the initiation of consideration of the draft law 'On the Penitentiary System' does not resolve this issue. Neither of these acts contains a long-term strategy based on an understanding of the purpose of the penitentiary system and the goal of punishment, an understanding of who the people who have committed crimes are, what to 'do' with them and how to integrate them into society, whether society fears them and what it expects from them, whether society is ready to accept such people and live alongside them? There are many questions that need to be answered before real reform measures can be implemented. This issue will become particularly relevant in the near future, when a large number of men who defended Ukraine with weapons in their hands and who have had traumatic experiences of violence and cruelty, who over the years have become accustomed to resolving disputes and confrontations by force, using weapons, return to civilian life. The future concept of reforming the penitentiary system must include those who may break the law from among former military personnel and be able to work with such people without stigmatising them as criminals.

Conclusions. I would like to emphasize once again that the material presented in this study should not be taken as a call to copy Finland's example or as a thesis that Ukraine is incapable of defining its own concept of punishment and its implementation. This material illustrates that no reform implemented in society can be viewed in isolation from other social processes. When reforming the penitentiary system, we must understand that it is one of the institutions of the state. Moreover, this institution is very complex and, in fact, influential. The impact of the prison system is felt by all other state institutions. And the more Ukraine tries to move forward with state reforms, especially if the benchmark for such reforms is the democratic countries of Europe, the more we must realize that we will have to work comprehensively, simultaneously reforming a large number of other institutions and relationships. As demonstrated in the article, the reform of the penitentiary system in Finland began with the laying of conceptual foundations that provided for the 'integration' of the penitentiary system into the general social policy of the state and viewed convicts as those who should be included in an extensive network of social services and initiatives. And this is what had a positive effect. Although, if we are honest and frank, the Finns ended up with low statistics on prison sentences but a heavy burden on the social services and mechanisms that had been created. However, this situation is not a problem for the Scandinavian countries. It is precisely because of the existence of an extensive network of social services and mechanisms that they are called 'welfare states.' It seems that the key lesson to be learned from the Finnish experience is the conceptual and comprehensive approach to reform, as well as the broad involvement of researchers, particularly criminologists, in such reforms. This last feature was almost key to the success of the Finnish reforms. They were and remain confident that countries where professionals and researchers in relevant fields of knowledge are involved in shaping the direction of reforms have a deeper understanding of issues such as crime and criminal policy. Unfortunately, we cannot be proud of this in Ukraine. Moreover, we are currently witnessing the curtailment of legal education programmes and the exclusion of criminology from the curriculum studied by lawyers, while the value of legal knowledge and the legal profession has declined in recent years. All this may lead to negative consequences in the near future and does not contribute to the successful implementation of legal reforms.

However, this in no way negates the need to define a long-term and sustainable concept for the functioning of the penitentiary system, its consistent integration into the overall structure of social institutions, and the establishment of stable and reliable links between these institutions.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Романов М. В. Біг по колу: що не так з проєктом Закону «Про пенітенціарну систему»: матеріали IV Всеук. наук-практ. конф. (м. Хмельницький, 13 березня 2026) «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану». Хмельницький: Нац. академ. держ. прикордон. служби. 2026
2. Lappi-Seppälä, Tapio. Controlling Prisoner Rates: Experiences from Finland // UNAFEI Resource Material Series. No. 74. 2008. P. 3–19. (in English)

3. Törnudd, P. Fifteen years of decreasing prisoner rates in Finland. Helsinki: National Research Institute of Legal Policy, 1993. (in English)
4. Almond, G. A., & Verba, S. The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. Princeton University Press. 1963. 574 (in English)
5. Lappi-Seppälä, Tapio. Explaining National Differences in the Use of Imprisonment // Sonja Snacken, Els Dumortier (eds.), Resisting Punitive ness in Europe? Welfare, Human Rights and Democracy. London: Routledge, 2011. P. 35–72. (in English)
6. Romanov, M. The Carceral Continuum and the Penitentiary System in Ukraine. Problems of Legality, (168), 2025. 212–242. http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/325284 (in English)
7. Вхід заборонено! Або трохи про зміни до ст. 24 КВК України. URL: https://archive.khpg.org/pk/index.php?id=1556871823
8. Євген Пікалов: реформа пенітенціарної системи є частиної дорожньої карти європейської інтеграції. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/325628-evgeniy-pikalov-reforma-penitentsiarnoy-sistemy-yavlyaetsya-chastyu-dorozhnoy-karty-evropeyskoy-integratsii
9. Rikosoikeuskomitean mietintö. Komiteanmietintö 1976:72. Helsinki, 1977. 334 (in Finnish)
10. Anttila, Inkeri. Control without repression? // Prisons Past and Future. Edited by John C. Freeman. Cambridge Studies in Criminology. London: Heinemann, 1978. P. 189–197.
11. Törnudd, Patrik. Setting Realistic Policy Goals // Törnudd, Patrik. Facts, Values and Visions: Essays in Criminology and Crime Policy. Hel sinki: National Research Institute of Legal Policy, 1996. P. 163–180.
12. Vogel, J. Welfare institutions and inequality in the European Union: a lesson for developing countries // Carlucci, F., Marzano, F. (eds) Poverty, growth and welfare in the world economy in the 21st century. Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt/M., New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 2003.
13. Falck, S., von Hofer, H., Storgaard, A. Nordic criminal statistics 1950–2000. Stockholm: Department of Criminology, Stockholm University, 2003. https://www.su.se/download/18.16e68fb219937120b117561/1758040808875/Nordic%20Criminal%20statistics%201950-2000Nordic%20Criminal%20Statistics%201950%E2%80%932000.pdf (Accessed: 02.03.2026)

REFERENCES:

1. Romanov M. V. (2026) Bih po kolu: shcho ne tak z proiektom Zakonu «Pro penitentsiarnu systemu»: materialy IV Vseuk. nauk-prakt. konf. (m. Khmelnytskyi, 13 bereznia 2026) «Aktualni problemy pravookhoronnoi diialnosti v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu». Khmelnytskyi: Nats. akadem. derzh. prykordon. sluzhby. 2026
2. Vkhid zaboroneno! Abo trokhy pro zminy do st. 24 KVK Ukrainy. URL: https://archive.khpg.org/pk/index.php?id=1556871823
3. Yevhen Pikalov: reforma penitentsiarnoi systemy ye chastynoi dorozhnoi karty yevropeiskoi intehratsii. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/325628-evgeniy-pikalov-reforma-penitentsiarnoy-sistemy-yavlyaetsya-chastyu-dorozhnoy-karty-evropeyskoy-integratsii

Михайло РОМАНОВ,
кандидат юридичних наук, доцент,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
старший науковий співробітник відділу вивчення проблем кримінально-виконавчого права
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8236-5780
e-mail: rmih@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД У РЕФОРМУВАННІ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ФІНЛЯНДІЇ

В Україні знов активізувалися процеси реформування пенітенціарної системи. Наразі готується проєкт закону «Про пенітенціарну систему». У зв'язку з цим особливо важливим стає вивчення та врахування позитивного досвіду інших країн, яким вдалося успішно пройти цей шлях.

Дослідження присвячено розгляду підходів та методів, які були використані під час запровадження реформ у тюремній системі Фінляндії. Ця країна ще п'ятдесят років тому мала найвищий показник засуджених до позбавлення волі серед країн Європи. Але прагматичний підхід до реформ, їх чітке концептуальне усвідомлення та обґрунтування, послідовне впровадження призвели до того, що сьогодні ця країна є одним із взірців функціонуючої та ефективної служби з виконання покарань. Причому ця система не має ознак каральності та високого рівня порушень прав людини.

У статті відзначається, що саме формулювання концепції та очікувань від пенітенціарної системи, а також врахування готовності суспільства підтримувати саме такий напрям діяльності, призвели до успішності перетворень. Пенітенціарна система Фінляндії побудована на принципах скорочення строків позбавлення волі і скорочення випадків застосування цього покарання. Воно здебільшого заміняється штрафами, а у разі реального застосування – передбачає можливість переходу до більш м'яких санкцій чи навіть звільнення. Система ґрунтується на гуманному ставленні до засуджених, їх повній підтримці та готовності приймати у вільне суспільство без суттєвих заперечень. Фінський варіант суспільства «загального добробуту» має розгалужену та добре побудовану систему соціальної підтримки, яка готова до роботи із засудженими. Також підкреслюється, що такий підхід в цілому є результатом того, що Фінляндія належить до країн так званих консенсуальних демократій, що в цілому зумовлює застосування інших методів вирішення соціальних проблем та викликів. Загальним висновком у статті є акцентування уваги на тому, що досвід інших країн є вкрай важливим для успішних реформ та змін. У той самий час Україна має значні соціальні та політичні відмінності, які сьогодні помножені на поточний воєнний стан. Всі ці особливості потрібно, безумовно, брати до уваги, але це не означає, що використання позитивних прикладів не може бути враховано. Тому пропонується починати реформу пенітенціарної служби саме з визначення довготривалої та стійкої концепції функціонування цієї служби, послідовної інтеграції пенітенціарної системи в загальну структуру соціальних інститутів, встановлення сталих та надійних зв'язків між цими інститутами.

Ключові слова: *пенітенціарна система, реформа системи тюрем у Фінляндії, концепція пенітенціарної системи, реформа пенітенціарної системи України.*

Стаття надійшла до редакції: 2.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА І АСПІРАНТА

УДК 343.163 (477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.265

Катерина ЗЕЛЕНСЬКА,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, аспірантка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9948-1526

ДОБРОЧЕСНІСТЬ В СИСТЕМІ ВИМОГ ДО ПРОКУРОРА

У науковій статті досліджується питання доброчесності як вимоги до прокурора. Актуальність обраної теми зумовлена важливим значенням формування високих стандартів професійної діяльності прокурора, серед яких ключове місце посідає доброчесність. Вона виступає не лише етичною категорією, а й юридично значущою вимогою, що ставиться до прокурорів.

Метою наукової статті є визначення місця і значення доброчесності в системі вимог до прокурора.

Проаналізовано вимогу доброчесності, яка висувається до кандидатів на посаду прокурора, а також до працюючих прокурорів. Виокремлено особливості, яких набуває ця вимога стосовно вказаних категорій суб'єктів, а також порядок декларуванню та перевірці відповідності цій вимозі. Доведено, що кандидати на посаду прокурора мають оцінюватися більшою мірою з погляду їх законослухняності та додержання загальних етичних принципів, ніж спеціальних антикорупційних вимог та обмежень.

Установлено, що зміст доброчесності є комплексним і включає у себе сукупність позитивних та негативних вимог щодо незалежності, чесності, непідкупності, сумлінності особи, дотримання нею етичних норм, законослухняної та бездоганної поведінки у професійній діяльності та особистому житті, а також законності джерел походження майна, відповідності рівня життя особи та членів її сім'ї задекларованим доходам тощо.

Виокремлено такий важливий маркер доброчесності прокурора, як відсутність адміністративних, кримінальних чи дисциплінарних правопорушень з його боку.

Аргументовано, що в умовах, коли вимога доброчесності прямо не передбачена і не регламентована в Законі України «Про прокуратуру», створюється ситуація правової невизначеності. Для її усунення пропонується закріпити доброчесність серед вимог до кандидатів на посаду прокурора та обов'язків прокурорів. Також обґрунтована потреба додаткової регламентації змісту цієї вимоги, який може бути визначений через сукупність критеріїв, яким має відповідати прокурор чи кандидат на цю посаду.

Ключові слова*: доброчесність, прокурор, прокуратура, професійна етика, обов'язки прокурора, таємна перевірка доброчесності, вимоги до кандидата на посаду прокурора.*

Постановка проблеми. У контексті реформування системи прокуратури України особливого значення набуває питання формування високих стандартів професійної діяльності прокурора, серед яких ключове місце посідає доброчесність. Вона виступає не лише етичною категорією, а й юридично значущою вимогою, що ставиться до прокурорів. Дотримання цієї вимоги визначає рівень довіри суспільства до органів прокуратури, який на сьогодні знаходиться на вкрай низькому рівні та потребує підвищення. Водночас практична реалізація вимоги доброчесності супроводжується низкою проблем, пов'язаних із неоднозначністю її змісту, відсутністю уніфікованих критеріїв оцінки та складністю інтеграції в механізми кадрового добору, оцінювання та дисциплінарної відповідальності прокурорів. У зв'язку з цим виникає необхідність теоретичного аналізу доброчесності

як елемента системи вимог до прокурора з метою вдосконалення як її нормативного регулювання, так і практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика доброчесності прокурорів та інших представників системи правосуддя досліджувалася такими вітчизняними вченими, як І. О. Билиця, А. Б. Войтенко, Л. В. Гаврилюк, А. В. Лапкін, В. В. Шемчук та ін. Однак, незважаючи на активізацію наукових досліджень у сфері професійної етики прокурорів та антикорупційних стандартів їх поведінки, питання визначення доброчесності як системної вимоги до прокурора залишається недостатньо розробленим. Зокрема, потребує уточнення співвідношення доброчесності з іншими професійними якостями, такими як незалежність, неупередженість, компетентність, а також її місце у структурі правового статусу прокурора. Актуальним є також дослідження інструментів перевірки доброчесності, їх ефективності та відповідності принципам правової визначеності й законності.

Метою наукової статті є визначення місця і значення доброчесності в системі вимог до прокурора.

Виклад основного матеріалу. Вимоги до прокурорів відбивають сукупність суб'єктивних та об'єктивних якостей, які повинні бути наявні в особи, що обіймає посаду прокурора. Можна вважати, що вимоги до прокурорів зумовлені тими завданнями й функціями, які покладаються на прокуратуру. Як слушно наголошує В. В. Шемчук, складні та відповідальні професійні завдання, покладені на прокурорів, вимагають не лише досконалого володіння спеціальними юридичними знаннями, вміннями та навичками, а й належною мірою високого рівня культурної та морально-етичної підготовки. При цьому владний характер повноважень та процесуальна самостійність в ухваленні рішень формують систему ризиків, які можуть негативно вплинути на морально непідготовлену та професійно незрілу особистість [1, с. 81]. І. В. Билиця наголошує на тому, що найкраще виконання професійного обов'язку, професіоналізм працівника прокуратури забезпечують моральні якості прокурорів [2, с. 19]. У цих умовах набуває важливого значення закріплення серед вимог до прокурорів вимоги доброчесності, яка передбачає підпорядкування діяльності прокурорів публічним інтересам і запобігає зловживанню повноваженнями з їх боку, охоплюючи також морально-етичний аспект особистості прокурора.

Слід звернути увагу, що в Законі України «Про прокуратуру» вимоги до прокурорів визначено в контексті формулювання вимог до кандидатів на посаду прокурора. Так, згідно з ч. 1 ст. 27 цього Закону прокурором окружної прокуратури за результатами добору може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, а також проходив базову загальновійськову підготовку або військову службу, крім осіб, визнаних за станом здоров'я непридатними до військової служби. Крім того, відповідно до ч. 6 цієї статті не може бути призначена на посаду прокурора особа, яка: 1) визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною; 2) має захворювання, що перешкоджає виконанню обов'язків прокурора; 3) має незняту чи непогашену судимість або на яку накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Таким чином, система вимог до прокурора передбачає: 1) громадянство України; 2) освітній рівень; 3) володіння державною мовою; 4) проходження військової підготовки або служби; 5) повну дієздатність; 6) належний стан здоров'я; 7) відсутність судимості або адміністративного стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією. При цьому серед вимог до кандидата на посаду прокурора доброчесність прямо не закріплена, хоча з усіх перелічених вимог вона частково розкрита в останній, що передбачає відсутність у кандидата на посаду прокурора конфліктів із законом.

Варто порівняти вимоги до кандидата на посаду прокурора з вимогами до суддів, які закріплені у ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з ч. 1 цієї статті на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.

Відповідно до ч. 9 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кандидат на посаду суд-

ді відповідає критерію доброчесності, якщо відсутні обґрунтовані сумніви у його незалежності, чесності, неупередженості, непідкупності, сумлінності, у дотриманні ним етичних норм, у його бездоганній поведінці у професійній діяльності та особистому житті, а також щодо законності джерел походження його майна, відповідності рівня життя кандидата на посаду судді або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата на посаду судді його попередньому статусу.

Уявляється, що вимоги до кандидата на посаду прокурора не повинні суттєво відрізнятися від вимог, які ставляться до суддів, оскільки як прокурори, так і судді є представниками системи правосуддя, а прокуратуру розглядають як суміжний інститут судової влади [3]. Отже, доброчесність має бути включена до системи вимог до кандидатів на посаду прокурора і підлягати окремій перевірці при доборі прокурорів.

Слід звернути увагу, що відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 30 Закону України «Про прокуратуру» для участі в доборі кандидатів на посаду прокурора особа подає, зокрема, декларацію доброчесності і родинних зв'язків. Отже, можна дійти висновку, що фактично подання зазначеної декларації спрямоване на перевірку доброчесності кандидатів на посаду прокурора.

Декларація доброчесності і родинних зв'язків прокурора, згідно зі зразком, розміщеним на вебсайті Офісу Генерального прокурора, містить такі твердження: «рівень мого життя відповідає наявному в мене і членів моєї сім'ї майну та одержаним нами доходам; мною не здійснювалися витрати, що перевищують мої доходи, отримані із законних джерел; майно, що належить мені на праві власності, набуте із законних джерел; мною не отримувались у подарунок кошти, майно, здобуте протиправним шляхом; мною виконано всі вимоги фінансового контролю, визначені Законом України «Про запобігання корупції», у тому числі в установлені законодавством строки подано декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в якій зазначено достовірні відомості; випадків наявності потенційного та/або реального конфлікту інтересів у моїй діяльності, про які я не повідомив у встановленому порядку, не було; мною не вчинялися корупційні правопорушення або правопорушення, пов'язані з корупцією; мною не використовувався статус займаної посади та пов'язані з цим можливості у своїх приватних інтересах чи в інтересах третіх осіб; до мене не застосовуються заборони, визначені Законом України «Про очищення влади; мною не розголошувалися відомості, які становлять таємницю, охоронювану законом; до адміністративної відповідальності я не притягувався (притягувалася); до кримінальної відповідальності я не притягувався (притягувалася); мною не здійснювалася пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди» [4].

Виходячи з наведеного змісту цієї декларації, можна дійти висновку, що критерій доброчесності пов'язується передусім із дотриманням кандидатом на посаду прокурора вимог антикорупційного законодавства, а також невчиненням адміністративних та кримінальних правопорушень, зокрема корупційного характеру.

В юридичній літературі додержання доброчесності також пов'язуєтеся із повним і неухильним виконанням прокурором антикорупційних вимог та обмежень [5, с. 164]. Водночас такий підхід до розуміння доброчесності є більш придатним до працюючих прокурорів, а не до кандидатів на ці посади. Так, частина кандидатів взагалі не має попереднього досвіду публічної служби на посадах, що передбачають виконання функцій держави або місцевого самоврядування. При цьому, якщо особа раніше працювала у приватній сфері або взагалі не мала досвіду роботи, то оцінювати її з точки зору додержання вимог антикорупційного законодавства не є виправданим, оскільки раніше такі вимоги на неї не поширювалися. Отже, кандидати на посаду прокурора мають оцінюватися більшою мірою з погляду їх законослухняності та додержання загальних етичних принципів, ніж спеціальних антикорупційних вимог та обмежень.

Відповідність особи критерію доброчесності є однією зі складових предмета спеціальної перевірки під час добору кандидатів на посаду прокурора. Так, згідно із ч. 3 ст. 32 Закону України «Про прокуратуру» фізичні та юридичні особи, громадські організації можуть подавати до органу, що здійснює дисциплінарне провадження, інформацію щодо доброчесності кандидатів на посаду прокурора протягом одного місяця з дня офіційного оприлюднення списку кандидатів, які успішно склали кваліфікаційний іспит. Відповідно до ч. 5

цієї статті у разі одержання інформації, що може свідчити про недоброчесність кандидата на посаду прокурора, відповідний орган, що здійснює дисциплінарне провадження, розглядає її на своєму засіданні за участю такого кандидата. За результатами розгляду відповідний орган, що здійснює дисциплінарне провадження, може прийняти рішення про відмову у зарахуванні кандидата до резерву на заміщення вакантних посад прокурорів окружних прокуратур.

Разом із тим наведені положення не конкретизують, у чому може полягати недоброчесність кандидата та в яких випадках її прояви можуть слугувати підставою для відмови у зарахуванні кандидата до резерву на заміщення вакантних посад прокурорів. Можна вважати, що предмет зазначеної перевірки в частині доброчесності кандидата має узгоджуватися з тими положеннями, що мають бути відображені в анкеті доброчесності і родинних зв'язків, які були наведені вище. Також про недоброчесність кандидата може свідчити й невідповідність між повідомленою ним у зазначеній анкеті інформацією й відомостями, встановленими під час спеціальної перевірки, оскільки обман чи фальсифікація даних в будь-якому випадку свідчать про недоброчесність кандидата.

Таким чином, хоча формально до кандидатів на посаду прокурора й не встановлено вимоги доброчесності, однак фактично вона підлягає декларуванню кандидатами та оцінці під час проведення спеціальної перевірки. У свою чергу, невідповідність кандидата цій вимозі є підставою для відмови у його зарахуванні до резерву на заміщення вакантних посад прокурорів, а відтак, і перешкоджає призначенню на посаду прокурора. Зважаючи на це, вказана вимога потребує закріплення у ст. 27 Закону України «Про прокуратуру» і належного врегулювання задля визначення її змісту.

При цьому орієнтиром для визначення змісту цієї вимоги можуть слугувати не лише наведені вище положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а й норми ч. 3 ст. 29–1 Закону України «Про прокуратуру», згідно з якими кандидат на посаду заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, його першого заступника або заступника вважається таким, що відповідає критерію доброчесності, якщо є незалежним, чесним, неупередженим, непідкупним, сумлінним, дотримується етичних норм та демонструє бездоганну поведінку у професійній діяльності та особистому житті, а також стосовно якого немає сумнівів щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя кандидата та членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата його статусу.

Вочевидь, вимоги до кандидата на посаду заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, його першого заступника або заступника є вищими, ніж до пересічного прокурора. Однак не вбачається виправданим той факт, що вимога доброчесності є формально визначеною і змістовно наповненою лише для кандидатів на керівні посади у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі, оскільки стандарт доброчесності має бути єдиним для всіх прокурорів. Цей висновок випливає із положень ч. 2 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру», згідно з яким прокурори в Україні мають єдиний статус незалежно від місця прокуратури в системі прокуратури України чи адміністративної посади, яку прокурор обіймає у прокуратурі. Отже, й базові вимоги до прокурорів як складова їх статусу, у тому числі й вимога доброчесності, повинні бути єдиними для всіх прокурорів.

Вимога доброчесності висувається також й до працюючих прокурорів. Так, відповідно до ч. 5 ст. 19 Закону України «Про прокуратуру» прокурор зобов'язаний щорічно проходити таємну перевірку доброчесності. Очевидно, що перевірці може підлягати лише відповідність/невідповідність прокурора вимозі доброчесності, що фактично підтверджує встановлення цієї вимоги для прокурорів. Тобто первинним обов'язком стосовно проходження відповідної перевірки є підтримання прокурором доброчесності при виконанні своїх службових обов'язків і в позаслужбовій діяльності.

Закон України «Про прокуратуру» не розкриває змісту вимоги доброчесності щодо прокурорів, як і предмета відповідної таємної перевірки. Відповідно до Порядку проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів, затвердженого наказом Генерального прокурора № 293 від 29 грудня 2022 р., поняття доброчесності прокурора визначається як здатність прокурора спрямовувати свої дії на захист публічних інтересів, відмовляючись від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень, та повідомля-

ти достовірні відомості в декларації доброчесності під час її подання (п. 2 розділу І Порядку) [6]. При цьому зміст вимоги доброчесності, що висувається до прокурорів та підлягає оцінці в межах відповідної таємної перевірки, можна виокремити на підставі положень відповідної декларації. Зокрема, що них належать такі елементи: невчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури; невчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; виконання всіх вимог щодо фінансового контролю, визначених Законом України «Про запобігання корупції»; невчинення дій та неприйняття рішень в умовах конфлікту інтересів; невикористання статусу займаної посади та пов'язаних з цим можливостей у своїх приватних інтересах чи в інтересах третіх осіб; повідомлення про пропозиції щодо неправомірної вигоди або не передбаченого чинним законодавством подарунка у встановленому порядку; нездійснення розголошення або використання в інший спосіб у своїх інтересах чи в інтересах третьої особи інформації, що стала відома прокурору у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень, крім випадків, встановлених законом; невчинення прокурором корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення; непритягнення прокурора до кримінальної відповідальності; відсутність випадків перебування прокурора у стані сп'яніння під час керування транспортними засобами або відмови від огляду з метою виявлення такого стану; непритягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

При цьому декларація доброчесності, як і порядок проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів, затверджуються наказом Генерального прокурора, що дає можливість останньому самостійно встановлювати і змінювати зміст вимоги доброчесності до прокурорів. Уявляється, що такий підхід не є виправданим, тому складові (критерії) доброчесності прокурорів мають визначатися Вищою радою правосуддя або органами прокурорського самоврядування.

Висновки. На підставі викладеного можна дійти висновку, що доброчесність є вимогою, що висувається як до кандидатів на посаду прокурора, так і до працюючих прокурорів. При цьому ця вимога прямо не передбачена і не регламентована в Законі України «Про прокуратуру». Відповідність особи критерію доброчесності підлягає декларуванню та перевірці. Для кандидатів на посаду прокурора така оцінка здійснюється в межах спеціальної перевірки, а для прокурорів – в межах таємної перевірки доброчесності. Зміст доброчесності є комплексним і включає у себе сукупність позитивних та негативних вимог щодо незалежності, чесності, непідкупності, сумлінності особи, дотримання нею етичних норм, законослухняної та бездоганної поведінки у професійній діяльності та особистому житті, а також законності джерел походження майна, відповідності рівня життя особи та членів її сім'ї задекларованим доходам тощо. Важливим маркером доброчесності прокурора є відсутність адміністративних, кримінальних чи дисциплінарних правопорушень з його боку.

Для забезпечення правової визначеності вимоги доброчесності вона повинна бути закріплена серед вимог до кандидатів на посаду прокурора (ч. 1 ст. 27 Закону України «Про прокуратуру») та обов'язків прокурорів (ч. 5 ст. 19 Закону України «Про прокуратуру»). Також додаткової регламентації потребує зміст цієї вимоги, що може бути визначений через сукупність критеріїв, яким має відповідати прокурор чи кандидат на цю посаду.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Шемчук В. В. Професійна етика діяльності прокурора. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. № 1. С. 77–85. DOI https://doi.org/10.32782/2311–8040/2023-1-10.
2. Билиця І. О. Професійна етика прокурора як різновид юридичної етики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*.2016. № 23. С. 17–20.
3. Лапкін А., Бондарчук В. Місце прокуратури в системі органів державної влади України. *Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал*. 2019. № 4. URL: https://nauka-online.com/ua/publications/yurisprudentsiya/2019/4/mistse-prokuraturi-v-sistemi-organiv-derzhavnoyi-vladi-ukrayini/
4. Декларація доброчесності і родинних зв'язків. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=228982

5. Етика прокурора, судді, слідчого : навчальний посібник / Л. М. Гуртієва, О. В. Капліна, А. В. Лапкін та ін. ; тех. ред. Ю. Д. Батан ; за ред. А. В. Лапкіна, Г. Шмельцер. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 284 с.
6. Порядок проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів: затверджений Наказом Генерального прокурора від 29 грудня 2022 року № 293. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-22#Text

REFERENCES:

1. Shemchuk, V. V. (2023). Profesiina etyka diialnosti prokurora [Professional ethics of a prosecutor]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna,* 1, 77–85. DOI https://doi.org/10.32782/2311–8040/2023-1-10.
2. Bylytsia, I. O. (2016). Profesiina etyka prokurora yak riznovyd yurydychnoi etyky [Professional ethics of a prosecutor as a type of legal ethics]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia, 2*3, 17–20.
3. Lapkin, A., Bondarchuk, V. (2019). Mistse prokuratury v systemi orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy. *Nauka onlain: Mizhnarodnyi elektronnyi naukovyi zhurnal,* 4. URL: https://nauka-online.com/ua/publications/yurisprudentsiya/2019/4/mistse-prokuraturi-v-sistemi-organiv-derzhavnoyi-vladi-ukrayini/.
4. Office of the Prosecutor General. *Deklaratsiia dobrochesnosti i rodynnykh zviazkiv* [Declaration of integrity and family ties]. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=228982.
5. Hurtiieva, L. M., Kaplina, O. V., Lapkin, A. V., Mazur, M. R. & Slyusarchuk, Kh. R. (2022). Etyka prokurora, suddi, slidchoho : navchalnyi posibnyk [Ethics of a prosecutor, judge, investigator: a textbook] (A. V. Lapkin & H. Shmeltser, Red.). Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka».
6. Poriadok provedennia taiemnoi perevirky dobrochesnosti prokuroriv: zatverdzhenyi Nakazom Heneralnoho prokurora vid 29 hrudnia 2022 roku №293 [Procedure for conducting a secret check of the integrity of prosecutors: approved by Order of the Prosecutor General of December 29, 2022 No. 293]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-22#Text.

Kateryna ZELENSKA,
Postgraduate student of the Department of Research of Criminal Process and Judicial System Problems of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9948-1526

INTEGRITY IN THE SYSTEM OF REQUIREMENTS FOR A PROSECUTOR

This academic article examines the issue of integrity as a requirement for prosecutors. The relevance of the chosen topic stems from the importance of establishing high standards for the professional conduct of prosecutors, amongst which integrity plays a key role. It serves not only as an ethical category but also as a legally significant requirement imposed on prosecutors.

The aim of this academic article is to determine the place and significance of integrity within the system of requirements for prosecutors.

The requirement of integrity imposed on candidates for the position of prosecutor, as well as on serving prosecutors, is analysed. The specific features of this requirement in relation to the aforementioned categories of individuals are highlighted, as well as the procedure for declaring and verifying compliance with this requirement. It has been established that candidates for the post of prosecutor should be assessed primarily on the basis of their law-abiding conduct and adherence to general ethical principles, rather than on specific anti-corruption requirements and restrictions.

It has been established that the concept of integrity is multifaceted and encompasses a range of positive and negative requirements regarding a person's independence, honesty, incorruptibility and conscientiousness, their adherence to ethical standards, law-abiding and impeccable conduct in professional activities and personal life, as well as the legality of the

sources of property, the correspondence of the standard of living of the individual and their family members to their declared income, and so on.

An important marker of a prosecutor's integrity has been identified as the absence of administrative, criminal or disciplinary offences on their part.

It is argued that, in circumstances where the requirement of integrity is not explicitly provided for or regulated in the Law of Ukraine 'On the Prosecutor's Office', a situation of legal uncertainty arises. To address this, it is proposed to enshrine integrity among the requirements for candidates for the post of prosecutor and the duties of prosecutors. The need for further regulation of the content of this requirement is also justified; this content may be defined through a set of criteria that a prosecutor or candidate for this position must meet.

Keywords*: integrity, prosecutor, prosecution service, professional ethics, duties of a prosecutor, confidential integrity check, requirements for candidates for the position of prosecutor.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.

УДК 343.343(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.272

Владислав КАЧКОВСЬКИЙ,
Національна академія внутрішніх справ,
здобувач наукового ступеня доктор філософії
в галузі права
кафедри кримінального права
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-2401-4634
e-mail: l_m19@ukr.net

ОПІР ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 342 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті здійснено характеристику опору як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342 Кримінального кодексу України (Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб), а також часу його вчинення. Мету статті задекларовано як дослідження таких ознак об'єктивної сторони вказаного кримінального правопорушення, як діяння у формі опору, а також часу вчинення правопорушення. Досягнення зазначеної мети надасть можливість оприлюднити висновки, що сприятимуть виявленню можливих проблем та удосконалення законодавчого регулювання відповідальності за опір представникові влади чи іншій уповноваженій особі.

Встановлено, що об'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 342 Кримінального кодексу України, характеризується лише активними діями у формі опору. Констатовано факультативну ознаку об'єктивної сторони даного діяння – час його вчинення, який різниться залежно від категорії потерпілого, а саме: час виконання представником влади, а також працівником правоохоронного органу службових обов'язків; час примусового виконання рішень державним чи приватним виконавцем; час виконання членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовцем покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку. Зазначено, що опір уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб не пов'язується із часом учинення аналізованого кримінального правопорушення.

Зроблено висновок, що коло обов'язків, здійсненню яких вчиняється опір, залежить від виду потерпілого, якому вчиняється опір.

***Ключові слова**: об'єктивна сторона кримінального правопорушення, діяння, час вчинення кримінального правопорушення, опір, кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження ефективності кримінально-правового захисту працівників правоохоронних органів зумовлена необхідністю перегляду чинних норм у контексті нових викликів. Адже з початком повномасштабної війни у 2022 р. правоохоронні органи України почали виконувати не властиві їм функції: від участі в бойових діях у складі зведених загонів сил безпеки і оборони до надання побутових послуг громадянам України на деокупованих територіях чи територіях, наближених до зони активних бойових дій [1, с. 370]. Крім того, правоохоронні органи виконують ключову функцію – забезпечення правозастосування та притягнення винних до відповідальності [2, с. 402]. У зв'язку з цим особливої ваги набувають проблемні питання притягнення до відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342 Кримінального кодексу України (далі – КК) (Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб). Тому встановлення всіх

елементів складу кримінального правопорушення має вирішальне значення для правозастосування, а також для належної кримінально-правової охорони представника влади, працівника правоохоронного органу, державного чи приватного виконавця, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, уповноваженої особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок щодо проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти представників влади чи інших уповноважених осіб зробили такі вчені, як В. П. Беленок, А. С. Габуда, І. І. Давидович, О. О. Кирбят'єв, М. М. Комарницький, В. Г. Кондратов, В. І. Осадчий, М. В. Сийплокі та ін.

Метою статті є дослідження ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342 КК, насамперед діяння у формі опору, а також часу вчинення правопорушення. Досягнення вказаної мети дозволить зробити висновки, що сприятимуть виявленню потенційних проблем та удосконаленню законодавчого регулювання відповідальності за опір представникові влади чи іншій уповноваженій особі.

Виклад основного матеріалу. Ознаки складу, що характеризують об'єктивну сторону будь-якого кримінального правопорушення з точки зору їх передбачення в диспозиціях статей Особливої частини КК, традиційно поділяють на обов'язкові (необхідні) та факультативні. До обов'язкових ознак складу відносять ознаки діяння у формі дії або бездіяльності, а до факультативних – наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, спосіб, обстановку, засоби вчинення кримінального правопорушення. Але, якщо та чи інша факультативна ознака складу, що характеризує об'єктивну сторону кримінального правопорушення, (наслідки, місце, час, спосіб, обстановка чи засоби), прямо вказується у конкретній статті Особливої частини КК, то така факультативна ознака одразу ж стає обов'язковою ознакою складу, що характеризує об'єктивну сторону кримінального правопорушення [3, с. 242]. Особливості законодавчої конструкції ознак складу, що характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення, дозволяють виділяти так звані матеріальні та формальні склади кримінальних правопорушень.

Отже, об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення характеризує передбачені КК зовнішні ознаки кримінально протиправного діяння, при цьому встановлення ознак об'єктивної сторони нерідко дає можливість визначити ознаки об'єкта, суб'єкта, суб'єктивної сторони його складу, розмежувати кримінальні правопорушення між собою та відмежувати їх від інших видів правопорушень. Ознаки об'єктивної сторони складу мають значення для розмежування багатьох кримінальних правопорушень, але, в першу чергу, тих, що посягають на той самий об'єкт [4, с. 12].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342 КК, характеризується наявністю визначеного у диспозиції прояву суспільно небезпечної діяльності у формі опору [3, с. 242]. Отже, об'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 342 КК, характеризується активними діями, що підтверджується використанням законодавцем терміна «опір».

Окрім цього, для об'єктивної сторони даного діяння характерним також є час вчинення, який різниться залежно від категорії потерпілого, а саме:

– час виконання представником влади, а також працівником правоохоронного органу службових обов'язків;

– час примусового виконання рішень державним чи приватним виконавцем;

– час виконання членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовцем покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку.

Слід зауважити, що опір уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб не пов'язують із часом учинення аналізованого кримінального правопорушення. Отже, коло обов'язків, здійсненню яких вчиняється опір, залежить від виду потерпілого, якому вчиняється опір.

Термін «опір» передбачає здатність протистояти, протидіяти, боротися, змагатися з кимось [5, с. 641]; «протидія» означає дію, яка спрямована проти іншої дії чи перешкоджає їй [6, с. 834]. Під опором розуміють рішучу протидію кому-небудь; наполегливу боротьбу, змагання з кимось [6, с. 713]. Тому, на думку А. С. Габуди, варто говорити про спільність основного лексичного значення термінів «опір» та «протидія», подібність сутності та зміс-

ту яких проявляється в означенні обома термінами дії, що спрямована проти іншої дії [7, с. 94].

У проєкті нового КК опором пропонується вважати фізичну протидію правомірному здійсненню особою владних повноважень, виконання нею юридичного обов'язку або реалізації її суб'єктивного права в публічних інтересах [8]. Отже, вчинити опір, передбачений ст. 342 КК, означає протидіяти виконанню представником влади, працівником правоохоронного органу, членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовцем чи уповноваженою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб покладених на них службових чи громадських обов'язків. Така протидія відповідно вчиняється без насильства (частини 1 і 2 ст. 342 КК), а також шляхом насильства або погрози застосування такого насильства при примушуванні потерпілих до виконання явно незаконних дій (ч. 3 ст. 342 КК) [9].

Опором (відповідно до сформованої у вітчизняній доктрині кримінального права думки), є лише активна фізична протидія виконанню представником влади, працівником правоохоронного органу, державним виконавцем, членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовцем, уповноваженою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб службових чи громадських обов'язків [7, с. 87].

Слушною слід визнати пропозицію А. С. Габуди щодо визначення поняття опору як активної протиправної поведінки особи, що проявляється у фізичному впливі на потерпілого і сприяє протидії виконанню покладених на нього функцій або створює умови, що перешкоджають діяльності такої особи чи унеможливлюють виконання обов'язків [7, с. 88]. Натомість, М. В. Сийплокі вважає опір активною протидією, що полягає у застосуванні фізичної сили до потерпілого через безпосередній фізичний контакт винуватого з потерпілим, що спрямована на перешкоджання виконанню потерпілим своєї законної діяльності [10, с. 185]. Як активну фізичну протидію правомірному здійсненню особою своїх обов'язків, що полягає у впливі на організм потерпілого, або спрямована проти предметів, необхідних потерпілому для виконання обов'язків, або вимагає від потерпілого нейтралізації в безпосередньому контакті з ним, або створює перешкоди для вільного пересування потерпілого, або в інший спосіб ускладнює чи унеможливлює виконання зазначених обов'язків, визначає опір А. В. Боровик [11, с. 175–176]. Відповідно пасивна поведінка суб'єкта не може чинити негативного, пов'язаного з перешкоджанням виконанню потерпілим службових чи громадських обов'язків чи реалізації інших повноважень, впливу на потерпілих.

Згідно з положеннями абз. 1 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ПВСУ) «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» №8 від 26.06.1992 р. вчинення опору полягає в активній фізичній протидії виконанню особою її обов'язків [12]. Отже, опір полягає в учиненні суб'єктом кримінального правопорушення протидії, безпосередньо спрямованої на потерпілого [13, с. 163].

Як випливає зі змісту ст. 342 КК, опір може бути простим (ненасильницьким) (частини 1 та 2 ст. 342 КК) та кваліфікованим (насильницьким) – ч. 3 ст. 342 КК. Ненасильницьким, або простим, опором є вчинення протидії представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що не пов'язана з безпосереднім фізичним або психічним впливом на вказаних потерпілих [14, с. 94]; перешкоджання винним законному застосуванню сили працівником правоохоронних органів або дії, якими винний створює умови, що перешкоджають діяльності потерпілого або унеможливлюють виконання ним своїх обов'язків [15, с. 73]; перешкоджання законному застосовуванню сили зі сторони потерпілого [7, с. 89]; вчинення дій, спрямованих на позбавлення потерпілого предметів чи речей, необхідних для виконання покладених обов'язків. На думку В. І. Осадчого, прояви такого опору перешкоджають потерпілим виконанню службових чи громадських обов'язків, що позбавляє їх можливості належним чином виконувати свої обов'язки чи ставить під загрозу їх виконання, в чому і полягає сутність небезпеки зазначеного посягання [13, с. 231].

А. С. Габуда запропонував класифікувати всі види опору на такі групи: а) дії, пов'язані із за-

стосуванням фізичної сили, що безпосередньо спрямована на потерпілого; б) дії, вплив яких спрямований опосередковано на потерпілого; в) дії, які виражаються у перешкоджанні законному застосовуванню сили зі сторони потерпілого; г) дії, які потерпілому потрібно нейтралізувати у безпосередньому контакті з винним; д) дії, якими винний створює умови, що перешкоджають діяльності потерпілого або затрудняють чи роблять неможливим для нього виконання своїх обов'язків; е) дії, спрямовані на предмети та речі, необхідні потерпілому для виконання покладених на нього обов'язків [7, с. 73].

Ознаками опору як активної протиправної поведінки можна назвати наявність протиправних активних дій; спрямованість на організм потерпілого; безпосереднє застосування фізичного впливу чи фізичної сили до потерпілого, що перешкоджають діяльності потерпілого чи унеможливлюють її; перешкоджання виконанню потерпілим службових чи громадських обов'язків чи реалізації інших повноважень – протидія виконанню потерпілим покладених на нього обов'язків; поєднання протиправних дій винного з моментом виконання потерпілим своїх службових чи громадських обов'язків [16, с. 28].

Окрім того, спрямованість фізичного впливу на потерпілого і його наявність є обов'язковою ознакою опору. Такий опір може мати як безпосередній (при фізичному контакті правопорушника і потерпілого), так і опосередкований (створення перешкод для вільного пересування представника влади або громадськості) характер [15, с. 78]. Тому для можливості кваліфікації дій за ст. 342 КК необхідне застосування до потерпілих з боку винного фізичної сили, адже відсутність цієї ознаки свідчитиме про наявність злісної непокори (ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення, далі – КупАП), а не опору (ст. 342 КК).

Задля з'ясування, чи утворюють вчинені дії опір, необхідно встановити факт вчинення фізичної протидії виконанню потерпілим відповідних обов'язків. При цьому сама протидія може мати різні види прояву, але основним є те, що вона позбавляє потерпілих можливості виконати покладені на них обов'язки або ставить під загрозу їх виконання [7, с. 73].

Як зазначає І. І. Давидович, посягання на предмети, необхідні для виконання потерпілим своїх обов'язків, що відбувається одночасно з впливом на особу потерпілого, необхідно теж вважати опором [15, с. 78]. При цьому, дії, пов'язані з опором, не завжди супроводжуються застосуванням до потерпілого фізичної сили, адже активна фізична протидія може бути спрямована і на предмети, необхідні потерпілому для виконання своїх службових чи громадських обов'язків, або може пов'язуватися з учиненням дій, які потерпілий повинен нейтралізувати у безпосередньому контакті з винним [14, с. 95].

Опором є дії, що: 1) безпосередньо спрямовані проти особи потерпілого, тобто винний впливає на його організм, застосовуючи фізичну силу; 2) спрямовані проти предметів, необхідних потерпілому для виконання своїх службових чи громадських обов'язків; 3) потерпілому потрібно нейтралізувати в безпосередньому контакті з ним; 4) створюють перешкоди для вільного пересування потерпілого [17, с. 320]. А. В. Боровик вважає, що зазначені випадки часто мають комбіновану форму і поєднуються між собою [11, с. 175].

Опір учиняють як у ситуації, коли відбувається реальна взаємодія, фізичний контакт правопорушника і потерпілого, де кожна зі сторін намагається нейтралізувати дії іншої, так й у випадках, коли винний здійснює вплив на представника влади чи громадськості опосередковано, зокрема шляхом створення перешкод для їх вільного пересування. Тому обов'язковою ознакою опору І. І. Давидович вважає наявність безпосереднього або опосередкованого фізичного впливу на особу потерпілого [15, с. 141]. При цьому А. В. Боровик зазначає, що вплив на потерпілого під час опору представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб може відбуватися як безпосередньо, так і опосередковано [11, с. 176].

Закономірною є позиція Верховного Суду, згідно з якою дії, спрямовані на протидію невиправданому й надмірному насильству з боку поліцейського, не можна кваліфікувати за ст. 342 КК України, тобто як опір [18]. Суспільно небезпечним діянням буде протидія виконанню обов'язків, які входять до компетенції потерпілих за умови за-

конності дій, що вчиняються без перевищення меж повноважень. Тобто об'єктивна сторона аналізованого правопорушення охоплює протидію правомірній діяльності представника влади, працівника правоохоронного органу, державного чи приватного виконавця, члена громадського формування або військовослужбовця, уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Тому діяльність вказаних осіб, що вийшла за межі їх повноважень, не може бути визнана правомірною і не може перебувати під охороною норм КК.

Отже, діяльність потерпілих за ст. 342 КК вважається правомірною за наявності таких умов: дія виходить саме від тієї особи, яка уповноважена її вчиняти; дія вчиняється за наявності відповідних законодавчо визначених підстав і умов; дія виходить від уповноваженої особи, яка застосувала належні її способи і прийоми [7, с. 82].

Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК) є закінченим з моменту вчинення винним дій, що перешкоджають діяльності вказаних у законі осіб (з моменту вчинення протидії), незалежно від того, чи вдалося винному перешкодити цій діяльності. Аналізоване кримінальне правопорушення вичерпується вчиненням опору, в тому числі й опору шляхом насильства або погрози застосування такого насильства. А ось факт, чи перешкодив суб'єкт або ні виконанню представником влади, працівником правоохоронного органу, членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовцем службових чи громадських обов'язків для кваліфікації скоєного за даною статтею КК значення не має [13, с. 166]. Слід погодитися з думкою А. В. Боровика, що опір можливий з моменту початку виконання відповідними потерпілими покладених на них обов'язків до їх завершення. І навпаки, опір неможливий до початку виконання таких обов'язків чи після їх виконання. Тому вчинення дій, що полягають в опорі, в інший час, окрім виконання покладених на них законом обов'язків, не дає можливості кваліфікувати вчинене за ст. 342 КК України [11, с. 178].

Щодо наступної ознаки об'єктивної сторони аналізованого правопорушення, слід вказати, що А. С. Габуда зазначає, що суттєвим критерієм для розкриття поняття «під час виконання обов'язків» є не обстановка, в якій перебуває представник влади, працівник правоохоронного органу, член громадського формування чи військовослужбовець, а характер діяльності цих осіб. Тобто більш важливою є спрямованість діяльності потерпілого щодо охорони правопорядку [7, с. 76]. Як зазначає В. О. Навроцький, під службовими обов'язками звичайно розуміють обов'язки, які визначені посадою, виконання яких корисне, потрібне, необхідне для організації, установи, де працює потерпілий [16, с. 70]. У теорії кримінального права вважається, що виконанням службового обов'язку є діяльність працівника, що належить до кола його повноважень [19, с. 725]; діяльність щодо виконання працівниками правоохоронних органів обов'язків на службі, що випливають із законів і підзаконних актів [20, с. 776]; виконання обов'язків, які встановлені відповідними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність представника влади або органу, в якому працює потерпіла особа [21, с. 1055–1056]; діяльність осіб, пов'язана із безпосереднім здійсненням функцій, у межах повноважень, покладених на них законами та іншими нормативними актами [22, с. 193]; виконання владних функцій [23, с. 88; 7, с. 16].

Отже, виконання службових обов'язків – це лише законна діяльність. Виконання службових обов'язків нерозривно пов'язане з реалізацією службовою особою своїх прав і компетенції. При цьому слід мати на увазі, якщо посягання вчиняється у зв'язку з минулою діяльністю визначених у диспозиції ст. 342 КК потерпілих, юридична конструкція «у зв'язку з виконанням службових обов'язків» не може вказувати на час учинення кримінального правопорушення.

Представники влади та працівники правоохоронних органів можуть визнаватись потерпілими не лише тоді, коли вони виконували свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі, діючи за наказом чи розпорядженням, а й тоді, коли вони діяли в межах своїх повноважень з власної ініціативи, припиняючи правопорушення у неробочий час [12]. Закономірно, що діяльність члена громадського формування та військовослужбовця, як і працівника правоохоронного органу, яка спрямована

на припинення порушень громадського порядку, також повинна перебувати під охороною закону, незалежно від того, чи перебуває потерпілий на чергуванні або діє з власної ініціативи [7, с. 77–78].

Посяганням на особу у зв'язку з виконанням нею службового обов'язку охоплюється лише посягання, вчинене у зв'язку з виконанням повноважень службової особи – владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських за умови, що воно не охоплюється спеціальними нормами, які передбачають виконання окремих видів службових обов'язків [23, с. 89].

При цьому у ч. 2 ст. 342 КК у контексті опору уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб немає жодних вказівок на час учинення опору, незважаючи на передбачення щодо інших потерпілих вказівки, що опір вчиняється під час виконання ними службових обов'язків. Недивлячись на те, що буквальне тлумачення положень ст. 342 КК дає підстави стверджувати, що опір уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб може відбуватися і не під час виконання нею своїх обов'язків, тлумачення терміна «опір» виключає таке розуміння суб'єктивної сторони опору цій категорії осіб. Отже, опір можливий лише під час виконання відповідними особами своїх обов'язків. Тому відповідні законодавчі положення мають бути уніфіковані: слід або стосовно всіх потерпілих від опору зазначити, що це кримінально протиправне діяння вчиняють лише під час виконання ними службових обов'язків, або ж таку вказівку слід виключити з положень ст. 342 КК [11, с. 177–178].

Отже, кримінально-правове розуміння терміна «під час виконання службових обов'язків» означає, що кримінально протиправне діяння у ст. 342 КК винний вчиняє з метою перешкоджання виконанню потерпілим службового обов'язку під час безпосереднього виконання потерпілим службового обов'язку.

Висновок. Дослідження ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342 КК, дозволяє дійти таких висновків. Об'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 342 КК, характеризується лише активними діями, на що вказує законодавчий термін «опір». Опір полягає в учиненні суб'єктом правопорушення протидії, безпосередньо спрямованої на потерпілого. Час вчинення аналізованого кримінального правопорушення як факультативна ознака його об'єктивної сторони відрізняється залежно від категорії потерпілого: час виконання представником влади, а також працівником правоохоронного органу службових обов'язків; час примусового виконання рішень державним чи приватним виконавцем; час виконання членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовцем покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку. Кримінально-правове тлумачення терміна «під час виконання службових обов'язків» демонструє, що діяння у ст. 342 КК винний вчиняє з метою перешкоджання виконанню потерпілим службового обов'язку під час безпосереднього виконання потерпілим службового обов'язку.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 342 КК, є закінченим з моменту вчинення винним дій, що перешкоджають діяльності вказаних у законі осіб (з моменту вчинення протидії), незалежно від того, чи вдалося винному перешкодити цій діяльності, тобто діяння має формальний склад. Таким чином, опір можливий лише під час виконання потерпілими особами своїх обов'язків, що вимагає законодавчої уніфікації відповідних положень чинного КК: слід або стосовно всіх потерпілих від опору зазначити, що це кримінально протиправне діяння вчиняють лише під час виконання ними службових обов'язків, або ж таку вказівку взагалі виключити з положень ст. 342 КК.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Тарасенко О. С. Кримінально-правовий вимір правоохоронної функції держави в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Право і суспільство.* 2025. №2. С. 369–373. DOI: 10.32842/2078–3736/2025.2.49
2. Глиняний І. В. Роль правоохоронних органів у реалізації антикорупційної стратегії держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2025. Вип. 90. Ч. 5. С. 401–406. DOI: 10.24144/2307–3322.2025.90.5.53
3. Нитка Я. М. Посягання проти охоронної діяльності: аналіз об'єктивних елементів кримінальних правопорушень та ознак складів, що їх характеризують. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2023. №1(28). С 234–246. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.21

4. Балобанова Д. О., Газдайка-Василишин І. Б. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2025. 60 с.
5. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ Перун, 2004. 538 с.
6. Словник української мови. В 11 томах. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 5. 840 с.
7. Габуда А. С. Кримінально-правова характеристика складу опору особам, наділеним владними повноваженнями : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2012. 21 с.
8. Проект Кримінального кодексу України https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code-arhiv
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text
10. Сийплокі М. Кримінально-правовий захист охоронної діяльності в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 614 с.
11. Боровик А. В. Кримінальні правопорушення проти представників влади : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2025. 545 с.
12. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного суду України від 26.06.1992 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text
13. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: монографія. Київ : Атіка, 2004. 336 с.
14. Мостепанюк Л. О. Опір у ст. 342 та ст. 404 Кримінального кодексу України: питання тлумачення. *ПРАВО.UA.* 2024. № 3. С. 92–97. DOI : https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.14
15. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 252 с.
16. Навроцький В. О. Злочини проти порядку управління: лекції для студентів юрид. факультетів. Львів, 1997. 40 с.
17. Кримінальне право. Особлива частина : підручник: у 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 2. 780 с.
18. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.10.2020 р. у справі № 444/2115/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014930
19. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.
20. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : А. С. К., 2002. 968 с.
21. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.
22. Кирбят'єв О. О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 446 с.
23. Комарницький М. М. Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 225 с.

REFERENCES:

1. Tarasenko, O. S. (2025). Criminal-legal dimension of the law enforcement function of the state under the legal regime of martial law. *Law and society*, 2, 369–373. DOI: 10.32842/2078–3736/2025.2.49
2. Hlynianyi, I. V. (2025). The role of law enforcement agencies in the implementation of the state's anti-corruption strategy. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University.* Series «Law», 90, 5, 401–406. DOI: 10.24144/2307–3322.2025.90.5.53
3. Nytka, Ya.M. (2023). Encroachments against security activities: analysis of objective elements of criminal offenses and features of the compositions that characterize them. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine,* 1 (28), 234–246. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.21
4. Balobanova, D. O., Hazdaika-Vasylyshyn, I. B. (2025). *Obiektyvna storona kryminalnoho pravoporushennia* [The objective side of a criminal offense]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav.
5. Busel, V. T (2004). Velykyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. [Large Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv – Irpin: VTF Perun.
6. Slovnyk ukrainskoi movy [Ukrainian movie dictionary] (1974). Kyiv: Naukova dumka.

7. Habuda, A. S. (2012). *Kryminalno-pravova kharakterystyka skladu oporu osobam, nadilenym vladnymy povnovazhenniamy* [Criminal law characteristics of the composition of resistance to persons vested with authority]. (Candidate's thesis). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
8. Draft Criminal Code of Ukraine. URL : https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code-arhiv
9. Criminal Code of Ukraine No. 2341-III (2001, April 5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text
10. Syiploki, M. (2019). *Kryminalno-pravovyi zakhyst okhoronnoi diialnosti v Ukraini* [Criminal legal protection of security activities in Ukraine]. Kharkiv: Panov.
11. Borovyk, A. V. (2025). *Kryminalni pravoporushennia proty predstavnykiv vlady* [Criminal offenses against government officials]. (Doctoral's thesis). Odesa National University of Internal Affairs.
12. On the application by courts of legislation providing for liability for encroachment on the life, health, dignity and property of judges and law enforcement officers: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 8 of June 26, 1992. URL: www.scourt.gov.ua
13. Osadchyi, V. I. (2004). *Criminal legal protection of law enforcement activities*. Atika
14. Mostepaniuk, L. O. (2024). Resistance in Art. 342 and Art. 404 of the Criminal Code of Ukraine: issues of interpretation. *PRAVO.UA*, 3, 92–97. DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.14
15. Davydovych, I. I. (2007). *Kryminalno-pravova okhorona predstavnykiv vlady i hromadskosti, yaki okhoroniaiut pravoporiadok* [Criminal legal protection of government and public representatives who maintain law and order]. Taras Shevchenko National University of Kyiv
16. Navrotskyi, V. O. (1997). *Zlochyny proty poriadku upravlinnia* [Crimes against administrative order]. Ivan Franko National University of Lviv.
17. Dudorov, Ye.O., Pysmenskyi, Ye.O. (2012). Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Criminal law of Ukraine. Special part]. Luhansk : Elton-2.
18. Resolution of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of 20.10.2020 in the case No. 444/2115/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014930
19. Tatsii, V., Pshonka, V., Borysov, V., et al. (2013). Kryminalnyi kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyi komentar. Osoblyva chastyna [Criminal Code of Ukraine: scientific and practical commentary. General part]. Law.
20. Yatsenko, S. S. (2002). Kryminalnyi kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. A. S. K.
21. Boiko, A. M., Brych, L. P., Dudorov, O. O., et al. (2018). Kryminalnyi kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. Dakor.
22. Kyrbiatiev, O. O. (2021). *Kryminalno-pravova okhorona profesiinoi diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv* [Criminal legal protection of the professional activities of law enforcement officers] (Doctoral's thesis). National Academy of Internal Affairs.
23. Komarnytskyi, M. M. (2017). *Kryminalno-pravova okhorona osib chy yikh blyzkykh rodychiv u zviazku z vykonanniam nymy svoho sluzhbovoho chy hromadskoho oboviazku* [Criminal legal protection of individuals or their close relatives in connection with the performance of their official or public duty] (Candidate's thesis). National Academy of Internal Affairs.

Vladyslav KACHKOVSKY,
a candidate for the degree of Doctor of Philosophy in Law,
the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-2401-4634
e-mail: l_m19@ukr.net

RESISTANCE AS A SIGN OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE OFFENSE PROVIDED FOR BY ARTICLE 342 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article characterizes resistance as a mandatory sign of the objective side of the criminal offense provided for in Article 342 of the Criminal Code of Ukraine «Resistance to a representative of the authorities, an employee of a law enforcement agency, a state enforcement officer, a private enforcement officer, a member of a public formation for the protection of public order and the state border or a military serviceman, an authorized person of the Deposit Guarantee Fund of individuals», as well as the time of its commission. The purpose of the article is declared as a study of such signs

of the objective side of the specified criminal offense as an act in the form of resistance, as well as the time of commission of the offense. Achieving this goal will provide an opportunity to publish conclusions that will contribute to identifying possible problems and improving the legislative regulation of liability for resistance to a representative of the authorities or another authorized person.

It has been established that the objective side of the act, provided for in Article 342 of the Criminal Code of Ukraine, is characterized only by active actions in the form of resistance. An optional feature of the objective side of this act has been established – the time of its commission, which varies depending on the category of the victim, namely: the time of performance by a representative of the authorities, as well as an employee of a law enforcement agency of official duties; the time of forced execution of decisions by a state or private executor; the time of performance by a member of a public formation for the protection of public order and the state border and a military serviceman of the duties assigned to them in relation to the protection of public order. It is noted that resistance to an authorized person of the Deposit Guarantee Fund of Individuals is not associated with the time of commission of the analyzed criminal offense.

It is concluded that the range of duties, the performance of which is resisted, depends on the type of victim, who is resisted.

Keywords: *objective side of the criminal offense, act, time of committing the criminal offense, resistance, criminal liability*

Стаття надійшла до редакції: 9.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.163 (477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.281

Юлія КОСТЮЧОК,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, аспірантка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-7642-4217

ЄДНІСТЬ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СЛІДЧИХ РІЗНИХ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У науковій статті досліджується питання єдності та диференціації професійної етики слідчого. Актуальність обраної теми зумовлена важливим значенням дотримання високих стандартів професійної поведінки слідчими різних органів досудового розслідування.

Метою наукової статті є визначення співвідношення єдності та диференціації професійної етики слідчих різних органів досудового розслідування, а також обґрунтування оптимальної моделі регламентації професійної етики слідчого.

Аргументовано, що єдність професійної етики слідчих визначається єдиним процесуальним статусом слідчого та засадами і завданнями кримінального провадження, що є визначальними для його діяльності Крім того, як на осіб, що виконують функції держави, на слідчих поширюються єдині правила етичної поведінки, визначені Законом України «Про запобігання корупції».

Доведено, що основу для диференціації професійної етики слідчого створює їх відомча відокремленість. У межах кожного правоохоронного органу, де є слідчі підрозділи (підрозділи детективів), затверджено окремі правила (кодекси) етичної поведінки. Значною мірою їх зміст є тотожним, водночас наявні й певні відмінності, зумовлені специфікою завдань того чи іншого правоохоронного органу.

Проаналізовано відомчі правила (кодекси) етики правоохоронних органів. Виявлено проблему, яка полягає в тому, що такі документи не приділяють належної уваги регламентації особливостей слідчої діяльності.

Запропоновано створення єдиного кодексу професійної етики слідчого, який би поширювався на всіх слідчих, дізнавачів та детективів, незалежно від їх відомчої належності. Окреслено можливу структуру такого кодексу, а саме: 1) загальні положення щодо професійної етики слідчого; 2) правила взаємовідносин слідчого із прокурором, слідчим суддею (судом), учасниками кримінального провадження: потерпілим, підозрюваним, захисником та ін.; 3) етичні основи проведення слідчих (розшукових) дій, збирання та оцінки доказів; 4) етичні обмеження щодо застосування процесуального примусу тощо.

***Ключові слова**: слідчий, професійна етика, кримінальне провадження, досудове розслідування, кодекс етики, правоохоронний орган, правовий статус.*

Постановка проблеми. В контексті європейської інтеграції України особливого значення набуває дотримання високих стандартів професійної етики слідчими різних органів досудового розслідування. Незважаючи на єдність процесуального статусу слідчого, практика свідчить про наявність відмінностей у підходах до етичних стандартів діяльності представників різних інституцій. Це зумовлено як організаційними особливостями діяльності відповідних органів, так і різними підходами до нормативного врегулювання етичних вимог. У цьому контексті набуває актуальності визначення оптимального балансу між єдиними базовими принципами професійної етики та можливими особливостями їх реалізації у межах різних правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика професійної етики слідчого досліджувалася такими вітчизняними вченими, як І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, Л. М. Гуртієва, А. В. Лапкін, В. Т. Нор, В. В. Сидорчук, Н. З. Рогатинська та ін. Водночас проблема співвідношен-

ня єдності та диференціації професійної етики слідчих залишається недостатньо дослідженою у науковій юридичній літературі. Потребує ґрунтовного аналізу питання, чи повинні етичні стандарти бути уніфікованими для всіх слідчих незалежно від відомчої належності, чи доцільною є їх диференціація з урахуванням специфіки функцій і повноважень окремих органів досудового розслідування.

Метою статті є визначення співвідношення єдності та диференціації професійної етики слідчих різних органів досудового розслідування, а також обґрунтування оптимальної моделі регламентації професійної етики слідчого.

Виклад основного матеріалу. Особливості професійної етики слідчого зумовлені специфікою правового статусу слідчих. Так, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України слідчий – це службова особа органу Національної поліції (далі – НП), органу безпеки (далі – СБУ), органу Державного бюро розслідувань (далі – ДБР), органу Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ), Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

З наведеного визначення можна виокремити процесуальну та інституційну (організаційну) складові статусу слідчого. Так, процесуальна компонента означає, що слідчий є учасником кримінального провадження, який здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень і наділяється для цього відповідною процесуальною компетенцією згідно з Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України. Усі слідчі мають єдиний процесуальний статус та однаково керуються процесуальними нормами. У зв'язку із цим дослідники відмічають, що етичні вимоги до діяльності та поведінки слідчого не залежать від його відомчої належності, оскільки засади діяльності слідчих щодо розслідування кримінальних правопорушень є однаковими та ґрунтуються на положеннях Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України [1, с. 213].

При цьому низка положень КПК України має морально-етичний характер. До таких загальних етичних вимог можна віднести верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, повагу до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності, презумпцію невинуватості та ін. Таким чином, процесуальна компонента визначає єдині засади й правила етичної поведінки слідчого, однак вона обмежується лише межами кримінального провадження, в якому бере участь такий слідчий.

Інституційна (організаційна) компонента означає, що слідчий є службовою особою відповідного органу досудового розслідування. Відповідно до ч. 2 ст. 38 КПК України досудове слідство здійснюють: 1) слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; г) органів Державного бюро розслідувань; 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України.

Кожен із вказаних органів належить до правоохоронних органів, діє незалежно від інших, має свою систему та організаційну структуру й регламентується відповідними спеціальними законами: «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Бюро економічної безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України». Ці закони визначають правовий статус слідчого як службової особи відповідного правоохоронного органу, встановлюючи вимоги до кандидатів на відповідну посаду, права й обов'язки, правові гарантії тощо.

Слід зазначити, що слідчі належать до осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Так, відповідно до пп. «д)», «е)», «з)» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» особи начальницького складу ДБР, НАБУ, особи, які мають спеціальні звання БЕБ, посадові та службові особи СБУ, ДБР, НАБУ, БЕБ, а також поліцейські визнаються суб'єктами, на яких поширюється дія цього Закону.

При цьому розділом VI Закону України «Про запобігання корупції» встановлено загальні пра-

вила етичної поведінки осіб, на яких поширюється його дія. До їх числа належать: додержання вимог закону та етичних норм поведінки; пріоритет інтересів; політична нейтральність; неупередженість; компетентність та ефективність; нерозголошення інформації; утримання від виконання незаконних рішень чи доручень.

Значення цих правил полягає в тому, що особи, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», у тому числі й слідчі, зобов'язані керуватися ними під час виконання своїх службових повноважень. Крім того, ці правила є правовою основою для кодексів чи стандартів професійної етики. Так, відповідно до ч. 2 ст. 37 Закону України «Про запобігання корупції» центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в сфері державної служби, затверджує загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування у випадку необхідності розробляють та забезпечують виконання галузевих кодексів чи стандартів етичної поведінки їх працівників, а також інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняних до них осіб, які здійснюють діяльність у сфері їх управління.

Зважаючи на викладене, закріплені в Законі України «Про запобігання корупції» правила етичної поведінки слугують як нормами прямої дії, так і основою для професійної етики всіх слідчих, незалежно від їх відомчої належності. Це є важливим фактором єдності професійної етики слідчого.

На підставі ч. 2 ст. 37 Закону України «Про запобігання корупції» Національне агентство України з питань державної служби своїм наказом від 05 серпня 2016 р. № 158 затвердило Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [2]. Відповідно до п. 1 розділу першого цих Загальних правил, вони є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо правил поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, діяльність яких спрямована на служіння народу України й територіальній громаді шляхом забезпечення охорони та сприяння в реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Їх метою є зміцнення авторитету державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, формування позитивної репутації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, а також забезпечення інформування громадян про норми етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування стосовно них. Таким чином, якщо слідчий має статус державного службовця, на нього поширюється дія цих Загальних правил. Отже, вказані Загальні правила також відображають єдність у професійній етиці слідчих, хоча й мають ширшу сферу дії.

Разом із тим професійна етика слідчих визначається в межах кожного окремого правоохоронного органу, в якому створено слідчі підрозділи, відповідними відомчими правилами або кодексами професійної етики. При цьому такі акти не є предметно спрямованими саме на слідчих, а стосуються всіх працівників того чи іншого правоохоронного органу.

Так, джерелами професійної етики слідчих є: для слідчих НП – Правила етичної поведінки поліцейських від 09.11.2016 [3]; для слідчих СБУ – Правила професійної етики та доброчесності військовослужбовця Служби безпеки України від 27.11.2023 [4]; для слідчих ДБР – Правила етичної поведінки у Державному бюро розслідувань від 16.01.2021 [5]; для детективів БЕБ – Правила професійної етики Бюро економічної безпеки від 30.06.2022 [6]; для детективів НАБУ – Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України від 01.09.2016 [7].

Так, наприклад, Правила етичної поведінки поліцейських визначають такі основоположні принципи, відповідно до яких здійснює свою діяльність поліцейський: верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності; справедливості, неупередженості та рівності (п. 5 розділу І).

Правила професійної етики та доброчесності військовослужбовця Служби безпеки України закріплюють такі принципи професійної етики та доброчесності військовослужбовців СБУ: патріотизму; верховенства права та законності; професіоналізму; доброчесності та порядності; незалежності; персональної відповідальності; політичної ней-

тральності; корпоративної культури; професійної етики; гендерної рівності (розділ ІІ).

Відповідно до Правил професійної етики працівників Бюро економічної безпеки України, виокремлюються такі принципи професійної етики працівників БЕБ: патріотизму; верховенства права та законності; політичної нейтральності та позапартійності; доброчесності; прозорості та підзвітності; оперативності; незалежності від інших, крім державних інтересів; неупередженості; пріоритетності прав, свобод й інтересів фізичних та юридичних осіб; персональної відповідальності кожного працівника; конфіденційності; субординації; дисциплінованості та гідної поведінки; неприпустимості корупції (розділ ІІ).

Згідно з Правилами етичної поведінки у Державному бюро розслідувань, принципами професійної етики працівників ДБР є: законність; утримання від виконання незаконних наказів та вказівок; професіоналізм; неупередженість; доброчесність; політична неупередженість; прозорість; відповідальність; незалежність; конфіденційність; недопущення конфлікту інтересів; недопущення проявів корупції; дисциплінованість (розділ 2).

Кодексом професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України передбачено, що принципами етичної поведінки працівника Національного бюро є: 1) професіоналізм; 2) законність; 3) чесність та порядність; 4) незалежність; 5) відповідальність; 6) збалансованість; 7) об'єктивність; 8) політична нейтральність; 9) прозорість та підзвітність (п. 3 розділу ІІ).

Порівняльний аналіз наведених принципів засвідчує їх значний збіг. Також в усіх наведених правилах (кодексах) подібним є визначення змісту відповідних етичних принципів. Це можна пояснити як тим, що розробники цих документів могли запозичувати положення з етичних правил їх колег, так і тим, що всі наведені принципи не можуть мати істотних змістовних відмінностей, оскільки регулюють близьку за спрямованістю, характером і повноваженнями правоохоронну діяльність представників цих органів.

Поряд із цим характерною рисою всіх зазначених документів є те, що вони практично не містять специфічних положень, які б регламентували особливості професійної етики слідчих. Наприклад, Правила професійної етики та доброчесності військовослужбовця Служби безпеки України в межах принципу верховенства права та законності зобов'язують військовослужбовців СБУ дотримуватися прав затриманих осіб, не допускати катувань та інших випадків неналежного поводження з ними з урахуванням Принципів ефективного ведення опитування під час розслідування та збору інформації (Принципів Мендеса) (п. 2 розділу ІІ).

Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України як складові стандарту доброчесності діяльності передбачає, що працівник НАБУ, здійснюючи приховану діяльність (оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі (розшукові) дії), неухильно дотримується прав і свобод людини та юридичних осіб, принципів пропорційності (збалансованості), законності, відповідальності, необхідності та етичності; знищує відомості, які стосуються особистого життя, честі, гідності людини, ділової репутації юридичної особи, одержані внаслідок прихованої діяльності, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій; одержує докази виключно у спосіб, передбачений чинним законодавством України (п. 1.1 розділу ІІІ); в межах стандарту неупередженості передбачає, що працівник НАБУ, зокрема: при здійсненні досудового розслідування неухильно дотримується принципу презумпції невинуватості; при здійсненні досудового розслідування враховує всі об'єктивні обставини та факти (докази) незалежно від того, свідчать вони проти підозрюваного (обвинуваченого) чи на його користь (п. 1.3 розділу ІІІ).

Водночас наведені положення можна розглядати скоріше як виняток. Таким чином, вказані документи мають щодо професійної етики слідчого скоріше загальний характер, належним чином не розкриваючи її особливості.

Враховуючи наведене, слід звернути увагу, що в науковій юридичній літературі вже достатньо давно висловлюється думка про необхідність уніфікації правового статусу слідчих. Як зауважує О. О. Юхно, у таких умовах кожний державний орган, у складі якого діє слідчий апарат, намагається усунути прогалини в законодавстві шляхом відомчої нормотворчості. Це призводить до того, що слідчі різних відомств не мають реальної процесуальної самостійності, залежать від керівників відповідних органів, змушені виконувати їх вка-

зівки щодо поліпшення показників оперативної, службової та інших видів діяльності, їх обов'язки на законодавчому рівні не закріплені, а права в повному обсязі не захищені [8, с. 821].

На думку А. В. Лапкіна актуальним залишається впровадження єдиного статусу слідчого, що включає однакові вимоги до них, порядок призначення, гарантії незалежності, належний рівень матеріального забезпечення тощо. На думку дослідника, всі вказані вимоги та гарантії мають визначатися в окремому Законі України «Про статус слідчого» [9, с. 317–318]. Розвиток подібних ідей міг би закласти передумову для створення єдиного кодексу професійної етики слідчого.

Такий кодекс професійної етики слідчого дозволив би акцентувати увагу на принципах та стандартах поведінки слідчих, незалежно від їх відомчої підпорядкованості. Тематичними розділами такого кодексу могли б бути: 1) загальні положення щодо професійної етики слідчого; 2) правила взаємовідносин слідчого із прокурором, слідчим суддею (судом), учасниками кримінального провадження: потерпілим, підозрюваним, захисником та ін.; 3) етичні основи проведення слідчих (розшукових) дій, збирання та оцінки доказів; 4) етичні обмеження щодо застосування процесуального примусу тощо.

Уявляється, що прийняття такого кодексу сприятиме усуненню відомчої роз'єднаності та мінімізації корпоративних інтересів, дозволить підвищити рівень незалежності слідчого, сприятиме правовій визначеності в його діяльності, слугуватиме важливим джерелом інформації про належну й допустиму поведінку слідчого для учасників кримінального провадження, а також виступатиме дієвим запобіжником порушень законності з боку слідчого.

Разом із тим видається проблемною сама організація розробки та прийняття такого кодексу. Для цього потрібні скоординовані дії всіх тих правоохоронних органів, у складі яких є слідчі підрозділи (підрозділи детективів), а затвердження такого документа можливе лише спільним наказом керівників цих органів. Водночас кожний окремий правоохоронний орган не має відомчого інтересу в прийнятті такого кодексу, особливо в умовах наявності відомчих правил (кодексів) професійної етики. Отже, для прийняття подібного кодексу необхідна політична воля вищого керівництва держави.

Висновки. На підставі викладеного можна дійти висновку, що професійній етиці слідчих притаманна єдність та диференціація. Єдність визначається єдиним процесуальним статусом слідчого та засадами й завданнями кримінального провадження, що є визначальними для діяльності слідчого. Крім того, як на осіб, що виконують функції держави, на слідчих поширюються єдині правила етичної поведінки, визначені Законом України «Про запобігання корупції». Основу для диференціації професійної етики слідчого створює їх відомча відокремленість. У межах кожного правоохоронного органу, де є слідчі підрозділи (підрозділи детективів), затверджено окремі правила (кодекси) етичної поведінки. Значною мірою їх зміст є тотожним, водночас наявні й певні відмінності, зумовлені специфікою завдань того чи іншого правоохоронного органу. Проблемою також є те, що відомчі правила (кодекси) етики не приділяють належної уваги регламентації особливостей саме слідчої діяльності.

У цих умовах оптимальним способом регулювання професійної етики слідчих вбачається створення єдиного кодексу професійної етики слідчого, який би поширювався на всіх слідчих, дізнавачів та детективів, незалежно від їх відомчої належності. Уявляється, що прийняття такого кодексу сприятиме усуненню відомчої роз'єднаності та мінімізації корпоративних інтересів у діяльності слідчого, дозволить підвищити рівень незалежності слідчого, сприятиме правовій визначеності в морально-етичній площині, слугуватиме важливим джерелом інформації про належну й допустиму поведінку слідчого для учасників кримінального провадження, а також буде дієвим запобіжником порушень законності з боку слідчого.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Етика прокурора, судді, слідчого: навчальний посібник / Л. М. Гуртієва, О. В. Капліна, А. В. Лапкін та ін.; тех. ред. Ю. Д. Батан ; за ред. А. В. Лапкіна, Г. Шмельцер. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 284 с.
2. З агальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: затверджено наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05 серпня 2016 року № 158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text

3. Правила етичної поведінки поліцейських: затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ від 09.11.2016 № 1179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text
4. Правила професійної етики та доброчесності військовослужбовця Служби безпеки України затверджено наказом Центрального управління Служби безпеки України від 27 листопада 2023 року № 474. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2150-23#Text.
5. Правила етичної поведінки у Державному бюро розслідувань: затверджено рішенням Ради громадського контролю при ДБР від 15.01.2021 та введено в дію наказом Державного бюро розслідувань від 16.01.2021 № 30. URL: https://dbr.gov.ua/komanda-byuro/kodeks-etiki.
6. Правила професійної етики Бюро економічної безпеки: затверджено наказом Бюро економічної безпеки України від 30.06.2022 № 129. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-22#Text.
7. Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України: затверджено наказом Директора НАБУ від 01.09.2016 № 242. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-22#Text.
8. Юхно О. О. Окремі аспекти законотворчості щодо удосконалення проекту Закону України «Про статус слідчого». *Форум права*. 2012. № 2. С. 819–823. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012–2/12joopcc.pdf С. 821.
9. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми. Монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.

REFERENCES:

1. Hurtiieva, L. M., Kaplina, O. V., Lapkin, A. V., Mazur, M. R. & Slyusarchuk, Kh. R. (2022). Etyka prokurora, suddi, slidchoho : navchalnyi posibnyk [Ethics of a prosecutor, judge, investigator: a textbook] (A. V. Lapkin & H. Shmeltser, Red.). Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
2. Zahalni pravyla etychnoi povedinky derzhavnykh sluzhbovtsiv ta posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia: zatverdzheno nakazom Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby [General rules of ethical conduct of civil servants and local government officials: approved by order of the National Agency of Ukraine for Civil Service] No. 158 (2016, August 5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text [in Ukrainian].
3. Pravyla etychnoi povedinky politseiskykh: zatverdzheno nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav [Rules of ethical conduct of police officers: approved by order of the Ministry of Internal Affairs] No. 1179 (2016, November 9). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text [in Ukrainian].
4. Pravyla profesiinoi etyky ta dobrochesnosti viiskovosluzhbovtsia Sluzhby bezpeky Ukrainy zatverdzheno nakazom Tsentralnoho upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy [The Rules of Professional Ethics and Integrity of a Serviceman of the Security Service of Ukraine were approved by order of the Central Directorate of the Security Service of Ukraine] No. 474 (2023, November 27). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2150-23#Text [in Ukrainian].
5. Pravyla etychnoi povedinky u Derzhavnomu biuro rozsliduvan: zatverdzheno rishenniam Rady hromadskoho kontroliu pry DBR ta vvedeno v diiu nakazom Derzhavnoho biuro rozsliduvan [Rules of Ethical Conduct at the State Bureau of Investigation: approved by the decision of the Public Control Council at the State Bureau of Investigation and put into effect by order of the State Bureau of Investigation] No. 30 (2021, January 16). URL: https://dbr.gov.ua/komanda-byuro/kodeks-etiki [in Ukrainian].
6. Pravyla profesiinoi etyky Biuro ekonomichnoi bezpeky: zatverdzheno nakazom Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Rules of Professional Ethics of the Bureau of Economic Security: approved by order of the Bureau of Economic Security of Ukraine] No. 129 (2022, June 30). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-22#Text [in Ukrainian].
7. Kodeks profesiinoi etyky pratsivnykiv Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy: zatverdzheno nakazom Dyrektora NABU [Code of Professional Ethics for Employees of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: approved by order of the Director of NABU] No. 242 (2016, September 1). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-22#Text [in Ukrainian].
8. Yukhno, O. O. (2012). Okremi aspekty zakonotvorchosti shchodo udoskonalennia proektu Zakonu Ukrainy «Pro status slidchoho» [Some Aspects of Improvement the Project of Law about the Investigators Status]. *Forum prava,* 2, 819–823. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012–2/12joopcc.pdf [in Ukrainian].
9. Lapkin, A. V. (2020). *Prokuror u kryminalnomu provadzhenni: teoretychni, pravovi ta orhanizatsiino-metodychni problemy* [Prosecutor in criminal proceedings: theoretical, legal and organizational and methodological problems]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Yulia KOSTYUCHOK,
Postgraduate student of the Department of Research of Criminal Process and Judicial System Problems of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-7642-4217

UNITY AND DIFFERENTIATION IN THE PROFESSIONAL ETHICS OF INVESTIGATORS FROM VARIOUS PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES

This academic article examines the issue of unity and differentiation in the professional ethics of investigators. The relevance of the chosen topic stems from the importance of investigators from various pre-trial investigation bodies adhering to high standards of professional conduct.

The aim of this academic article is to determine the relationship between the unity and differentiation of the professional ethics of investigators from various pre-trial investigation bodies, as well as to justify an optimal model for regulating the professional ethics of investigators.

It is argued that the unity of professional ethics among investigators is determined by the investigator's uniform procedural status and the principles and objectives of criminal proceedings, which are decisive for the investigator's activities. Furthermore, as persons performing state functions, investigators are subject to the uniform rules of ethical conduct set out in the Law of Ukraine 'On the Prevention of Corruption'.

It has been demonstrated that the basis for differentiating the professional ethics of investigators lies in their institutional independence. Within each law enforcement agency that has investigative units (detective units), separate codes of ethical conduct have been established. To a large extent, their content is identical, yet there are certain differences stemming from the specific nature of the tasks of a particular law enforcement agency.

The departmental rules (codes) of ethics of law enforcement agencies have been analysed. A problem has been identified, namely that such documents do not pay sufficient attention to regulating the specific features of investigative work.

It is proposed that a single code of professional ethics for investigators be created, which would apply to all investigators, inquiry officers and detectives, regardless of their departmental affiliation. The possible structure of such a code is outlined, namely: 1) general provisions regarding the professional ethics of investigators; 2) rules governing the investigator's relations with the prosecutor, the investigating judge (court), and participants in criminal proceedings: the victim, the suspect, the defence counsel, etc.; 3) ethical principles for conducting investigative (search) activities, and the collection and assessment of evidence; 4) ethical restrictions on the use of procedural coercion, etc.

***Keywords**: investigator, professional ethics, criminal proceedings, pre-trial investigation, code of ethics, law enforcement agency, legal status.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

УДК 343.163 (477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.288

Євгеній СЕМЕНОГ,
Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
аспірант відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-4646-8250

УЧАСНИКИ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СКЛАДАННЯМ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА

У науковій статті досліджуються учасники правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта. Актуальність обраної теми зумовлена важливим значенням завершального етапу досудового розслідування для розвитку кримінального провадження, а також реалізації процесуальних функцій та інтересів учасників кримінального провадження.

Метою наукової статті є встановлення кола учасників правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта та визначення ролі кожного з них на цьому етапі.

Учасників правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта поділено на дві групи: 1) суб'єкти, які реалізують публічні інтереси (прокурор, слідчий, суд) та 2) суб'єкти, які реалізують приватні інтереси (підозрюваний, захисник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, потерпілий, цивільний позивач та цивільний відповідач, їх представники та законні представники).

Проаналізовано повноваження прокурора, слідчого та суду щодо обвинувального акта. Визначено, що компетенція слідчого й прокурора щодо складання обвинувального акта не є досить чітко розмежованою. Запропоновано визначити повноваження прокурора змінювати обвинувальний акт та повертати його слідчому для доопрацювання.

Обґрунтовано, що роль учасників кримінального провадження, які реалізують свої приватні інтереси, на цьому етапі є обмеженою лише ознайомленням з матеріалами досудового розслідування та обвинувальним актом та має пасивний характер. Представники сторони захисту при цьому наділяються дещо ширшими правами, ніж потерпілий, що обмежує можливості останнього відстоювати свої законні інтереси на етапі закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта. Запропоновано розширити можливості потерпілого ознайомлюватися з обвинувальним актом та подавати слідчому й прокурору клопотання щодо його коригування.

***Ключові слова**: кримінальне провадження, прокурор, слідчий, суд, обвинувальний акт, досудове розслідування, потерпілий, підозрюваний, захисник.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена важливим значенням завершального етапу досудового розслідування, зокрема його закінчення шляхом складання обвинувального акта, для розвитку кримінального провадження та переходу його до судових стадій. Саме на цьому етапі відбувається трансформація результатів досудового розслідування в процесуальну форму, придатну для судового розгляду, що зумовлює підвищені вимоги до дотримання прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження. Водночас практика застосування норм кримінального процесуального законодавства свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із визначенням кола учасників відповідних правовідносин, їх процесуального статусу, обсягу повноважень та меж реалізації процесуальних прав на цьому етапі. В цих умовах особливої уваги потребує визначення ролі сторони обвинувачення, сторони захисту, потерпілого та інших учасників кримінального провадження в процесі формування та направлення обвинувального акта до суду, а також

додержання дієвих процесуальних гарантій реалізації їх прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика закінчення досудового розслідування зі складанням обвинувального акта була предметом наукових розробок О. В. Глиняного, П. М. Каркача, А. В. Лапкіна, В. В. Луцика, М. П. Тахтарова, О. О. Торбаса, О. Ф. Шминдрук та інших дослідників. Разом із тим невизначеність або фрагментарність наукових підходів до розуміння складу учасників правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта зумовлює потребу в комплексному теоретичному аналізі цієї проблематики.

Метою цієї наукової статті є встановлення кола учасників правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта та визначення ролі кожного з них на цьому етапі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 4 ст. 110 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення й яким завершується досудове розслідування. Згідно з ч. 4 ст. 22 КПК України повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення в суді здійснюються прокурором, що є складовою засади змагальності кримінального провадження. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру звернутися до суду з обвинувальним актом. Згідно із ч. 1 ст. 291 КПК України обвинувальний акт складається слідчим або дізнавачем, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим або дізнавачем.

З наведених положень випливає, що ключовим учасником правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта слід вважати саме прокурора. Складання обвинувального акта є для нього одним із найважливіших проявів реалізації функції обвинувачення. При цьому прокурор має найширші повноваження щодо обвинувального акта, а саме: 1) затвердити обвинувальний акт, складений слідчим; 2) самостійно скласти обвинувальний акт; 3) відкрити матеріали іншій стороні; 4) направити обвинувальний акт до суду. При цьому перше й останнє повноваження мають винятковий характер, оскільки реалізуються виключно прокурором.

У науковій юридичній літературі висловлювалися пропозиції надати повноваження складати обвинувальні акти виключно прокурорам, зокрема прихильниками такої позиції є В. П. Корж [1, с. 87], В. Т. Маляренко [2, с. 3] та інші учені. Подібні погляди підкреслюють виключну роль прокурора у правовідносинах щодо обвинувального акта та відповідають його функції обвинувача.

Разом із тим з організаційної точки зору повне перекладення на прокурора цього обов'язку видається проблематичним. Звертаючи увагу на це, науковці висловлюють сумніви в спроможності прокурорів самостійно складати обвинувальні акти. Наприклад, як зазначає В. Лобач, цей документ вимагає ґрунтовного опрацювання матеріалів кримінального провадження, що не дуже складно для слідчого, який веде його від початку до кінця, але забере набагато більше часу в прокурора [3, с. 9–10]. Подібних поглядів дотримуються також А. Г. Каткова та Т. В. Каткова, на думку яких важко уявити собі, як прокурор, який особисто не здійснював розслідування і сам особисто не досліджував докази, буде складати у такому провадженні обвинувальний акт [4, с. 31].

Уявляється, що саме враховуючи зазначені організаційні складнощі, законодавець обрав «змішаний» варіант складання обвинувального акта, який у переважній більшості випадків готується слідчим, проте затверджується прокурором, якому й належить вирішальна роль як щодо визначення змісту обвинувального акта, так і щодо прийняття рішення щодо направлення його до суду.

Поряд із цим важливу роль у правовідносинах щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта відіграє слідчий. Так, слідчий уповноважений скласти обвинувальний акт та направити його прокуророві для затвердження, а також відкрити матеріали іншій стороні в порядку ст. 290 КПК України.

Слід зауважити, що подібна модель критикується в науковій юридичній літературі. Так, на думку А. В. Лапкіна, згідно з чинним КПК України складається ситуація, коли кримінальний позов

висувається органом досудового розслідування, що не можна визнати правильним. Крім того, з практичної точки зору завдяки цьому стимулюються такі негативні явища, як, наприклад, необізнаність прокурора з матеріалами досудового розслідування, відсутність відповідальності за його результати, формальний підхід до перевірки обвинувального акта, зокрема акцентування уваги не на його змістовній частині, а на граматичних та стилістичних недоліках, тощо [5, с. 760]. Водночас такий підхід є апробованим практикою, а також, як вказувалося вище, більш організаційно значущим із точки зору розподілу роботи між слідчим та прокурором як представниками сторони обвинувачення.

Слід звернути увагу, що законодавець не досить чітко розмежовує повноваження слідчого та прокурора в частині складання та затвердження обвинувального акта. Зокрема, не регламентовано, чи може прокурор внести в складений слідчим обвинувальний акт свої корективи, тобто змінити обвинувальний акт, а також чи може він повернути слідчому обвинувальний акт на доопрацювання зі своїми пропозиціями та зауваженнями. На практиці фактично так і відбувається, оскільки прокурор не затвердить обвинувальний акт, якщо він з ним не згодний. Водночас, зазначені повноваження прокурора у відносинах зі слідчим щодо обвинувального акта варто було б врегулювати на законодавчому рівні.

Важливим учасником правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта можна вважати й суд. Так, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України в підготовчому судовому засіданні суд має право повернути обвинувальний акт прокурору, якщо він не відповідає вимогам КПК України. При цьому роль суду у зв'язку із цим оцінюється по-різному. Так, на думку О. В. Калужинського, повернення обвинувального акта прокурору є проявом наступного судового контролю за діями прокурора [6, с. 159], тоді як на думку А. В. Лапкіна, можливість повернення судом прокуророві обвинувального акта спрямована не на здійснення судового контролю, а лише на встановлення можливості призначення судового розгляду на його підставі, тобто має підготовчий характер [5, с. 760]. Як вже було обґрунтовано нами в попередніх публікаціях, завдання суду при вирішенні питання про повернення обвинувального акта прокурору включають як здійснення судового контролю за відповідністю обвинувального акта вимогам КПК України, так і встановлення можливості призначення на його основі судового розгляду [7, с. 240].

Отже, роль суду є комплексною, однак загалом має контрольно-перевірочний характер. Суд не бере участі в складанні обвинувального акта (оскільки це є виключною прерогативою сторони обвинувачення), але може заблокувати його розгляд, що тим самим унеможливить перехід до стадії судового розгляду й нівелює значення обвинувального акта. Таким чином, вже на етапі складання й затвердження обвинувального акта сторона обвинувачення має враховувати наступну оцінку судом відповідності обвинувального акта вимогам КПК України.

Зазначених вище суб'єктів (прокурора, слідчого, суд) можна віднести до числа «публічних» або «офіційних» учасників правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта. Поряд із ними заслуговує на увагу й група учасників кримінального провадження, які реалізують у цих правовідносинах свої приватні інтереси, у зв'язку із чим їх можна вважати «приватними». До їх числа належать представники сторони захисту, а також потерпілий.

Важливо відмітити, що такі «приватні» суб'єкти беруть обмежену участь у вказаних правовідносинах. Фактично, їх роль обмежується ознайомленням із матеріалами кримінального провадження та складеним обвинувальним актом.

Так, відповідно до частин 1 та 2 ст. 290 КПК України підозрюваному, його захиснику, законному представнику повідомляється про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування, а також надається доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в розпорядженні сторони обвинувачення. Поряд із цим сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ до об'єктів, які знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази в суді (ч. 6 ст. 290 КПК України). Варто звернути увагу, що сторона захисту знаходиться у «привілейованому» становищі порівняно зі стороною обвинувачення в частині відкриття

матеріалів іншій стороні. По-перше, вона відкриває їх не за загальним правилом, а лише за запитом прокурора. По-друге, сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (абз. 2 ч. 6 ст. 290 КПК України).

Що стосується інших учасників кримінального провадження, то відповідно до частин 7 і 8 ст. 290 КПК України про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє: потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача, його представника. Можливості цих суб'єктів щодо доступу до матеріалів відрізняються: якщо потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право ознайомитися з ними в повному обсязі, то решта учасників – лише в тій частині, яка стосується цивільного позову. З наведеного випливає, що право учасників кримінального провадження на ознайомлення з матеріалами здійснюється в тому обсязі, що відповідає забезпеченню їхніх приватних інтересів у кримінальному процесі.

Можна вважати, що роль «приватних» суб'єктів при ознайомленні з матеріалами досудового розслідування має переважно пасивний характер: вони отримують з них необхідну інформацію, тоді як доповнення чи коригування таких матеріалів з їх боку не передбачено. Також на цьому етапі окремо не передбачено заявлення учасниками кримінального провадження клопотань про проведення додаткових слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій задля доповнення чи уточнення результатів досудового розслідування, хоча потреба у цьому об'єктивно може виникати, коли учасники кримінального провадження отримають доступ до матеріалів. Як справедливо зазначає О. В. Глиняний, отримання такої інформації породжує в учасників провадження бажання висловитися щодо необхідності її доповнення (в такому разі заявляється клопотання про проведення слідчих дій) або іншої інтерпретації (що може бути виражено в клопотанні про перекваліфікацію, закриття провадження тощо) [8, с. 330]. З огляду на це, права таких учасників на цьому етапі мають бути більш чітко регламентовані в бік їх розширення.

Ще більш звуженою є роль «приватних» суб'єктів при ознайомленні зі складеним слідчим чи прокурором обвинувальним актом. Відповідно до ст. 293 КПК України одночасно з переданням обвинувального акта до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297–1 цього Кодексу), його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Якщо провадження здійснюється щодо юридичної особи, копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування надаються також представнику такої юридичної особи.

Відповідно до п. 3 ч. 4 ст. 291 КПК України до обвинувального акта додається, зокрема, розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297–1 цього Кодексу). Таким чином, надання копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному має передувати направленню обвинувального акта до суду та є необхідною умовою для цього (крім випадку, передбаченого ч. 2 ст. 297–1 КПК України). Разом з тим, відмова підозрюваного від отримання копії обвинувального акта не блокує його направлення до суду, оскільки при цьому слідчий або прокурор складає протокол, який замінює таку розписку. В будь-якому випадку отримання розписки лише фіксує факт ознайомлення зі змістом обвинувального акта, а не згоду підозрюваного з його положеннями. Фактично, будь-яка дискусія щодо змісту обвинувального акта між стороною захисту та стороною обвинувачення переноситься на стадію судового розгляду.

Слід звернути увагу, що КПК України не передбачає надання копії обвинувального акта іншим «приватним» учасниками кримінального провадження, зокрема потерпілому, цивільному позивачу, його представнику та законному представнику,

цивільному відповідачу, його представнику. При цьому щодо цивільного позивача та відповідача це можна пояснити тим, що їх процесуальний інтерес стосується лише цивільного позову (копія якого надається цивільному відповідачу та підтверджується, зокрема, розпискою або іншим документом, що підтверджує її отримання, якщо цивільний позов був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного (п. 4 ч. 4 ст. 291 КПК України)). Однак ігнорування законодавцем інтересів потерпілого пояснити складно, оскільки він безпосередньо заінтересований в отриманні копії обвинувального акта. Більше того, інтереси потерпілого можуть передбачати і заявлення слідчому та прокурору клопотань щодо коригування змісту обвинувального акта, що могло б бути дієвим засобом забезпечення законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні та відповідає виокремлюваному в юридичній літературі праву потерпілого на участь у кримінальному переслідуванні [9, с. 77]. Водночас згідно з чинним КПК України потерпілий не наділяється не лише правом впливати на зміст обвинувального акта, а й навіть правом на отримання його копії, що можна розглядати як певне ігнорування інтересів потерпілого з боку законодавця.

Висновки. На підставі викладеного можна дійти висновку, що учасників правовідносин щодо закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта можна поділити на дві групи: 1) суб'єкти, які реалізують публічні інтереси (прокурор, слідчий, суд) та 2) суб'єкти, які реалізують приватні інтереси (підозрюваний, захисник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, потерпілий, цивільний позивач та цивільний відповідач, їх представники та законні представники). Слід зазначити, що компетенція слідчого та прокурора щодо складання обвинувального акта не є досить чітко розмежованою. Також роль приватних суб'єктів є обмеженою лише ознайомленням з матеріалами досудового розслідування та обвинувальним актом та має пасивний характер. Представники сторони захисту при цьому наділяються дещо ширшими правами, ніж потерпілий, що обмежує можливості останнього відстоювати свої законні інтереси на етапі закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ:

1. Корж В. Кримінальне переслідування особи, яка вчинила злочин. *Вісник прокуратури*. 2009. №8. С. 85–90.
2. Маляренко В. Т. Про досудове слідство, його недоліки і реформу. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. №8. С. 2–5.
3. Лобач В. Повноваження прокурора як головного суб'єкта кримінального переслідування. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. №7. С. 3–14.
4. Каткова Т. В., Каткова А. Г. Закінчення досудового слідства та складання обвинувального висновку у кримінальній справі. Навч. посібник. Харків: «Рубікон», 2002. 96 с.
5. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми. Монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.
6. Калужинський О. В. Оціночна діяльність судді при прийнятті рішення про повернення кримінальної справи прокурору зі стадії попереднього розгляду. *Право і суспільство*. 2011. №4. С. 157–164.
7. Семеног Є. С. Основні підстави повернення обвинувального акта прокурору. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2024. Вип. 47. С. 237–242. DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-237.
8. Глиняний О. В. Процесуальна діяльність слідчого (прокурора), спрямована на підготовку до складання обвинувального акта. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. №5. С. 327–321.
9. Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України: монографія. Харків: Право, 2012. 264 с.

REFERENCES:

1. Korzh, V. (2009). Kryminalne peresliduvannia osoby, yaka vchynyla zlochyn [Criminal prosecution of a person who committed a crime]. Visnyk prokuratury, 8, 85–90 [in Ukrainian].

2. Maliarenko, V. T. (2004). Pro dosudove slidstvo, yoho nedoliky i reformu [On pre-trial investigation, its shortcomings and reform]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy,* 8, 2–5 [in Ukrainian].
3. Lobach, V. (2005). Povnovazhennia prokurora yak holovnoho subiekta kryminalnoho peresliduvannia [Powers of the prosecutor as the main subject of criminal prosecution]. Prokuratura. Liudyna. Derzhava, 7, 3–14 [in Ukrainian].
4. Katkova, T. V. & Katkova, A. H. (2002) Zakinchennia dosudovoho slidstva ta skladannia obvynuvalnoho vysnovku u kryminalnii spravi [Completion of the pre-trial investigation and drawing up an indictment in a criminal case]. Kharkiv: Rubikon [in Ukrainian].
5. Lapkin, A. V. (2020). *Prokuror u kryminalnomu provadzhenni: teoretychni, pravovi ta orhanizatsiino-metodychni problemy* [Prosecutor in criminal proceedings: theoretical, legal and organizational and methodological problems]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Kaluzhynskyi, O. V. (2011). Otsinochna diialnist suddi pry pryiniatti rishennia pro povernennia kryminalnoi spravy prokuroru zi stadii poperednoho rozghliadu [Evaluative activity of a judge when making a decision to return a criminal case to the prosecutor from the stage of preliminary consideration]. *Pravo i suspilstvo,*4, 157–164 [in Ukrainian].
7. Semenoh, Ye. S. (2024). Osnovni pidstavy povernennia obvynuvalnoho akta prokuroru [The main reasons for returning the indictment to the prosecutor]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 47, 237–242 DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-237. [in Ukrainian].
8. Hlynianyi, O. V. (2018). Protsesualna diialnist slidchoho (prokurora), spriamovana na pidhotovku do skladannia obvynuvalnoho akta [Procedural activities of the investigator (prosecutor) aimed at preparing for the drawing up of an indictment]. *Porivnialno-analitychne pravo,* 5, 327–321 [in Ukrainian].
9. Lapkin, A. V. (2012). Rol prokurora v zabezpechenni prav i zakonnykh interesiv poterpiloho u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [The role of the prosecutor in ensuring the rights and legitimate interests of the victim in criminal proceedings in Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Yevhenii SEMENOH,
Postgraduate student of the Department
of Research of Criminal Process and Judicial
System Problems of the Academician Stashis
Scientific Research Institute for the Study of Crime
Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-4646-8250

PARTICIPANTS IN LEGAL RELATIONSHIP CONCERNING THE CONCLUSION OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION THROUGH THE DRAFTING OF AN INDICTMENT

This academic article examines the participants in legal relations concerning the conclusion of a pre-trial investigation through the drafting of an indictment. The relevance of the chosen topic stems from the significant importance of the final stage of the pre-trial investigation for the progression of criminal proceedings, as well as for the fulfilment of the procedural functions and interests of the participants to criminal proceedings.

The aim of this academic article is to identify the range of participants in legal relations concerning the conclusion of a pre-trial investigation through the drafting of an indictment and to define the role of each of them at this stage.

The participants in the legal relationship concerning the conclusion of the pre-trial investigation through the drafting of an indictment are divided into two groups: 1) entities representing public interests (the prosecutor, the investigator, the court) and 2) entities representing private interests (the suspect, the defence counsel, the representative of the legal entity against which proceedings are being conducted, the victim, the civil claimant and the civil defendant, their representatives and legal representatives).

The powers of the prosecutor, investigator and court regarding the indictment have been analysed. It has been established that the competences of the investigator and the prosecutor regarding the drafting of the indictment are not sufficiently clearly delineated. It is proposed to define the prosecutor's powers to amend the indictment and return it to the investigator for further refinement.

It is argued that the role of parties to criminal proceedings who are pursuing their private interests is, at this stage, limited solely to reviewing the materials of the pre-trial investigation and the indictment, and is of a passive nature. Representatives of the defence are, however, granted somewhat broader rights than the victim, which limits the latter's ability to defend their legitimate interests at the stage of the conclusion of the pre-trial investigation and the drafting of the indictment. It is proposed to expand the victim's ability to review the indictment and to submit motions to the investigator and the prosecutor regarding its amendment.

***Keywords**: criminal proceedings, prosecutor, investigator, court, indictment, pre-trial investigation, victim, suspect, defence counsel.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2026 р.
Прийнята до друку: 13.05.2026 р.
Дата публікації (оприлюднення): 25.05.2026 р.

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних, науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Григорія Сковороди, 49. м. Харків, 61002
E-mail: ivpz@aprnu.rol.net.ua; officemanager@aprnu.rol.net.ua
Контактний телефон: (057) 706-02-91; (057) 700-65-81

Науковий редактор *В. С. Батиргареєва*
Відповідальна за випуск *Д. І. Клепка*

Збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю» внесено до:
Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 р. № 409);
Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа – Ідентифікатор медіа R30-05694
(рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 28 листопада 2024 р. № 3136)

Підписано до друку 25.05.2026. Формат 60×84/8.
Ум. друк. арк. 34,4. Обл.-вид. арк. 30. Тираж 200 прим.

Адреса редакції:
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
вул. Григорія Сковороди, 49, Харків, 61002
Тел.: +38 (057) 706-02-91, +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@aprnu.rol.net.ua
Сайт: https://ivpz.kh.ua

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: https://pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017